STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03556

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פאַרלאַג
„צענ-
טראַל"
וואַרשע

יידישע געשיכטע

פון די עלטסטע צייטען ביז דער געגענוואַרט

זיעבען בענדער

אילוסטרירטע אויסגאַבע

פאַרלאַג ב. שימין, וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל" ווארשע

ד"ר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

פינפטער באַנד

פון די גאונים ביז גירוש שפּאַניען

מיט אַ פאָרועדע וועגען גרעץ און זיין ביאָגראַפיע פון פ. לאַחאָווער
דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאַן
גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק פון דר׳ יצחק שיפער

פאַרלאַג ב. שימין וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל״ וואַרשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW

1931

Zakład Graficzny „Stereotyp"
Warszawa, Nowolipki 7

די עפּאָכע פון די גאונים

ערשטעס קאַפּיטעל

יודען אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם

עס זענען נאך נישט אריבער קיין גאַנצע צען יאָהר נאָך מחמר'ס טויט, און די שענסטע לענדער פון צפון און צפון-מערב אראַביען האָבען זיך שוין געפונען אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם. מיט'ן שווערד אין איין האַנד און דעם קאָראַן אין דער אַנדערער האָבען זיך די האַלב-ווילדע מדבר-קינדער אריינגעריסען אין די לענדער פון אזיע און צפון אַפריקא, און ווי א שטורם-ווינד האָט זיך איבער די דאָזיגע לענדער געטראָגען זייער מעכטיגער אויסרוף: „נישטאָ קיין גאָט אויסער אַללאַה און מחמד איז זיין נביא!"

דער ערשטער מאַרשרוט פון די אראַבישע שאַרען איז געווען קיין פערסיען, און באַלד איז אָט די פון אַלטערט אָבגעשוואַכטע מלוכה צופאַלען געוואָרען אונטער דעם מעכטיגען שטורם פון די העלדישע גלויבענס-קעמפפער. דאַן זענען געקומען די ביזאַנטינישע פּראָווינצען פאַלעסטינא, סיריען און עגיפּטען, וואו די יודישע בעפעלקערונג, אונטערדריקט פון די קריסטליכע דעספּאָטען, האָט געקוקט אויף די אראַבער, ווי אויף אויסלייזער און בעפרייער. מעדינא, א אָזע אין דעם גרויסען מדבר, וואָס די אייראָפּעאישע פעלקער האָבען ביזהער גאָרנישט געוואוסט פון איהר, איז איצט געוואָרען די נעזעצגעבערין פאַר מיליאָנען, ווי רוים אין די אַלטע צייטען, און די בעזיעגטע האָבען געמוזט אָדער אָנערקענען מחמר'ן פאַר א נביא און זיך אונטערגעבען דעם איסלאַם, אָדער צאָהלען שטייער די אראַבישע מושלים.

דער בעזיעגער פון פאלעסטינא איז געווען דער צווייטער קאליף אָמאר. ער האָט זיך גלייך אליין בעזעצט אין דער אמאליגער יהודה'עאישער הויפטשטאָדט (638), און פון דעמאלט אָן איז זי היילינג געוואָרען אויך פאר די מחמד'נער; אָמאר האָט געלעגט דעם גרונדשטיין פאר דער בעריהמטער פעלזען-מאָשעע (אָם סוקארא), אויף דעם אָרט, וואו ס'זאָל האָבען געשטאַנען דער בית המקדש, און ביז היי‧טיגען טאָג פערהייליגען די מחמר'ניש-גלויביגע אָט דעם בית המקדש-פעלזען נישט ווענינער, ווי דעם שווארצען שטיין אין דעם מעקא'נישען קאַאַבאַ-טעמפעל, אין וועלכען זיי גלויבען צו זעהן די פוס-טריט פון דעם ערשטען יודישען פאטריארך — אברהם. די בעזיעגטע קריסטליכע בעלי בתים פון שטאָדט, וועלכע זענען איצט אונטערגעווארפען געוואָרען דעם רעזשים פון איסלאם, האָבען זיך, נאטירליך, געמווט אָבזאָגען פון אלע זייערע פריווילעגיעס; דאָס האָט זיי שטארק אויפגערייצט געגען די מיטהעלפער פון דעם אראבישען נצחון, די יודען, און לויט א געוויסען נוסח זאָל דער בישאָף פון ירושלים, סאָפראָניוס, האָבען זאָגאר בפירוש אויסגערעדט מיט'ן קאליף אָמאר, אז ער גיט איהם איבער די שליסלען פון שטאָדט, נאר אונטער דער בעדינגונג, אויב די יודען וועט אויף ווייטער אויך פערבאָטען זיין ארייננצוקומען אין זייער אמאליגער הויפטשטאָדט. אויף וויפיעל ס'איז צו גלויבען, איז אָבער פון דער השתדלות גארנישט געוואָרען, און די מושלמענישע הערשאפט האָט די פאלעסטינישע יודען פאקטיש בעפרייט פון דער נעדריקטער לאגע, אין וועלכער זיי האָבען זיך געפונען.

פערדיענט פון דעם מחמד'נישען נצחון האָבען אויך די יודען אין בבל, וועלכע האָבען, צוזאמען מיט די כאלדעאישע (נעסטאָריאנישע) קריסטען, טרויסגעוויעזען א גרויסע שטיצע אָמאר'ן אין זיין קאמפף מיט די לעצטע מלכים פון דער סאסאַנידישער דינאסטיע. אָמאר האָט די שטיצע פערשטאַנען אָבצושאַצען און די קריסטליכע קהלות, ווי די יודישע, ביידע האָבען פון איהם בעקומען גרויסע הנחות. די ערשטע האָט ער געשענקט א געוויסע אדמיניסטראטיווע זעלבסטשטענדיגקייט מיט א אייגענעם פיהרער און הויפטריכטער (אונטער'ן טיטול „קאטאליקאָס“), און פאר די בבלי'שע יודען איז צוריקגעשטעלט געוואָרען די אויטאָנאָמישע הערשאפט פון די עקזילארכען, וועלכע איז שטארק געפאלען געווען אין די לעצטע צייטען פון דער פערסישער מטשלה. אָמאר האָט געלאָזען ברענגען צו זיך דעם לעצטען אָבשטאמלינג

פון די ריש גלותא'ס (ממילא אויך — פון די מלכי בית דוד), מיט'ן נאָמען בוסתנאי, האָט איהם געגעבען פאַר א ווײַב די טאָכטער פון דעם פערסישען קעניג כאָזרו, וואָס האָט זיך געפינען בײַ איהם אלס געפאַנגענע, און איבערגעגעבען אין זײַנע הענד די פּאָליטישע און גערייכטליכע פיהרונג פון דער יודישער קאָלאָניע אין בבל.

וועגען דעם דאָזיגען בוסתנאי דערצעהלט זיך אין א פאַרצײַטיגער לעגענדע פאָלגענדעס: איינער פון די פערסישע מלכים האָט געלאָזען אויסראָטען דעם גאַנצען שטאַם פון די יודישע עקזילאַרכען אין בבל, און נאָר די אלמנה פון דעם דערהרג'עטען עקזילאַרך (חנינאי) איז דערווײַל געבליעבען לעבען. דאַן האָט זיך דעם מלך געחלומ'ט א שרעקליכער חלום: איהם האָט זיך געדאַכט, אז ער געהט אַרום מיט א האַק אין זײַן פּרעכטיגען גאָרטען (בסתן) און האַקט אויס איין בוים נאָכ'ן אַנדערן; נאָר ווען ער האָט אויפגעהויבען די האַק אויף דעם לעצטען צווײַגעל פון לעצטען בוים, האָט זיך אנטקעגען איהם אוועקגעשטעלט א גרויער מאַן און איהם, דעם מלך, אזא שטאַרקען קלאַפּ געטאָן מיט דער האַק, אז ער איז אומגעפאַלען און זיך בעגאָסען מיט בלוט; דער קעניג האָט דעמאָלט זיך אָנגעהויבען בעטען בײַ דעם אלטען מאַן און זיך שווערען פאַר איהם, אז ער וועט נישט אויפהויבען מעהר זײַן האַנד אויף דעם לעצטען צווײַגעל און איהם היטען, ווי דעם שוואַרצאַפּעל פון אויג. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעכאַפּט און געזעהען, ווי פון זײַן שטערן רינט בלוט; האָט ער געשיקט רופען איינעם פון די יודישע חכמים, וואָס האָט געקענט פּותר זײַן חלומות, און יענער האָט איהם אזוי בעשײַדט זײַן שרעקליכע זעהונג: דער אויסגעהאַקטער גאָרטען — דאָס איז דער שטאַם פון דוד המלך, און דאָס איבערגעבליעבענע צווײַגעל איז דאָס קינד, וואָס דאַרף אין ניכען געבוירען ווערען פון דער מעוברת'ער עקזילאַרכין. און דעם מלך איז דער בעשײַד געפעלען געוואָרען, האָט ער געהײַסען אָבהיטען דער אלמנה פון דעם געטויטען עקזילאַרך ווען זי האָט געבוירען א זוהן, האָט ער איהם א נאָמען געגעבען בוסתנאי. און בוסתנאי איז אויסגעוואַקסען און האָט געלערנט תורה און משנה, הלכה און חכמה; דעמאָלט האָט איהם דער מלך בעשטימט פאַר א ריש גלותא און געגעבען איהם א בעזונדער שטעמפּעל מיט א הערב. שפּעטער, נאָך דעם פּצחון פון די קאַליפען, האָט בוסתנאי, ווי געזאָגט, בעקומען פאַר א

ווײַב די געפאַנגענע טאָכטער פון קעניג כאָזרו, און אין זײַן צײַט האָט זיך יודען גאַנץ רוהיג געלעבט.

בעזונדער פעסט און געהויבען איז געוואָרען די לאַגע פון די בבלי'שע יודען אין די צײַטען פון דעם פירטען קאַליף אלי, מחמד'ס מיטקעמפפער און אײדים (656). איהם האָבען אַרויפגעזעצט אויפ'ן קאַליפען־שטוהל די אַראַבישע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע האָבען געטויט די פריהערדיגע קאַליפען אָמאַר און אָטמאַן; ער האָט אָבער אויך בעקומען א סך שונאים און פערביטערטע געגנער, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דער זײַט פון מאָאוויאַ, א קרוב פון דעם געהרג'עטען אָטמאַן. אין דעם קאַמפף האָבען די בבלי'שע יודען, נאַטירליך, נישט געקענט בלײַבען נײַטראַל, און זײ האָבען זיך אָפען אײַנגעשטעלט פאַר דעם בעגנאַבטען אלי; זײ האָבען איהם געהאָלפען אײַננעהמען די שטאָדט פירוז־שבור, און לויט א געוויסער לעגענדע, זענען אלע נײַנציגטויזענד יודישע אײַנוואוינער, מיט'ן אָרטיגען ריש מתיבתא מר יצחק בראש, ארויסגעגאַנגען איהם מקבל פנים זײַן און בעגריסען (668). פאַר דער פרײַנדליכקײַט האָט אלי געשענקט דעם ריש מתיבתא עטליכע בעדײַטענדע פריווילעגיעס, און פון דעמאָלט אָן האָט זיך אָנגעהויבען צו פראַקטיצירען דער טיטול גאון פאַר'ן ריש מתיבתא, וואָס האָט געשפּיעלט אין דער יודישער זעלבסטפערוואַלטונג נישט קײַן קלענערע ראָליע פון ריש גלותא. די דאָזיגע נײַע לאַגע, וואָס האָט געשאַפען ווי א מין קאָנקורירענדע מאַכט פאַר'ן ריש גלותא, האָט געבראַכט אין אָנהויב צו פערשידענע רכסוכים און רײַבונגען צווישען די בײדע פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין לאַנד; ביסלעכווײַז זענען אָבער די בעציהונגען רעגולירט און אויסגעגליכט געוואָרען, און עס האָט זיך אויסגעבילדעט א אָרגאַנישע אײַנהײַט אין דער פיהרונג פון בבלישען יודענטום, מיט בעשטימטע, אָבגעטײַלטע פונקציעס פאַר'ן ריש גלותא, ווי פאַר די פאָרשטעהער פון דער גאונות. דער ערשטער האָט פערטרעטען די אָפיציעלע, פּאָליטישע מאַכט; ער האָט אײַנגעמאָהנט די שטײַערן פון די יורישע קהלות; בעשטימט פערוואַלטער און ריכטער, זיך משתדל געווען פאַר דער צענטראַלער רעגירונג וועגען דער גרינדונג פון נײַע אינסטיטוציעס, און איז פון דער בעפעלקערונג אויך בעטראַכט געוואָרען, ווי א וועלטליכער מאַכטהאָבענדער פירשט. דאַגעגען איז די רעליגיעזע אײַנהײַט פון בבלי'שען יודענטום און זײַן גײַסטיגע אויסבילדונג געלעגען אינגאַנצען

אין די הענד פון די צוויי גאונים — די פיהרער פון די ישיבות אין סורא און פומבדיתא. אט די לעצטע האבען ארויסגעגעבען נייע געזעצען און תקנות, און האבען אויך געהאט דאס רעכט צו בעשטראפען פאר'ן ניט אבהיטען זיי. זיי האבען געמוזט בעשטעטיגען יעדער בעשטימונג פון ריש גלותא בנוגע צו דיינים און לעהרער, און בכלל האבען זיי געהאט א שטארקע דעה אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם פאלקס-לעבען. די עקזילארכען גופא אפילו זענען אויך אין א געוויסער פארם געווען אבהענגיג פון די גאונים, ווארום חאטש דער טיטול ריש גלותא איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור אין דער בוסתנאי'שער דינאסטיע, האט דאך יעדער נייער ריש גלותא געמוזט האבען די אפיציעלע הסכמה פוןביידע גאונים.

א אויספיהרליכע שילדערונג פון די פייערליכקייטען ביים בעשטימען א נייעם ריש גלותא איז דערגאנגען צו אונז אינ'ם „ספר היוחסין" פון ר' נתן הבבלי, וועלכער האט געלעבט אין יענער צייט. ער דערצעהלט:

ווען יודען האבען געוואלט אויפנעהמען א ריש גלותא, זענען זיך צוזאמענגעקומען די ראשי ישיבות מיט אלע אנגעזעהענע בעלי בתים, נדיבים, זקנים און שופטים פון גאנצען לאנד אין א גרויסען רייך פערפוצטען זאל, וואו ס'זענען געשטאנען שטוהלען פאר אלע פערזאמעלטע און בעזונדער דריי שטוהלען אויבען-אן פאר'ן ריש גלותא מיט די צוויי גאונים. דא שטעלט זיך אויף דער גאון פון סורא און זאגט מוסר דיים ריש גלותא: ער זאל זיך נישט גרויס האלטען און נישט דריקען דעם פאלק. דאן געהט מען אוועק אין שוהל (דאס קומט פאר דא-ערשטאג), וואו די גאונים גיעבען איהם סמיכה און בענשען איהם און מ'בלאזט שופר, כדי אנצוזאגען דעם גאנצען פאלק פון קליין ביז גרויס: „זאל לעבען אונזער האר דער :שיא פלוני בן פלוני! ער איז אונזער פירשט! ער איז דער ראש הגולה, די קרוין פון ישראל!" — און מ'בעגלייט איהם א היים מיט גרויס פאראד. פאר זיין הויז בלאזט מען מיט טראמפייטען, און די רייכע שיקען דעם ניי-אויסגעוועהלטען נשיא טייערע מתנות: גאלד, זילבער, טייערע קליידער און אנדערע ציערונגען. שבת קומט פאר ביים ראש הגולה א פרעכטיגער באל, אויף וועלכען עס זענען איינגעלאדען די אנגעזעהענסטע יודען פון לאנד, ווי אויך אלע הויכע בעאמטע פון שטאדט.

און צום דאַווגען אין שוהל ווערט דער נשיא ווידער געפייערט מיט אַלערליי כבודים: פאַר איהם ווערט אויפגעשטעלט אַ בעזונדער עסטראַדע, וואָס איז אויסגעבעט מיט פורפור און זייד; די גאונים בוקען זיך פאַר איהם און זעצען זיך אויף זייערע שטוהלען, איהם ביין זייט, ערשט דאַן, ווען ער ענטפערט זיי אויף זייער בעגריסונג; די ספר תורה ווערט צו איהם צוגעטראָגען און דאָס גאַנצע פאָלק בעט פאַר זיין געזונד. פון דעם שבת אָן געהט דער עקזילאַרך נישט אַרוים פון שטוב גאַנצע זיעבען טאָג, און ביי נויטיגע פעלן פאָהרט ער אַרויס אין אַ עקיפּאַזש, רייך אָנגעטאָן און בעגלייט פון פופצעהן מאַן מיט אַ שקלאַף, וואָס לויפט נאָך פון הינטען.

די הוצאות פון דעם עקזילאַרכישען הויף, אין אַ סומע פון זיעבען הונדערט גאָלדענע רענדלעך, פלעגען געדעקט ווערן מיט די הכנסות פון די יודישע קהלות אין בבל און דערצו זענען צוגעקומען נאָה אויסערגעוועהנליכע הכנסות פון אייניצעלנע פערזאָנען.

דעם צווייטען ראַנג אין דעם בבליש-יודישען קהלה-לעבען האָט פערנומען דער ריש מתיבתא (אָדער ווי מ'האָט איהם איצט גערופען: גאון) פון סורא, וועלכער איז אין אַ סך הינזיכטען געוועזן געשעצט העכער פון זיין קאָלעגע אין פומבדיתא אפילו אין דעם פאַל, ווען יענער איז געוועזן פיעל עלטער פון איהם; בנוגע צו דער פּאַקטישער אַקאַדעמישער און געזעצגעבענדער טעטיגקייט איז אָבער פומבדיתא געשטאַנען נישט ניעדריגער פון סורא און האָט געהאַט אויך די זעלביגע פּריוויליעגיעס און זכיות. אַט דיביידע ראשי ישיבות האָבען געהאַט אַרום זיך אַ קאָלעגיום, אין וועלכען עס זענען ווידער געוועזן פערשיעדענע ראַנגען און מדרגות. דער געהנטסטער בייזיצענדער פון ריש מתיבתא איז געוועזן דער הויפט-ריכטער אָדער „אב בית דין”. אונטער איהם זענען געשטאַנען זיעבען „ראשי כלה” (לעהרער פון די אַקאַדעמישע פערזאַמלונגען) מיט דריי חברים, וועלכע האָבען צוזאַמען געביל־דעט אַ מין קליינעם סענאַט.

דאָס זענען געוועזן די שטענדיגע זיצונגען פון דער אַקאַדעמיע; דערצו זענען נאָך צוגעקומען עטליכע זיצונגען אין בעשטימטע צייטען, וואָס דערמאָהנען שטאַרק מיט זייער אָרגאַניזאַציע די זיצונגען פון אַ פּאַרלאַמענט. די דאָזיגע זיצונגען פלעגען פאָרקומען צוויי מאָל אין יאָהר,* אין אדר און אלול, און פלעגען זיך ציהען צו גאַנצען חודש. אויף די זיצונגען זענען אויך בעהאַנדעלט געוואָרען פערשיעדענע

טעאָרעטישע בעלייכטונגען פון צווייפעלהאפטע תלמודישע הלכות ; די הויפט־טעטיגקייט פון אט די זיצונגען איז אבער געווען געווידמעט פראקטישע פראגען. דאָ זענען בעהאנדעלט און אָנגענומען געוואָרען נייע געזעצען און תקנות, און פון דאנען פלעגען ארויסגעשיקט ווערן תשובות אויף אַלע שאלות פון פערשידענע קהלות, וואָס זענען איינגע־לאָפען אין דעם משך פון דער גאנצער צייט. די דאָזיגע תשובות פון דער גרויסער פערזאמלונג, — אין וועלכער עס האָבען זיך בעטייליגט (אויסער דעם שטענדיגען קאָלעגיום) זיבעציג פאקטישע מיטגלידער („אלופים") און דרייסיג קאנדידאטען (בני קיומי) — האָבען געמוזט געחתמ'עט ווערן פון ריש מתיבתא, און ער פלעגט זיי אָבשיקען דורך בעשטימטע שלוחים צו די דיינים אָדער ראשי הקהלות.

די קהלות גופא ווידער האָבען אויך געהאט בעשטימטע פער־וואלטונגס־אָרגאנען, וואָס האָבען ארומגענומען אלע פונקציעס פון דעם שטאָדטישען לעבען. בראש פון דער קהלה, אַלס גייסטיגער פיהרער און וועג־ווייזער, איז געשטאנען דער דיין, וועלכער איז געווען אי ריכטער, אי רעליגיעזער לעהרער ; ער פלעגט זיך אויסוועהלען פון די קהלה־מיטגלידער צוויי בייזיצער, און די דריי האָבען געבילדעט צוזא־מען דעם שטענדיגען בית דין. דורכ'ן בית דין האָבען געמוזט דורכגעהן און בעשטעטיגט ווערן אלע אקטען פון חתונה־פערבינדונגען, גט'ען, געשעפטליכע אָבמאַכען, ווי בכלל אלערליי שאלות פון דעם רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען, און ווי ס'איז צו גלויבען זענען אויך די קינדער־שולען, וועלכע זענען געווען פערבונדען מיט די בתי מדרשים, געשטאנען אונטער דער השגחה פונ'ם דיין. איבער דיווירטשאַפטליכע ענינים פון דער קהלה האָט געהאַט צו פערוואלטען א בעזונדער קאָלעגיום פון זיבען אנגעזעהענע בעלי בתים (פרנסים). אָט דער קאָלעגיום האָט געהאט א בעדייטענדע מאכט איבער די מיט־גלידער פון דער קהלה, און אויסער דער געוועהנליכער שטראָף („מלקיות") פאר פערברעכער געגען די געזעצען פון דער תורה, מיט וועלכער דאס יודישע בית דין האָט זיך שטענדיג בענוצט, האָט די קהלה־פערוואלטונג זיך געקענט בענוצען אויך מיט'ן שרעקליכען חרם ביים בעשטראָפען יענע יודישע מיטגלידער, וועלכע האָבען זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען איהרע פעראָרדנונגען.

ביי אזא פעסטער אינוועניגסטער אָרגאניזאציע האָט די יודישע קאָלאָניע אין בבל וואס ווייטער אַלץ מעהר אָנגענומען דעם כאראקטער

פון אַ זעלבסטשטענדיגער יודישער מלוכה אונטער דער פאָהן פון איסלאַם; די מאַכט פון די יודישער הערשער האָט זיך אָבער פערשפרייט גאַנץ ווייט איבער די גרענעצען פון בבל. אין צפון ביז טראַנסקאַקאַסיען, אין מזרח ביז אינדיען, אין מערב און דרום ביז אפריקא און די פירענעען, — אומעטום, וואו נאָר ס׳האָט דערגרייכט די הערשאַפט פון קאַליפאַט, האָט מען זיך צוגעהערט צו די בעשטימונגען פון די יודישע געזעצלעהרער אין סורא און פומבדיתא, און פון די אַלע לענדער פלעגט מען זיך ווענדען צו זיי מיט שאלות וועגען צווייפעלהאַפטע רעליגיעזע און יורידישע הלכות. אויף אַזאַ אופן זענען די נאָרמען פון תלמוד פערשפרייט געוואָרען אין אַלע יודישע קבוצים, און דאָס האָט ווידער אַ סך מיטגעווירקט, צו דערנעהנטערן צווישען זיך די אָפגעזונדערטע טיילען פון דער אומה, וואָס זענען געווען צעשטרייט איבער די לענדער פון אזיע, אפריקא און איראָפּאַ.

צווייטעס קאַפּיטעל

יודען אין שפּאַניען אונטער די וועסטגאָטען און אַראַבער

אין דער צייט, ווען די יודען אין מזרח האָט זיך רוהיג און פריי געלעבט אונטער דער אויבערהערשאַפט פון די אַראַבישע קאַליפען, האָבען די יודען אין די קריסטליכע לענדער געמוזט אויסשטעהן שווערע און אַכזריות'דיגע רדיפות.

בעזונדער טרויריג איז געווען די לאַגע פון דער יודישער קאָלאָניע אין שפּאַניען. אויפן בעפעהל פון דעם פאַנאַטישען קעניג חינטילא, האָט דער גרעסטער טייל פון די שפּאַנישע יודען זיך געמוזט אויס'שמד'ען, און די איבריגע זענען פערטריבען געוואָרען פון לאַנד. די משומדים האָבען אפילו געמוזט געבען אַ פייערליכע שבועה, טריי צו דינען דער קריסטליכער קירך און זיך אָבצוזאָגען אינגאַנצען פון דעם גלויבען פון זייערע עלטערן; פאַקטיש האָבען זיי אָבער נישט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיך, ווי אויף קינדער פון דער אויסגעוועהלטער יודישער אומה, און ווי נאָר דער גרויזאַמער הערשער האָט די אויגען געשלאָסען, זענען זיי גלייך צוריק אַריבער צו דעם יודישען גאָט און דער יודישער תורה. עטליכע יאָהר האָבען זיי נאָכדעם אָבגעלעבט במנוחה, אונטער דער שוץ פון דעם יודענפריינדליכען קעניג חינדאַסווינד (642—652). דער זוהן און נאָכפאָלגער פון דעם קעניג, רעצעזווינד, איז אָבער געווען צו יודען גאַנץ אַנדערש געשטימט. ער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ הייליגע אויפגאַבע, אויסצוראָטען אַלע יודען פון זיין לאַנד, און בעזונדער

אַכזריות'דיג האָט ער געררופ'ט די „יודאַיצאַנטעס", די אָפיציעלע קריס-
טען, וועלכע האָבען נישט אויפגעהערט אָבצוהיטען אַלע געזעצען פון
יודענטום. „זיי זאָלען דורך אונזער פרומקייט פערבעסערט אָדער דורך
אונזער שטרענגקייט פערטיליגט ווערן", — האָט דער קעניג פערביטערט
אויסגערופען, און ער האָט זיין וואָרט געהאַלטען: די „יודאַיצאַנטעס"
זענען פערברענט אָדער פערשטיינט געוואָרען, און די איבערגעבליבענע
פון זיי האָבען ווידער געגעבען אַ פייערליכע שבועה, אַז פון איצט
אָן וועלען זיי נישט האָבען מעהר קיין שיכות צו יודען און וועלען נישט
היטען קיין יודישע געזעצען און מנהגים. נאָר דאָס איינע האָבען זיך
די אונגליקליכע אָבגעבעטען: קיין חזיר-פלייש קענען זיי נישט
עסען — עס עקעלט זיי; דערפאַר האָבען זיי זיך פערפליכטעט צו
עסען אַנדערע שפייזען, וואָס זענען געקאָכט מיט חזיר-פעטס.

אויף דעם אַלעם האָבען זיי געשוואוירען ביי דער הייליגער
דריי-איינינקייט; דאָס איז אָבער נאָך אַלץ ווייניג געוועזען, אום
אויסצולעשען דעם יודישען פונק, וואָס האָט נישט אויפגעהערט צו
גליהען אין זייערע געפייניגטע הערצער, זון אין עטליכע יאָהר אַרום
האָט מען געמוזט אָננעהמען נייע מיטלען געגען די פערברעכערישע
„יודאַיצאַנטעס".

אונטער דעם קעניג וואַמבאַ (672—680) איז די יודישע
לאַגע נישט בעסער געוואָרען, און זיי האָבען זיך פעראייניגט מיט די
מורדים פון דרום-פראַנקרייך (סעפטימאַניע), וואָס האָט אָנגעהערט ביז
אַהער צו דער שפּאַנישער קרוין. דער אויפשטאַנד האָט זיך אָבער
נישט איינגעגעבען און די יודען זענען בעשטראָפט געוואָרען צוזאַמען
מיט די מורדים.

וואַמבאַ'ס נאָכפאָלגער, ערוויג (680), איז געוועזען אַ געבוירע-
נער ביזאַנטינער, וואָס האָט מיט פערשידענע פאַלשקייטען און שווינד-
לערייען אויסגענאַרט די קרוין פון דעם געזעצליכען הערשער, און
כדי זיך ריין צו וואַשען פון דעם חטא האָט ער געמוזט זיך צוחנפה'נען
צו די גייסטליכע און זיי געווינען פאַר זיך. נאַטירליך, זענען יודען
געוועזען זיין ערשטער קרבן, און אויף דעם קירכען-קאָנגרעס אין טאָלעדאָ
האָט ערוויג בעשוואוירען די פערזאַמעלטע, זיי „זאָלען פערטיליגען מיט'ן
וואָרצעל די יודישע פעסט". צו דעם צוועק האָט דער קעניג פאָרגעלעגט
דער פערזאַמלונג צום בעשטעטיגען גאַנצע זיבען און צוואַנציג פּאַראַ-
גראַפען, פון וועלכע נאָר איינער רעדט וועגען יודען און די איבריגע

בעשעפטיגען זיך ווידער מיט די פערשאלטענע „יודאיצאנטעם". אין דעם פאראגראף וועגען יודען האט ערוויג פארגעלעגט א קורצען מיטעל: יעדער יוד, וואס וועט זיך נישט אבשמד'ען אין דעם משך פון א יאהר צייט, פערליערט אלע זיינע גיטער, און בעקומט הונדערט שמיץ; דאן שינדט מען איהם אב די הויט פון קאפ און שטערן צום צייכען פון איביגער שאנד און מ'שיקט איהם ארויס פון לאנד. מיט דעם זעלביגען „ערפינדערישען" גייסט זענען דורכגעדרונגען אויך די פאראגראפען וועגען דער שמירה איבער די יודישע קריסטען. דא ווערן איבערגעחזר'ט אלע אכזריות'ען פון די פריהערדיגע פרומע הערשער, מיט א צוגאב פון נייע אונמענשליכע רדיפות.

די פערזאמלונג, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען דער פון יודען שטאמענדער ארכיבישאף יוליאן, האט די פארשלאגען פון קעניג אנגענומען, און אין צוויי טאג ארום זענען די יודען, ווי די יודישע קריסטען, צוזאמענגערופען געווארען אויף איין פלאץ, וואו מ'האט פאר זיי געלייענט די ניי-בעשטימטע געזעצען. צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען דאס מאל אויך די געזעצען נישט פערווירקליכט געווארען, און די פאקטישע הערשער פון לאנד, די כעשאדאלען, האבען בעשיצט די יודען פון אלע אכזריות'ען.

די דאזיגע שטיצע האט זיך אבער אויפגעהערט צו פראקטיצירען אין די צייטען פון דעם קעניג עניקא (687 — 701). אט דער הערשער האט אנגעגריפען דעם לעבעדיגסטען נערוו פון דער יודישער עקסיסטענץ: ער האט די יודען און די יודען-קריסטען פערבאטען אינגאנצען יעדען געשעפטליכען פערקעהר מיט קריסטען; דערצו האט ער נאך ארויסגעריסען פון יודישע הענד דעם רייכען וואסער-האנדעל מיט אפריקא, און געלאזען קאנפיסקירען אלע זייערע אונבעוועגליכע גיטער (693).

נאך אזעלכע געזעצען איז שוין די יודען מעהר קיין אויסוועג נישט געבליבען, און זיי האבען געפועל'ט ביי זיך, צו מאכען א געפעהרליכען שריט: זיי האבען זיך פערבונדען מיט זייערע ברידער אין צפון-אפריקא, וועלכע האבען געלעבט רוהיג אונטער דער הערשאפט פון איסלאם, און געוואלט ארויסרופען א פאלשטענדיגע מלוכה-איבערקעהרעניש, מיט דער הילף פון די אונצופריעדענע פעאדאלען (694); צום אונגליק, איז אבער די יודישע פערשווערונג ענטדעקט געווארען, און דער אויפגערייצטער קעניג האט זיך אויף א שרעקליכען אופן נוקם

געוועזן אַן די „העזה'דיגע" מורדים. ער האָט אַלע יודען, „די וואָס לעבען אין שפּאַניען, ווי יענע, וועלכע האַלטען זיך אויף אין די גאַלישע פּראָווינצען", ערקלערט פאַר שקלאַפען און זיי איינגעטיילט צווישען די קריסטליכע בעלי בתים פון לאַנד, וועלכע האָבען נישט געהאַט קיין רעכט זיי פריי צו לאָזען; דערצו זענען אַלע יודישע קינדער, עלטער פון זיבען יאָהר, איבערגעגעבען געוואָרען אין קריסט־ליכע הייזער. אַ אויסנאַהם האָט עגיקא געמאַכט פאַר די קריעגערישע יודען, וועלכע האָבען זיך אויפגעהאַלטען אויף די גרענעץ־בערג צווישען שפּאַניען און גאַליען און געשיצט דאָס לאַנד פון אַ אָנפאַל.

דאָס איז געוועזן דער לעצטער גיפט־טראָפּען פון דער אָבּ־שטאַרבענדער וועסטגאָטישער דינאַסטיע. יודען האָבען געליטען אַ קורצע צייט פון דער שענדליכער גזירה, די שפּאַנישע מלוכה האָט אָבער בעצאָהלט דערפאַר מיט איהר לעבען. די יודען, וועלכע האָבען אין פערשידענע צייטען אויסגעוואַנדערט פון שפּאַניען, ווי יענע, וועלכע זענען איבערגעבליבען אין דעם שפּאַנישען גיהנם, האָבען געשלאָ־סען יד אחת מיט דעם העלדישען מחמד'נישען בעזיעגער טאַריק, וואָס האָט זיך אַריינגעריסען אין לאַנד מיט זיין צפון־אַפריקאַנישער מחנה.

נאָך דער בעריהמטער שלאַכט ביי קסערעס (יולי 711), אין וועלכער עס איז אומגעקומען דער לעצטער וועסגאָטישער קעניג (ראָדעריך), זענען די אַראַבער געוואָרען די בעלי בתים פון דעם גרעסטען טייל פון לאַנד, און אומעטום זענען זיי פון יודען שטאַרק געשטיצט געוואָרען. איז אַריינגעפאַלען אַ שטאָדט צו די מחמד'נער אין די הענד, האָט זי דער קריעגספיהרער איבערגעגעבען יודען אָבצוהיטען, און ער אַליין איז געגאַנגען מיט זיין מחנה ווייטער, זיכער אין דער העלדישער איבערגעגעבענקייט פון די יודישע היטער. ווען טאַריק איז צוגעקומען צו דער וועסטגאָטישער הויפּשטאָדט, צו טאָלעדאָ, זענען זיך אַלע קירכליכע און וועלטליכע גדולים צולאָפען, און אין דער צייט, ווען די איבערגעבליבענע קריסטען האָבען אין די קירכען מתפלל געוועזן פאַר דעם נצחון פון דער הייליגער אמונה, — האָבען די יודען אויפגעעפענט די טויערן פון שטאָדט פאַר דעם אַראַבישען זיעגער און איהם עמפּפאַנגען מיט אַ בעגייסטערטער שמחה. דער לעצטער האָט דאַן זיי איבערגעגעבען די בעוואַכונג פון דער שטאָדט, און איז געלאָפען מיט זיין מחנה פערפאָלגען די אַנטלויפענדע (712).

אזוי זענען די יודען צוריק געווארען בעלי בתים איבער די שטעדט, פון וועלכע מ׳האט זיי ערשט נישט לאנג אזוי אכזריות׳דיג געטריבען. בעהערשענדיג דאס לאנד, האבען די אראבער גוט געדענקט די יודישע שטיצע, און זיי האבען יודען געגעבען אלע בירגערליכע און רעליגיעזע פרייהייטען. יודען האבען נאר געהאט צו צאהלען א געוויסען קאפ-שטייער, אלס אונגלויביגע, גלייך מיט די אונטערגע-ווארפענע קריסטען; אויסער דעם זענען זיי אבער אין אלע הינזיכטען פריי און זעלבסטשטענדיג געווארען, און די גרויסע יודישע קהלות, וואס האבען זיך דא אין גיכען אויסגעבילדעט, (ווי קארדאווא, טאלעדא, א. נ. א.) האבען אויך געהאט אזא זעלבסט-פערוואלטונג, ווי די קהלות אין בבל.

צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען די ערשטע אראבישע עמירען (הערשער) אין שפאניען ווייט געוועזן פון רעליגיעזען פאנאטיזם, און זיי האבען יודען קיינע שוועריגקייטען נישט געמאכט. מאאוויא, יעזיד I, אבדול-מאליק, וואליד I און סולימאן (656—717) זענען געוועזן געשטימט מעהר וועלטליך, ווי רעליגיעז, און זייער ווייטער בליק האט זיך גאנץ ווייניג צוגעפאסט צו דער בעגרענעצטקייט פון קאראן און די אנדערע מחמד׳נישע מסורות (סונא׳ס). זיי האבען ליעב געהאט די אראבישע דיכטקונסט און מענשען פון פעדער זענען פון זיי נישט ווייניגער געשעצט געווארען, ווי מענשען פון שווערד. דאס האט אויף די יודען זעהר גוט געווירקט און זיי האבען זיך באלד צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער אייגענטליכער אראבישער קולטור. די אראבישע שפראך איז יודען נישט שווער אנגעקומען צו דערלערנען, ווייל זי איז זעהר נאהנט צו העברעאיש, און די יודישע בעציהונג צו העברעאיש גופא האט זיך אויך שטארק פערבעסערט, אונטער דעם איינפלוס פון דעם אראבישען געשמאק בנוגע צו דער ריינקייט פון דער שפראך און איהר ריטמישען קלאנג. צו דעם איז צוגעקומען אויך דער פאקט, וואס די אנהענגער פון קאראן האבען, ווי פריהער די אנהענגער פון עוואנגעליום, אנגע-הויבען צו געפינען אין די הייליגע שריפטען רמזים אויף דער ערשיינונג פונ׳ם אראבישען נביא, און די יודען האבען זיך געמוזט מעהר פער-טיפען אין דער שפראך פון די נביאים, כדי צו קענען ענטפערן זייערע מחמד׳נישע געגנער.

דריטעס קאַפּיטעל

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאַם

די דירעקטע פאָלגע פון דעם יודישען פערטיפען זיך אין דער העברעאישער שפּראַך איז געווען די שאַפונג פון אַ מין ניי־העברעאישער פּאָעזיע. עס האָבען זיך בעוויזען דיכטערישע נאַטורען, וועלכע האָבען בעצוואונגען דעם וואולקאַנישען גייסט פון דער העבּראישע נבואה־שפּראַך און איהם אייַנגעפּאַסט אין די ראַהמען פון געמאָסטען פערזען מיט בעשטימטע תנועות, — ענליכע צו דעם כאַראַקטער פ דער אַראַבישער דיכטונג. אין דער צייט אָבער, ווען די אַראַבי דיכטער האָבען געזונגען פון קריגערישע העלדישקייטען, שטאַרי ליידענשאַפטען און אונגעצווינגבאַרער ליבע, האָט די העברעאי. פּאָעזיע זיך נישט בעפרייט פון איהר אייביגען אינהאַלט: גאָט און זיין משפט, די פערלאָזענקייט פון דער יודישער אומה, איהרע ליידען און האָפנונגען. דאָס זענען געווען פּאָעטישע האַרץ־אויסגיסונגען אין דער העברעאישער שפּראַך, וואָס האָבען זיך גאַנץ ווייניג אונטערגעשיידט פון די ביזהעריגע ברכות און תפילות אינ׳ם אַלטעגליכען און יום־טוב׳דיגען דאַוונען, און דעריבער מאַכי זענען זיי באַלד אַרייַנגענומען געוואָרען אינ׳ם סדר פון די תפילות, אַלס הוספה צו דעם געוועהנליכען שוהל־גאָטעסדיענסט (אונטערן נאָמען פּיוטים — פון פּאָעזים, פּאָעטיקאַ).

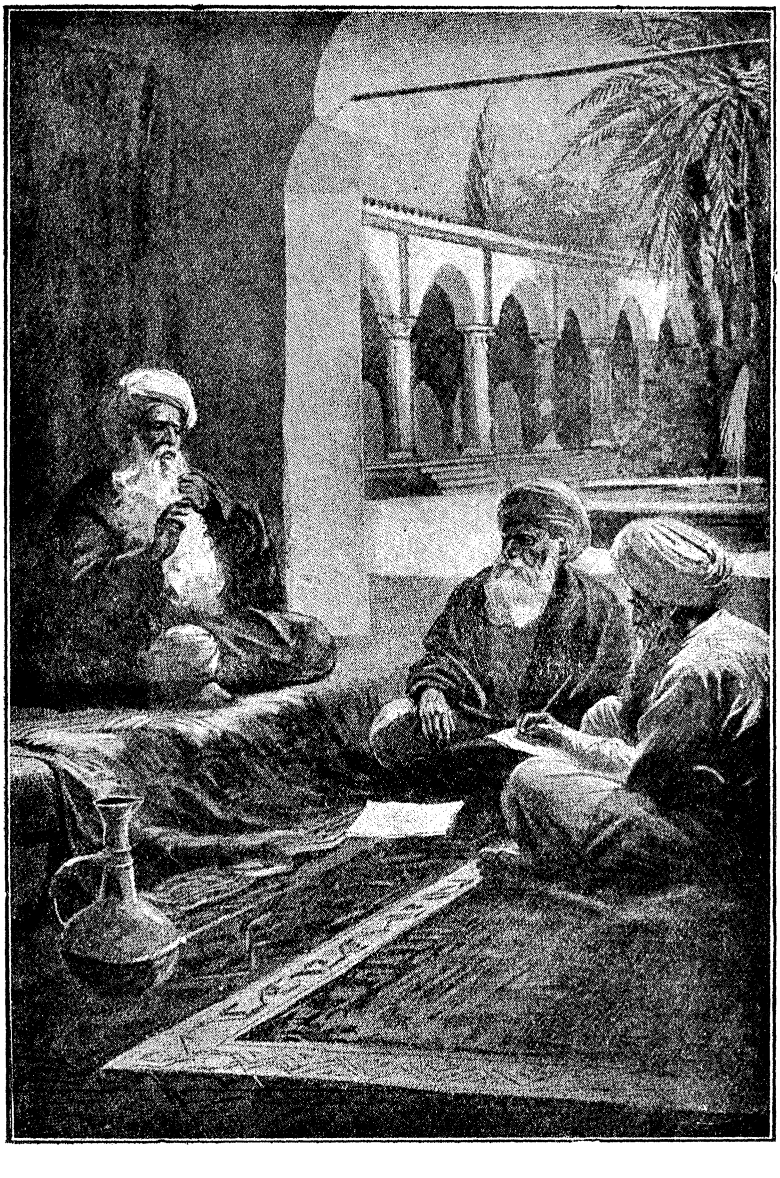

מאַבמעד דיקטירט זיינע שרייבערס דעם קאָראַן

דער ערשטער פון די דאזיגע פייטנים (פייטן — אויטאר פון פיוטים) איז געווען איינער מיט'ן נאמען יוסי בן יוסי היתום פון פאלעסטינא, וואס האט געלעבט, לויט דער השערה, אין דער לעצטער העלפט פון VII-טען יאהרהונדערט. איהם ווערן צוגעשריבען די בעריהמטע פיוטים, וואס ווערן געזאגט צו מוסף פון צווייטען טאג ראש השנה (אהללה אלהי, אפחד במעשי, אנוסה לעזרה) און יום כפור אין דער עבודה (אתה כוננת, אזכיר גבורות). אין די פיוטים קלאגט די פערביטערטע כנסת ישראל מיט'ן מויל פון דיכטער און בעט זיך ביי איהר הארציגען פאטער אין הימעל:

קים צו מיר, פרעג זיך אויף מיר נאך —
איך בין א פערבלאנדזשעטע שעפסעלע;
ס'האט מיך ארומגעשוירען, איך בין פערשטומט
און קען קיין מויל נישט עפנען.
מיינע שערער זאגען: זי איז א פערשטויסענע,
איהר היטער און איהר שאטען רופט זיך נישט אָפּ...
ט, זעה, דרינג אריין אין מיין פיין, אין מיין עלענד,
איך האב נישט קיינעם, וועמען צו רופען,
פאר וועמען זיך צו קלאגען...

— — — — — — — — — — — —

דערמאן דיך אן דיין הויז-פויגעלע,
פרעג דיך נאך אויף דער שטומער טייבעלע!
שטעל צו זיי אין שופר,
טו א פייף צו זיי מיט דער שטים.

— — — — — — — — — — — —

זעהט: אט איז א פאהן אין די בערג,
אט הערט זיך א שופר-שאלען איבער דער ערד,
און א געזאנג טראגט זיך פון פערשטומטע שטימען —
יון'ס קינדער בוקען זיך פאר ציון'ס זיהן!

די דאזיגע פיוטים האבען נישט, נישט קיין גראמען און נישט קיין זילבענמאס, און דאס איינציג קינסטלערישע אין זיי איז דער אנהויב פון די פערזען, וואס איז צונויפגעשטעלט לויט'ן אלף-בית (אקראסטיכאן). דערפאר האבען זיך די שפעטערדיגע פייטנים שוין מעהר גערעכענט מיט דער אויסערליכער קינסטלערישער פארם פון זייערע פיוטים און זיי געשאפען גאר אין גראמען און מיט א ריטמישען קלאנג.

וועלכע זענען די גערײַמטע יוצרות און קרובות פאר די פײַערלי־כע שבתים (פרשת החודש, פרשת שקלים) פון א געוויסען ר׳ ינאי.

דער פרוכטבארסטער פון די דעמאָלדיגע פייטנים איז געווען ר׳ אליעזר הקליר, ר׳ ינאי׳ס תלמיד. זײַנע צאהלרײַכע פיוטים זענען ריטמיש און גערײַמט; דערבײַ זענען זײ אבער אויך שווערפעליג, הארט און פערטונקעלט.¹ ער האט געשאפען איבער הונדערט און פופ־ציג ליטורגישע הימנעס פאר אלערלײַ יום טובים און תעניתים, נגה־מענדיג אלס אינהאלט פערשידענע אגדות און מדרשים, און ווײַל ער האט זיך געהאלטען שטרענג אין די ראהמען פון ריטמישע און גערײַמ־טע פערזען, איז ער אפט געצוואונגען געווען צו באשאפען אײַגענע שפראך־ווענדונגען און אויסדריקען, וועלכע זענען נארנישט צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער העברעאישער שפראך. נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעסטוועגען דעם קליר׳ס פיוטים אנגענומען גע־ווארען אין אלע יודישע קהלות פון בבל, איטאליען, דײַטשלאנד און פראנקרײַך, נאר די שפאנישע יודען אליין האבען פארגעשטעלט מיט זיך א אויסנאהם אין דער הינזיכט — זײער שפראכגעפיהל האט זײ אבגעשטויסען פונ׳ם קאליר׳ס בארבאריזמען. אין די דערמאנטע לענ־דער, דאנקענדיג, האבען זיך די פיוטים בכלל וואס ווײַטער אלץ מעהר אײַנגעבירגערט אין דעם יודישען שוהל־לעבען, און מיט דער צײַט האבען זײ אפילו ארויסגעשטויסען די אגדי׳שע דרשות, וואס פלעגען געוועהנליך געהאלטען ווערן בעת׳ן דאוונען. —

נישט אהן א אײַנפלוס אויף דער יודישער גײַסטיגער אויסבילדונג איז אריבער אויך די אלגעמײַנע קולטור־אויפלעבונג, וואס האט ארומ־גענומען די מחמד׳נישער וועלט אין VII — IX־טען יאהרהונדערט. יודען האבען זיך איצט גײַסטיג צוזאמענגעלעבט מיט די קולטורעלע אראבער, ווי אמאל מיט די העלענען, און באלד האבען זיך פון זײ אויסגעטײַלט בעדײַטענדע קרעפטען אויף אלע געביעטען פון דעם אלגע־מײן־מענשליכען שאפען און דענקען. פיעל פון די דאזיגע געבילדעטע יודען האבען אפילו איבערגענומען די שפראך פון יענע, פון וועלכע זײ האבען געצויגען זײער גײַסטיגע יניקה, און זײ האבען געשריבען זײערע ווערק אין דער אראבישער שפראך אדער איבערגעטראגען אין דעם לשון דאס בעסטע און שענסטע פון די אלטע ליטעראטורען: די גריכישע און רוימישע.

אין די ערשטע צעהנדליגער פון נײַנטען יאהרהונדערט האט זיך

בעריהמט געמאכט אלס אסטראלאג און אסטראנאם דער יוד מאשאללא בן אתרי (813); שפעטער, אין די פיערציגער יאהרען פון דעם יאה־הונדערט, האט זיך דער יוד סאנל־אל טאבארי פון טאבאריסטאן אויסגעצייכנט אלס דאקטאר און מאטעמאטיק, און האט איבערגעזעצט אין אראביש די גריכישע אסטראנאמישע ווערק פון דעם בעריהמטען פטאלאמעאוס. בעריהמט אלס גרויסער אויטאריטעט אין מעדיצין איז געווען אויך סאנל'ס זוהן, אבו־סאנל־אלי, וועלכער איז איבערגעגאנגען צום איסלאם און האט פערנומען א גרויסען ארט אין א קאליפישען הויף. אין קיירואן (טוניס) האט געלעבט אלס לייבמעדיק פון קאליף דער יוד יצחק הישראלי (850 — 940), וועלכער האט אנגעשריבען ניין בעדייטענדע מעדיצינישע ווערק אין אראביש, און איז אנערקענט געווארען אויך פון די שפעטערדיגע דורות פאר א שטארקען בר סבכא אין מעדיצינישע פראגען; דער זעלביגער יצחק האט פערפאסט אויך וויכטיגע פילאזאפישע ווערק, פון וועלכע עס זענען דערגאנגען צו אונז אין העברעאישע איבערזעצונגען דער „ספר הגבולין" מיט'ן „ספר היסודות". דער תלמיד פון יצחק הישראלי, דונש אבן תמים (900 — 960), האט זיך פערנומען מיט פילאזאפיע און נאטור־וויסענשאפט, און פון איהם שטאמט די בעקאנטע איינטיילונג, לויט וועלכער דעם ניעדריגסטען ארט אין דער וויסענשאפט פערנעהמט מאטעמאטיק, אסטראנאמיע און מוזיק; דעם מיטעלען — נאטור־לעהרע און מעדיצין, און דעם העכסטען — מעטאפיזיק און טעאלאגיע.

ביי אזא ענגען גייסטיגען צוזאמענלעבען צווישען יודען און דער אראבישער אינטעליגענץ, האט זיך ביי די ערשטע געמוזט ענטוויקלען א נייע בעציהונג צו דער טראדיציאנעלער יודישער וועלט־אנשויאונג, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין דעם קאמפף וועגען תלמוד, וואס האט ארומגענומען א גרויסען טייל פון דער יודישער אומה און געבראכט ענדליך צו א טרויעריגער שפאלטונג מיט טלע דערמיט־פערבונדענע פאלגען.

דער תלמוד האט בעהערשט דאס גאנצע יודישע לעבען — א דאנק דער אונערמידליכער, סיסטעמאטישער ארבייט פון די אמוראים, סבוראים און גאונים איז געשאפען געווארען א מין תלמודישע אטמאספערע, וואס האט ארומגענומען יעדען שריט פון דעם יודישען שאפען און ווירקען. די דאזיגע ספעציפיש־יודישע אטמאספערע האט אין די

פריהערדיגע יאָהרהונדערטער ארומגענומען בלויז פאַלעסטינא, בבל און אַ קלײנעם טײל פון אײראָפּאַ; איצט אָבער, מיט דער פערשפרײטונג פון איסלאַם, זענען די יודען פון אינדיען ביז שפאַניען און פון קאַווקאַז ביז טיעף אין אַפריקא פערוואַנדעלט געוואָרען אין אײן גרויסען זעלבסטשטענדיגען קבוץ אונטער דער הערשאַפט פון די קאַליפען, און דאָס האָט אויך געווירקט צו פערשפרײטען די ממשלה פון תלמוד איבער דעם גרעסטען טײל פון דער אומה. די מערסטע קהלות האָבען זיך פרײווילינ אונטערגעגעבען די געבאָטען פון דעם הײליגען יודישען קאָדעקס, און מיט דער צײט האָט זיך דאָס יודישע לעבען אינגאַנצען צוגעפאַסט צו זײן כאַראַקטער — די תלמודישע בעגריפען און געזעצען זענען געוואָרען **אָרגאַנישער טײל פון דער יודישער פסיכיק**.

אָט דער פראָצעס האָט אָבער געפונען פאַר זיך אויך בעדײטענדע שטערונגען. די יודען פון אַראַביען, וואָס האָבען אײנגעוואַנדערט קײן פאַלעסטינא, סיריען און בבל, — זײ האָבען נישט געקענט צופאַסען זײער לעבען צו דעם גײסט פון תלמוד. דאָס זענען געווען קינדער פון מדבר, מענשען פון שווערד, קריגער און רײטער, וועלכע זענען געוועהנט געווען פון דער הײם צו אַ לעבען פון אונבעגרענעצטער פרײהײט און קריגערישע העלדישקײטען, און דאָס לעבען לויט די געבאָטען פון תלמוד האָט אויף זײ געמוזט מאַכען דעם אײנדריק פון אַ שרעקליכען אַסקעטיזם. און דאָ זענען גראַד די יודען, וועלכע זענען נעהנטער געשטאַנען צו די מחמד׳נער, אָפטער אַרײנגעצויגען געוואָרען אין וכוחים מיט די לעצטע וועגען אויסטײטשונגען פון פערשיעדענע שטעלען אין דער ביבעל, און זײערע נישט פערפלפולטע מוחות האָבען זיך אָנגעשטויסען אָן דעם פאַקט, וואָס די תורה אַלײן איז גאָרנישט אַזוי האַרב און שלעכט. נאָר די תלמוד־לײט, הײסט עס, זײ האָבען אָנגעהויפט גאַנצע בערגער מיט דינים און גזירות און חומרות און סינים, וואָס לאָזען נישט געניעסען פון קײן פערגניגען, שטערן אויף יעדען טריט און שריט, און מאַכען דאָס גאַנצע לעבען פאַר אַ מין אָבקומעניש אין גלות.

אויף דעם באָדען זענען אויסגעוואַקסען פערשיעדענע אַנטי־תלמודישע בעוועגונגען, וואָס האָבען נישט אויפגעהערט אין דעם משך פון איבער הונדערט יאָהר. די ערשטע פון די דאָזיגע בעוועגונגען זענען געווען פערבונדען מיט פאָליטיש־רעליגיעזע אויפשטאַנדען און

משיח־חלומות. אזוי האט א געוויסער יוד פון סיריען, מיט'ן נאמען סערענוס, זיך אנגעגעבען פאר משיח'ן און צוגעזאגט צו בעפרייען דאס היילינע לאנד פון דעם מחמד'נישען יאך; זיין ערשטע עובדא איז אבער געווען, צו בעפרייען יודען פון די תלמודישע גזירות און חומרות. סערענוס האט מבטל געווען די דינים פון תלמוד וועגען פייערן צווייטען יום־טוב, וועגען יין נסך, וועגען טרפה שפייזען און נאך אנדערע בעדייטענדע חומרות, און דאס האט זיין ערפאלג נישט אבגעשוואכט, נאר פערשטארקט. עס זיינען צו איהם צוגעשטאנען מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער און אפילו אין דער ווייטער שפאניען האט זיין אויסרוף אנ'אבקלאנג געפונען. די דארטיגע יודען זיינען ערשט מיט צעהן יאהר צוריק בעפרייט געווארען פון דעם וויסטגאטישען יאך, א דאנק די נצחונות פון איסלאם, און איצט האבען זיי זייער האב און גוטס פערלאזען און זיך געשטעלט אונטער דער פאהן פון דעם סירישען משיח. דעם לעצטענס שטערן איז אבער באלד פערלאשען געווארען, און דער קאליף יאזיד האט איהם, אלס געפאנגענעם, איבערגעגעבען אין די הענד פון דער יודישער געזעלשאפט. פון די אנהענגער האבען דעמאלט א סך זיך אפען מתודה געווען אין זייער זינד געגען דער יודישער מסורה און זיינען צוריק אריינגעטרעטען אלס מיטגליעדער אין די יודישע קהלות; אנדערע דאגעגען, זיינען געבליעבען ביי זייער עקשנות און נישט געוואלט זיך ווידער אונטערווארפען די תלמודישע הארבקייטען.

מיט דריי צעהנדליג יאהר שפעטער איז אין אנ'אנדער ווינקעל ווידער ענטשטאנען אנ'אנטי־תלמודישע בעוועגונג, פעראייניגט מיט מיסטישע שווערמערייען. דאס איז געווען איינער פון איספאהאן אין פערסיען, מיט'ן נאמען אבאדיא־אבו־איסא. ער האט זיך תחילת אנגעגעבען נישט פאר משיח'ן אליין, נאר פאר א אנזאגער (דאי) פון דעם לעצטען, און אנגעזאגט האט ער, אז גאט האט איהם בערופען, צו בעפרייען דעם יודישען שטאם פונ'ם יאך פון די פעלקער און פון די אונגערעכטע הערשער.

אלס „נביא" האט אבו איסא זיך גענומען דאס רעכט, צו ענדערן א סך געזעצען פון דער תורה, און אט די רעפארמען האבען איהם אויך נישט געשטערט צונויפצוזאמלען ארום זיך גאנצע צעהן טויזענד מאן. לויט די בעגריפען פון דער אראבישער וועלט, האט אבו־איסא אויך פערוואנדעלט זיינע אנהענגער אין קריגער, און מיט'ן

שווערד האָט ער געוואָלט איבערצייגען די געגנער אין זיין אמת; דאָס איז איהם אָבער נישט געלונגען: ער אליין איז אומגעקומען אין קאמפף און די מחנה איז צוקלאַפּט געוואָרען. די איבערגעבליבענע אָנהענגער האָבען, איבריגענס, אויך נאָך זיין טויט נישט אויפגעהערט צו גלויבען אין איהם, און אַז בּיז'ן צעהנטען יאָהרהונדערט האָט עקסיסטירט אַ סעקטע פון די דאָזיגע איסאַוויטען, וועלכע זענען אין אַ סך הינזיכטען איבערגעטרעטען די געבאָטען פון תלמוד. שפּעטער האָט זיך פון די סעקטאַנטען גופא אויסגעטיילט איינער מיט'ן נאָמען יודגאַן און געגרינדעט אַ נייע סעקטע. די יודגאַנטען האָבען צוגעגעבען אַ גרויסע בּעדייטונג די יודישע תפילות און תעניתים; זיי האָבען אָבער אָבגעלייקענט אַלע שטרענגקייטען פון תלמוד וועגען שבת, שפּייזען און נאָך אַזעלכע ענינים.

כאַראַקטעריסטיש בּיי די אַלע בּעוועגונגען איז דאָס, וואָס די מאָן־געבער פון יודענטום, די גאונים, האָבען גאָרנישט געטאָן, כּדי צו פערהיטען די געפאַהר; זיי האָבען כּסדר געזוכט צו בּעשיצען זייערע אייגענע אינטערעסען און דערמיט אַליין אפשר דערנעהנטערט די צייט פון דער שפּאַלטונג. עס האָבען זיך בּענייט די אַמאָליגע גרומרייסענישען צווישען די עקזילאַרכען און די גאונים, און אַזוי ווי די פּאַקטישע מצב איז נאָך געווען אין די הענד פון די ערשטע, האָבען זיי געהערשט, ווי דעספּאָטען און זיך מיט קיינעם נישט גערעכענט. דער עקזילאַרך שלמה, בוסתנאי'ס אַ אוראייניקעל, האָט בּעשטימט, למשל, אַ געוויסען אונבּעדייטענדען נאַטרונאי כּהנא פאַר אַ גאון אין סורא, און איז פערבּייגעגאַנגען דעם בּעקאַנטען געלעהרטער אחאי פון שבחא. דער לעצטער איז דאַן אוועק קיין פּאַלעסטינא (750), וואו ער האָט פערפאַסט אַ מין פּראַקטישען האַנדבּוך פאַר די הלכות פון תלמוד, אונטערן נאָמען שאלתות דר' אחאי. אַ ענהליך ווערק, אונטערן נאָמען הלכות, איז אין יענער צייט צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען אויך פון דעם ריש ישיבה פון סורא מיט'ן נאָמען ר' יהודאי.

פֿיערטעס קאַפּיטעל

די קאַראַאימער (קראים) און אַנדערע סעקטעס

אויב די אַנטי־תּלמודישע בעוועגונגען אונטער דער פֿאָהן פֿון פֿאַלשע משיחים האָבען אַפּילו נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך קיין טיעפֿען רושם, האָבען זיי דאָך געוויזען, אַז אין דער שטימונג פֿון פֿאָלק איז פֿערהאַן אַ באָדען פֿאַר אַ בעוועגונג געגען דער צו־שטאַרקער אַנהויפֿונג פֿון רעליגיעזע נאָרמען און געבאָטען, און דאָס האָט נוט פֿערשטאַנען איינער, וואָס איז אַמבעסטען צוגעפּאַסט געוועזען צו דער אַנפֿיהרערשאַפֿט פֿון אַזאַ מין בעוועגונג.

דאָס איז געוועזען ע נ ן בּ ן ד ו ד פֿון דער בּוסתנאי'שער דינאַסטיע. דער דאָזיגער עקזילאַרכען־זוהן איז געוועזען אַ טיעפֿער קענער פֿון די הייליגע שריפֿטען, פֿון תּלמוד און פֿון דער אַראַבישער ליטעראַטור; ווייל אָבער עס איז בעקאַנט געוועזען, אַז ע נ ן איז אַ געגנער פֿון אַ סך תּלמודישע געזעצען, האָט מען אין די לומדישע קרייזען געקוקט אויף איהם קרום, און איינמאָל איז די דאָזיגע אונצופֿריעדענהייט דערגאַנגען ביז אַ עפֿענטליכען אַרויסטריט געגען דעם אַריסטאָקראַטישען פֿריידענקער. דער צוזאַמענשטויס איז פֿאָרגעקומען אויף דעם פֿאָלגענדען אופֿן:

נאָכ'ן טויט פֿון עקזילאַרך שלמה (760), זענען די איינציגע יורשים אויפֿ'ן עקזילאַרכענטיטול געבליעבען: ע נ ן מיט זיין ברודער ח נ נ י ה, וועלכער איז געוועזען פֿיעל וועניגער געלעהרנט פֿון איהם. די ג א ו נ י ם (ר' י ה ו ד א י און זיין ברודער ד ו ד א י) זענען אָבער

געווען נעגען דעם אפּיקורסיש געשטימטען ענן, און א דאנק זייער השתדלות איז פאר א עקזילארך בעשטימט געווארען ענן'ס יונגערער ברודער חנניה. דאס האט דעם פעררײסענעם ענן שטארק אנגעגריפען, און ער האט צונויפגענומען ארום זיך א פּארטיי פון זיינע אנהענגער, וועלכע האבען איהם בשתיקה געקרוינט פאר א עקזילארך. ווען די זאך איז דערגאנגען צום באגדאד'ער קאליף אל-מאנסור, האט ער דעם נישט געזעצליכען „ראס-אל-דזשאלוט" (ריש גלותא, עקזילארך) פערמשפּט צום טויט; דאן איז ענן געפאלען אויף א אריגינעלער המצאה: ער האט זיך פערטיידיגט פאר'ן הערשער דערמיט, וואס ער איז אויפגענומען געווארען פאר א עקזילארך איבער יודען פון א גאנץ אנדער גלויבען, — איבער יודען פון א גלויבען, וואס איז פיעל נעהנטער צו די יסודות פון איסלאם, און האט גאנץ ווייניג געמיינזאמ'ס מיט דעם תלמוד-גלויבען פון זיין ברודער'ס קהלות. די פערטיידיגונג איז פון קאליף אנגענומען געווארען, און פון דעמאלט אן טרעט ענן ארויס אלס געזעצליכער פיהרער פון א נייער סעקטע אין יודענטום, א סעקטע פון יודען, וואס האלטען זיך בלויז ביי דער תורה און אנערקענען אינגאנצען נישט דעם אינהאלט פון תלמוד.

ענן האט פארגעווארפען די תלמודיסטען, אז זיי האבען געפעלשט דאס ריינע יודענטום, און הוץ דעם, וואס זיי האבען צוגעגעבען אזעלכע געבאטען, וועלכע זענען אין דער תורה גארנישט דערמאנט, האבען זיי אויך געמינערט א סך געבאטען פון דער תורה, ווייל זיי האבען אויסגעטייטשט איהרע פסוקים נישט בוכשטעבליך, נאר לויט דעם זין זייערן. זיין דעוויז איז געווען: „זוכט פלייסיג אין די הייליגע שריפטען!" און פון דאנען איז ענטשטאנען דער נאמען קראים, בעלי מקרא, אים נעגענזאץ צו די רבני'טען, די אנהענגער פונ'ם רבני'שען תלמוד.

כדי צו בעקאנען זיינע אנהענגער מיט'ן גייסט פון זיין לעהרע, האט ענן פערפאסט א פירוש אויף דעם ביבלישען קאדעקס מיט'ן נאמען „ספר המצוות", וואו ער האט ענטוויקעלט זיינע מופתים און ארגומענטען נעגען דער געטליכער הייליגקייט און ריכטיגקייט פון די תלמודישע געבאטען; דערביי האט ער ארויסגעוויזען א געוויסע אויסגעהאלטענקייט, און אנגענומענדיג פאר א כלל, אז מ'דארף זיך האלטען שטרענג ביי דעם בוכשטעבליכען טייטש פון דעם הייליגען טעקסט, האט ער זיך נישט אבגעזאגט דערפון אפילו אין

יענע פעלן, וואו דאס איז געווען קעגען אלע פאדערונגען פון לעבען און כמעט אויך קעגען דער מעגליכקייט. דעם יודישען קאלענדאר, וואס איז איינגעשטעלט געווארען זינט דעם פיערטען יאהרהונדערט, האט ענן אבגעשאפט, און איינגעפיהרט צוריק דעם פרימיטיווען קאלענדאר-סיסטעם, וואס האט זיך פראקטיצירט ביי יודען אין די צייטען פון בית המקדש. בנוגע צו די געזעצען וועגען שבת איז ענן געווען כלל הארבער פון תלמוד; אום שבת טאר מען, לויט זיין לעהרע, קיין פייער בכלל נישט געניצען, קיין רפואה נישט מאכען און נישט נעהמען, קיין שום נישט ארויסטרעטען (אויף די באפעלקערונג זיין שטאדט איז געמישט פון יודען און נישט-יודען) קיין ווארים עפיס נישט עסען און אזוי כסדר. שטארקע ענדערונגען האט ענן איינגעפירט אויך אין דער ארדנונג פון די יודישע יום טובים און דער נאציאנאלער יום טוב חנוכה צום אנדענקען פון די חשמונאים איז פון זיהם אינגאנצען אבגעשאפט געווארען.

די געזעצען וועגען חתונה-פערבינדונגען צווישען בלוט-קרובים זיינען פון דעם קאראאימישען געזעצגעבער אויך אויסגעטייטשט געווארען זעהר הארב, און די קרובים, וואס לויט די תלמודישע געזעצען האבען זיי יא געמעגט חתונה האבען צווישען זיך, האבען דאס לויט ענן'ס לעהרע נישט געטארט; דאס זעלבע איז געווען אויך מיט נאך אנדערע געביעטען פון דעם אלטעגליכען לעבען, וועלכע זענען א דאנק דער נייער ארדנונג בעשרענקט און בעגרענעצט געווארען ביז דאס אונמעגליכסטע; דאס רעליגיעזע לעבען האט דורך דער קאראאימישער לעהרע בעקומען זעהר א טרויריגען און טרוקענעם כאראקטער, און ווייל די גאנצע לעהרע איז בעשטאנען אין איינענע אויסטייטשונגען פון דעם ביבלישען טעקסט, האט זיך באלד ארויסגעוויזען די קורצזיכטיגקייט און נישט בעגרינדעטקייט פון ענן'ס אויפטו. עס האבען זיך אנגעהויבען צו שאפען צעהנדליגער פירושים אויף די פסוקים פון דער תורה, און יעדער איינער האט זיי, נאטירליך, פערשטאנען אנדערש פון צווייטען, אזוי אז אנשטאט צו בילדען א איינהייטליכע ארגאניזאציע מיט א קלאר בעשטימטען קאדעקס, האבען די קאראאימער גופא זיך אויך געטיילט אויף פערשידענע סעקטעס מיט גאנץ זעלבסטשטענדיגע מנהגים און געזעצען.

דערווייל איז אבער אין ביידע לאגערן נאך פריש געווען דער אנדענק פונ'ם ערשטען ריס און דער צארן איז געווען זעהר הייפטיג.

די פיהרער פון ביידע ישיבות האָבען ענן'ען מיט זיינע אָנהענגער אַרייַנגעלעגט אין חרם און אויסגעשלאָסען פון כלל ישראל, און פון דער צווייטער זייט האָבען אויך די קאַראַאימער זיך אָבגעריסען אינגאַנצען פון די רבני'שע יודען: נישט געוואָלט זיך מתחתן זיין מיט זיי, נישט געגעסען מיט זיי צוזאַמען און אויסגעמיטען אפילו זייערע הייזער אום שבת, ווען ביי זיי האָט געברענט פייער. נאַטירליך, האָט מען זיך דערביי פון ביידע זייטען בענוצט אויך מיט מעהר ממשות'דיגע רדיפות, און דער סוף איז געווען, אז ענן מיט זיין פאַרטיי האָט אינגאַנצען אויסגעוואַנדערט פון לאַנד און זיך בעזעצט אין פאַלעסטינא; דאָ האָט ענן פערענדיגט דעם בנין, וואָס ער האָט אָנגעהויבען בויען אין בבל, און אין ניבען איז ער געשטאָרבען (אָדער געטויט געוואָרען פון אַ פאַנאַטישען רבני'סט) *).

נאָך ענן'ס טויט איז די הנהגה פון דער סעקטע איבערגעגאַנגען, לויט דער קאַראַאימישער מסורה, צו זיין זוהן און אייניקעל, מיט די נעמען שאול און יאשיהו; זייער טעטיגקייט האָט אָבער נאָך זיך קיינע שפורען נישט איבערגעלאָזען. אין דער אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דער סעקטע איז איבערגעגאַנגען צו זייטיגע געלעהרטע, וועלכע האָבען אַרייַנגעבראַכט אַ שטאַרקען פלאָנטער אין דער קאַראַאימישער לעהרע און נישט געלאָזען איהר זיך פונאַנדערגעוואַקסען. דער ערשטער פון די דאָזיגע געלעהרטע איז געווען דער דיין בנימין בן משה נאַהאַווענדי פון פערסיען (830 — 800). בנימין איז געווען אַ שטאַרקער אָנהענגער פון דעם ראַציאָנאַליזם, וואָס האָט געהערשט דעמאָלט אין דער אַראַבישער וועלט (אונטערן נאָמען מוטאַ-

---

*) אין די קאַראַאימישע שוהלען ווערט נאָך ביז היינטיגען טאָג אָבגעהאַלטען יעדען שבת אַ תפילה פאַר דער נשמה פון דעם גרינדער פון דער סעקטע; אין דער תפילה זאָגט זיך: „גאָט, דער גאָט פון אונזערע עלטערן, וועט זיך דערבאַרמען איבער אונזערע טויטע... און צום ערשטען איבער אונזער פיהרער, דעם פירשט ענן, דעם געטליכען מאַן און עקזילאַרך, וועלכער האָט אויסגעטרעטען פאַר אונז אַ וועג צו דער תורה, האָט בעלויכטען די אויגען פון די קראים, אָבגעצויגען אַ סך פון זינד און פערברעכען און אונז געפיהרט אין גלייכען וועג. דער גאָט פון ישראל זאָל איהם מאַכען רוהען אין אַ פרעכטיגען רוה-אָרט, געבען אין זיבען כתות פון צדיקים, וועלכע ירשה'נען גן עדן".

זמיליזם). און ער האָט געלערנט, אַז גאָט אַלס אַ װעזען, װעלכען מ'קען ניט צושרײַבען קײן שום קערפּערליכע אײגענשאַפטען, האָט ניט געקענט זיך פּאַקטיש בעטײליגען אין דער יצירה פון דער װעלט אָדער אין דעם פאַקט פון מתן תורה; די אַלע אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שילדערונגען פון דער תורה מוזען דעריבער אויסגעטײַטשט װערן ניט **בוכשטעבליך**. בנוגע צו די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורה האָט בנימין פערפאַסט צװײ זאַמעל-װערק: „ספר הדינים“ און „ספר המצוות“, און אויך דאָ האָט ער זיך ניט געהאַלטען שטרענג בײַ די יסודות פון די ערשטע קאַראַאימישע געזעצלעהרער.

אָבגעטרעטען פון די ערשטע עיקרים אין דער קאַראַאימישער לעהרע זענען אויך נאָך אַנדערע ביבעל-ערקלערער, און אַט דער מאַנגעל פון אַ פעסטען סיסטעם האָט געבראַכט צו אײביגע רײַבונגען און סכסוכים אין די רײהען פון דער נײַער סעקטע. אַ געװיסער **ישמעאל** פון דער שטאָדט אָקבאַראַ האָט אײַנגעפיהרט גאָר אַ נײַעם סדר בנוגע צו שפּײַזען (כשר און טרפה) און צום שבת; איהם האָט װידער נאָכגעטאָן אײנער מיט'ן נאָמען **משבי** פון סיריען און אײַנגעפיהרט נײַע דינים װעגען יום-כפור און אַנדערע יום-טובים; דאַן איז געקומען אַ דריטער, מוסא-אַלי-זאַפראַני (אַבו-אימראַן-אַל-טיפליסי) פון באַגדאַד, װעלכער האָט זיך בעזעצט אין טיפליס (אַרמעניען) און געגרינדעט אַ אײגענע קאַראַאימיטע סעקטע.

מיט דער צײַט זענען אָנגעקומען „עהאַרען געװיסע מיטלען, אום אָבצושטעלען דעם פלאָנטער פון די ביבעל-אויסטײַטשונגען, און דער סוף איז געװען, אַז די קאַראַאימישע טעאָרעטיקער זענען אײַנגעגאַנגען אויף אַ געװיסער פשרה בנוגע צו די טראַדיציאָנעלע מנהגים פון דער אומה. אַזוי האָט זיך געענדיגט דער פּראָצעס פון דער קאַראַאימישער שפּאַלטונג, װאָס האָט זיך אָנגעהויבען נאָך אין די צײַטען פון דער חשמונאישער הערשאַפט (צדוקים). װי געזאָגט, האָט מען זיך פון דער יודישער זײַט גאַנץ װעניג גערעכענט מיט דעם שאָדען פון אַ בעדײַטענדען טײל פון דער אומה — דאָ האָט מען באַלד אָנגעהויבען צו בעטראַכטען די סעקטאַנטען, װי אָבגעפאַלענע בלעטער פון דעם יודישען בוים, װאָס דאַרפען אין אַלע הינזיכטען פערגלײַכט װערן מיט פרעמדע. מ'קען אָבער אויך ניט זאָגען, אַז די גאַנצע בעװעגונג איז אַריבער אָהן אַ שום אײַנדריק אויף דעם טאָן-געבענדען טײל פון דער יודישער אינטעליגענץ.

די אנפאלען אויפ'ן תלמוד פון פערשידענע קרייזען האבען קודם כל אויפגעוועקט דעם פארשונגס-גייסט פון די תלמודיסטען גופא, וועלכער האט אין דער לעצטער צייט קיין אינטענסיווע טעטיגקייט נישט ארויסגעוויזען; דאן איז ווידער צוגעקומען דער פאקט, וואס די קראים האבען זיך פערטיפט אין די הייליגע שריפטען און פלייסיג געלערנט די העברעאישע שפראך, אום צו קענען טיפער אריינדרינגען אין דעם פשוט'ען, בוכשטעבליכען זין פון די פסוקים. דאס האט גענוזט ווירקען אויף די תלמודיסטען, און זיי האבען אויך אנגעהויבען זיך מעהר אבגעבען מיט דעם שפראכליכען שטודיום פון דער ביבעל.

די פערטיידיגער און בעשיצער פון די תלמודישע אויסטייטשונגען האבען איצט פון די פסוקים גופא גענוזט דערוויזען יעדעס מאל די ריכטיגקייט פון דער תלמודישער ערקלערונג, און דא האבען די שפראך-קענער זיך ארומגעזעהען, אז ביידע צדדים לייענען פשוט פאלש די ווערטער פון דער תורה. די סיבה דערפון איז געווען דאס, וואס די הייליגע שריפטען, וועלכע זענען איבערגעגאנגען אין פאלק פון דור צו דור, זענען געווען געשריבען אהן נקודות (וואקאל-צייכענס), און נאר געציהלטע מענשען, וועלכע האבען זיך פערנומען ספעציעל מיט'ן לייענען אדער איבערשרייבען די ביבעל, האבען געוואוסט די כללים פון דער שפראך, וואס האבען געהייסען מסורה. אט די מסורה איז איבערגעגעבען געווארען בעל פה (מונדליך) פון איינעם צום אנדערן; און ווייל דאס האט זיך פראקטיצירט אין דעם משך פון הונדערטער דורות איז די מסורה גופא אויך פערגרייזט געווארען און די איבערשרייבונגען פון די הייליגע שריפטען פלעגען ארויסקומען מיט שרעקליכע פעהלערן. די דאזיגע פערגרייזטע עקזעמפליארען פון דער תורה פלעגען צושיקט ווערן הונדערטערווייז אין די צושטרייטע קהלות פון אלע לענדער, וואו זיי זענען ווידער איבערגעשריבען געווארען פאר די קומענדיגע דורות, און קיינער האט זיך נישט אומגעקוקט אויף דער פערדארבונג פון דעם הייליגען טעקסט.

איצט, ביי דעם קאמפף איבער יעדעןווארט פון דער ביבעל, האט מען דייטליך געזעהן די שלעכטע פאלגען פון דער נאכלעסיגקייט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האבען זיך גענומען ברענגען די זאך אין ארדנונג. ס'איז אויסגעארבייט געווארען, ערשטענס, א סיסטעם פון פערשידענע נקודות (וואקאל-צייכענס), וואס דארפען פערטרעטען דעם ארט פון וואקאל-בוכשטאבען. אט די נקודות ווערן געשטעלט

אונטער די בוכשטאבען (לויט דעם בבלישען סיסטעם — איבער די בוכשטאבען) און צוזאמען מיט די דגושים (אקצענט-צייכענס) און טעמים (טראפ, אינטאנאציע-צייכענס) וויזען זיי יעדערן אויף א גאנץ פשוט'ען אופן, ווי צו לייענען דאס געשריבענעווארט און ווי עס צו בעטאנען. דאן האט מען גענומען קאנטראלירען און פערגלייכען די ביבעל-טעקסטען פון פערשידענע לענדער, און מיט דער הילף פון דער טראדיציאנעלער מסורה האט זיך ענדליך איינגעגעבען צו בעצייכנען דעם גאנצען טעקסט מיט די ערפונדענע נקודות.

פון דעמאלט אן זענען די הייליגע שריפטען צוגענגליך געווארען פאר אלע אהן שום בעזונדערע מסורות, און דאס האט נישט ווייניג מיטגעווירקט אי צו דער פערשפרייטונג פון דער תורה גופא אין אלע שיכטען פון דער אומה, אי צו דער פערפאלקאמונג פון דער העברעאישער גראמאטיק.

פינפטעס קאַפּיטעל

יודען אין מזרח- און מערב-אייראָפּאַ

כמעט גלייכצייטיג מיט די אַנטי-תלמודישע בעוועגונגען אין די לענדער פון קאַליפאַט איז פאָרגעקומען אַ אונגעוועהנליך געשעהעניש אין׳ם לעבען פון דער יודישער קאָלאָניע אין דרום-מזרח אייראָפּאַ. פאָרגעקומען איז דער פאַקט, ווי דורך אַ צופאַל, אָהן בעשטימטע כונות און פאָרברייטונגען; די פאָלגען זיינע זענען אָבער געווען זעהר וויכטיג: עס איז ענטשטאַנען אַ גאַנצע מלוכה פון יודיש-גלויביגע, וואָס האָבען זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער יודישער אומה און איהרע היילינגסטע טראַדיציעס.

די כ אַ ז אַ ר ע ן (אָדער כאָזאַרען), אַ פינישער שבט, פערוואַנדט מיט די בולגאַרען אָדער אונגאַרען, האָט זיך נאָך פון די צייטען פון דער „גרויסער פעלקער-וואַנדערונג" בעזעצט אויף דעם גרענעץ-פאַס צווישען אַזיע און אייראָפּאַ, און געגרינדעט דאָ אַ מעכטיג קעניגרייך, וואָס האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח פון דער וואָלגאַ ביז די צפון-ברעגעס פון קאַספּישען ים (אין דער געגענד פון היינטיגען אַסטראַחאַן). די כאַזאַרישע מלכים, אונטער דעם טיטול ה אַ ק אַ נ ע (אָדער ה אַ ג אַ נ ע) האָבען כסדר געפיהרט מלחמות מיט די אַרומיגע פעלקער: פריהער האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין פערסיען און אויף איהר אַ שרעק אַרויפגעוואָרפען; דאַן זענען זיי אַריבער קאַווקאַז, חרוב געמאַכט אַרמעניען און איינגענומען די קרימער האַלב-אינזעל, וואָס האָט דעמאָלט געהייסען כ אַ ז אַ ר י ע. די ביזאַנטינישע מלכים האָבען

געצײמערט פאר די האלב-װילדע כאזארען און זיך אויסגעקויפט פון זיי מיט שטײערן און מתנות, די בולגארען און נאך אנדערע סלאװיאנישע שטאמען פון יענער געגענד זענען געװען אונטערגעװארפען דער כאזארישער הערשאפט; די רוסען ביים דניעפער האבען געמוזט יערליך ברענגען דעם כאזארישען רייך א בעשטימטען מס, און מיט די אלמעכטיגע זיגער פון יענער עפאכע, די אראבער, האבען זיי אויך געפיהרט בלוטיגע מלחמות.

לויט זייער גלויבען זענען די כאזארען אין אנהויב פערװאנדט געװען מיט די שכני'שע סלאװיאנער: זייער געצענדיענסט איז געװען גראב, װילד און פעראייניגט מיט שענדליכער אויסגעלאסענקייט; שפעטער זענען זיי בעאיינפלוסט געװארען פון די דורכפאהרענדע אראבער און גריכען, און האבען טיילװייז אנגענומען דעם איסלאם און דאס קריסטענטום; אט די ביידע אמונות האבען אבער באלד אבגעטרעטען זייער פלאץ, און דאס יודענטום איז געװארען די הערשענדע אמונה אין לאנד.

דאס איז געשעהען אין VIII-טען יאהרהונדערט, װען יודען האבען געליטען שטארקע רדיפות אין פערסיען און ביזאנטיען, און האבען מאסענװייז אויסגעװאנדערט אין די כאזארישע לענדער; צװישען די דאזיגע יודישע עמיגראנטען, װאס האבען גלייך פערנומען א אנגעזעהענעם ארט אין'ם פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון כאזאריען, האט זיך געפונען א בעדייטענדער געלעהרטער, װאס איז געװארען א שטארקער מקורב אין הויף פון די כאזארישע הערשער, און א דאנק זיין איינפלוס האט איינער פון די חאקאנעס אנגענומען דעם יודישען גלויבען. לויט א שפעטערדיגער לעגענדע זאל דאס האבען געװען דער חאקאן בולאן, װעלכער האט ביי זיך פעסט בעשלאסען, זיך אבצוזאגען פון דער שענדליכער געצענדיענערײ; ער האט אבער נישט געװאוסט, װעלכען גלויבען אויסצוקלויבען פון די דריי, װאס מ'האט איהם פארגעלעגט: דאס קריסטענטום, דעם איסלאם אדער דאס יודענטום. בולאן איז דאן געפאלען אויף אן המצאה: ער האט אויפגענומען דעם קריסטליכען מיסיאנער און איהם געפרעגט: די יודישע און די מהמד'נישע — װעלכע פון די צװיי אמונות איז בעסער? די יודישע, די מוטער פון אלע אמונות — האט דער מיסיאנער געענטפערט; דערנאך האט ער אריינגערופען דעם פרעדיגער פון איסלאם און איהם געפרעגט: דאס קריסטענטום און דאס יודענטום —

וואָס איז בעסער? און ווען דער האָט איך העכער געשטעלט דעם יודי־שען פונ'ם קריסטליכען גלויבען, האָט דער קעניג געזאָגט: אויב אזוי, אויב סײַ דער מהמדנ'ער, סײַ דער קריסט שטעלן דעם יודישען גלויבען העכער פונ'ם אנדערנ'ס, וועל איך טאַקי אָננעהמען דאָס יודענטום". און ער מיט זײַן גאַנצער סוויטע האָבען זיך מגייר געווען.

מיט דער צײַט האָבען אויך די ברײטע שיכטען פון דעם כאַזאַרי־שען שטאָט נאָכגעטאָן די מעשים פון קעניג, און בולאַנ'ס א אײניקעל מיט'ן נאָמען עובדיה, האָט אײַנגעלאַדען צו זיך אין לאַנד יודישע געלעהרטע פון אנדערע מלוכות און געהײסען זײ לעהרנען מיט'ן פאָלק תורה און תלמוד. נאָך עובדיה'ן האָבען רעגירט איבער דעם כאַזאַרי־שען פאָלק נאָך א גאַנצע רײהע פון יודישע חאַקאַנ'ען; דערבײַ איז כאַראַקטעריסטיש דער פאַקט, וואָס די דאָזיגע יודישע מושלים האָבען זיך בעצויגען פאָלשטענדיג טאָלעראַנט צו דער נישט יודישער בעפעל־קערונג פון זײער לאַנד, און אין דעם הויפט־געריכט, למשל, זענען געווען צווײ יודישע שופטים פאַר דער יודישער בעפעלקערונג, צווײ מחמד'נישע און צווײ קריסטליכע פאַר די קריסטען און מחמד'נער און אײן געצענדינערישער — פאַר די רוסען און בולגאַרען. עס זענען געווען פאַלען אויך פון שאַרפע אַרויסטרעטונגען געגען נישט יודישע אמונות; דאָס פלעגט אָבער שטענדיג פאָרקומען נאָר אין צוזאַמענהאַנג מיט וועלכע ס'איז רדיפות געגען יודען. אזוי איז פאָרגעקומען אמאָל, אז מחמד'נער האָבען ערגעץ אין א ווײַטער שטאָדט חרוב געמאַכט א יודישע שוהל, און ווען דער כאַזאַרישער חאַקאַן האָט זיך דערפון דער־וואוסט, האָט ער געהײסען אַראָבוואַרפען דעם מינאַרעט (טורעם) פון אײן מחמד'נישען מעטשעט (געבעט־הויז) און הרג'נען א געוויסע צאָהל מועדזינעס (שמשים). דערבײַ האָט ער זיך אויסגעדריקט: „איך וואָלט דעם מעטשעט אלײן אויך חרוב געמאַכט, ווען איך וואָלט נישט מורא האָבען דערפאַר, טאָמער וועט קײן אײן שוהל נישט בלײַבען אויף דער מחמד'נישער ערד" (932).

בײַ אזאַ פרײַנדליכער צוגעבונדענקײט מצד די הערשענדע קרײַזען, האָט זיך די ווירקליכע יודען אין דעם לאַנד, נאַטירליך, גאַנץ גוט געלעבט און זײ האָבען געפירט א ברײטען האַנדעל צווישען דער באַל־קאַנישער האַלב־אינזעל און די לענדער פון צפון־קאַווקאַז; קײן נאָהנטען פערקעהר מיט די יודען פון די גרעסערע צענטערן האָבען זײ אָבער נישט געהאַט, און דערמיט ערקלערט זיך דאָס, וואָס יענע האָבען אין

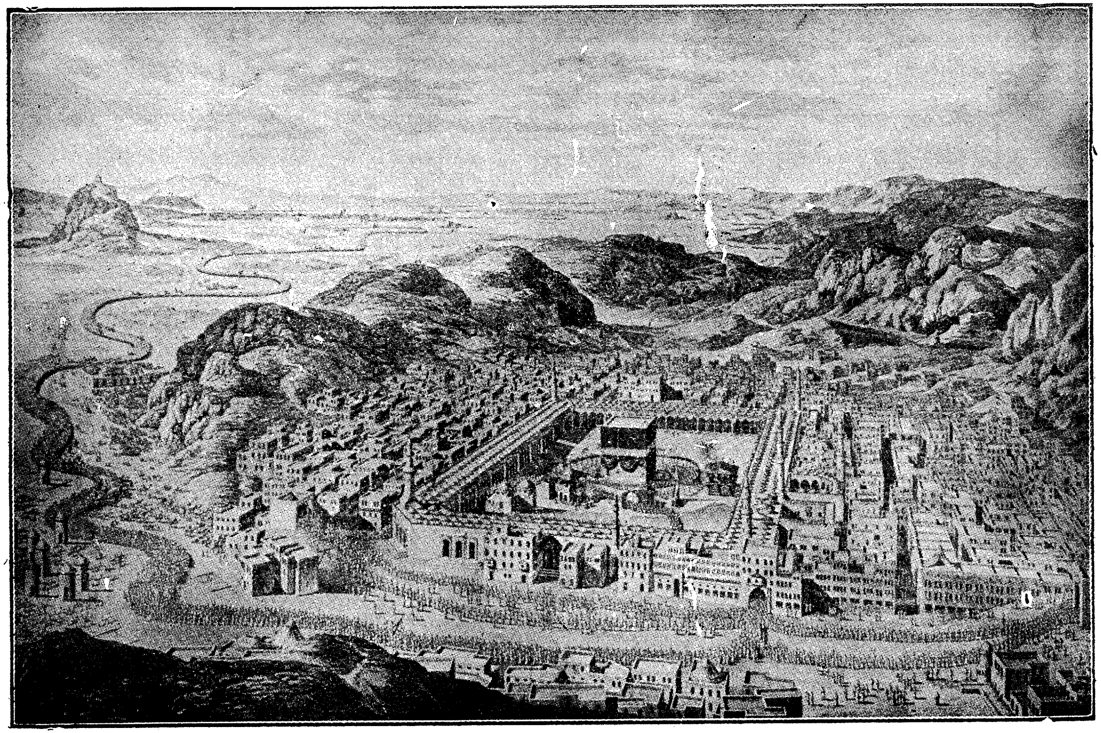

די שטאָדט מעקא

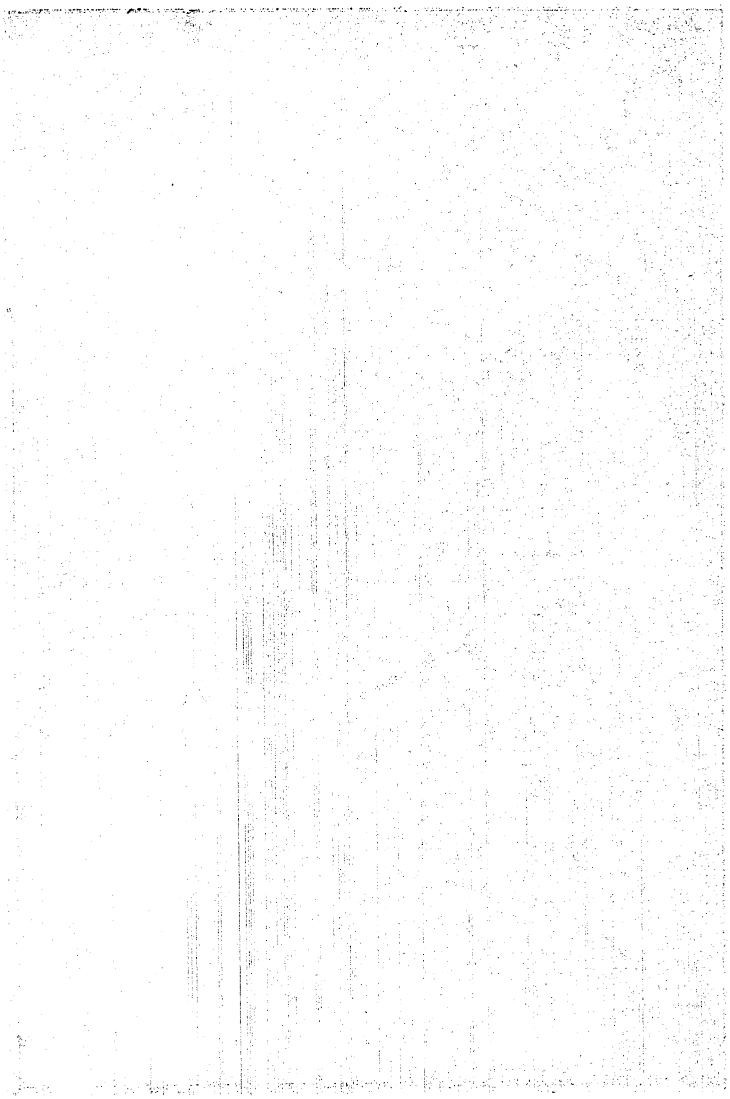

די ערשטע צייטען קיין אהנונג נישט געהאט פון דעם גאנצען פאקט; אין די שפעטערדיגע דורות, ווען עס זענען דערגאנגען צו זיי געוויסע טונקעלע ידיעות וועגען דער עקסיסטענץ פון א יודישער מלוכה, האבען זיי געגלויבט, אז די כאזארען זענען א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים”. פאר זיי איז עס געווארן א לעגענדע, וואס איז ארומגעגאנגען פון מויל צו מויל און האט דערצעהלט: וויט, וויט ערגעץ הינטער די הרי חשך, וואוינען אמת'ע צדיקים, היייליגע לייט פון שבט שמעון און האלב-שבט מנשה, און זיי זענען אזוי שטארק, אז גאנצע פינפאונצוואנציג פעלקער זענען זיי אונטערטעניג.

נישט שלעכט און מיט א בעדייטענדען איינפלוס אויף דער ארומיגער סביבה האט זיך געלעבט אין יענער עפאכע אויך די יודען אין מערב-אייראפא. קארל דער גרויסער (768—814), דער גרינדער פון דער מיטעל-אייראפעאישער אימפעריע, וועלכער האט אריינגעבראכט א נייעם לעבענסשטראם אין דער מענשליכער קולטור-געשיכטע, האט ארויסגערופען נייע כחות אויך אין דעם טייל פון דער יודישער אומה, וואס האט זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. אליין א בעשיצער פון דער קירך, וועלכע האט אין יענער צייט, כסדר אבגעהיט די קריסטען פון א צו-נאהנטער קרובה'שאפט מיט יודען און מחמד'נער, — האט קארל דאך געקוקט אויף דער זאך פיעל ברייטער און ניכטערער. דער דאזיגער מעכטיגער הערשער האט געזעהן, וויפיעל גייסט און לעבען די יודען ברענגען אריין אין דעם לאנד, וואו זיי וואוינען, א דאנק זייער גייסטיגער געשיקליכקייט און אנגעבוירענער שארפזיניגקייט, און ער האט זיך שטענדיג געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען, אפילו געגען א דינער פון דער היייליגער קירך. איהם איז די אויפבליהונג פון לאנד געווען נישט ווייניגער טייער ווי די דערהאלטונג פון גלויבען, און ער האט פערשטאנען אבצושאצען די בעדייטונג פון דעם יודישען שטאנד פאר דער קולטורעלער און עקאנאמישער אויפלעבונג פון דער גאנצער סביבה.

יודען זענען דעמאלט געווען די הויפטפערטרעטער פון דעם וועלטהאנדעל. זיי האבען פארגעשטעלט מיט זיך א בעזונדער שטאנד צווישען דעם אדעל, וואס האט שטענדיג געטראכט נאר וועגען קריגערישע אויסצייכנונגען, און דעם פויער, דעם לייב-אייגענעם, וואס האט געוואוסט נאר צו אקערן דעם פריץ'ס ערד, און זענען געווען די איינציגע פערמיטלער צווישען בעזיצער און אבנעהמער. זייענדיג צווישען

זיך חי מיטגלידער פון א אינטערנאציאנאלער, פערצווייגטער משפחה, האבן יודען געדעדט אויף די פערשידענסטע שפראכען, און לויט דער בעשטעטיגונג פון א דעמאלדיגען אראבישען בעאבאכטער האבן זיי זיך אין זייער געשעפטליכען פערקעהר בענוצט מיט גאנצע זעקס שפראכען: רוימיש, פראנקיש, שפאניש, אראביש, פערסיש און סלא-ויש. יודען האבן געוואנדערט פון ים אויף דער יבשה, פון מזרח קיין מערב און אזוי צוריק, אריינפיהרענדיג אין איין לאנד די פראדוק-טען, וואס זענען דארט ניטא, און ארויספיהרענדיג פון דארטין דעם איבערפלוס, די ארטיקלען, וואס זענען דא געווען אין א צו גרויסער מאס.

אין דער אימפעריע גופא האבן יודען אויך אונטערגענומען גרוי-סע געשעפטען, און קארל האט זיי נישט בלויז נישט געשטערט, נאר אויך געשטיצט אין א סך הינזיכטען. יודעי האבן געמעגט דינגען צו דער ארבייט קריסטען און האבן זיך נאר פערפליכטעט, נישט צו ארבייטען מיט זיי זונטאג; צווישען-זיך האבן יודען זיך געמעגט בענו-צען מיט זייער אייגענעם בית-דין, און לויט א געוויסער לעגענדע זאל קארל זאגאר האבן אויסגעשריבען פון בבל א בערימטען יודישען געזעצלעהרער, וועלכען ער האט בעשטימט פאר א אפיציעלען פאר-שטעהער און פיהרער פון דער יודישער קאלאניע אין אלע דריי לענ-דער, וואס זענען אריין אין דעם פערנעהם פון זיין אימפעריע: פראנקרייך, דייטשלאנד און איבער-איטאליען. לויט אן'אנדער לעגענ-דע האט קארל אראבגעבראכט קיין מיינץ א בעקאנטען יודישען געלעהר-טען פון איטאליען, מיט'ן נאמען ר' קלונימוס (787), און איהם מיטגעהאלפען צו גרינדען דא א צענטראלע אקאדעמיע (ישיבה) פאר דער יודישער געזעצלעהרע. מיט דער צייט זאל אט דער צענטר זיך האבן איבערגעטראגען קיין נארבאנא (אין פראנקרייך), וואו די פאמיל-יע פון דעם דערמאהנטען ר' קלונימוס האט בעקומען א מין פירשטליכע מאכט איבער אלע יודען פון לאנד און דער קווארטאל פון זייער פאלאץ האט געהייסען „דער הויף פון יודישען קעניג".

די יודישע שפראכען-קענטעניש און זייערע אינטערנאציאנאלע בעציהונגען זענען גאנץ אפט אויסגענוצט געווארען אויך צו דיפלאמא-טישע צוועקען, און אין דער בערימטער דעפוטאציע, וואס קארל האט געשיקט צו דעם מעכטיגען קאליף פון באגדאד, הארון-אל-ראשיד, האט זיך געפונען אלס איבערזעצער דער יוד יצחק (797).

דער לעצטער האט זיך פאקטיש בעטייליגט אויך אין די דיפּלאמאטישע אונטערהאנדלונגען, און ווייל די שלוחים גופא (לאנדפריד און סיגיזמונד) זענען צוריקוועגס געשטארבען, האט ער אליין געבראכט קארל'ען (אין אאכען) דעם ענטפער מיט די טייערע מתנות פון דעם באגדאד'ער קאליף.

אונטער דער הערשאפט פון **לודוויג דעם פרומען** (840—814), קארל'ס נאכפאלגער, האט זיך יודען אויך זעהר גוט געלעבט. דער דאזיגער גוטהערציגער הערשער האט יודען ארונטערגענומען אונטער זיין פערזענליכער שוץ, און נישט געלאזען קיינעם זיי שלעכטס טאן. אויף זיין בעפעהל, האבען די קריסטליכע גלחים נישט געטארט שמד'ען קיין יודישען שקלאף און פון דער יודישער טובה וועגען איז דער וואכען־מארק אפילו אבגעלעגט געווארען פון **שבת** אויף **זונטאג**. יודען זענען, אויסער דעם, פריי געווען פון די פערשידענע לייבשטראפען, וואס האבען זיך פראקטיצירט אין לאנד, און נישט קוקענדיג אויף דעם שטרענגען פערבאט פון דער קירך, האבען זיי אבגעדונגען פון דער רעגירונג פערשידענע שטייערן, וועלכע זיי פלעגען אויפמאהנען פון דער בעפעלקערונג. כדי צו בעשיצען יודען פון יעדער עולה'דיגער בעציהונג צו זיי, האט לודוויג בעשטימט א ספעציעלען בעאמטען, מיטן טיטול **יודען־מייסטער** (Magister Judaeorum), וואס האט געהאט צו וואכען איבער די יודישע זכיות און פריווילעגיעס.

א דאנק די אלע הנחות האבען זיך בכלל שטארק פערבעסערט די בעציהונגען פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג צו די יודישע בירגער פון לאנד. יודען זענען געווארען אפטע איינגעהער אין קעניגליכען הויף און אין די הויכע קרייזען, און די לעצטע האבען זיך ביסליכווייז ארומגעזעהען, אז זיי האבען דא פאר זיך אנ'אלט אריסטאקראטיש פאלק, וואס פערמאגט גאנצע אוצרות פון גייסט, שענקייט און קולטור. די קייזערין יהודית, לודוויג'ס צווייטע פרוי, האט געטראגען אין הארצען א טיפע ליעבע צו דער שענקייט פונ'ם יודישען אלטערטום; קריסטליכע אדעללייט פלעגען קומען אין יודישע שוהלען און לייענען די ווערק פון יודישע געלעהרטע, און דער גאנצער טאן פון לעבען אין די אויבערשטע שיכטען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז געווען דורכגענומען מיט א טיפער סימפאטיע צו די זיטען און מנהגים פון דעם גייסטרייכען פאלק.

נאר איין קלאס פון דער הערשענדער בעפעלקערונג האט געקוקט

קרום אויף דער דאָזיגער קרובה׳שאַפט צווישען יודען און קריסטען — די גייסטליכע. די פאַנאַטישע קירכען־לייט האָבען צוגעזעהען, ווי עס ווערן כסדר פערלעצט די קאַנאָנישע געזעצען געגען דער פערשאָלטענער אומה און ווי עס וואַקסט דער איינפלוס פון יודענטום אויף די טאָן־געבענדע ספערען פון דער מלוכה, — און דאָס האָט זיי נישט געלאָזען רוהען. צו דער אייביגער שנאה איז דאָ צוגעקומען, ערשטענס, אַ גיפטיגע קנאה און אויסער דעם אויך אַ שרעק פאַר דער אייגענער צוקונפט: צי וועלן אַמאָל אָט די קלוגע און איינפלוסרייכע יודען נישט אונטער־גראָבען אינגאַנצען דעם יסוד פון דער הייליגער קירך? און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטילער, אָבער סיסטעמאַטישער קאַמפף געגען די יודישע בעשיצער אין הויף.

דער אָנפיהרער פון דעם קאַמפף מצד דער קירך איז געוועזען אַגאָבאַרד, בישאָף אין ליאָן. אַ פאַנאַטיש־ליידענשאַפטליכער יודען־פיינד, האָט אָט דער הייליגער זיך גענומען מיט אַלע מיטלען קעמפ־פען געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג. אין אָנהויב האָט ער זיך געפרובט ווירקען אויפן קייזער אַליין און געוואָלט אויספועל׳ן ביי איהם געוויסע בעגרענעצונגען פאַר יודען, און ווען ער האָט געזעהען, אַז דאָס וועט זיך איהם נישט איינגעבען, האָט ער זיך גענומען אויסניצען זיין אייגענע מאַכט, אַלס פרעדיגער און ערציהער פון המון. אַגאָבאַרד האָט אָנגעהויבען האַלטען פייערדיגע דרשות געגען יודען, און געפלאַנצט אין זיינע צוהערער דעם געדאַנק, אַז ס׳שיקט זיך נישט, „די קינדער פון ליכט" (די קריסטען) זאָלען זיך פערשמוצען אינ׳ם פערקעהר מיט די „קינדער פון פינסטערניש", און די „זינדלאָזע יונגע קירך" זאָל זיך פערבינדען מיט דער „אַלטער פערשימעלטער שוהל"; אויך דאָ אָבער האָט זיך דער פאַנאַטישער גייסטליכער אָנגעשטויסען אָן לודוויג׳ס פריינדשאַפט צו יודען — דער „יודענמייסטער" האָט פער־באָטען אַגאָבאַרדען צו האַלטען ווייטער זיינע העצע־דרשות און די ליאָנער יודען האָבען בעקומען אַ קייזערליכען שוץ־בריעף (826).

אָט דער פאַקט האָט דעם ליאָנער בישאָף נאָכמעהר אויפגערייצט, און ער האָט זיך גענומען אָרגאַניזירען די גאַנצע גייסטליכקייט פון לאַנד: זאָלען אַלע אינאיינעם אַרויסטרעטען געגען די שענדער פון דער הייליגער קירך. ער האָט פונאַנדערגעשיקט הייסע בריעף צו אַלע בישאָפען פון לאַנד, אין וועלכע ער האָט געשילדערט די גאַנצע נעפאַהר פאַר דעם הייליגען גלויבען, וואָס דער ליבעראַליזם פון די

הוילע ספערען פערשפרייט איבערן לאַנד. די בישאָפען זענען זיך דאַן צונויפגעקומען קיין ליאָן און האָבען אָבגעהאַלטען אַ ספעציעלע בעראַטונג וועגען די מיטלען, וואָס דאַרפען אָנגענומען ווערן געגען דעם יודישען איינפלוס, און ס'איז בעשלאָסען געוואָרען, זיך צו ווענדען מיט אַ קאָלעקטיווער ערקלערונג צום קייזער וועגען זיין זינדיגער בעציהונג צו די „אונגלויביגע”.

אָט דער בעשלוס האָט די יודען פון לאַנד אַוועקגעשטעלט אין אַ פערצווייפעלטער לאַגע, ווייל זיי האָבען געהאַט אַ גרונד מורא צו האָבען, אַז דער פרומער לודוויג וועט זיך צוהערן צו דער שטים פון די קירכענזיילען און נאָכגעבען זייערע פאָדערונגען; פאַקטיש איז דאָס אָבער נישט געשעהען. לודוויג האָט זיך נישט געלאָזען איבערצייגען פון די איבערגעשראָקענע הייליגע, און די יודישע לאַגע איז געבליבען פעסט און זיכער. לודוויג'ס יודענפריינדשאַפט איז נישט אָבגעשוואַכט געוואָרען אפילו נאָכדעם, ווי זיין בעליבטער נשמה-פערזאָרגער, דער דיאַקאָנוס באָדאָ, איז אָפען איבערגעגאַנגען צום יודענטום. דאָס איז געווען אַ געוואַלדיגער קלאַפ פאַר די הייליגע קירכען-בעשיצער, און די כראָניקעס פון יענער צייט רעדען וועגען דעם פאַקט, ווי וועגען אַ שרעקליכער נאַטור-קאַטאַסטראָפע — אַ מגפה, אַ פערפלייצעניש אָדער אַ צוזאַמענשטויס פון קאָמעטען. באָדאָ האָט פשוט אויסגעלאַכט דער קירך: ער איז אַלס אַדעלמאַן און גלח פון קייזערליכען הויף אַוועק קיין רוים נעהמען אַ ברכה פון פויפסט און קניען אויף די קברים פון די הייליגע מערטירער, נאָר אָנשטאָט זיך אומצוקעהרען פון דאָרטין אַ אָבגעפרישטער מיט'ן טוי פון דער העכסטער קדושה, מיט דער געטליכער מאַיעסטעט פון פעטרוס'עס שטוהל, — איז ער אַוועק קיין סאַראַגאָסאַ (אין שפאַניען) און האָט זיך מגייר געווען כדת משה וישראל. און נישט בלויז אַן'אָבגעפאַלענעם — די קריסטליכע קירך האָט אין איהם אַ ביטערן שונא בעקומען. ער האָט חתונה געהאַט פאַר אַ יודישער טאָכטער, אָנגענומען דעם נאָמען אלעזר (839), און אַרייַנטרעטענדיג אַלס קריגער צו איינעם פון די אַראַבישע פירשטען, האָט ער איהם געראַטען, ער זאָל אַרויסטרייבען אַלע קריסטען פון זיין לאַנד און אַפילו צווינגען זיי אָנצונעהמען דאָס יודענטום אָדער דעם איסלאַם.

דער פרומער קייזער האָט שטאַרק בעדויערט דעם טרויעריגען

פאקט; ער האט אבער די יודען נישט געגעבען צו פיהלען זיין פערדרוס און איז פערבליבען צו זיי גוט געזינט. דערפאר איז דער פערלאנג פון די קריסטליכע פאנאטיקער דערפילט געווארען נאך זיין טויט, ווען פון קארל דעם גרויסענ'ס מעכטיגער אימפעריע זענען געווארען גאנצע פיער זעלבסטשטענדיגע מלוכות: פראנקרייך, דייטשלאנד, לאטארינגען און איטאליען (843). די פערייניגטע מאכט פון דער קירך האט איצט טריאומפירט, און הגם די געזעצליכע לאגע פון די יודען אין פראנקרייך איז דערווייל נאך נישט געענדערט געווארען, האבען זיי דאך שוין אנגעהויבען צו שפירען דעם טעם פון דער גרויסער קריסטליכער ליבע.

די ערשטע, וואס האבען אויפגעהויבען די פראגע וועגען יודען, זענען געווען אגאבארד'ס תלמידים: די בישאפען פון ליאן, רהיימס, סענס, בורג און נאך אנדערע. א דאנק זייער איניציאטיווע איז אין מא (נישט וויט פון פאריז) צוזאמענגערופען געווארען א קירכענפערזאמלונג (848), וואס האט בעשלאסען פארצולעגען דעם קייזער קארל (דער קאהלער) א גאנצע רייהע ערנידריגענדע בעגרענצונגען פאר יודען; דאס מאל האט זיך דער אויפטו נישט איינגעגעבען, און קארל האט די פארגעלעגטע נזירות נישט בעשטעטיגט. דער דאזיגער הערשער איז בכלל געווען נישט פיינדליך געשטימט צו יודען; ער האט געהאט ביי זיך א יודישען לייב-ארצט צדקיה און נאך עטליכע יודישע יועצים און פריינד.

אנאבארד'ס נאכפאלגער האבען זיך אבער נאך נישט אונטערגעגעבען. דער בישאף פון ליאן, אמאלא, האט זיך געווענדעט מיט א צירקוליאר צו אלע העכערע גייסטליכע, אין וועלכע ער האט איבערגעחזר'ט אלע טענות געגען יודען פון זיין הייליגען רבי'ן: די יודען נוצען אויס זייער פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט און א סך קריסטען דריקען זיך אויס, אז די דרשות פון די יודישע רבנים געפעלן זיי בעסער פון די גלח'ישע דרשות אין קירך; יודען האלטען ביי זיך קריסטליכע דינער, יודען האבען אבגערעדט פון דער קירך דעם בעריהמטען באדא, און אזוי בסדר.

אט די אלע פערפלאנצטע קערנער פון גיפט און יודענפיינדשאפט האבען, אמת, נאך אלץ נישט געבראכט קיין ממשות'דיגע פרוכטען; ביסליכווייז אבער האט די אגיטאציע איהרם דערגרייכט. די גאנצע הערשאפט איז איצט פאקטיש ווידער אריינגעפאלען אין די הענד פון הונדערטער קליינע פירשטען-פעאדאלען, פאר וועלכע ס'האט נישט געלויהנט, זיך איינצורייסען מיט דער קירך, און די לעצטע האט מעהר

נישט געדאַרפט. זי האָט זיך געשעפּט אייגענע טראַדיציעס בנוגע צו די פערשאַלטענע נאָט־לייקענער, — טראַדיציעס, וועלכע האָבען זיך איינגעגעסען אין בלוט פון יעדען „גלויביגען" און יודען דאָס לעבען פערניפטעט. אזוי האָט דער בישאָף פון וועזיע איינגעפיהרט דעם מנהג פון יעהרליכע פּאָגראָמען אויף יודען: ער פלעגט יעדען יאָהר, פאַר'ן פּסחא־יום־טוב, האַלטען אַ גאַנצע רייהע פייערדיגע דרשות, אין וועלכע ער האָט אויפגעפאָדערט דעם קריסטליכען המון, ער זאָל זיך נוקם זיין אָן יודען פאַר'ן פערגאָסענעם בלוט פון דעם געקרייציגטען גליל'ער. און די פרומע סטאַדע האָט געפאָלגט די עצה פון איהר איבערגעגעבענעם פּאַסטוך און אָנגענומען דעם מנהג אויף דור־דורות — יאָהר־איין, יאָהר־אויס אין די טעג פון פּסחא האָט יעדער קריסט געמוזט מקיים זיין די מצוה פון וואַרפען אַ שטיין אין אַ יודען אָדער אין אַ יודיש הויז. נאַטירליך, האָבען זיך יודען פערטיידיגט, מיט וואָס זיי האָבען געקענט, דאַן פלעגט קומען צו בלוטיגע געשלעגען. און דאָס האָט זיך געצויגען הונדערטער יאָהרען! —

אין טולוז האָבען די שטאָדט־מושלים איינגעפיהרט אַן אַנדער „מנהג": יעדען יאָהר, אום פּאַסט־פרייטאָג, האָט דער גראַף פון שטאָדט געשיקט רופען צו זיך דעם פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה, און איהם געגעבען אַ שטאַרקען פּאַטש, אַלס נקמה פון דער קהלה פאַר די פּייניגונגען פון דעם געקרייציגטען. פון דער שענדליכקייט האָבען זיך יודען מיט דער צייט בעפרייט: זיי פלעגען אויסקויפען דעם פּאַטש מיט אַ געוויסען געלד־שטייער.

אין אַנדערע ערטער זענען אַט די מנהגים פערביטען געוואָרען מיט מעהר ראַדיקאַלע פערפאָלגונגען. לודוויג II האָט געהייסען אַרויסטרייבען אַלע יודען פון איטאַליען (855) און נאָר אַ דאַנק דער השתדלות פון געוויסע פעאָדאַלען איז די גזירה נישט אויסגעפיהרט געוואָרען. אין פראַנקרייך איז די מאַכט פון קעניג וואָס ווייטער אַלץ שוואַכער געוואָרען, און קאַרל דער תמים האָט געמוזט צונעהמען ביי יודען די הכנסות פון זייערע וויינגערטנער אין דער פּראָווינץ נאַרבאָנאַ און זיי אַוועקגעבען דער קירך (866 — 914). עס איז געוואָרען אַ סיסטעם: יעדער פירשט האָט געקוקט אויף די יודען פון זיין „מלוכה", ווי אויף זיין אייגענטום, ווי אויף שקלאַפען, און זייער פערמעגען איז נאָר אויף אזוי פיעל געווען זייער'ס, אויף וויפיעל דער פירשט האָט זיך נישט גענויטיגט אין איהם.

נאָך אַ ערגערן גורל פון די יודען אין מערב-אייראָפּאַ, האָבען געהאַט די ביזאַנטינישע יודען. פון דער גרויסער „מזרח-רוימי-שער" מלוכה איז איצט, נאָך די נצחונות פון איסלאַם, געבליבען נישט מעהר, ווי אַ קלענער טייל; יודען האָבען זיך דאָ אָבער געפונען אין אַ גרויסער צאָהל, און רדיפות זענען זיי איצט אויך אויסגעשטאַנען נישט קיין קלענערע, ווי אין די צייטען פון טעאָדאָסיוס און יוסטיניאַן. בעזונדער מורא'דיג איז געווען די יודישע לאַגע אין ביזאַנציען אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ דעם איסויריע'ר. דער דאָזיגער הערשער איז ארויסגעטרעטען געגען אַ געוויסער דאָגמע פון קריסטענטום, און מורא האָבענדיג, מ'זאָל איהם נישט אָננעהמען פאַר אַ געגנער פון דער קירך בכלל, האָט ער מיט אַ אונגעוועהנליכער פערביטערטקייט פערפאָלגט יודען. לויט זיין בעפעהל האָבען אַלע יודען פון דער ביזאַנטינישער אימפעריע זיך געזאָלט אויסשמד'ען ביז אַ בעשטימטען טערמין, און דאָס האָט געבראַכט צו אַ גרויסער יודישער אויסוואַנדערונג פון לאַנד.

שפּעטער, אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ'ס נאָכפאָלגער, האָבען יודען אויך געמוזט אויסשטעהן ערניעדריגונגען און גזירות, נאָר אין רעליגיאָנס-ענינים האָט מען זיי נישט געשטערט. אָט די לאַגע האָט זיך אָבער שטאַרק געענדערט צום ערגערן מיט דער טראָן-בעשטייגונג פון באַזיליוס דעם מאַקעדאָניער (897 — 886); דער לעצ-טער האָט זיך פערנומען אריבערצוציהען אַלע יודען צום קריסטענטום, און ער האָט געלאָזען איינאָרדנען אַ עפענטליכען וכוח צווישען יודישע און קריסטליכע גייסטליכע, וואו דער יודישער צד האָט געמוזט איבער-צייגען אַלעמען אינ'ם אמת פון יודענטום אָדער מודה זיין, אַז ישו איז דער העכסטער פונקט פון געזעץ און פון די נביאים. נאַטירליך, האָבען די וכוחים קיינעם פון ביידע צדדים נישט איבערצייגט און באַזיליוס האָט זיך אָנגעהויבען בענוצען מיט אַ מעהר פּראַקטישער מעטאָדע: ער האָט די מיוחדים אונטערגעקויפט מיט געלד און גרויסע מלוכה-טיטולען. אויך דאָס אָבער האָט נישט פיעל געהאָלפען, און באַזיליוס האָט ענדליך זיך גענומען צו אכזריות'דיגע רדיפות, וואָס האָבען אונטערגעבראַכט טויזענדער יודישע קהלות.

נישט בעסער איז געווען דער גורל פון די, וואָס זענען דעם נסיון נישט בייגעשטאַנען און האָבען זיך געשמד'ט. זיי האָט דאָס גע-ווּיסען נישט אויפגעהערט צו פייניגען פאַר דעם פערדעטערישען שריט,

און ווי נאָר באָזיליוס איז געשטאָרבען זענען זיי צוריק איבער־
געגאַנגען צו דעם גאָט פון זייערע עלטערן; דאָס האָט אויף זיי
אָרויפגעצויגען דעם גרימצאָרן פון באָזיליוס'עס זוהן און נאָכפאָלגער,
לעאָ דעם פילאָזאָף, און ער האָט זיי פערמשפּט צום
טויט (900).

זעקסטעס קאַפּיטעל

דאָס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאַנג
פון עקזילאַרכאַט

דער סכסוך צווישען די קראים און רבני'טען אין בבל האָט אין אַ געווּיסער הינזיכט מיטגעווירקט צו פערקלענערן דעם אַנזעהען און די מאַכט פון די עקזילאַרכען. ביז ענן'ען זענען די גאונים געווען אונטערגעוואָרפען דעם ריש הגולה, און זיי פלעגען פון איהם בעשטעטיגט ווערן; נאָכדעם אָבער ווי די גאונים איז איינמאָל געלונגען צו בעזייטיגען ענן'ען פון זיין געזעצליכען עקזילארכען-טיטול, האָבען זיי שוין אָט די מאַכט דערהאַלטען פאר זיך אויך אויף ווייטער, אונטער דעם תירוץ, אַז זיי דארפען זעהען, עס זאָל נישט בעשטימט ווערן קיין קאַראַאימישער ריש הגולה. דאָס עקזילאַרכאַט, וואָס איז פון בוסתנאי'ן אָן איבערגעגאַנגען בירושה פון פאָטער צו קינד, איז איצט אַלזאָ אונטערגעוואָרפען געוואָרען אַ וואַהל-סיסטעם, און די אָנפיהרער פון אָט די וואַהלען זענען געווען די גאונים. דאָס האָט, נאַטירליך, געמוזט ברענגען צו אָפטע רייבונגען, און באַלד האָט ווירקליך אויסגעבראָכען אַ שטאַרקער סכסוך צווישען צוויי פרעטענדענטען, זכאי בר אחונאי און נטרונאי בר חביבאי; די ביידע גאונים זענען געווען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און דער סוף איז געווען, אַז נטרונאי איז פערטריבען געוואָרען פון בבל, הגם זיינע תלמודי־שע קענטענישען זענען געווען גרעסער, ווי זכאי'ס. ווי געוועהנליך, האָבען די דאָזיגע סכסוכים און רייבונגען זיך נישט גינסטיג אָבגערופען אויף דער גייסטיגער אויסבילדונג פון פאָלק, און אויסער עטליכע

אנדרישע זאמלונגען (מדרשים), צייכנען זיך די יודישע ווערק פון יענער עפאכע נישט אויס מיט קיין בעזונדער טיעפקייט.

מעהר פרוכטבאר איז געווען די טעטיגקייט פון די יודישע אויסגעוועהלטע גייסטער אויף די געביעטען פון דער דעמאלדיגער אלגעמיינער קולטור. יודישע געלעהרטע האבען געשאפען בעדייטענדע ווערק (אין אראביש) איבער מאטעמאטיק, מעדיצין, אסטראנאמיע און נאך אנדערע צווייגען פון דער וויסענשאפט (זעה ד. פריהערדיגע קאפיטעל); א בעזונדער אויפמערקזאמקייט אבער האבען זיי געלעגט אויף דער רעליגיאנס-פילאזאפיע, — א געביעט, וואס איז געווען זעהר חשוב און געהויבען אין די ספערען פון דער אראבישער אינטעליגענץ. דארט האט זיך צו יענער צייט (אין צווייטען יאהרהונדערט פון דער מחמד'נישער ערא) ענטוויקעלט א שטארקע ראציאנאליסטישע בעוועגונג, וואס האט געשטרעבט צו דערווייטערן פון דעם ריינעם גלויבען אלע גראבע מאטעריאליסטישע פארשטעלונגען. אלס אויס-טייטשער פון קאראן, האבען די דאזיגע ראציאנאליסטישע דענקער (מוטאזיליטען) ערקלערט די אנטראפאמארפיסטישע שטעלן פון דעם הייליגען רעליגיאנס-בוך נישט בוכשטעבליך, נאר בילדליך, און אפט האבען זיי אפילו געפועל'ט ביי זיך אינגאנצען אבצולייקענען געוויסע עיקרים פון איסלאם, וועלכע האבען נישט געשטימט מיט די הנחות פון זייער ראציאנאליסטישער וועלט-אנשויאונג. אין דער ערשיינונג האבען די ארטאדאקסישע קרייזען פון איסלאם געזעהען א שטארקע בפירה, און זיי האבען גענומען מיט זייערע קאראן-אויסטייטשונגען אנטקעגענווירקען דער שעדליכער אפיקורסות. זיי האבען דעם גאנצען קאראן בוכשטעבליך פערשטאנען, דערין אויך יענע שטעלן, וואו עס רעדט זיך וועגען גאט מיט גראב-מענשליכע אויסדריקען און בעגריפען (אנטראפאמארפיזם). לויט דער אויפפאסונג איז אלזא אויסגעקומען, אז גאט איז א קערפער מיט טיילען און מיט א געשטאלט, אז גאט איז זיעבען שפאן (גאט'ס שפאן) לאנג, געפינט זיך אין א בעשטימטען ארט, בעוועגט זיך ארויף און אראב, געהט און רוהט.

פון דעם אידעען-קאמפף זענען אויך די יודען בעאיינפלוסט געווארען, און באלד האבען זיך די זעלביגע ערשיינונגען איבערגע'חזר'ט אין דער יודישער געדאנקען-וועלט. וואס דער קאראן פאר די מחמד'נישע, דאס איז איצט די ביבעל געווארען פאר די יודישע ראציאנאליסטען, און די אלע שטעלן פון די הייליגע שריפטען, וואו

ס׳רעדט זיך וועגען דער גאָטהייט, ווי וועגען אַ מענשען (געזעסען, געשטאַנען, געזאָגט, גאָט׳ס האַנד, גאָט׳ס אויג א. א. וו.), האָבען זיי אויך אויסגעטייטשט מעטאַפאָריש (בילדליך). דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע התנגדות מצד די תמימים, וואָס האָבען געזעהען אין דעם אַ מין חלול הקודש, און ווייל די בוכשטעבליכע אויסטייטשונג פון די גאָט-שילדערונגען אין דער ביבעל האָט פאָרט נישט געשטימט מיט דער פאָרשטעלונג פון גאָט, וואָס האָט שוין געהערשט אינ׳ם גאַנצען יודישען פאָלק, האָבען אָט די תמימות׳דיגע מאמינים זיך געמוזט פערפלאָנטערן אין אַ נעץ פון מיסטישע נעבלען און סימבאָלען. די „געהיימע לעהרע“ (נסתר, חכמת הקבלה), וועלכע איז ענטשטאַנען נאָך אין די צייטען פון דער משנה, האָט איצט פונ׳סניי אויפגעלעבט, און די אָנהענגער פון דער דאָזיגער לעהרע האָבען זיך גאַנץ ווייניג אונטערגעשיידט פון זייערע מוסלמענישע חברים: זיי האָבען אויך געשילדערט דעם געטליכען וועזען אין פשטות — גליעד נאָך גליעד, די הויך, דאָס פערנעהם, די קרוין, די מלאכים-דיענער און אַזוי כסדר. אויף דעם באָדען פון די דאָזיגע פאָרשטעלונגען זענען געשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע ווערק, וואָס האָבען זיך פערוּפען אויף נעמען פון זעהר פערהייליגטע תנאים: „ר׳ עקיבא׳ס אלף בית“, „ר׳ יהושע בן לוי׳ס מעשות“, „היכלות“, „שעור קומה“ און נאָך עטליכע. נאַטירליך, האָבען אָט די מיסטישע שווערמערייען צוגעצויגען נישט קיין קליינע צאָהל אָנהענגער, וועלכע זענען מיט דער צייט שטאַרק פערעהרט געוואָרען פון דעם איבריגען עולם. די „אנשי אמונה“ (מענשען פון גלויבען), ווי די מקובלים האָבען זיך גערופען, צום אונטערשייד פון די ראַציאָנאַליסטען-דענקער, זענען געוואָרען ווי אַ מין בעזונדער קאַסטע פון הייליגע, וואָס שטעהען נאָהנט צו די הימלישע ספערען און קענען אַלץ אויפטאָן: אויסהיילען אַלערליי קראַנקהייטען, פאָראויסזאָגען די צוקונפט, פערשווערן די הייליגע מלאכים (השבעות, קמיעות) און בכלל ענדערן אַלע געזעצען פון דער וועלט-הנהגה.*)

---

*) פון דער קבלה-ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפען געוואָרען אין יענער עפּאָכע, איז בעזונדער בעדייטענד געווען די השפעה פון דעם בעריהמטען „ספר יצירה“ (דאָס בוך פון דער וועלט-בעשאַפונג), וואָס איז צוגעשריבען געוואָרען אברהם אבינו. דאָס ווערק איז שפּעטער געוואָרען דער אלף בית פון דער גאַנצער געהיים-לעהרע.

פון דער צווייטער זייט, די ראַציאָנאַליסטן, האָבן אויך נישט געשוויגן: זיי האָבן געענטפערט אויף די פערנעבעלטע תורות פון די פינסטערע מיסטיקער מיט שאַרפע אַרויסטרעטונגען געגן דעם עצם מהות פון גלויבן. דער ראש פון די פריי־דענקער חוי הבלכי (פון דער פערסישער שטאָדט באַלחאַ; געלעבט אין דער ערשטער העלפט פון X־טן יאָהר־הונדערט) האָט אָבגעלייקענט אין זיינע ווערק די בעדייטענדסטע פאַקטן פון דער ביבלישער מסורה און אויך די געטליכקייט גופא פון דער ביבעל. און אויך דער עקסטרעמער ראַציאָנאַליזם איז נישט פערבליבן אָהן אָנהענגער — ער האָט אָנגעהויבן זאָגאַר אַריינצודרינגען אין די אַקאַדעמישע קרייזן פון יורענטום און פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ גרויסע געפאַהר פאַר דעם קיום פון די יודישע יסודות; באַלד איז אָבער אָט דער איינפלוס אָבגעשוואַכט געוואָרען אַ דאַנק דער געגען־ווירקונג פון אַ שטאַרקען גייסט, וועלכער האָט זיך אַוועקגעשטעלט צווישען די ביידע עקסטרעמען און געשאַפען אַ נייעם וועג פאַר דעם יודישען געדאַנק.

דאָס איז געווען רב סעדיה בן יוסף פון דער שטאָדט פיומי אין אויבער־מצרים (892—942). אַ טיפער קענער פון תלמוד און פון דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור, איז רב סעדיה אין דער זעלביגער צייט געווען גוט בעהאַוועגט אין די פערשידענסטע צווייגען פון דער אַראַבישער געדאַנקען־וועלט, און ווי אַלע געבילדעטע דענקער פון מיטעלאַלטער האָט ער אויך פעראייניגט אין זיך אַ פילאָזאָפישען געדאַנק מיט טיפע רעליגיעזע געפיהלען. דאָס ערשטע ווערק פון דעם אָריגינעלען גייסט איז געווען אַ ווערטערבוך פון דער העברעאישער שפּראַך, צו וועלכען ער האָט שפּעטער צוגעגעבען אויך אַ רייהע גראַמאַטישע כללים. נאָכדעם האָט ער אָנגעשריבען אַ ווערק אויף צו פערטיידיגען דעם תלמוד געגען די אָנפאַלען פון דעם קאַראַאימישען פיהרער. אין דעם ווערק בעווייזט רב סעדיה די לאָגישע נויטווענדיגקייט פון דער מונדליכער מסורה, אָהן וועלכער עס וואָלטען געבליבען אונפערשטענדליך די בעדייטענדסטע שטעלן פון די הייליגע שריפטען.

אָט די ביידע ווערק האָט רב סעדיה געשריבען אין דער עלטער פון 20—23 יאָהר, און באַלד דערנאָך איז ער צוגעטרעטען צו אַ קאָלאָסאַלער ליטעראַרישער אַרבייט — איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין אַראַביש. דאָס האָט ער געטאָן נישט אַזוי ווייט, כדי צו פערשפּרייטען די ביבעל צווישען די נישט־יודישע שטאַמען, ווי

פאר די יודען גופא אין די אראבישע לענדער, וועלכע האבען כמעט אלע גערעדט אראביש. זיי האט ער געוואלט אבריסען אי פון די קאראאישע אויסטייטשונגען, אי פון די מיסטישע איינבילדונגען, און דעריבער האט ער צו דער איבערזעצונג צוגעגעבען אויך א אויספיהרליכען פירוש צום אינהאלט, אין וועלכען ער האט דערוויזען דעם צוזאמענהאנג צווישען דעם טעקסט פון דער ביבעל און דער תלמודישער מסורה. פון דעם פירוש האבען זיך די קראים געפיהלט שטארק אנגעגריפען, און איינער פון זייערע טעארעטיקער, שלמה בן ירוחם פון פאלעסטינא (960 — 882) איז ארויסגעטרעטען נעגען דעם יונגען רבני'סט, ווי בכלל נעגען דער לעהרע פון די רבני'טען, מיט זעהר א שארפען פאלעמישען בריעף „צו די קאראאימישע קהלות אין עגיפטען". דעם בריעף האט שלמה פערעפענטליכט אין צוויי שפראכען: העברעאיש פאר די געלעהרנטע און אראביש פאר'ן פאלק, און באלד זענען אויך אנדערע קאראאימישע פרעדיגער געקומען מיט זייער־ע תשובות, וועלכע זענען אויך פול געווען מיט בעליידיגענדע זלוולים. דער בעליידיגטער רב סעדיה האט זיינע נעגנער נישט געשוינט און איז ארויס נעגען זיי מיט נייע ווערק, וועלכע האבען זיין נאמען נאכמעהר בעריהמט געמאכט. ער האט געשריבען א איינלייטונג צום הל וד, איבערזעצט די משנה אין אראביש און פערעפענטליכט א אראבישע אבהאנדלונג איבער א גאנצע־ רייהע ציוויל־רעכטליכע און רעליגיעזע פראגען.

אט די אלע ווערק, וועלכע זענען זעהר פאפולער געווארען אין פאלק, ווי אין די אקאדעמישע קרייזען, האבען דערטראגען דעם נאמען פונ'ם יונגען שארפען דענקער אז ביז דעם צענטר פון דער יודישער לעהרע, ביז סורא, און ווען דארט איז לעדיג געווארען דער פלאץ פון א ריש מתיבתא, האט דער עקזילארך דוד בן זכאי איינגעלאדען אהער דעם זעקס־און־דרייסיג־יעהריגען סעדיה פון עגיפטען. עס האבען זיך אפילו געפונען אויך געגנער פון דעם אויסוואהל, און איינער פון עקזילארכ'ס מקורבים, וואס האט געוואוסט, אז צו פיעל זעלבסטשטענדיגקייט ביי א ריש מתיבתא (גאון) אין סורא איז געפעהרליך פאר דער מאכט פון עקזילארך, האט אפען ערקלערט: „סעדיה איז קליגער, פרימער און גייסטרייכער פון אלע זיינע צייט־גענאסען; ער בעזיצט אבער א פעסטען, עקשנות'דיגען האראקטער"; דאס האט אבער נישט געהאלפען: דער עקזילארך אליין האט קיין בעסערן פון

סעדיה'ן נישט געפונען, און דער עגיפּטישער געלעהרטער איז אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דעם גרעסטען גייסטיגען צענטער אין בבל (928) — דאָס לאַנד פון תלמוד, פון יודישען וויסען.

אָנגעקומען קיין סורא, האָט זיך סעדיה גענומען פערווירקליכען זיינע פּלענער וועגען אַ ברייטער אַקאַדעמישער און געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט, וואָס זאָל אַרומנעהמען אַלע צווייגען פון דעם יודישען לעבען; באַלד האָט ער זיך אָבער אַרומגעזעהען, אַז ער האָט אַביסל פערשפּעטיגט. פון דערווייטען האָט איהם שטאַרק בעגייסטערט דער טיטול גאון, און ער האָט געגלויבט, אַז דאָס איז עטוואָס אַלמעכטיגעס, גרויסעס, וואָס לעגט אַרויף אַ געוואַלטיגע פעראַנטוואָרטליכקייט, און גיט דערפאַר גרויסע מעגליכקייטען; און דאָ האָט איהם די ווירקליכקייט גלייך געוויזען, אַז פון דעם אַמאָליגען גרויסען טיטול איז איצט געבליבען נאָר אַ שאָטען, אַז אַלץ איז צופוילט, רואינירט און דער גאַנצער בנין האַלט זיך קוים. אָנשטאָט די אַמאָליגע גרויסע גייסטער האָט סעדיה איצט געזעהען אַרום זיך בלויז מיטעלמעסיגקייטען, און דאָס איז אויך נישט ריין געווען פון פערברעכען און קליינליכע אַרומרייסענישען. די עקזילאַרכען האָבען פאַר דעם שאָטען פון זייער מאַכט געמוזט בעצאָהלען דעם קאַליפ'ס יועצים, און דאָס געלד איז אויסגעפּרעסט געוואָרען פון די געדריקטע פאָלקס־מאַסען דורך פערשידענע נגישות און אכזריות'ען.

סעדיה האָט צוגעזעהען די אַלע מעשים און געמוזט דערווייל שווייגען — ער איז נאָך ניי געווען אויף זיין פּאָסטען; דערצו האָט מען פון פערשידענע זייטען נישט פערגונען דעם יונגען אויסלענדער די זכיה פון „הערשען" איבער סורא, און יעדער נישט געלונגענער אַרויסטריט וואָלט פון די דאָזיגע געגנער גלייך אויפגעכאַפּט און אויסגענוצט געוואָרען געגען איהם. אָט די לאַגע האָט זיך אָבער לאַנג נישט געקענט האַלטען, און באַלד איז ער אַריינגעצויגען געוואָרען אין אַ סכסוך מיט'ן עקזילאַרך אַליין.

דעם שטויס צו דער קאַטאַסטראָפע האָט געגעבען אַ קלייניגקייט פאַר'ן עקזילאַרך דוד בן זכאי איז פאָרגעקומען אַ משפט וועגען אַ גרויסער ירושה, און צוליעב נישט קיין עהרליכע פערזענליכע חשבונות האָט ער אַרויסגעטראָגען אַ פאַלשען אורטייל, אויף וועלכען ער האָט געפאָדערט די הסכמה פון ביידע גאונים. דער גאון פון פומבדיתא בהן־צדק, האָט זיך נישט זעהענדיג געמאַכט און געגעבען זיין אונטער־

שריפט ; סעדיה אָבער , דער גאון פון סורא , האָט נישט געפּועל'ט בײַ זיך , ארונטערצושטעלן זײַן נאָמען אונטער א בולט'ער אונגערעכטיגקײַט, און האָט זײַן אונטערשריפט נישט געוואָלט געבען . די אָנהענגער פון עקזילארך זענען צוטומעלט געוואָרען פון דעם פאקט און געפאָדערט אַן'ערקלערונג , און סעדיה האָט ערקלערט , — אז דער עקזילארך האָט ארויסגעטראָגען א נישט גערעכטיגען אורטײל . דער אויפגערײצטער בן זכאי האָט געפּרובט דראָהען דעם אײַנגעשפּארטען גאון און זײַן זוהן האָט אפילו געפּרובט אויף סעדיה'ן די האנד אויפהויבען ; דאָס האָט אָבער דעם לעצטען נישט ווײַכער געמאַכט . דאן האָט דער עקזילארך ארָאָבגעזעצט סעדיה'ן פון זײַן פּאָסטען און ערקלערט פאַר א ריש־מתיבתא אײַנעם , וואָס האָט געקענט זײַן סעדיה'ס א תלמיד . סעדיה ווידער פון זײַן זײַט האָט זיך נישט אונטערגעגעבען : ער האָט ארײַנ־געלעגט אין חרם דעם עקזילארך און מיט דער הילף פון זײַנע אָנהענ־גער ערקלערט בן זכאי'ס ברודער , יאשיה חסאן , פאַר א ריש הגולה (930) . אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען אין בבל צוויי פײַנד־ליכע פּארטײַען : אײַנע פון עקזילא־ך דוד בן זכאי , די צווײטע פון רב סעדיה גאון . נאטירליך , האָט די זאך געמוזט איצט ענטשײַדען ווערן דורך דער הערשענדער מאכט און בײַדע צדדים האָבען אפּעלירט צום קאַליף אלמוקטאדיר , וועלכער האָט צו דעם צוועק בעשטימט א ספּעציעלע זיצונג אין באגדאד . צוליעב פערשידענע סיבות איז אָבער די זיצונג אָבגעלעגט געוואָרען אויף א לאנגע צײַט , און דער משפּט איז פאָרגעקומען ערשט פאַר אלמוקטאדיר'ס נאָכפאָלגער , קאהיר . דער לעצטער האָט זיך גענויטיגט אין געלד , כדי צו בעפעסטיגען זײַן איבער געוואלט אוועקגענומענע הערשאפט , און אזוי ווי בן זכאי'ס פּארטײַ איז רײַכער געווען , האָט ער איהם איבערגעלאָזען בײַ זײַן טיטול . די צוויי „אונגעזעצליכע הערשער״ , דאגעגען , סעדיה און יאשיה , זענען פערשיקט געוואָרען פון סורא .

סעדיה איז דאן אוועק קײַן באגדאד און געלעבט פיער יאָהר אלס פּריוואט־מאן , ווײַט פון אלע עפענטליכע ארומרײַסענישען . דאָ האָט ער זיך ווידער איבערגעגעבען אינגאנצען דער ליטעראטור און געשאפען א נײַע רײַהע בעדײַטענדע ווערק : תלמודישע פאָרשונגען , רעליגיעזע לידער , ווערק איבער דעם יודישען גאָטעסדיענסט און אויך א פּירוש אויף דעם קבלה'שען „ספר יצירה״ . זײַן ליעבסטע גײַס־טיגע בעשעפטיגונג איז אָבער געווען רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע , און אויף

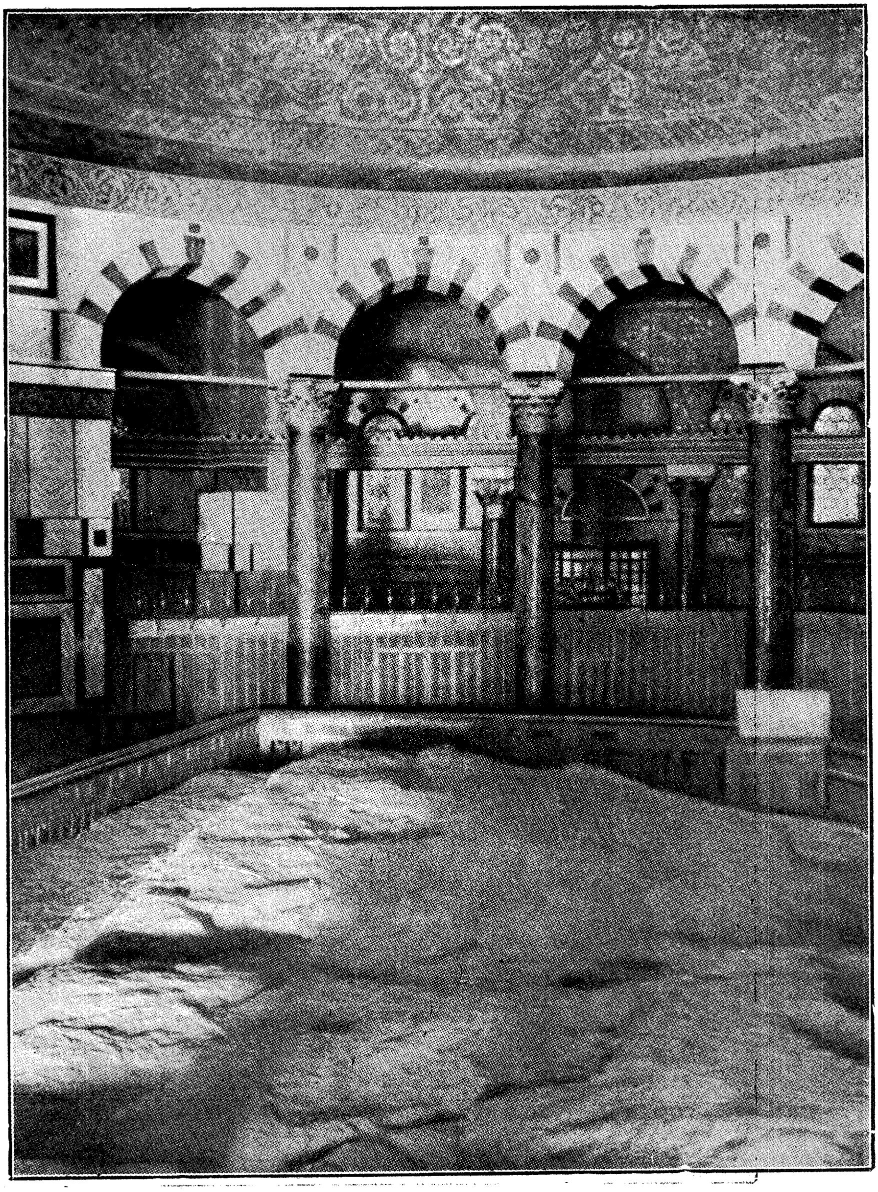

דער אבן־שתיה אין אָמאַר־מעטשעט

דעם געביעט האָט ער געשאַפען דאָס בעסטע פון אלע זיינע ווערק: אַ פילאָזאָפישע אָבהאַנדלונג אין אראביש אונטערן נאָמען „גלויבענס און מיינונגען" (אמונות ודעות).

סעדיה איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געשאַפען אַ פאָלשטענדיגען רעליגיעז-פילאָזאָפישען סיסטעם פון יודענטום. געווענדעט איז געווען דאָס ווערק פון איין זייט געגען די פאַנאַטיקער, וואָס העגען אָן זייער גלויבען אין נאַרישע איינבילדונגען, און פון דער צווייטער זייט געגען די סקעפּטיקער-אַפּיקורסים, וועלכע ווילען גאָרנישט גלויבען. „מיין האַרץ איז בעטריבט — שרייבט סעדיה אין דער הקדמה צו דעם ווערק — איבער די מענשען, וואָס האַלטען זיך ביי נישט קיין ריינעם גלויבען און נישט קיין קלאָרע מיינונגען; אַ סך אַפּיקורסים וויעדער שטאָלצירען דערמיט, וואָס זיי לייקענען אלץ אָב; זיי רעכנען זיך העכער פאַר די מענשען פון אמת און פאַקטיש זענען זיי די פערקערטע. איך האָב געזעהען, ווי איינער זינקט אין אַ ים פון ספיקות, און די אנדערע זענען איינגעהילט אין אַ פלאָנטער פון טעותים און קיין שווימער איז נישטאָ, וואָס זאָל זיי אַרויסציהען פון דער טיעפעניש; און וויל גאָט האָט מיר געשענקט אַזוינס, וואָס וואָלט געקענט דיענען אָט די זיך טרינקענדע, האַלט איך עס פאַר מיין חוב, זיי אַרויספּצופיהרען אויף דעם ריכטיגען וועג".

סעדיה ענטוויקעלט צוערשט די קוועלן פון ערקענטניש, מיט דער הילף פון וועלכע מ'קען צוקומען צום אמת און איהם משיג זיין. אָט די קוועלן זענען דריי: דאָס זיכטבאַרע, וואָס ווערט פערנומען מיט די חושים; דאָס אַבסטראַקטע, וואָס ווערט בעגריפען מיט'ן פערשטאַנד, און די צווינגענדע לאָגישע פאָלגערונג, די ערקענטניש דערפון, וואָס איז לאָגיש נויטווענדיג (די מציאות, למשל, פון אַ נשמה). צו די דריי גיט די אמונה צו נאָך אַ פיערטע קוועלע פון ערקענטניש — די נ ב ו א ה אָדער די מ ס ו ר ה, אַזוי אַז דער עצם מהות פון גלויבען האָט נישט אין זיך קיין שום סתירה צו דעם פילאָזאָפישען בעוואוסטזיין. דאָס אמת'ע גלויבען דאַרף אַלזאָ פאַר'ן ריינעם דענקענדען פערשטאַנד גאָר קיין מורא נישט האָבען; פערקעהרט, אָט דער פערשטאַנד איז איז בעצם נויטיג, כדי איינצוצוימען דעם שטראָם פון די ווילקירליכע איינבילדונגען און אָבערגלויבענס.

אויף דעם יסוד פון דער אלגעמיינער הנחה, טרעט סעדיה צו צו די איינצעלהייטען פון זיין סיסטעם. דאָ זוכט ער קודם כל צו

דערוויזן, אַז די וועלט איז באַגרענעצט אין צייט און רוים און איז באַשאַפֿן געוואָרן, אַ דאַנק דעם געטלעכן ווילן, אין אַ באַשטימטער צייט. פֿון דעם עיקר דרינגט זיך שוין אַליין אַרויס דער צווייטער, אַז ביי די פֿאַרשידענע ערשיינונגען פֿון דער געטלעכער מאַכט, איז זי דאָך איינע, און קוים נעמט מען אָן אַז די איינהייט פֿאַר דער באַשעפֿערין פֿון וועלטאַל, קען מען איהר שוין זיך נישט אַנדערש פֿאָרשטעלן, ווי זייענדיג (לעבעדיג,ווירקליך), קלוג (אַלוויסענד) און מעכטיג. די דריי אַטריבוטען פֿון דער גאָטהייט: דאָזיין, קלוגהייט און אַלמעכטיגקייט, מאַכען צוזאַמען איין באַגריף.

די מענשליכע נשמה, ווידער, טראָגט אין זיך אַ אָנגעבוירענע אַבהענגיגקייט פֿון גאָט און אַ אָנגעבוירענע נייגונג צו איהם; אַ דאַנק דעם באַזיצט דער מענש די פֿעהיגקייט, אונטערצושיידען דאָס אמת'ע פֿונ'ם פֿאַלשען, דאָס גוטע פֿונ'ם שלעכטען און אַזוי ווייטער. אָט די אָנגעבוירענע העכערע נייגונגען זענען אָבער נאָך נישט גענוג, כדי צו פֿיהרען דעם מענשען אויפֿן ריכטיגען וועג בנוגע צו זיין אַלטעגליכען לעבען; דערצו איז נויטיג אַ באַזונדערע ענטפּלעקונג פֿון דעם געטליכען ווילען — די נבואה, די תורה. דעם מענשענ'ס ווילען בלייבט אָבער פֿריי: ער קען מקיים זיין די מצוות פֿון דער תורה און קען זיי נישט מקיים זיין. הייסט עס, אַז דאָס גוטס טאָן איז אַ פֿערדיענסט, וואָס דאַרף באַלוינט ווערן, און אַזוי ווי אויף דער וועלט זעהט זיך נישט קיין פֿאָלשטענדיגקייט אין דעם סיסטעם פֿון שכר ועונש, וועט די אמת־האַרמאָנישע אויסגלייכונג צווישען לוינען און שטראָף פֿאָרקומען אויף יענער וועלט. דען דער טויט איז בלויז אַן איבערגאַנג — ער שיידט נאָר אויף אַ ווייַלע אָב דעם גוף פֿון דער נשמה. די לויטערע נשמות פֿון די צדיקים דערהויבען זיך דאַן ביז אַן אָרט פֿון הימלישען גליק, און דאַגעגען בלאָנדזשען די בעטריבטע נשמות פֿון די רשעים אַרום איבער'ן וועלטאַל און געפֿינען פֿאַר זיך קיין מנוחה נישט.

און דערמיט ענדיגט זיך נאָך נישט דער פּראָצעס פֿון שטראָפֿען פֿון באַלוינען — דאָס וועט פֿאָרקומען אין דעם ווייטערדיגען פּאַזיס און דער מענשליכער עגזיסטענץ, אין דעם פּאַזיס פֿון תחית־המתים, ווען די גופֿים וועלען זיך ווידער פֿעראייניגען מיט די נשמות, מיט דעם פּאַזיס זענען פֿערבונדען אויך די גליקליכע משיח'ס צייטען,

װען אויף דער ערד װעלן הערשען בלויז גליק, אמת און גע־רעכטיגקײט.

ס׳פערשטעהט זיך, אז סעדיה׳ס פשרה האט ניט געבראכט צו קײן פאלשטענדיגען אויסגלײך צװישען דער אמונה און דעם רײנעם מענשליכען פערשטאנד; בײ אלע איהרע שװאכע זײטען האט זי אבער דאך געהאט א גרויסע װירקונג אויף דער װײטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען געדאנק. שוין דער פאקט אלײן, װאס א גאון און א תלמודי׳שער אויטאריטעט האט זיך בעשעפטיגט מיט פילאזאפישע פראבלעמען, — האט אבגעשװאכט אין א גרויסער מאס דעם בלינדען גלויבען. די רעליגיעזע עיקרים זענען פון איצט אן אונטערגעװארפען געװען דער פרײער קריטיק, און עס איז פערבליבען אויף א לאנגער צײט. װי א מין מאדע אין די יודישע אקאדעמישע קרײזען, זיך צו בעצעהען צו די יסודות פון דער אמונה און צו איהרע געבאטען מיט מעהר פערשטאנד און בעװאוסטזײן. שפעטער, װען דער צענטער פון דעם יודישען גײסט איז אריבערגעטראגען געװארען אינ׳ם אראבישען שפאניען, איז סעדיה׳ס רעליגיאנס־פילאזאפיע שטארק פערשפרײט געװארען אין דער יודישער װעלט, פריהער אין אראבישען אריגינאל, און דערנאך אין דער העבראאישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען ר׳ יהודה אבן תבון (אין XII־טען יאהרהונדערט).

דערװײל איז אין דעם פאליטישען לעבען פון לאנד פארגעקומען א ענדערונג, װאס האט זיך גוט אבגערופען אויף דער לאגע פון דעם פערטריבענעם דענקער. דער געלדזיכטיגער קאליף קאהיר איז גע־שטארבען, און זײן טראן האט גע׳ירשה׳נט אל־ראדהי, װעלכער איז געװען צו סעדיה׳ן פיעל בעסער געזינט. דאס האט געבראכט דערצו, אז עס האבען זיךפונ׳ס נײ אנגעהויבען שארפע סכסוכים צװישען בײדע פארטײען, װעלכע האבען זיך געצויגען אזוי לאנג, ביז עטליכע אײנפלוסרײכע פערזאנען האבען ענדליך דורכגעפיהרט א פײער־ליכען שלום צװישען די הויפטשולדיגע אין די אלע ארומרײסענישען: סעדיה און דוד בן זכאי. דער לעצטער האט נאכדעם אײנגע־לאדען זײן פריהערדיגען שונא צו זיך, איהם ארויסגעװיעזען אלערלײ פרײנדליכקײטען און צוריק אומגעקעהרט דעם טיטול ריש מתיבתא.

סעדיה האט זיך דאן ענערגיש גענומען ארבײטען פאר דער אויפלעבונג פון דעם אלטען בבלי׳שען צענטער, און באלד האט ער זײן ישיבה װירקליך אויפגעהויבען אויף א בעדײטענדער מדרגה. די

שאלות פון אינלענדישע און אויסלענדישע קהלות זענען פון איצט אָן ווידער געווענדעט געוואָרן נאָר קיין סורא, און סעדיה האָט קיין שאלה נישט געלאָזען אָהן אַ קלאָרען ענטפער (אין אראבּיש אָדער העבּרעאיש). אָט די אויפלעבּונג איז אָבער געווען נישט מעהר, ווי אַ לעצטער שטראַהל פון דער זון פאַר איהר אונטערגעהן. אין דער עקזילאַרך, אין דער גאון, — בּיידע זענען געווען כמעט די לעצטע טרעגער פון זייערע טיטולען, און מיט זייער טויט זענען אונטערגעגאַנגען אויך די פּאָסטענס, וועלכע זיי האָבּען פערטרעטען.

נאָכ'ן טויט פון דוד בן זכאי (940) האָט דעם עקזילאַרכען־טיטול געירשה'נט זיין זוהן יהודה; געטראָגען האָט ער איהם אָבער נאָר אַ קורצע צייט: זיבּען חדשים נאָכ'ן פאָטער'ס טויט איז ער אויך געשטאָרבּען. דאַן האָט רב סעדיה גאון צוגענומען צו זיך צום ערציהען דעם איבּערגעבּליבּענעם מינדעריעהריגען זוהן פון דעם פערשטאָרבּענעם עקזילאַרך, און האָט איהם געלעהרנט און געבּילדעט. אין דער צייט איז די עקזילאַרכען־שטעלע אינגאַנצען נישט פערנומען געווען, און ווען דער יונגסטער צווייג פון דעם עקזילאַרכען־בּוים איז מינדריג געוואָרען, האָט דער מחמד'נישער המון זיך גראָד צעווילדעוועט און איהם געטויט. איבּער דעם פאַל האָבּען די פערטרעטער פון יודענטום בּעשלאָסען, נישט צו בּעשטימען מעהר קיין נייעם עקזילאַרך, כדי נישט אויפצורייצען דעם האַס פון המון. אזוי איז אונטערגעגאַנגען דער טיטול, וואָס האָט גאַנצע זיבּען הונדערט יאָהר פאַרגעשטעלט מיט זיך די יודישע פּאָליטישע און קולטורעלע זעלבּסטשטענדיגקייט. די איינהייט האָט זיך איצט געהאַלטען בּלויז אויף די צוויי ישיבות; בּאַלד אָבער האָט אויך זייער שעה געשלאָגען.

נאָך רב סעדיה'ס טויט (942) האָט די סורא'ער אַקאַדעמיע פערלוירען איהר גאַנצע בּעדייטונג. סעדיה האָט אפילו איבּערגעלאָזען אַ זוהן, וועלכער איז געווען תלמודיש און פילאָזאָפיש געבּילדעט; דער טיטול גאון איז אָבער איבּערגעגאַנגען נישט צו איהם, נאָר צו דעם פריהערדיגען דערוויילינגען ריש מתיבתא יוסף בן־יעקב, וועלכער איז נישט אימשטאַנד געווען צו דערהאַלטען דעם אַנזעהען פון דעם אלטען צענטער. די צאָהל תלמידים איז וואָס ווייטער אַלץ קלענער געוואָרען, די הכנסות פון דער ישיבה זענען שטאַרק געפאַלען און ענדליך איז די פון דעם גרויסען רב געגרינדעטע בּבלישע אַקאַדעמיע פערמאַכט געוואָרען (948) אויף אייבּיג, נאָכדעם ווי זי האָט גאַנצע זיבּען

הונדערט יאָהר פֿערשפּרייט ליכט און גייסט אין די פּערוואָרפֿענסטע ווינקעלעך פֿון דער דיאַספּאָראַ;

מעהר לעבענס־קראַפֿט האָט אַרויסגעוויזען די ישיבה אין פּומבדיתא; זי האָט זיך נאָך גאַנצע הונדערט יאָהר געראַנגעלט מיט'ן אונטערגאַנג, און דערהאַלטען דעם כבוד פֿון די בבל'ישע יודען, אַלס טאָן־געבער פֿון דעם גאַנצען פֿאָלקסלעבען; אָט די ראָליע האָט זיך איצט אָבער אַליין מעהר אַריבערגעטראָגען אין די מערב־לענדער, וואו עס האָבען זיך באַלד אויסגעבילדעט נייע צענטערן מיט נייע לאָזונגען.

וועגען דעם איבערגאַנג גופא פֿון דער נאַציאָנאַלער העגעמאָניע איז דערגאַנגען צו אונז די פֿאָלגענדע כאַראַקטעריסטישע לעגענדע: פֿיער חברים (תּלמידי חכמים) זענען אַוועקגעשיקט געוואָרען פֿון בבל אין די מערב־לענדער (אַפֿריקא, שפּאַניען), צו זאַמלען דאָרטין געלד פֿאַר דער פֿעראָרימטער ישיבה פֿון סורא. ווייל אָבער פֿון הימעל איז שוין נגזר געוואָרען אויף סורא, אַז זי זאָל פֿערמאַכט ווערן, האָט אַ שטאַרקער שטורם־ווינט פֿערטראָגען זייער שיף אויף אַ איטאַליענישען ברעג, נעבען דער שטאָדט באַרי, וואו אַ מוריש־שפּאַנישער אדמיראַל האָט געפֿאַנגען די שלוחים און זיי אַוועקגעפֿיהרט איינעם קיין מצרים, דעם אַנדערן קיין אַפֿריקא, דעם דריטען קיין קאָרדאָוואַ און דעם פֿיערטען—לויט דער השערה—קיין נאַרבאָנאַ. אַזוי זענען די בבל'ישע שלוחים צושפּרייט געוואָרען איבער אַלע ווינקלען פֿון דער ערד, און האָבען געגרינדעט גרויסע ישיבות יעדערער אין דעם לאַנד, וואו דער גורל האָט איהם פֿערוואָרפֿען.

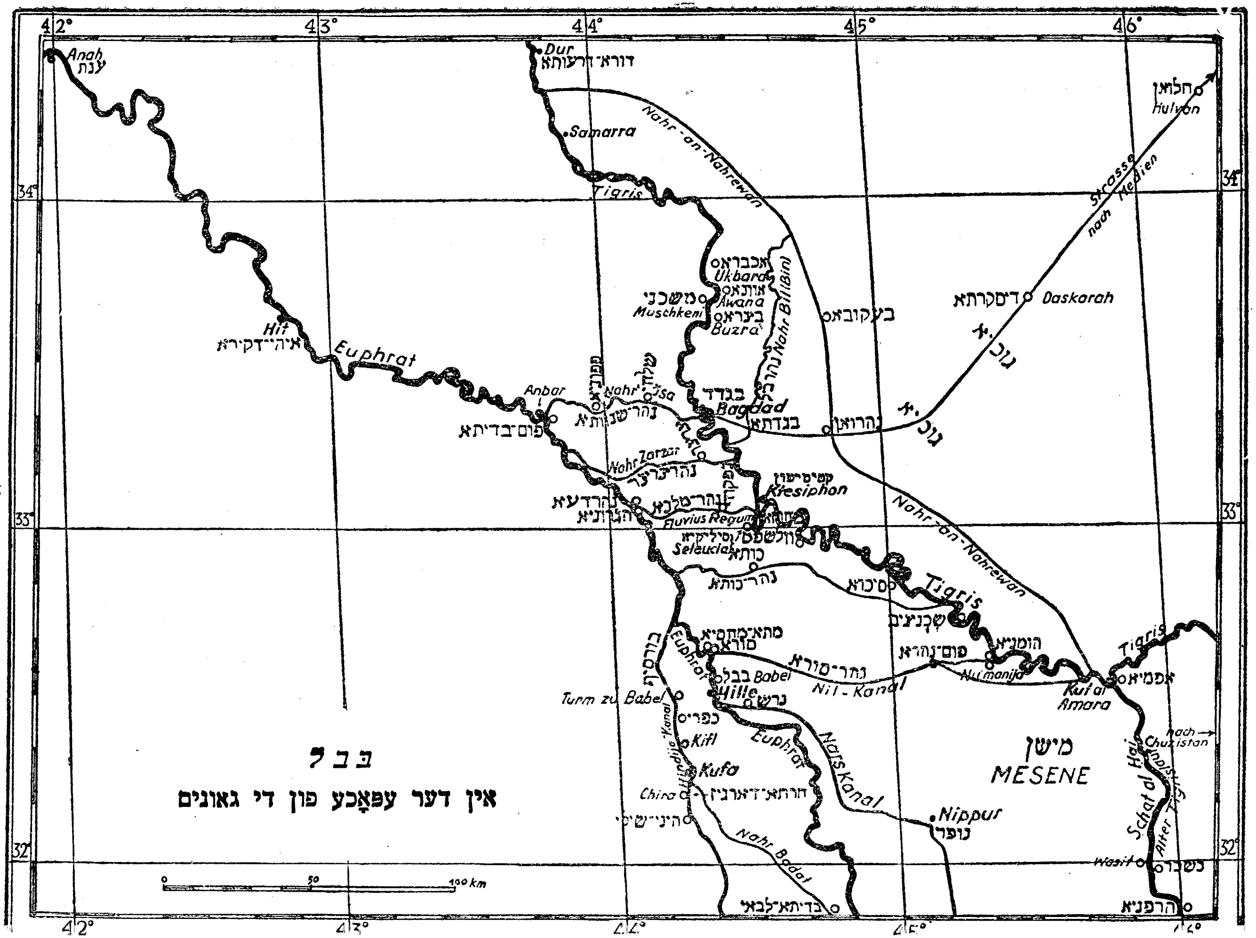

בבל
אין דער עפּאָכע פון די גאונים
Anah
ענת
Hit
Euphrat
Anbar
פום־בדיתא
Dur
Samarra
Tigris
Nahr-an-Nahrewan
Ukbara
Awana
Muschkeni
Buzra
Nahr Bilibin
בגדד
Bagdad
בגדתא
נהרואן
בעקובאו
דיסקרתא
Daskorah
Strasse nach Medien
חלואן
Hulyon
Nahr 'Isa
Nahr Zarzar
Ktesiphon
Fluvius Regum
Seleucia
כותא
נהרדעא
Tigris
Nahr-an-Nahrewan
סיכרא
שכנציב
הומניא
פום־נהרא
Nu'manija
Kut al Amara
אפמיא
Tigris
סורא
בבל
Babel
Nil-Kanal
נהר־סורא
Euphrat
Hille
נרש
Turm zu Babel
Kifl
Kufa
Chira
Hindija-Kanal
Nars Kanal
Euphrat
Nahr Bodat
Nippur
נופר
מישן
MESENE
nach Chuzistan
Schat al Hai
Alter Tigris
Wasit
כשכר
הרפניא
42°
43°
44°
45°
46°
32°
33°
34°
0
50
100 km

די יודען אין
מערב־אייראָפּא

ערשטעס קאפיטעל

נייע קולטור-צענטערן אין מערב-איירָאפּא

אין דער צייט, ווען די גרויסע גייסטיגע צענטערן אין בבל האבען זיך געראנגעלט מיט'ן אונטערגאנג, איז אין די לענדער פון מערב-אייראפּא פארגעקומען א שטארקע גייסטיגע אויפלעבונג, וואס האט געשאפען נייע צענטערן פאר דעם יודישען געדאנק.

א גרויסע ראָליע אין דער פערשפרייטונג פון דער יודישער געזעצלעהרע זאלען האבען געשפּיעלט די לעגענדארישע פיער שלוחים פון סורא, וועלכע דער מחמד'נישער אדמיראל אב'ן רומאהים האט געפאנגען און פערקויפט. דער ערשטער פון די פיער, ר' שמריה בן אלחנן, איז פערקויפט געווארען אין אלעקסאנדריע, און נאכדעם ווי די דארטיגע יודישע קהלה האט איהם אויסגעלייזט, איז ער אוועק קיין קאהיר און געגרינדעט דארט א גרויסע ישיבה; דער צווייטער, חושיאל, איז אויסגעלייזט געווארען אין אפריקא און האט זיך בעזעצט אין קיירואן; דער דריטער, וועמעס נאמען ס'איז נישט גענוי בעשטימט, האט זיך געמוזט דערשלאגען קיין נארבאנא, און דער פיערטער, ר' משה בן חנוך, וועלכער איז אממערהרסטען צרות אויסגעשטאנען אין וועג, האט דערפאר אויך אממערהרסטען אויפגעטאן פאר דער אויפלעבונג פון שפּאנישען יודענטום.

ר' משה איז געווען דער איינציגער צווישען די פיער, וואס האט געהאט מיט זיך א קליינעם זוהן און א יונגע שענע ווייב, אויף וועלכער דער מויריטאנישער אדמיראל האט געקוקט מיט גלוסטענדע

אויגען. די יודישע מאַלטער האָט געזעהען די געפאהר, אין וועלכער זי געפינט זיך, און האָט זיך בעשלאָסען אויף א געוואגטען שריט; זי האָט אויף העברעאיש געפרעגט איהר מאן, צי די דערטרונקענע אין ים וועלען אויפשטעהן תחית המתים, און ווען ער האָט איהר געענט־פערט מיט'ן פסוק פון תהלים: „אמר ד' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" (גאָט זאָגט: פון בשן וועל איך אומקעהרען, איך וועל אומקעהרען פון די טיעפעניִשען פון ים), — האָט זי זיך אַריינגעוואָרפען אין די בראַזענדע חוואַליעס.

א דערשלאָגענער איז דאַן ר' משה געבראַכט געוואָרען קיין קאָר־דאָווא, וואו די יודישע קהלה האָט איהם אויסגעלייזט. קיינער האָט אָבער דערוויִיל נאָך ניִשט געוואוסט, אַז אָט דער אויסגעלייזטער שקלאַף וועט מיט דער צייט אוועקשטעלען שפּאַניען בראש פון דער גאַנצער אומה; ר' משה האָט זיך מיט זיין לומדות ניִשט בעריהמט און איז געגאַנגען זעהר אָרים געקליידט, נאָר איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז ער איז געשטאַנען ביים טהיר פון דער ישיבה און האָט געהערט, ווי דער ראש ישיבה טייטשט פאַלש אוים א געוויסע תלמודישע הלכה, האָט ער זיך אָבגערופען און ערקלערט דעם ריכטיגען פשט. די ער־שטוינטע תלמידים האָבען זיך דאַן געווענדעט צו איהם מיט פערשיע־דענע שווערע תלמודישע שטעלען, און ווען אלע האָבען געזעהען די לומדישע גרויסקייט פון דעם אָרימען וואַנדערער, האָט דער ראש ישיבה אליין איהם אָבגעטרעטען זיין פּלאַץ. „איך בין ניִשט מעהר איער דיין: — האָט ר' נתן (דער ראש ישיבה) ערקלערט זיינע תלמי־דים — דער טיטול געהערט אָט דעם אָרימען פרעמדען, ער איז מיין רבי, און איך וועל פון איצט אָן זיין זיין תלמיד". די קהלה האָט באַלד אויסגעקליבען ר' משה'ן פאַר א דיין, און פון דעמאָלט אָן איז קאָר־דאָווא געוואָרען א גרויסער יודישער צענטר מיט א בעדייטענדער, אונאָבהענגיגער ישיבה.

עס וואָלט אָבער זיין ניִשט ריכטיג אָנצונעהמען, אַז די ישיבה אליין אין קאָרדאָווא האָט אוועקגעשטעלט שפּאַניען בראש פון גאַנצען יודענטום. דאָ זענען נאָך צוגעקומען די אַלגעמיינע פּאָליטישע און געזעלשאַפטליכע בעדינגונגען, וועלכע האָבען געמאַכט דעם שפּאַנישען באָדען בעזונדער גינסטיג פאַר א יודישער גייסטיגער אויפלעבונג. האָבענדיג פון איין זייט דאָס קריסטליכע איראָפּאַ, וואָס איז נאָכ'ן אָבשטאַרבען פון די ערשטע קאַראָלינגען צוריק פערזונקען געוואָרען

אין פֿאַלשטענדיגער פֿינסטערניש, און פֿון דער צווייטער זייט דעם אָבגעשוואַכטען קאַליפֿאַט פֿון די מזרח־לענדער, — האָט דאָס אַראַבישע שפּאַניען פֿאָרגעשטעלט מיט זיך דעם איינציגען ליכטיגען פּונקט אין דער גאַנצער וועלט. אונטער דער הערשאַפֿט פֿון אַבדול־רחמן III (912 — 61), וועלכער האָט דער ערשטער אָנגענומען דעם פֿולען קאַליפֿען־טיטול עמיר־אל־מומינין (פֿירשט פֿון די גלויביגע), איז שפּאַניען געווען דער איינציגער ווינקעל פֿאַר קונסט און וויסענשאַפֿט, און מיט זיין הערשען הויבט זיך אָן די קלאַסישע צייט פֿון דער מושלמענישער קולטור־אויפֿלעבונג, וואָס איז געגאַנגען צוזאַמען מיט רייכטום און קראַפֿט.

אַממערהרסטען האָבען אין דער צייט געגאָלטען אין שפּאַניען די ליעבלינגען פֿון דער מוזע: די מייסטער פֿון ריטמישע קלאַנגען און געפֿליגעלטע שלאַגווערטער. א געלונגען ליעד איז כמעט מעהר געפֿייערט געוואָרען פֿון א געלונגענעם קריעגסצוג, און דאָס לעצטע האָט ווידער געדיענט אַלס שטאָף פֿאַר פּאָעטישע שאַפֿונגען. יעדע אָנגעזעהענע פּערזאָן, פֿון קאַליף ביז'ן לעצטען פּראָווינץ־בעאַמטען, איז געווען שטאָלץ דערויף, צו קענען רעכנען דעם און דעם געלעהרטען אָדער דיכטער אין דער רייהע פֿון די הויז־פֿריינד, און מיט דער צייט זענען כמעט אַלע גרעסטע אַמטען פֿון דער מלוכה פֿערנומען געוואָרען פֿון גייסט־מענשען.

אין אַזאַ אַטמאָספֿערע האָט נישט געדאַרפֿט לאַנג דויערן, ביז עס זאָל זיך אַרויסווייזען די אָנגעבוירענע שאַרפֿקייט און עמפּפֿינדליכקייט פֿון דעם יודישען גייסט, און באַלד איז דאָס יודישע שפּאַניען געוואָרען „אַי א שמעקעדיגער גאָרטען פֿון הייטערער, לעבענספֿרעהליכער פּאָעזיע, אַי א אָרט פֿון ערנסטער פֿאָרשונג און קלאָרען געדאַנק“. יודען האָבען צוגלייך מיט די מוזאַראַבען (די קריסטען, וואָס האָבען געלעבט צווישען מחמד'נער) דערלערנט די אַראַבישע שפּראַך און איהר ליטעראַטור, און זיך איינגעלעבט מיט אַלע שענע זייטען פֿון דעם הערשענדען פֿאָלק. אין דער צייט אָבער, ווען די מוזאַראַבען האָבען דערביי מקריב געווען זייער אייגענעם וועזען, פֿערגעסען זייער מוטער־שפּראַך (דעם גאָטישען לאַטין) און זיך געשעמט מיט'ן קריסטענטום, — האָבען די יודען פֿון זייער וועזען קיין זאַך נישט אַוועקגעגעבען. זיי האָבען נאָר גענומען דאָס שענסטע און בעסטע פֿון דער הערשענדער קולטור — די קינסטלערישע פֿאָרם, דעם פֿרייען געדאַנק — און דאָס איינגעפֿלאַנצט אין

דעם אייגענעם קולטור-גארטען: צוגעפאסט אלע וועלטליכע אמת'ען צום אמת פון יודענטום, און אויסגעזונגען אלע שענקייטען פון הארץ און מוח אין העברעאיש-ליטערע קלאנגען. —

אזוי האט זיך גליקליכערווייז אלץ פעראייניגט צום גונסטען פון שפאנישען יודענטום, און באלד האבען זיך אויך די פערזאנען געוויזען, וועלכע האבען אנגעפיהרט מיט'ן שטראם פון דער דאזיגער גייסטיגער אויפלעבונג און איהם געגעבען א געוואונשענע ריכטונג. דאס זענען געווען דער דערמאנטער תלמודישער געלעהרטער ר' משה בן חנוך, דער ערשטער העברעאישער גראמאטיקער פון אנדאלוזיען מנחם בן סרוק און דער בעשעפער פון א קונסטפארם פאר דער העברעאישער פאעזיע דונש בן לברט. צו די מוז מען צוגעבען נאך א פיערטען, וועלכער איז, לויט זיין געזעלשאפטליכער לאגע, געשטאנען איבער די דריי און האט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו ענטוויקלען זייער טעטיגקייט: **חסדאי אבן-שפרוט** (**אבו-יוסוף חאסדאי-בן-יצחק איבן שאפרוט**, געב. 915, געשט. 970), פון דער משפחה **אבן-עזרא**.

חסדאי'ס פאטער, יצחק, איז געווען איינער פון די אנגעזעהענסטע יודען אין קארדאווא, און א דאנק זיין איניציאטיווע איז דארט אויפגעשטעלט געווארען די בעריהמטע שענע שוהל, וואס האט הונדערטער יאהרען בעקרוינט דאס יודענטום אין שפאניען. זייענדיג אליין געבילדעט און רייך, האט יצחק געגעבען זיין זוהן אנ'אלגעמיינע ברייטע בילדונג, לויט די בעגריפען פון יענער צייט: חסדאי האט גרינדליך שטודירט מעדיצין און געקענט העברעאיש, אראביש און לאטייניש — די אפיציעלע שפראך פון דער דעמאלדיגער קריסטליכער וועלט.

אט די קענטענישען צוזאמען מיט די אנגעבוירענע פעהיגקייטען פון דעם יונגען יודישען אריסטאקראט האבען צוגעצויגען די אויפמערקזאמקייט פון אבדול רחמן III, וועלכער האט געהאט בעציהונגען מיט פערשיעדענע קריסטליכע הויפען. חסדאי איז דאן בעשטימט געווארען פריהער פאר א לייב-מעדיק פון קאליף, דערנאך אויך פאר א דיפלאמאטישען פערמיטלער און יועץ פון דער מלוכה (941).

אויף דעם פאסטען האט חסדאי עטליכע מאל ארויסגעוויזען בעדייטענדע דיפלאמאטישע פעהיגקייטען, וועלכע האבען גרויסע נוצען געבראכט די אינטערעסען פון דער מלוכה; דאס האט נאכמעהר אויפגעהויבען זיין אנזעהען אין הויף, און ער איז געווארען כמעט דער

איינציגער טאָן־געבער בנוגע צו אַלע מלוכה־פראַגן. דער הויף גע־שעצטער שטאַטסמאַן האָט אָבער קיינמאָל נישט פערגעסן זיינע ברידער, און וואו נאָר ער איז אימשטאַנד געווען צו העלפן מיט זיין אָנזעהען אָדער מיט זיין רייכטום, האָט ער אויף זיך נישט געלאָזן ווארטען.

חסדאי האָט אַ סך מיטגעווירקט צו פערבינדען דיפּלאָמאַטישע בעציהונגען צווישען דעם שפּאַנישען קאַליפאַט און דער ביזאַנטינישער מלוכה, און אין גיכען איז קיין קאָרדאָווא אָנגעקומען אַ דעפּוטאַציע פון קעניג קאָנסטאַנטין VII, וועלכע האָט געבראַכט דעם קאַליף טייערע מתנות; צווישען די לעצטע האָט זיך געפונען אויך אַ עקזעמ־פּליאַר אַ יקר המציאות פון אַ גריכיש מעדיצינישע ווערק, מיט וועלכען אַבדול רחמן האָט זיך זעהר געפרעהט; דאָס ווערק אַליין איז אָבער געבליבען נישט צוגענגליך פאַר די מעדיקער פון קאַליף'ס הויף, ווייל קיינער האָט דאָ קיין גריכיש נישט פערשטאַנען. אַבדול רחמן האָט זיך דאַן געווענדעט צום ביזאַנטינישען קעניג מיט דער בקשה, ער זאָל איהם צושיקען איינעם, וואָס קען איבערזעצען דאָס ווערק אויף אַן אַנדער שפּראַך, און דער אָנגעקומענער מאָנאַך ניקאָלאַס האָט עס איבערזעצט אויף לאַטייניש; פון דער לאַטיינישער איבערזעצונג האָט חסדאי, אויף אַבדול'ס פערלאַנג, דערנאָך געמאַכט אַן אַראַבישע, און דער קאַליף האָט זיך שטאַרק געפרעהט מיט דער וויסענשאַפטלי־כער ענטפּלעקונג.

אַן אַנדער ראָליע האָט חסדאי געשפּילט ביי דער דעפּוטאַציע, וואָס דער מעכטיגער דייטשער קייזער אָטאָ I האָט געשיקט קיין קאָרדאָווא. דאָס איז געווען אַ ענטפער אויף דער דעפּוטאַציע, וואָס אַבדול־רחמן האָט שוין געהאַט פריהער געשיקט צו דעם דייטשען קייזער, און ווייל אין אַבדול'ס בריעף האָבען זיך געפונען עטליכע בעליידיגענדע אויסדריקען וועגען קריסטענטום, האָט אָטאָ געלאָזען ווארטען די אַראַבישע שלוחים אַ לאַנגע צייט, ביז ער האָט זיי אויפ־גענומען. איצט, מיט דער דעפּוטאַציע אונטער דער אָנפיהרונג פון גייסטליכען יאָהאַן גערוצער (556), האָט דער דייטשער קייזער געשיקט אַ ענטפער אויף אַבדול'ס בריעף, און דאָ האָבען זיך ווידער געפונען שאַרפע אויסדריקען געגען איסלאַם. דערפון האָט זיך אַבדול דער־וואוסט מן הצד, און ער האָט אין דעם משך פון איבער אַ יאָהר צייט נישט געוואָלט אָננעהמען די דייטשע דעפּוטאַציע. דאַן האָט

חסדאי זיך אַרײַנגעמישט אין דעם סכסוך און ער האָט ענדלעך געפּועלט בײַם אַבאַט יאָהאַן, ער זאָל אַרויספאָדערן פון דײַטשען קייזער אָטאָ דעם ערשטן (956—959), וואָס זאָל זײַן געשריבען אין אַ מעהר אָנשטענדיגער פאָרם. דער אַבאַט האָט זיך, איבריגענס, בײַ דער געלעגענהייט אויסגעדריקט, אַז ער האָט „נאָך קיינמאָל נישט באַגעגענט אַ מענשען מיט אַזאַ אײַדעלען פערשטאַנד, ווי דער יוד חסדאי".

אַלס וואָרימער יוד, פלעגט חסדאי בײַ יעדער דעפּוטאַציע פון וועלכען ס'איז לאַנד זיך שטאַרק נאָכפרעגען אויף דער לאַגע פון די דאָרטיגע יודען, און אײַנמאָל האָבען איהם די שלוחים פון פּערסיען דערצעהלט, אַז ערגעץ־וואו אין די ווײַטע מקומות עקסיסטירט אַ זעלבסטשטענדיגע מלוכה מיט אַ יודישען מלך. דאָס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער כאַזארישער מלוכה, וואָס האָט עקסיסטירט צו יענער צײַט אין דרום־מזרח אײַראָפּא אויף די ברעגעס פון קאַספּישען ים, און חסדאי האָט זיך מיט דעם פאַקט שטאַרק פעראינטערעסירט. ער האָט דעריבער נישט אויפגעהערט נאָכצופרעגען וועגען דער דאָזיגער מלוכה און ענדליך איז ער פון די ביזאַנטינישע שלוחים דער־ גאַנגען, אַז דאָס כאַזארישע קעניגרײַך איז אינגאַנצען פופצעהן טאָג רײַזע ווײַט פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און אַז די ביזאַנטינישע מלוכה שטעהט אין אַ נאָהנטען פערקעהר מיט'ן לאַנד פונ'ם חאַגאַן יוסף.

חסדאי האָט דאַן פעסט בעשלאָסען, אַרײַנצוטרעטען אין אַ טריפּטליכער פערבינדונג מיט דעם ווײַטען יודישען מלך, און ער האָט געפּרובט בעזאָרגען צו איהם אַ בריעף דורך די קאָנסטאַנטינאָפּאָלער שלוחים; דאָס האָט זיך אָבער נישט אײַנגעגעבען: קאָנסטאַנטין האָט מודיע געווען חסדאי'ן, אַז דער וועג צו די כאַזאַריער איז אַ ווײַטער און אַ מסוכנ'דיגער און ער קען אהין דעם בריעף נישט בעזאָרגען. דערווײַל איז קיין קאָרדאָווא אָנגעקומען אַ נײַע דעפּוטאַציע פון דעם סלאַווישען קעניג הונו (אָדער דוקו) בײַם דונאַי, אין וועלכער עס האָבען זיך געפונען צוויי יודען. אָט די יודישע שלוחים האָבען אויך געוואוסט צו דערצעהלען געוויסע פּרטים וועגען דער כאַזאַרישער מלוכה, און זיי האָבען זיך אונטערגענומען צו בעזאָרגען חסדאי'ס בריעף צו די יודען אין אונגאַרן, וועלכע וועלן איהם שוין דערנאָך, איבער רוסלאַנד און בולגאַריען, בעזאָרגען ווײַטער.

און דאָ אין דעם בריעף שפּיגעלט זיך איצט אָב די גאַנצע

גײַסטיִגע פיִזיאָנאָמיִע פון דעם דאָזיִגען בעגאַבטען שטאַאַטסמאַן און מערקוויִרדיִגען יודען. אין אַ ריין העברעאיִשער שפּראַך (געשריִבען אין אַקראָסטיִשע פערזען אין געשמאַק פון יענער צײַט) בעקאַנט פריִהער חסדאי דעם מלך מיִט דער פּאָליִטיִשער און געאָגראַפיִשער לאַגע פון שפּאַניִען און מיִט דער לאַגע, וואָס ער, חסדאי, פערנעהמט אין הויף פון שפּאַניִשען הערשער. דערנאָך שיִלדערט ער איהם אַלע שוועריִגקײַטען, וואָס ער האָט געהאַט, ביִז איהם האָט זיִך ענדליִך אײַנגעגעבען, אַרײַנצוטרעטען אין אַ שריִפטליִכער בעציִהונג מיִט דעם יודיִשען הערשער פון אַ פרײַער יודיִשער מלוכה. „דאָס אַלץ — שרײַבט חסדאי — האָב איִך געטאָן ניִשט פון מײַן כבוד וועגען, נאָר כדי צו דערגעהן דעם אמת, ציִ ס׳איִז פערהאַן אַנ׳אָרט אויף דער וועלט, וואו דיִר פערטריִבענער יוד האָט זײַן הערשאַפט, און קײנער געוועלטיִגט איִבער איהם ניִשט״. „און ווען איִך וואָלט וויִסען, אַז דאָס איִז אמת, וואָלט איִך פערמאוסט מײַן כבוד, זיִך אָבגעזאָגט פון מײַן גרויסקײַט און פערלאָזען מײַן משפּחה, און וואָלט געגאַנגען פון באַרג צו טאָל, אויפן ים און אויף דער יבשה ביִז איִך וואָלט קומען צו דעם אָרט, וואו ס׳רוהט מײַן האר, דער יודיִשער מלך, צו זעהן זײַן גרויס-קײַט און זײַן מעכטיִגקײַט און דעם בעשטאַנד פון זײַנע דיִענער און דיִ מנוחה פון ישראל׳ס איִבערבלײַבעניִש.״ „דען וויִ קען איִך שווײַגען, ווען איִך דערמאָן מיִך אָן דעם חורבן פון אונזער שענקײַט און אָן דער איִבערבלײַבעניִש פון שווערד, וואָס איִז דורכגעגאַנגען דורך פײַער און דורך וואַסער... זיִך אַרומוואַלגערנדיִג איִן גלות, זענען מיִר געבליִ-בען וועניִג פון פיִעל און האָבען פערלוירען דעם כבוד און קענען זיִך גאָרניִשט העלפען, ווען דיִ גוים זאָגען צו אונז: יעדעס פאָלק האָט אַ מלוכה און איהר האָט קײן זכר ניִשט פון אַ לאַנד.״

איִבער דעם אַלעם בעט חסדאי פונ׳ם יודיִשען מלך אויספיִהר-ליִכע ידיעות וועגען דער אָבשטאַמונג פון דיִ כאַזאַרען, וועגען זײַער פּאָליִטיִשער און געזעלשאַפטליִכער לאַגע און אויך וועגען זײַערע מנהגיִם: ציִ האַלטען זיי מלחמה אום שבת, ציִ קענען זיי דיִ העברעאיִשע שפּראַך און אַזוי ווײַטער.

חסדאי׳ס בריִעף איִז גליִקליִך אָנגעקומען און דיִ הענד פון דעם כאַזאַריִשען מלך. דאָס איִז געווען דער עלפטער יודיִש-כאַזאַריִשער חאַגאַן פון עובדיה׳ן אָן, מיִט׳ן נאָמען יוסף בן אהרן, און דער צושטאַנד פון כאַזאַריען איִז נאָך דערווײַל געווען זעהר אַ גוטער, חאָטש

א סך פון די אונטערגעוואָרפענע פּראָווינצען האָבען זיך שוין געהאַט בעפרייט פון דער כאַזאַרישער הערשאַפט. אין דעם שטח פון דער מלוכה זענען אַריין אַלע לענדער צו צפון זייט פון קאַספּישען ים ביז'ן אוראל און דאָן, פון קאווקאַז ביז'ן דניעפּר און פון דער וואָלגאַ ביז די קאַלמיקישע מדבריות; די רעזידענץ פון חאַגאַן האָט זיך געפונען אויף איינער פון די וואָלגאַ-אינזלען און האָט געהאַט א קינסטלעריש-פערפוצטען פּאַלאַץ מיט א גאָלדענעם טויער.

האַבענדיג געגען זיך די רוסען, וועלכע האָבען כסדר געוואַקסט אַבצורייסען פּראָווינצען פון דער שכני'שער כאַזאַריען, האָבען די כאַזאַרישע מלכים געמוזט אויסהאַלטען א שטענדיגע אַרמעע, און אין דער צייט האָט נאָך ביזאַנטיען געצייטערט פאַר דעם יודישען חאַגאַן און איהם בעעהרט מיט אַלערליי טיטולען.

ביי אזא לאַגע האָט חסדאי'ס בעגייסטערטער בריעף געמוזט אַרויסרופען ביים חאַגאַן א שטאַרקע צופריעדענהייט, און ער האָט גלייך געלאָזען אָנשרייבען א העברעאישען ענטפער צו דעם פאָרשטעהער פון די יודישע ברידער אינ'ם ווייטען שפּאַניען. אין דעם בריעף דריקט דער מלך אויס זיין פריידע איבער דעם וואַרימען גרוס פון די שפּאַנישע יודען; אין דער זעלבינגער צייט ערקלערט ער אָבער אויך חסדאי'ן, אַז ער האָט א טעות געהאַט, אויב ער האָט גערעכענט די כוזרים פאַר א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים", ווייל זיי שטאַמען באמת פון א פינישען אָדער סלאַווישען שבט. דערנאָך שילדערט יוסף אויספיהרליך דעם פאַקט, ווי אַזוי איינער פון זיינע עלטער-עלטער זיידעס איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום, און ענדיגט זיין הארציגען בריעף מיט די ווערטער: מיר — אונזערע אויגען זענען געווענדעט צו גאָט, אונזער גאָט, און צו די יודישע חכמים, וואָס אין ירושלים און אין די בבלי'שע ישיבות, און מיר זענען ווייט פון ציון. זאָל גאָט דערנעהענטערן די אויסלייזונג פון ישראל, זאָל ער צוזאַמענגעהמען די קינדער פון דעם צושטרייטען פאָלק נאָך פאַר אונזערע צייטען. דערביי בעטאָנט דער מלך, אַז ער וואָלט אויך וועלן שטאַרק זעהען דעם קלוגען און געבילדעטען יודישען פירשט, און איהם מאַכען פאַר זיין העלפער און יועץ.

דער בריעף איז אָנגעקומען צו חסדאי'ן אין יאָהר 960, און אין עטליכע יאָהר אַרום האָט זיך די לאַגע פון דער יודישער מלוכה אינגאַנצען געענדערט. דער רוסישער פירשט סוויאַטאָסלאַוו פון קיעוו

האָט אונטערוואַרטעט אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון איבער דער כּאַזאַרישער הויפּטשטאָדט (965), און די גרענעצען פון דער מלוכה זענען וואָס ווייטער אַלץ ענגער צונויפגעצויגען געוואָרען, אַזוי, אַז יוסף איז געווען כּמעט דער לעצטער פון די מעכטיגע כּאַזאַרישע מלכים.

נעענדערט האָט זיך אונטער דער צייט אויך די לאַגע אין'ם שפּאַנישען הויף. דער קאַליף אַבדול רחמן איז געשטאָרבען און די הערשאַפט איז איבערגעגאַנגען צו זיין זוהן אל־חכים. דער לעצטער האָט אויך פערשטאַנען אָבצושאַצען חסדאי'ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, און האָט איהם איבערגעלאָזען אויף זיין פּאָסטען; אַ דאַנק דעם האָט חסדאי געהאַט די מעגליכקייט, פאָרטצוזעצען זיין טעטיגקייט אלס בעשיצער פון יודישע דיכטער און געלעהרטע, וואָס ס'האָט אַ סך מיטגעווירקט צו בעפרייען דאָס שפּאַנישע יודענטום פון דער אַפּוטרופּסות פון די בבלישע גאונים.

די בעדייטענדסטע צווישען די דיכטער און דענקער פון יענער צייט זענען געווען די דערמאָנטע מנחם בן סרוק און דונש בן לברט. ביידע האָבען פלייסיג געאַרבייט איבער דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפּראַך, און אויסער זייערע בעדייטענדע פאָרשונגען אין דער העברעאישער גראַמאַטיק, האָבען זיי די שפּראַך גופא אויך בערייכערט און פערשענערט. זיי האָבען די ערשטע איינגעפיהרט אין דער העברעאישער פּאָעזיע אַ פערז־מאָס מיט ריטמישע קלאַנגען און סימעטרישע זאַצען, און אויך דער אינהאַלט פון דער ניי־העברעאישער פּאָעזיע איז אַ סך רייכער און פיעלזייטיגער געוואָרען אַ דאַנק די שאַפונגען פון די דאָזיגע אַנדאַלוזיש־יודישע דיכטער. אויב העברעאיש איז ביז יענער צייט נישט אַרויסגעגאַנגען כּמעט פון די גרענעצען פון אַ הייליגער שפּראַך, פון אַ שפּראַך פאַר אַלערליי תּפילות, בקשות און אַנדערע רעליגיעזע מאָטיווען, — איז עס איצט צום ערשטען מאָל וואָכעדיג, וועלטליך געוואָרען. מיט די שאַפונגען פון דונש און מנחם האָט זיך די העברעאישע שפּראַך בעפרייט פון איהר אייביגען שוהל־כאַראַקטער — זי איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען, אויב נישט אין גאַס, איז אין סאַלאָן, אין די פּאַלאַצען פון די יודישע געלד־ און גייסט־אַריסטאָקראַטען

און אויך אין דער הינזיכט האָט זיך שטאַרק געשפּירט די ווירקונג פון דעם פערעהרטען יודישען מעצענאַט. דער לעצטער, אבן שפּרוט, מיט זיין אימפּאָזאַנטער פּערזענליכקייט, האָט אַרויסגערופען

ביי די יודישע דיכטער א פערלאנג, צו בעווייזען זיין גרויסקייט, און וואלנדיג איבערשטייגען איינער דעם אנדערן, האט זיך דערווייל יעדער געפלייסט ארויסצווייזען וואס מעהר גייסט און געשיקליכקייט אין זיינע דיכטערישע שאפונגען.

פונ׳ם יעצטען פון די ביידע געלעהרטע זענען דערגאנגען צו אונז וועניג ידיעות. מנחם בן סרוק פון טארטאזא (געב. 910, געשט. 970) איז אין דער יוגענד געשטיצט געווארען פון חסדאי׳ס פאטער, יצחק, און נאכדעם, ווי חסדאי איז נתעלה געווארען, האט ער דעם נעדריקטען געלעהרטען געבראכט צו זיך קיין קארדאווא און איהם געגעבען די מעגליכקייט, זיך איבערצוגעבען זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען. מנחם האט דאן געשאפען א פאלשטענדיגען העברעאישען ווערטער-בוך (955) מיט בעדייטענדע גראמאטישע כללים, וואס האט ארויסגעשטופט אינגאנצען דעם פריהערדיגען ווערטערבוך פון ר׳ סעדיה גאון און איז פערשפרייט געווארען אויך אין פראנקרייך און איטאליען. דעם גליקליכען הויף-פאעט איז אבער נישט בעשערט געווען, נחת צו האבען פון זיין ארבייט: ער האט בעקומען פאר זיך א פערביטערטען געגנער אין דער געשטאלט פון דעם בעגאבטען דונש בן לברט (80 — 920).

א געבוירענער אין באגדאד, האט דער פערמעגליכער דונש אויסגעוואנדערט קיין פעז, פון וואנען חסדאי האט איהם אריבערגעצויגען קיין קארדאווא, און אין יענער צייט איז ער שוין בעקאנט געווען פאר א בעדייטענדען דיכטער און שפראך-קינסטלער. און אט, ווען ס׳איז פערעפענטליכט געווארען מנחם׳ס ווערטער-בוך, האט דער היציגער דונש אנגעשריבען געגען איהם א שארפען פאלעמישען ארטיקעל, אין וועלכען ער האט שטארק אנגעגריפען מנחם׳ס אויפטועכצען און איהם בכלל מבטל געווען. דעם ארטיקעל האט דונש, ווי דער מנהג איז געווען, אויך געווידמעט דעם בעריהמטען מעצענאט, וועלכען ער האט פערשבור׳ט מיט זעהר חניפה׳דיגע לויב-לידער, און דער סוף איז געווען, אז מנחם האט פערלוירען אינגאנצען דעם חן אין די אויגען פון זיין בעשיצער און איז אפילו פון איהם שטארק בעליידיגט געווארען. די תלמידים פון דעם בעליידיגטען זענען דאן ארויסגעטרעטען געגען דעם שטאלצען דונש און פערטיידיגט די כללים פון זייער רבי׳ן, און פון דער ליידענשאפטליך-סאטירישער פאלעמיק האט דערווייל די העברעאישע שפראך פערדיענט: זי איז פליסיגער און בעוועגליכער געווארען.

די אויפלעבונג פון שפאנישען יודענטום וואלט אבער נישט גאנץ זײן, ווען זי וואלט זיך בעגרענעצען בלויז מיט די פארשונגען אויף דעם געביעט פון דער העבראישער שפראך; אום זיך צו בייפרײען פון דער בבלי'שער אפוטרופסות איז בעזונדער נויטיג געווען א תלמודי'שער צענטער, און דאס האט זײ געגעבען די ישיבה פון דעם דערמאנטען ר' משה בן חנוך. דער לעצטער איז אויך שטארק געשטיצט געווארען פון דעם יודישען שטאאטס-מאן, וועלכער האט איהם געהאלפען ארגאניזירען זײן זעלבסטשטענדיגע ישיבה, און אין אלגעמײן האט דא דער צופאל אזוי ווי צוגעטראפען דעם סאמע גינסטיגסטען מאמענט, פערווארפענדיג איצט אהער א בעריהמטען בבלישען געזעצלעהרער. נישט בלויז די יודישע קהלות — די קאליפען אפילו זענען אויך שטארק צופריעדען געווען פון דעם פאקט, וואס זײערע יודישע אונטערטאנען וועלן נישט זײן מעהר גײסטיג אבהענגיג פון די אונטערטאנען פון דעם פײנדליכען באגדאדער קאליף.

איבער דעם אלעם האבען די יודען ארומגערינגעלט דעם פערבלאנדזשעטען בבלישען עמיגראנט מיט אלערלײ כבודים, און באלד האט זײן ישיבה אין דער אנדאלוזישער הויפט-שטאדט צוגעצויגען הונדערטער תלמידים פון גאנץ שפאניען און אפריקא. חסדאי האט אויף זײן רעכנונג אבגעקויפט די אלע תלמוד-עקזעמפלארען, וואס האבען זיך געפונען אין דער פערמאלטער סורא'שער ישיבה, און זײ געלאזען פונאנדערטײלען צווישען ר' משה'ס תלמידים — די תלמידים פון דער אנדאלוזישער סורא.

אזוי איז שפאניען אין פערשיעדענע הינזיכטען געווארען א גײסטיגער מיטעלפונקט פאר'ן גאנצען יודענטום, און צו דער ראליע האט זיך אזוי ווי געפאסט די פערשווענדערישע רחבות און עשירות פון די שפאנישע יודען. קארדאווא אלײן האט געהאט ביז טויזענד רײכע יודישע פאמיליעס, וואס האבען פערשעמט דער הערשענדער אראבישער בעפעלקערונג מיט זײער פראכט און לוקסוס. זײ האבען זיך געקלײדט אין זײד, געטראגען קאסטבארע טורבאנען, געריטען אויף טײערע פערד, זיך בעפוצט מיט פלאטערנדע פעדערן און מיט קײן זאך זיך נישט אונטערגעשײדט פון די שכני'שע ריטער. א טײל פון די דאזיגע אריסטאקראטען האט, איבריגענס, זיך ערווארבען דאס פערמעגען פון דעם שקלאפען-האנדעל: זײ פלעגען ברענגען הונדערטער שקלאפען, אמטעהרסטענטײל פון די סלאווישע לענדער, און די

קאליפען פלעגען מיט זיי אויספילען זייער לייב-וואך. —

נאך ר' משה'ס טויט (968) איז דער קהלה פון קארדאווא פארגעשטאנען די געפאהר פון א שפאלטונג. איין פארטיי האט געהאלטען פאר ר' משה'ס זוהן, חנוך, וועלכער איז געוועזען א גרויסער תלמודיסט, און די צווייטע האט געוואלט אוועקשטעלען בראש פון דער קהלה א ארטיגען איינוואוינער, מיט'ן נאמען יוסף אבן-אביתור (איבן סאטנאס), וועלכער האט אויסער זיינע תלמודישע קענטעניסען בעזעסען אויך א ברייטע אלגעמיינע בילדונג. ער האט שוין געהאט אין דער צייט פערפאסט עטליכע בעדייטענדע רעליגיעז-פילאזאפישע און פאעטישע ווערק, און אויך איבערזעצט די משנה אין אראביש, אויפן פערלאנג פון קאליף אל-חכים II. דאס האט איהם פון דעסטוועגען נישט געהאלפען, צו געווינען אויף זיין צד דעם אלמעכטיגען אבן-שפרוט, און חנוך איז בעשטימט געווארען פאר א דיין. דער צווייטער צד האט זיך אבער אונטערגעגעבען נאר לפנים-וועגען, און ווי נאר דער יודישער מיניסטער איז געשטארבען, האבען זיך ווידער בעגונען די סכסוכים און מחלוקת איבער דער רבנות.

די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום קאליף אל-חכים, וועלכער האט בעשלאסען דעם סכסוך לטובת דעם אלטמאדישען ר' חנוך, אויף חעמעס צד ס'איז געשטאנען די מעהרהייט פון דער קהלה. אבן-אביתור האט דאן געפרובט זיך פערזענליך ווענדען צום קאליף און איהם אויסרעכנען אלץ, וואס ער, אבן אביתור, האט אויפגעטאן פאר דער וויסענשאפט און פאר דער אראבישער ליטעראטור; דאס האט איהם אבער אויך נישט געהאלפען. אל-חכים האט איהם אויף דעם געענטפערט: „ווען די אראבער וואלטען מיך אזוי פיינד האבען, ווי דיך די יודען פון קארדאווא, וואלט איך מיין מלוכה פערלאזען. כ'קען דיר נאר איין עצה געבען: אויסצוואנדערן". יוסף האט דעמאלט פערלאזען שפאניען און געוואנדערט פון לאנד צו לאנד.

דערווייל האט זיך די לאגע אין קארדאווא ווידער געענדערט לטובת בן אביתור'ן. דער קאליף אל-חכים איז געשטארבען (967), און די פאקטישע ממשלה איבערן לאנד איז אריבער צו דעם גרויס-חיזיר (האדזשיב) אלמאנזור, וועלכער האט געהערשט אינ'ם נאמען פון דעם מינדעריעהריגען הישאם. אט דער גרויס-וויזיר האט גראד שטארק דערהויבען א געוויסען רייכען זיידענפאבריקאנט, מיט'ן נאמען יעקב אבן דזשאו: דער לעצטער איז געווארען ווי א מין נשיא

איבער אַלע יודישע קהלות אין אַנדאַלוזיען, וואָס האָט געפֿיהרט אַ פֿירשטליכען שטאַט און איז פֿון אַלעמען געשעצט און געאַכטערט געוואָרען. די הויף־פּאָעטען האָבען איצט, ווי פֿריהער הסדאי'ן, אין לויב־לידער בעזונגען די וואוילטעטיגקייט און גרויסקייט פֿון דעם מעכטיגען אבן־דושאו, און אַט דער מעכטיגער נשיא איז געווען אַ הייסער אַנהענגער פֿון דעם פֿערוואָגעלטען אבן אביתור. אונטער זיין ווירקונג איז דאַן ר' חנוך אַבגעזאָגט געוואָרען פֿון דער רבנות (ווי דאָס האָט דעמאָלט געהייסען: דיינות), און אבן אביתור'ן האָט די קהלה איינגעלאַדען, צו קומען פֿערנעהמען דעם הוילען טיטול. דאָ האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען די גייסטיגע שענקייט פֿון דעם פֿער־טריבענעם תלמיד חכם: ער האָט מיט שאַרפֿע ווערטער געמוסר'ט זיינע אַנהענגער פֿאַר דער עולה, וואָס זיי זענען בעגאַנגען געגען זיין געגנער, און דערביי אויסגערופֿען: „איך שטעל פֿאַר עדות דעם הימעל און די ערד, אַז פֿון שפּאַניען ביז בבל איז נישטאָ נאָך איינער, וואָס זאָל זיך קענען פֿערגלייכען מיט ר' חנוך'ן".

פֿון דעמאָלט אָן האָט שוין קיינער נישט געשטערט ר' חנוך'ן אין זיין אַקאַדעמישער און רבני'שער טעטיגקייט, און ער האָט פֿערנומען דעם פּאָסטען *) אַ לאַנגע צייט (ביז'ן יאָהר 1014). אבן אביתור, דאַגעגען, האָט נישט אויפֿגעהערט צו וואַנדערן, און ענדליך האָט ער זיך דערשלאָגען ביז פּומבדיתא, וואו ער האָט געהאָפֿט, אויפֿגענומען צו ווערן פֿון דעם בעריהמטען גאון ר' האי; דער לעצטער האָט אָבער אבן אביתור'ן נישט געקענט מוחל זיין די מחלוקת, וואָס איז צוליעב איהם אַרויסגערופֿען געוואָרען, און האָט איהם צו זיך נישט צוגעלאָזען. דאַן איז דער פֿערוואָגעלטער אַוועק קיין דמשק, וואו ער איז געשטאָרבען.

אונטער דער צייט איז אויך אבן־דזשאו'ס שטערן פֿערלאָשען געוואָרען: זיין בעשיצער, אַל־מאַנזור, האָט זיך איבער עפּעס אויף איהם פֿערביזערט און איהם געלאָזען אַריינזעצען אין תפיסה; דאָ איז ער אָבגעזעסען איבער אַ יאָהר, און ערשט דאַן האָט זיך דער קאַליף אַליין צופֿעליג דערוואוסט פֿון דער מעשה און איהם בעפֿרייט. דער

*) דאָס איז געווען מעהר אַ עהרען־פּאָסטען; קיין געלד האָט מען דער־פֿאַר נישט גענומען.

דאָזיגער אבן-דזשאו זאָל זיך, איבריגענס, האָבען אויסגעצייכענט מיט זעהר גרויסע מעלות, און ווען מ'האָט אָנגעזאָגט ר' חנוך'ן די בשורה, אַז זיין ביטערער שונא (אבן דזשאו) איז געשטאָרבען, האָט ער געענטפערט מיט טרערען: ווער וועט איצט פערזאָרגען די אַלע אָרימע לייט, וואָס ער פלעגט זיי פערזאָרגען?

ניט אַזוי רייך און פיעלזייטיג, אָבער אויך שטאַרק און בעדייטענד איז געווען די אויפלעבונג פון דער יודישער קולטור אין די שכני'שע לענדער: פראַנקרייך און דייטשלאַנד. אין פראַנקרייך איז נאַרבאָנאַ געוואָרען אַ גרויסער צענטער פון יודישען וויסען און שאַפען: דאָ האָט זיך געפונען אַ בעריהמטע ישיבה, וואָס האָט צוגעצויגען מאַסען תלמידים פון אַלע עקען לאַנד.

אין פאָליטישער הינזיכט האָט זיך דאָ יודען פאַר דער צייט זעהר שלעכט געלעבט. די הערשאַפט פון די קעניגען האָט דאָ קיין בעדייטונג ניט געהאַט, און די פאַקטישע מושלים פון לאַנד, די באַראָנען און גייסטליכע, האָבען געזוכט אָבצוּווענדען דעם צאָרן פון פערביטערטען המון אין דער זייט פון די גאָט-פערשאָלטענע יודען. די לעצטע זענען פאַר דער קריסטליכער בעפעלקערונג געוואָרען אַ מין פינסטערע געצענדיענערישע אומה, וואָס פערנעהמט זיך מיט כשוף און אַנדערע שוואַרץ-קינסטלערייען, כדי „אָבצוטאָן" די קריסטען. ווען דער קעניג הוגאָ קאַפעט, וועלכער האָט זיך געלאָזען קורירען פון אַ יודישען דאָקטאָר, איז געשטאָרבען פון זיין שווערער קראַנקהייט (996), האָט דער קריסטליכער המון גערעכענט פאַר זיכער, אַז דאָס האָבען די יודען איהם „אָבגעטאָן" מיט עפּעס.

ביי אַזאַ לאַגע איז די יודישע בעפעלקערונג קיינמאָל ניט זיכער געווען מיט'ן לעבען, ווי מיט'ן האָב און גוטס, און דערצו זענען נאָך צוגעקומען די אייביגע העלישע צרות פון די הייליגע נשמה-פערזאָרגער. דער בישאָף פון לימאָזש האָט איינמאָל, למשל, אַ גאַנצען חודש דורכאַנאַנד געהאַלטען אין איין דרשה'נען פאַר די יודען פון זיין קהלה וועגען דער געטליכקייט פון'ם גליל'ער. נאַטירליך, האָבען זיך די פערעקשנ'טע יודען אויך דאָס מאָל ניט געלאָזען איבערצייגען, און סך הכל דריי אָדער פיער יודען האָבען זיך געשמד'ט. די איבריגע זענען מיט זייערע ווייבער און קינדער פערטריבען געוואָרען פון שטאָדט און אַ סך פון זיי האָבען זיך אַליין דאָס לעבען גענומען

אין דרום פראנקרייך, אין פראוואנס און לאנגעדאק, איז דער יודישער גורל נאכמעהר אבהענגיג געווען פון די קאפריזען פון די באראנען און וויצע-גראפען. דא בעגעגענט מען דעריבער אין איין ארט רייכע יודען, וואס ווערן אפילו צוגעלאזען צו מלוכה-שטעלעס, און אין צווייטען ארט ארימע דערשלאגענע יודען, וואס ווערן בע-האנדעלט, ווי שקלאפען.

עטוואס בעסער איז געווען אין יענער צייט דער גורל פון די יודען אין דייטשלאנד, אונטער דער הערשאפט פון די זאקסישע מלכים. יודען האבען זיך דא שטארק פערנומען מיט האנדעל: די רייכע האבען גע-פיהרט באנק-געשעפטען, און די ארימע פלעגען לייהען געלד אויף קליינע פראצענטער, כדי צו קענען פאהרען אויפ'ן יריד אין קעלן. פון די דאזיגע אלע געשעפטליכע הכנסות האט די מלוכה געהאט א גע-וויסען פראצענט, און ווען אטא דער גרויסער האט געוואלט זיכערן די עקסיסטענץ פון דער ניי אויפגעבויטער קירך אין מאגדעבורג, האט ער איהר אוועקגעשענקט דעם מס פון די יודען און אנדערע סוחרים (965).

ערגער ווי די מאטעריעלע לאגע פון די דייטשע יודען, איז געווען זייער גייסטיגע דערשלאגענקייט יודען זענען דא געשטאנען העכער פון דער ארומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג בנוגע צו מדות און לעבענס-ריינהייט, זיי זענען אבער דערביי זעהר פערגרעבט געווען און האבען נישט ארויסגעגעבען נישט קיין לומדים, נישט קיין גע-בילדעטע. דער ערשטער, וואס האט אריינגעבראכט א נייעם לעבענס-שטראם אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון דייטשען יודענטום, איז געווען ר' גרשום (960—1028). ער מיט זיין ברודער ר' מכיר האבען זיך פון נארבאנא אריבערגעצויגען אין די שטעדט פון רהיין און דא געשאפען א באדען פאר א פיעל-זייטיגער יודיש-אקאדעמישער טעטיגקייט. אלס פיהרער פון א גרויסער ישיבה, איז ר' גרשום — בעקאנט מיט'ן טיטול: מאור הגולה (דאס ליכט פון גלות) — באלד אנערקענט געווארען פאר א אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, און זיינע קלאר-בעשטימטע, העברעאישע תשובות, וואס זענען זיך פונאנדערגעגאנגען איבער די קהלות פון דייטשלאנד, פראנקרייך און איטאליען, האבען אין א גרויסער מאס מיטגעווירקט אונטערצוגראבען דעם יסוד פון די בבלי'שע ישיבות. בכלל איז אבער ר' גרשום מעהר בערימט געווארען מיט

זײַנע תקנות, װי מיט זײַנע תלמודיש־הלכ'ישע פירושים. ר' גרשום איז געװען דער ערשטער, װאָס האָט אונטער דער שטראָף פון א שטרענגען חרם, פערבאָטען יודען צו לעבען מעהר, װי מיט איין פרױ, — א פאַקט, װאָס פלעגט אָפט פאָרקומען בײַ די שפּאַנישע יודען. װײַטער האָט ער פערבאָטען צו גט'ען א פרױ איבער געװאַלט, אָהן איהר אײַנװיליגונג, און דאָס דריטע האָט ער ארױפגעלעגט א הארבען חרם אויף דעם, װאָס לייענט פרעמדע בריעף. די לעצטע תקנה האָט געהאַט זעהר א שטאַרקע בעדײַטונג פאַר יענער צײַט, װען קיין פערקעהרס־מיטלען זענען נישט געװען, און די בריעף פלעגען בעזאָרגט װערן דורך שלוחים־רײַזענדע.

אויף װי װײַט עס איז גרויס געװען דאָס אָנזעהען פון ר' גרשום מאור הגולה בעװײַזט דער פאַקט, װאָס אַט די אַלע תקנות זענען אָנגענומען געװאָרען פון דעם גאַנצען יודישען פאָלק און װערן ביז הײַנטיגען טאָג שטרענג אָבגעהיט, נישט קוקענדיג אויף דעם, װאָס זײ זענען ארױסגעגעבען געװאָרען פון איין פּערזאָן, נישט פון קיין סנהדרין און נישט פון קיין בית דין הגדול.

אין איין צײַט מיט דעם גרויסען תלמודישען געלעהרטען האָט אין מײַנץ געלעבט אַנאַנדער בעדײַטענדע יודישע פּערזענליכקײַט, מיט'ן נאָמען ר' שמעון בן יצחק בן־אבון. תלמודיש געבילדעט, זעהר רײַך און װאױלטעטיג, האָט ר' שמעון בעװיזען א סך אױפ־צוטאָן פאַר'ן יודישען כלל אין דײַטשלאַנד, א, זײַן נאָמען איז גע־ריהמט און געליבט געװאָרען אין דעם משך פון א סך דורות.

דאָס איז געװען אין די צײַטען פון די ערשטע יודענפער־פאָלגונגען אין דײַטשלאַנד (אין אָנהויב פון עלפטען יאָהרהונדערט). די סיבה פון די פערפאָלגונגען איז, לויט דער השערה, געװען דאָס, װאָס א בעקאַנטער גלח, מיט'ן נאָמען װעצעלינוס, האָט אָנגענומען דעם יודישען גלויבען (1005) און איז נאָך דערצו עפענטליך ארױס־געטרעטען מיט שאַרפע זלזולים געגען קריסטענטום.

„לייען, דו חמור־קאָפּ! — שרײַט אויס אין זײַן װערק דער געװעזענער קריסטליכער הײליגער צו די אָנהענגער פון דער קריסטליכער אמונה — לייען די נבואה פון חבקוק, אין װעלכער גאָט זאָגט: „איך בין גאָט און פערענדער מיך נישט“. װאָלט ער זשע, װי איהר גלױבט, זיך האָבען פערענדערט און א פרױ בעקאָנט — װאו װאָלט דאַן זײַן דער אמת?“ מיט א ענליכער בערביטערטער פערדאַמטונג

דער קירך; פון הײליגקײטען אלע װעגען װערק דעם אין זיך דערט
דאס האט דעם פרומען קײזער, הײנריך II, שטארק אױפגעבראכט
געגען יודען און ער האט אין עטליכע יאהר ארום (1012) בעפױהלען,
ארױסצוטרײבען אלע יודען פון מײנץ און נאך אנדערע שטעדט.

די דאזיגע גזירה האט געצװאונגען א סך יודען, אנצונעהמין לפנים דאס קריסטענטום, און צװישען די לעצטע האט זיך געפונען אױך א זוהן פון דעם גרױסען רבינו גרשום. דאס האט אבער נישט אבגעשװאכט זײן ענערגישע ארבײט פאר'ן כלל אין דער ביטערער צײט, און צוזאמען מיט איהם האט מסירת-נפש'דיג געארבײט אױך דער רײכער ר' שמעון בן אבון. ער האט מיט זײן איבערגעגעבענער שתדלנות ענדליך אױסגעפועלט בײ דער רעגירונג א ערלױבעניש פאר די יודען פון מײנץ, זיך צוריק צו בעזעצען אין דער שטאדט און זיך אומצוקעהרען צו דעם יודישען גלױבען. ר' גרשום האט דאן ארױסגעגעבען נאך א װיכטיגע תקנה: ער האט ארױפגעלעגט א חרם אױף די, װאס בעלײדיגען א געװעזענעם געצװאונגענעם משומד.

דערפאר האט די יודישע קהלה אין מײנץ נישט פערגעסען איהרע װאולטעטער, און יעדען שבת האט מען דא מזכיר געװען די נשמות פון „רבינו גרשום, װעלכער האט בעלױכטען דעם גלות מיט זײנע תקנות, און רבי שמעון הגדול (דער גרױסער), װעלכער האט זיך משתדל געװען פאר די קהלות און מבטל געװען גזירות".

צווייטעס קאַפּיטעל

יודען אין די מזרח-לענדער און די דערווייליגע
ישיבות אין אַפריקא

מיט דעם אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט און דער סוראַ'ער אַקאַדעמיע האָט אַזיוי אויפגעהערט צו זיין די טאָן-געבערין פון דעם יודישען לעבען. איבער די נישט קלאָרע ידיעות, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונז פון יענער צייט, ווייסען מיר נישט גענוי, וועלכע געשטאַלט דאָס יודישע לעבען האָט אָנגענומען אין בבל און די אַרומיגע לענדער נאָכ'ן טויט פון די לעצטע עקזילאַרכען. עס לאָזט זיך זאָגאַר גלויבען, אַז דער עקזילאַרכען-טיטול האָט דערנאָך ווידער אויפגעלעבט אויף אַ געוויסער צייט; דאָס איז שוין אָבער געווען אַ טיטול מיט זעהר אַ בעשרענקטער מאַכט, וואָס איז נישט איבערגעגאַנגען די גרענעצען פון דעם באַגדאַד'ער קאַליפאַט.

עקסיסטירט דערווייל אין איהר פולער קראַפט האָט נאָר די ישיבה אין פומבדיתא, וואו ס'האָבען זיך נאָך אַרויסגעוויזען צוויי נישט וועניג בעדייטענדע פערזענליכקייטען, די גאונים ר' שרירא און זיין זוהן ר' האי. דער ערשטער איז גאַנצע דרייסיג יאָהר געשטאַנען בראש פון בבלי'שען יודענטום (968—998), און אין דער צייט האָט ער אַ סך אויפגעטאָן, אויף צו פערשפרייטען די תלמודישע געזעצלעהרע, אין וועלכער ער האָט געזעהען דעם איינציגען אויסדריק פון דעם יודישען גייסט. אַלס פיהרער פון דער איינציגער יודישער אַקאַדעמיע, האָט ר' שרירא געהאַט צו ענטשיידען טויזענדער שאלות, וואָס זענען אָנגעקומען פון די ווייטערע יודישע קהלות, און אין דער

ארבייט האט איהם שטארק געהאָלפען דער זוהן, ר׳ האי, וועלכער האט אויך איבערגענומען נאָכ׳ן פאָטער׳ס טויט די פיהרערשאפט פון דער גרויסער ישיבה. דאָס איז געווען א פיעליזייטיגע און גייסטרייכע פערזענליכקייט, וואס האט איבערגעלאָזען בעדייטענדע שפורען אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון זיינע תלמידים און אָנהענגער. אין די פיערציג יאָהר פון זיין אקאדעמישער טעטיגקייט (998 — 1038) האָט ר׳ האי פערעפענטליכט א גאנצע רייהע תלמודישע אָבהאנדלונגען איבער פערשיעדענע יורידישע פראגען, און אויסער דעם אויך עטליכע ווערק איבער דער העבּרעאישער גראמאטיק און א זאמלונג פון אפאָריזמען אין לידער, אונטערן נאָמען „מוסר השכל״

ווי זיין פאָטער, איז אויך ר׳ האי געווען זעהר קאָנסערוואטיוו און בכלל א גרויסער מחמיר אין אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען; דערביי איז ער אָבער געווען אויך א שארפער געגנער פון די נארישע אָבערגלויבענס, וואס זענען איבערגעגאנגען צו יודען פון די ארומיגע פעלקער. אויף דער פראגע פון די קיירואנישע (טונים) געלעהרטע, צי ס׳איז אמת, אז ס׳זענען פערהאן אזעלכע „היילינגע נעמען״, מיט וועלכע מ׳קען „אָבשפרעכען״ אלערליי אונגליקען און בעווייזען פערשיעדענע מופתים, האט ר׳ האי געענטפערט: „דאָס זענען איינגערעדטע נארישקייטען. די גרעסטע צדיקים אפילו קענען נישט בעווייזען אזעלכע וואונדער; אזעלכע איינרעדענישען נעהמען זיך פון א קראנקהייט, אָדער פון פשוט׳ע ליגנער״.

אין דער צייט פון אָט דעם לעצטען גאון, האָט אויך אין סורא א שיין געטאָן אויף א ווילע א בעדייטענדע ליכטיגקייט אין דער געשטאלט פון ר׳ שמואל בן חפני (1010 — 1030), וועלכער האט געפרובט צוריק אויפלעבען די חורבות פון דעם אלטען בנין. ער איז אָבער אין גיכען געשטארבען, און מיט איהם צוזאמען איז אָבגעשטארבען אויך זיין חלום פון סורא׳ס אויפלעבונג.

נאָך ר׳ האי׳ס טויט (1038), האָבען זיינע תלמידים געפרובט דערהאלטען דעם לעצטען ווינקעל פון דער יודישער לעהרע, און זיי האָבען בעשטימט פאר א ריש מתיבתא איינעם מיט׳ן נאָמען חזקיה, א אוראייניקעל פון דעם בעריהמטען עקזילארך דוד בן זכאי; די דאזיגע בעשטימונג האט זיך אָבער זעהר טרויעריג געענדיגט: אימיצער האט פערמסר׳ט חזקיה׳ן פאר׳ן באגדאדער קאליף, און ער האט דעם

אויסגעוועהלטען עקזילארך-גאון געלאזען מיטען אויף א אכזוריות׳דיגען אופן (1040). —

אין א בעזונדער לאנגע האבען זיך פאר יענער צייט געפונען די יודען אין פאלעסטינא. דא האבען זיך געפונען בעדייטענדע יודישע קבוצים, וועלכע האבען איבערגעטראגען אלע פאליטישע שטורעמס און איבערקעהרענישען, וואס דאס הייליגע לאנד האט איבערגעלעבט זינט דעם אונטערגאנג פון דער יודישער הערשאפט; דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס די צעשטרייטע קבוצים האבען אין דעם משך פון די אלע הונדערטער יאהרען געקוקט מיט א געוויסער אונצופרידענהייט אויף בבל׳ם גדולה, און געזעהען מיט אלע מיטלען נישט צו זיין אבהענגיג פון די פרעמדע „גאונים״. די דאזיגע שטרעבינג האט זיך בעזונדער פערשטארקט אין דער צייט פון בבל׳ם ירידה, און אין אנהויב פון XI-טען יאהרהונדערט בעגעגענט מען שוין נעמען פון פאלעסטינישע „גאונים״ און „ראשי ישיבות״. דער ראש ישיבה פון ירושלים אין די צייטען פון ר׳ האי גאון איז געווען א געוויסער ר׳ ישוע (1031), און אין יאהר (1046) איז ר׳ שלמה בן יהודה בעשטימט געווארען פאר א ראש ישיבה מיט׳ן טיטול גאון. פון ר׳ שלמה׳ן איז דער טיטול איבערגעגאנגען צו זיינע זיהן ר׳ יוסף און ר׳ אליהו. אין דער צייט פון דעם לעצטען איז ירושלים איינגענומען געווארען פון די טערקען-סעלדזשוקען (1071), און די ישיבה האט געמוזט איבערגעטראגען ווערן קיין צור. דא האט ר׳ אליהו געלעבט נאך א קורצע צייט, און דאן איז דער טיטול גאון איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אביתרא (1082); אויף דעם טיטול האט אבער שטארק פרעטענדירט דער ניי-בעשטימטער עגיפטישער עקזילארך דוד בן דניאל (א אייניקעל פון די בבלי׳שע עקזילארכען), און ס׳איז געקומען צו א שארפען סכסוך צווישען ביידע צדדים.

געענדיגט האט זיך אט דער צוזאמענשטויס מיט׳ן נצחון פון דעם פאלעסטינישען גאון (1094), נאר נישט אויף לאנג. מיט פינף יאהר שפעטער האבען די צעווילדעטע קרייץ-ציגלער (אנטייל-נעהמער פון די קרייץ-צוגען), ווי א הזשעריק זיך פ-ריינגעריסען אין׳ם הייליגען לאנד און עם כמעט אינגאנצען חרוב געמאכט. אויסטויטענדיג דער גאנצער מחמד׳נישער בעפעלקערונג אהן א שום אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער, האבען זיך די פערעכור׳טע קעמפפער פאר דער גרויסער קריסטליכער ליעבע גענומען צו דעם ביסעל יודען, וואס האבען נישט

געוואלט זיך שיידען מיט די חורבות פון זייער אמאליגער גרויסקייט. זיי זענען הונדערטערוויַיז צונויפגעשלעפּט געוואָרען אין איין שוהל (אהין האט מען געבראכט אויך די קאראאימער), וועלכער די בעגייסטערטע קריסטוס-קעמפּפער האבען אונטערגעצונדען. אזוי איז מיט'ן פלאם אוועק די גאנצע יודישע קהלה אין ירושלים, און באלד זענען אויך די איבריגע פּאלעסטינישע שטעדט (בית לחם, קסריה, טבריה) וויסט און פּעריטוכ'ט געוואָרען. ווען דער בעריהמטער רייזענדער בנימין פון טודעלא האט בעזוכט די דאזיגע שטעדט (אין XII-טען יאהר-הונדערט) האט ער דארט געפונען קוים עטליכע מנינים ארימע דער-שלאגענע יודען.

רוהיגער און בעסער האט זיך אין דער צייט געלעבט די יודישע קהלות אין עגיפּטען. קאהירא, אלעקסאנדריע, פאסטאט זענען געווען שטעדט מיט גרויסע יודישע קבוצים, און די קאליפען פון דער פאטימידישער דינאסטיע האבען כמעט אלע זיך בעצויגען גוט צו יודען. אין די קהלות האבען זיך אין דעם משך פון דער גאנצער צייט געפונען גרויסע ישיבות, און בעת דער ירידה פון דעם בבלישען צענטר האבען די עגיפּטישע יודען נאך ברייטער אוועקגעשטעלט זייער זעלבסט פערוואלטונג און זייערע גייסטיגע צענטערן. איבער אלע קהלות פון לאנד איז אוועקגעשטעלט געוואָרען איין צענטראלע פּערזאָן מיט ברייטע פאלמאכטען, אונטערן טיטול נגיד אדער עקזילארך, וועלכער האט געהאט אין זיין רשות אלע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען געזעלשאפטליכען, יורידישען און רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאזיגע עגיפּטיש-יודישע „נגידים" זענען געווען עטליכע, וועלכע האבען בעפערנומען זעהר אנגעזעהענע פּלעצער אויך אין דעם אלגעמיינעם לעבען פון לאנד, אלס שטאאטס-מענער אדער אלס לייב-ארצטען פון קאליף.

די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין עגיפּטען איז נאך פעסטער געוואָרען נאכדעם, ווי דער בעריהמטער סאלאדין איז אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דעם לאנד אלס סולטאן. דער דאזיגער הערשער האט אויך ירושלים אבגענומען צוריק פון די קרייץ-ציגלער (1187), און אונטער דער הערשאפט פון זיין דינאסטיע זענען די פּאלעסטינישע שטעדט ווידער אויפגעלעבט געוואָרען מיט יודישע ישובים. די לעצטע האבען שוין איצט אבער קיין אייגענע זעלבסט-פערוואלטונג נישט געהאט, און דער נגיד פון עגיפּטען האט געהאט אין זיין רשות אויך פּאלעסטינא

אַ אינטענסיווע טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור האָבען אַרויסגעוויזען אַ געוויסע צייט אויך די קהלות אין צפון אפריקא, וואָס האָט ארומגענומען די געביעטען פון דעם איצטיגען טוניס און מאַראָקאָ. דאָ האָבען זיך נאָך אין אָנהויב פון צעהנטען יאָהר־הונדערט אויסגעבילדעט בעדייטענדע יודישע קבוצים, צווישען וועלכע ס׳האָט זיך מיט דער צייט בזונדער אויסגעצייכענט די קהלה אין קירואן. פון דער קהלה האָבען זיך בעריהמט געמאַכט דער מעדיק און פילאָזאָף בנימין הישראלי מיט עטליכע פון זיינע תלמידים, אין נאָכדעם ווי דער גורל האָט אַהער פערוואָרפען איינעם פון די פיער שלוחים פון סורא, האָט זיך דאָ געגרינדעט אויך אַ בעדייטענדער תלמודישער צענטער (80 — 955). בראש פון דער ישיבה איז אַוועקגעשטעלט געוואָרען דער אויסגעלייזטער געזעצלעהרער פון בבל מיט׳ן נאָמען חושיאל, און איהם האָט שטאַרק מיטגעהאָלפען אין זיין אַקאַדעמישער טעטיגקייט דער אָרטיגער געלעהרטער יעקב בן נסים. דער לעצטער האָט זיך אין נאָמען פון דער גאַנצער ישיבה געווענדעט צו דעם דעמאָלטיגען גאון פון פומבדיתא, ר׳ שרירא, מיט אַ גאַנצער רייהע שאלות וועגען דעם סיסטעם פון דער משנה און איהר ענטשטעהונג: ווי אַזוי איז די משנה געשריבען געוואָרען? ווער האָט מסדר געווען די מכתות? און דעם תלמוד ווי אַזוי האָט מען צוזאַמענגעשטעלט?

אויף די אַלע פראַגען האָט איהם ר׳ שרירא געענטפערט אין אַ אויספיהרליכען בריעף, וואָס שילדערט כראָנאָלאָגיש־גענוי דעם סדר פון אַלע תנאים, אמוראים, סבוראים. און גאונים (ביז איהם אַליין) און בעשרייבט פון יעדען בקצור, וואָס ער האָט אויפגעטאָן פאַר דער יודישער מסורה.

די נאָכפאָלגער פון חושיאל און יעקב בן נסים זענען געווען זייערע זיהן חננאל בן חושיאל און נסים בן יעקב. זיי זענען אַ לאַנגע צייט געשטאַנען בראש פון דאָס אפריקאַנישע יודענטום און האָבען געשאַפען בעדייטענדע תלמודישע ווערק: דער ערשטער אין העברעאיש, דער צווייטער אין אַראַביש. ביי זייער גאַנצער פלייסיגער טעטיגקייט האָבען אָבער אַט די צוויי געזעצלעהרער פאָרט נישט בעוויזען, צו שאַפען אין אַפריקאַ אַ פרוכטבאַרען באָדען פאַר דער יודישער קולטור, און מיט זייער טויט איז אויך די ישיבה אונטערגעגאַנ־

גען, ווייל ס׳האט זיך נישט געפונען קיין איינער, וואס זאל זיי קענען פערטרעטען.

אין יענער צייט האט זיך שטארק פערערגערט אויף די פאליטישע לאגע פון די אפריקאנישע קהלות. עס האט זיך פערשטארקט דער פאנאטיזם פון די מחמד׳נישע מאסען און דאס האט ארויסגערופען אויף האלב-ווילדע קאליפען, וואס האבען זיך גענומען רודפ׳ען די אונגלויביגע (יודען און קריסטען) מיט א אונגעווערגליכער אכזריות. בעזונדער שווערע צרות האבען די יודישע קהלות געהאט אויסצושטעהן פון דעם קאליף (מאחדי-קדוש) אל-חכימא, וועלכער האט זיך איינגערעדט, ווי קאליגולא אמאל, אז ער איז גאט׳ס פערטרעטער אויף דער ערד און אלע מוזען איהם אפגעבען געטליכען כבוד. ער האט בעפוהלען, אז אלע יודען פון זיין ממשלה, וועלכע וועלן ביז א בעשטימטען טערמין נישט אננעהמען דעם שיאיטיש-מחמד׳נישען גלויבען, זאלען טראגען אויף די העלזער די אבבילדונג פון א קאלב, צום אנדענקען פון דעם ע ג ל, וואס יודען האבען געמאכט אין דער מדבר (1008), און ווען ער האט געזעהען, אז דאס שרעקט די אונגלויביגע נישט אב, האט ער געלאזען חרוב מאכען אלע שוהלען און קירכען פין זיין מלוכה און ארויסטרייבען די יודען מיט די קריסטען (1014).

דאס איז געווען א שרעקליכער קלאפ פאר אלע קהלות פון דעם פאטימידישען קאליפאט, אין וועלכען ס׳זענען אריינגעגאנגען, אויסער צפון אפריקא, אויך מצרים, סיריען און פאלעסטינא, און די פאלגען פון דער גזירה זענען געווען טויזענדער יודישע א נ ו ס י ם: לפנים׳דיגע מחמד׳נער, וואס האבען בעהאלטענערהייד אבגעהיט אלע געבאטען פון דער תורה. אין גיכען איז אבער דער פאנאטישער אכזר אומגעקומען פון זיינע אייגענע אראבער (1020) און די גזירות האבען אויפגעהערט.

דריטעס קאפיטעל

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון שפאנישען יודענטום

די עפאכע פון אנהויב עלפטען ביז'ן אנהויב פון דרייצעהנטען יאהרהונדערט שטעלט פאר מיט זיך איינס פון די ליכטיגסטע בלעטער אין דער געשיכטע פון דער יודישער קולטור. די העברעאישע שפראך־וויסענשאפט איז כמעט איננאנצען אויסגעשעפט געווארען, די נייע־העברעאישע פאעזיע האט דערגרייכט איהר העכסטען פונקט, די תלמודישע לעהרע האט ארויסגעגעבען ריזיגע כחות און די פילאזאפיע האט זיך דערהויבען ביז א וואונדערבארער, אוניווערזעלער הויכקייט. אויף דעם אלגעמיינעם קולטור־לייטער פון דער דעמאלדיגער צייט האבען יודען פערנומען דעם ערשטען שטאפעל, די מחמד'נער — דעם צווייטען און די קריסטען — דעם דריטען, אדער זיי זענען בכלל אויף דעם לייטער נישט געשטאנען. עס לאזט זיך זאגאר זאגען, אז אלעס שענעס, הויכעס און בעפרייענדעס, וואס ליגט אין דער אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, איז אין יענער עפאכע געשאפען און געפפלעגט געווארען פון יודישע דענקער.

און קאנצענטרירט האט זיך דאס אלץ אין דער שענער אנדאלוזיען, וואס איז איצט, נאך דעם אונטערגאנג פון דער גאונות אין בבל, געווארען דער מיטעלפונקט פון גאנצען יודענטום. עס איז אזוי ווייט געקומען, אז יודען האבען אנגעהויבען קוקען אויף דער געבענשטער אנדאלוזיען, ווי אויף א מין יודישער מלכוה, און די גערודפ'טע פון אלע לענדער פלעגען קומען אהער זוכען שוץ און מנוחה. צווישען

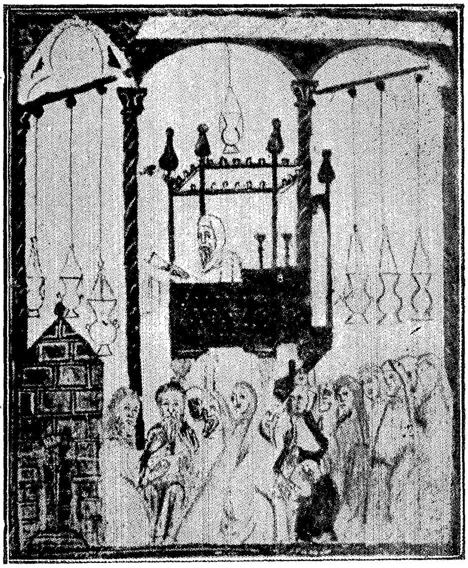

אַ אַלטע שוהל אין שפּאַניען

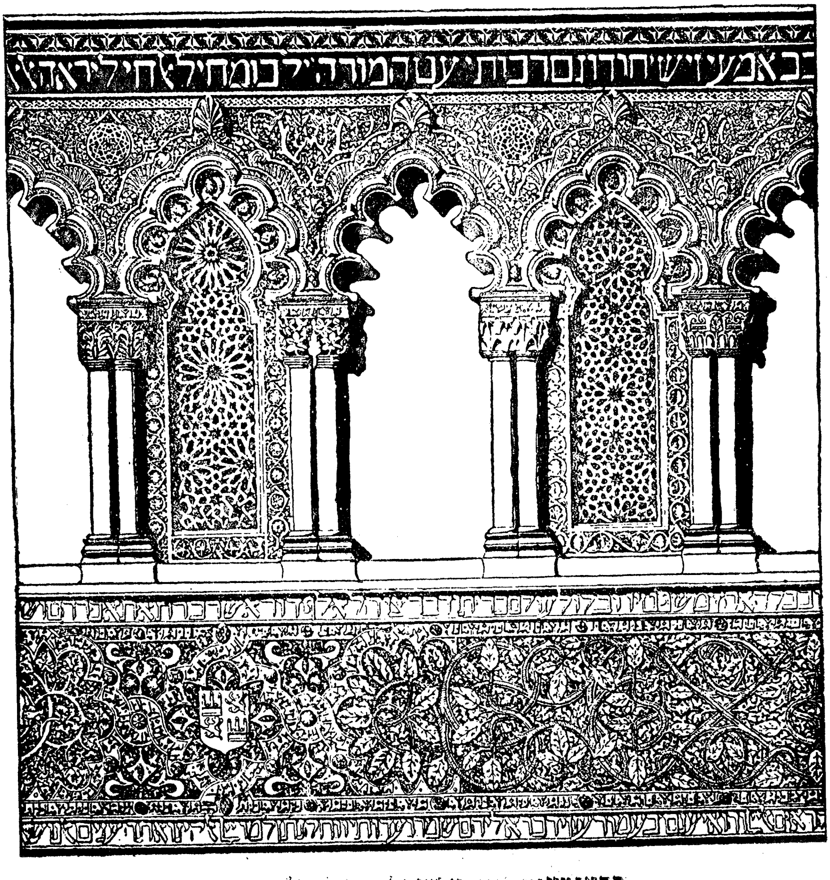

[illegible] אַ שוהל אין טאָלעדאָ

די דאָזיגע פערפאָלגטע האָבען זיך געפונען אויך די לעצטע צווייגלעך פון דעם בבלישען עקזילארכען-בוים (אַלזאָ אויך פון דוד'ס אָבּ־שטאַמונג), וועלכע זענען פערבליבען אין שפּאַניען אונטערן נאָמען אבן-דאוד, און די געבליבענע מיטגליעדער פון די כאַזאַרישע מלכים, וועלכע די רוסען האָבען ענדליך פערטריבען אויך פון דער קרימער האַלב-אינזעל.

בראש פון שפּאַנישען יודענטום איז איצט געשטאַנען ר' שמואל אבן-נרגלא (געב. 993, געשט. 1055), דער ערשטער אין דער רייהע פון די תלמודישע אויטאָריטעטען נאָך די אָפּיציעלע גאונים, דאָס איז געווען אַ געניאַלע און פּיעליזייטיגע פערזענליכקייט, וואָס האָט פעראייניגט אין זיך טיפע תלמודישע קענטענישען, אַ ברייטע אַלגעמיינע בילדונג, און די דיפּלאָמאַטישע געשיקטקייט פון אַ ווייטזיכטיגען שטאַאַטסמאַן.

אין דער יוגענד האָט אבן נרגלא נישט ווייניג געליטען. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דעם בלוטיגען בירגער-קריעג, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דער צושפּליטערונג פון דעם מעכטיגען אַנדאַלוזיש-מחמד'נישען קאַליפאַט. עס זענען ענטשטאַנען אַ גאַנצע רייהע קליינע פירשטענטומען, ווי אין איטאַליען און דייטשלאַנד, און דער בערבערישער הויפּטלינג סולימאַן האָט, בעת זיין קאַמפּף מיט די אַראַבער, חרוב געמאַכט די שענסטע פּאַלאַצען פון דער הויפּטשטאָדט (קאָר־דאָווא). די אַנגעזעהענסטע יודישע פאַמיליעס פון דער שטאָדט האָבען דאַן אויסגעוואַנדערט קיין טאָלעדאָ, גראַנאַדאַ, סאַראַגאָסאַ, און צווישען זיי האָט זיך געפונען אויך דער יונגער אבן נרגלא, וועלכער האָט זיך בעזעצט אין דער בערבערישער האַפענשטאָדט מאַלאַגאַ (אים קעניגרייך גראַנאַדאַ). דאָ האָט זיך שמואל ערנעהרט פון אַ קליינער קראָם, און דערביי פלייסיג שטודירט תלמוד און אַנדערע למודים.

דערווייל האָט זיך געמאַכט, אַז דער וויזיר פון צווייטען גראַנאַ־דישען קעניג, אַבּולקאַזים איבן-אַלאריף, האָט געוואוינט נישט ווייט פון שמואל'ס קראָם, און דערוויסענדיג זיך דורך אַ צופאַל, אַז שמואל בעזיצט גרויסע קענטענישען, האָט ער איהם בעשטימט פאַר זיין סעקרעטאַר (1025). און אויף דעם פּאָסטען איז שמואל נישט געבליבען: דער שטאַאַטסמאַן האָט זיך גלייך איבערצייגט אין שמואל'ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, און ער האָט איהם געמאַכט פאַר זיין באָהנטסטען פריינד און יועץ, אָהן וועלכען ער האָט קיין זאַך נישט געטאָן. אַזוי האָט שמואל נישט אָפּיציעל זיך פאַקטיש בעטייליגט אין

טלע פראגען פון דער מלוכה, און ווען איבן-אלאריף איז שטארק קראנק געווארען, האט ער דעם קעניג האבוס געראטען, ער זאל איבערגעבען די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה דעם יודען שמואל אין די הענד. דאן איז שמואל אפיציעל בעשטימט געווארען פאר א קאטיב (שטאאטס-מיניסטער 1027), און דער געוועזענער תלמיד פון דעם בטלני'שען ר' חנוך האט אנגעהויבען שפיעלען א בעדייטענדע ראליע אין דעם פאליטישען לעבען פון דער פירענעאישער האלב-אינזעל. נאטירליך, האבען זיך געפונען נישט וועניג פאנאטישע מחמד'נער, וועלכע האבען געקוקט מיט קנאה און פערדרוס אויף דעם אונגלויביגען; זיי זענען אבער נישט אימשטאנד געווען אונטערצוגראבען דעם צוטרוי צו איהם פון קעניג, ווי פון דער גאנצער עהרליך-דענקענ-דער בעפעלקערונג. דער ערשטער, האבוס, האט זיך פון יאהר צו יאהר מעהר איבערצייגט אין שמואל'ס איבערגעגעבענקייט און דיפלא-מאטישער געשיקטקייט, און דערצו האט שמואל אויך פערשטאנען, ווי אזוי זיך צו בעגעהן מיט זיין הערשער, כדי צו געווינען זיין ליעבע. ער האט, למשל, פערפאסט א לויב-ליעד אין זיעבען שפראכען לכבוד דעם קאליף, און אנטקעגען אזא קינסטלערישען קאמפלימענט האט קיין מחמד'נישער הערשער פון יענער עפאכע נישט געקענט ביישטעהן.

נאכ'ן טויט פון קעניג האבוס (1037) זענען אין גראנאדא ענט-שטאנען צוויי פארטייען, וועלכע האבען זיך גרופירט ארום די צוויי איבערגעבליבענע פרינצען: באדיס און באלקין. שמואל איז געשטא-נען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און אזוי ווי באדיס איז ווירקליך געבליבען דער הערשער פון לאנד, האבען די אנהענגער פון דעם צווייטען פרינץ געמוזט אנטלויפען. באדיס האט דאן שמואל'ן נאכמעהר דערהויבען און איהם געמאכט פאר'ן פאקטישען הערשער פון גראנאדא. דאס האט ווידער אויפגעוועקט די קנאה פון געוויסע פערביטערטע מחמד'נער, און דאס מאל האט שמואל'ן און דער גאנצער יודישער קהלה און גראנאנדא ווירקליך געדראהעט א גרויס געפאהר. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם שקלאפען-פירשט זאהאיר, מיט וועלכען דער בערבערישער פירשט פון גראנאנדא איז געווען פאליטיש פערבונ-דען, און איצט האט געזאלט געשלאסען ווערן א נייער אבמאך צווישען איהם מיט באדיס'ן. דא האט זיך אבער ארייגעמישט זאהאיר'ס מיניס-טער איבן-אבאס, וועלכער האט נישט פערטראגען די מאכט פון דעם אונגלויביגען יודען, און ער האט גענומען מיט פערשיעדענע אינטריגעס

פערמסר'ן שמואל'ן פאר זיין הערשער. דאס איז געווען א סיסטעמאטישער קאמפף, וואס איז געפיהרט געווארען גלייכצייטיג פון פערשידענע זייטען, און ווען דאס איז איהם ניט געלונגען, האט זאהאיר זיך ארייננעריסען מיט סאלדאטען אין דער גראנאדישער הויפטשטאדט און געפאדערט פשוט מיט געוואלט, צו דערווייטערן דעם אונגלויבינען פון זיין הויכען פאסטען. דאס האט זיך אבער אויך ניט איינגעגעבען: דער בערבערישער פירשט איז אויפגערייצט געווארען פון דער חוצפה און דער סוף איז געווען, אז זאהאיר'ס מחנה איז שרעקליך צוקלאפט געווארען. איבן אבאס אליין איז א געפאנגענער געבראכט געווארען קיין גראנאדא, וואו ער איז נאך עטליכע וואכען פון שווערע תפיסה-יסורים דערשטאבען געווארען, און שמואל מיט דער יודישער קהלה האבען טריאומפירט.

פון דאן אן האט זיך שמואל געפיהלט פעסט אויף זיין הויכען מלוכה-פאסטען, וואס איז געוויען אין דער זעלביגער צייט אויך א מין נשיאות איבער די יודישע קהלות פון דער מלוכה. פאר דער יודישער וועלט האט שמואל געטראגען דעם טיטול נגיד, און דערצו האט ער געדינט אלס הויפט-רב פאר אלע קהלות פון לאנד: ער איז געשטאנען בראש פון א ישיבה אין גראנאדא, וואו ער האט געלייענט תלמודישע לעקציעס פאר הונדערטער תלמידים, און אויסער דעם האט ער געהאט צו ענטפערן אויף אנפראגען וועגען אלערליי רעליגיעזע און יורידישע ספיקות. צו דעם אלעם איז ר' שמואל הנגיד געווען אויך איינער פון די בעדייטענדסטע העבראעישע דיכטער אין יענער עפאכע; ער האט פערפאסט א רייהע רעליגיעזע הימנען אונטערן נאמען „בן תהלים", א אפאריזמען-בוך אין דער פארם פון משלי („בן-משלי") און א זאמלונג פון פילאזאפישע בעטראכטונגען („בן קהלת").

אזוי האבען זיך אין שמואל'ן פעראייניגט תורה, חכמה און עשירות, און זיין נאמען האט זיך אין גיכען פונאנדערגעטראגען איבער אלע לענדער פון דער דיאספארא. דערצו איז שמואל אליין אויך געשטאנען אין א נאהנטער בריעפליכער פערבינדונג מיט די גרעסטע יודישע פערזענליכקייטען פון זיין דור, בעזונדער מיט ר' נסים בן יעקב אין קיירואן און ר' האי גאון אין פומבדיתא. דעם לעצטען האט ר' שמואל געגעבען א גרויסע מאטעריעלע שטיצע פאר זיין ישיבה, און נאך זיין (ר' האי'ס) טויט האט ער איהם געווידמעט א גרויסע עלעגיע, אין וועלכער עס ווערט בעקלאגט דער אונטערגאנג

פון דעם גרויסען גייסטיגען צענטר אין בבל.

דער מעלטיגער יודישער שטאאטסמאן איז נישט אבגעשטאנען פון זיין דור אויך בנוגע צו דעם שטודיום פון דער העברעאישער גראמאטיק: ער האט אנגעשריעבען גאנצע צוויי און צוואנציג חבורים איבער העברעאישע שפראך-פראגען. דאס זענען געוועזן אממעהרסטענטייל פאלעמישע ארויסטרעטונגען אנטקעגען דעם בעריהמטען טיעפען קענער פון דער העברעאישער שפראך יונה אבן גנאח, וועלכער האט אינ'ם קולטור-לעבען פון שפאנישען יודענטום פערנומען כמעט נישט קיין קלענערן פלאץ פון ר' שמואל הנגיד.

דער דאזיגער אריגינעלער דענקער (מיט'ן אראבישען נאמען: אבול-וואליד מערוואן איבן-גנאח; געב. 995, געשט. 1050) האט אויך געשטאמט פון קארדאווא, וואו ער האט געשטודירט מעדיצין אין דער הויך-שול פון קאליף אל-חכים; ער איז אבער ביי דעם געביעט נישט פערבליעבען און האט זיך אינגאנצען איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפראך. בעת דעם אויפשטאנד אין יאהר 1013 האט יונה פערלאזען קארדאווא און זיך בעזעצט אין סאראגאסא (אין צפון שפאניען), וואו די יודישע בעפעלקערונג האט זיך נאך געהאלטען ביי די אלטע פארמען פון לעבען און געקוקט קרום אויף יעדער לעהרע, וואס האט נישט קיין דירעקטע שיכות צום תלמוד. דאס האט אבער אבן-גנאח'ן נישט אבגעהאלטען פון זיין בעליעבטען שטודיום, און דא האט ער געשאפען זיין הויפט-ווערק, וואס ענטהאלט דעם סך הכל פון אלע זיינע פארשונגען און פון זיין גאנצען גייסטיגען לעבען. אין דעם ווערק האט יונה נישט בלויז בעשאפען דעם העברעאישען סינטאקס (גראמאטיק, לעהרע פון דיווארט-שרשים), נאר איהם אויך פאלשטענדיג פערענדיגט; דאס איז אבער נאך נישט אזוי וויכטיג, ווי די כללים, וואס ער האט געשאפען אויף צו פערלייכטערן דאס פערשטעהן פון דער ביבעל. אויף דעם געביעט איז ער געוועזן דער איינציגער: קיינער פאר איהם האט נישט אזוי טיעף פערשטאנען די קונסטווערק פון דער הייליגער ליטעראטור מיט אלע זייערע אידעאלע פיינקייטען, ווי יונה אבן גנאח, און נישט געקענט זיי אזוי נעלונגען ווי ער בעלייכטען. יונה איז געוועזן דער ערשטער, וואס האט אויפגעהויבען די ביבעלפארשונג ביז צו דער מדרגה פון א זעלבסט-שטענדיגער וויסענשאפט, און אנשטאט די ביזהעריגע פלפול'דיגע אויסטייטשונגען מיט די פערפלאנטערטע כונות און רמזים, האט ער

געלעהרנט צו פערשטעהן דעם איינפאכען און אין דער זעלביגער צייט אויך געטליך-טיעפען זין פון דער נבואה.

ווי ס'איז שוין אויבען דערמאנט געווען, זענען אבן גנאח'ס דרייסטע שפראך- און ביבעל-פארשונגען אונטערגעווארפען געווארען א שארפע קריטיק מצד דעם מעהר ארטאדאקסישען ר' שמואל הנגיד; אבן גנאח איז אבער נישט פערבליעבען די גאנצע צייט אין דער ראליע פון א בעפאלענעם — ער אליין האט זיך שפעטער געשטעלט אין א שארפער אפאזיציע אנטקעגען דעם דריטען גייסטיגען בעהערשער פון יענער עפאכע, ר' שלמה אבן גבירול, וועלכער האט געלעבט מיט איהם אין איין שטאדט.

מיט ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול (אראביש: אבו-איוב סולימאן איבן יאכיא; געב. 1021 געשט. 1050), האט דאס שפאנישע יודענטום בעקומען א אידעאלע ערשיינונג, וואס האט פארגעשטעלט מיט זיך א לעבעדיגע פערקערפערונג פונ'ם צארטעסטען ליריזם מיט א טיעף פארשענדען און זוכענדען געדאנק. געבוירען און ערצויגען אין מאלאגא, האט אבן גבירול זעהר יונג פערלוירען זיינע עלטערן און איז געבליעבען עלענד און פער'יתום'ט אויף גאט'ס וועלט. דאס האט ארויפגעלעגט אויף זיין געמיט דעם שטעמפעל פון טיעפען טרויער, און ער האט געקלאגט:

„איך בין דאס קינד מיט דעם געמיט פון א זקן.
מיין לייב וואנדערט אויף דר'ערד, און מיין גייסט שוועבט
אין די וואלקענס".

אין זיין זעכצעהנטען לעבענס-יאהר האט אבן-גבירול געשריבען:

זעה איך לאכען, וויינט מיין הארץ,
אויף מיין לעבען, וואס איז בעטריבט;
ס'מוז דער זעכצעניאהריגער, א פריינד, שטענדיג וויינען,
אנשטאט מיט דער יוגענד זיך צו פרעהען,
ווי די ליליע אין טאל!

דעמאלט האט אויף א קורצער צייט א שיין געטאן פאר'ן עלענדען יתום א ליכטיגער שטראהל אין דער געשטאלט פון א געוויסען יקותיאל חסאן, וועלכער האט פערנומען א אנגעזעהענעם ארט אין הויף פון דעם סאראגאסא'ער עמיר. דער געבילדעטער יודישער אריסטאקראט האט גענומען אונטער זיין שוץ דעם יונגען דיכטער און איהם פערטרעטען אי א פאטער, אי א הארציגען פריינד. דעם אונ-

גליקליכען אבן גבירול איז אָבער נישט בעשערט געווען, לאַנג צו
געניסען פון דעם גליק: זײַן בעשיצער איז געפאַלען אַלס קרבן פון
אַ געוויסער פּאָליטישער אינטריגע (1039). מיט דער טויט האָט אין
אבן גבירול׳ס האַרץ אויפגעריסען גאַנצע שטראָמען פון טרויער און
געוויין, און זײַן קלאָג-ליעד פון איבער צוויי הונדערט שען געפאָרמטע
פערזען איז אַן׳אײביגע עהרען-מצבה פאַר דעם טראַגיש אומגעקומענעם,
ווי פאַר׳ן דיכטער.

„יקותיאל׳ס לעבען איז פערגאַנגען
דאַן זענען פערגענגליך אויך די הימלען!“

שרײַט אוים דער פערביטערטער זינגער, און ער פערוואַנדעלט זײַן
פערזענליכען אומגליק אין אַ אומגליק פאַר דער גאַנצער יודישער אומה.
מיט׳ן דיכטער׳ס מויל קלאָגט די יודישע מוטער, ציון: „ווער וועט
מיך אונטערהאַלטען אין יאָהרען פון אונגליק, ווען מײַנע שונאים וועלן
זיך צונויפריידען און מיך בעפאַלען? ווער וועט אײַנהאַלטען די צורײַ-
טע טיגערן, וואָס עפענען זייערע מײַלער, כדי אײַנצושלינגען די
איבערגעבליעבענע בלאָנדזשענדע שעפעלעך?“...

זינט דעם אונגליק האָט זיך די טרויעריגע שטימונג שוין מעהר
נישט אָבגעטאָן פון דער עמפּפינדליכער דיכטער-נאַטור. דער אונ-
גליקליכער האָט איצט אַלץ און אַלע געזעהען אין אַ גרוי-פינסטערער
געשטאַלט און כסדר געקלאָגט איבער פעררעט, פערפאָלגונג און
פרעמדקײַט. דאָס האָט איהם פערשאַפט אַ סך שונאים אין דער
העכערער יודישער געזעלשאַפט, און אין גיכען האָט ער אינגאַנצען
געמוזט פערלאָזען סאַראַגאָסאַ (1045); דערפון איז ער נאָכמעהר
אויפגערייצט געוואָרען, און זײַנע קלאָג-ליעדער פון יענער צײַט
קלינגען, ווי אַ האַרצרײַסענדער נויט-געשריי פון צאָרן און פערצווייפ-
לונג. די פערביטערטקײַט פון דעם אונגליקליכען יונגען דיכטער איז
דערגאַנגען ביז אַזוי ווײַט, אַז ער האָט פעסט בעשלאָסען צו פער-
לאָזען גאַנץ שפּאַניען און אויסוואַנדערן אין די מזרח-לענדער; ער
האָט אָבער דעם בעשלוס נישט אויסגעפיהרט און געוואַנדערט פון
אָרט צו אָרט אין די שפּאַנישע פּראָווינצען גופא. אין די וואַנדער-
יאָהרען האָט ער זיך אָפטמאָל אָנגעשטויסען אָן דעם מעכטיגען ר׳
שמואל הנגיד, וועלכער האָט איהם געפרובט מקרב זײַן און שטיצען;
דער אונרוהיגער וואַנדערער האָט אויף אַזאַ אופן זיך געפיהלט פון
אײן זײַט פערפליכטעט אַנטקעגען זײַן בעשיצער און האָט איהם דער-

פאַר אָבגעדאַנקט מיט שענע לויב־לידער; פון דער צווייטער זייט אָבער האָט דער אַלטער שטאַטסמאַן און כלומר׳שטער דיכטער נישט ווייניג געדייצט אבן גבירול׳ס שאַרפן גייסט און פיינעם געשמאַק, און דאָס האָט ווידער ביי איהם אַרויסגערופען בייסענדע סאַטירישע עפּיגראַמען געגען דעם נגיד, פון וועלכע דער לעצטער האָט זיך געפיהלט שאַרף אָנגעגריפען.

אַזוי האָט דער עלענדער דיכטער פערבראַכט דעם לעצטען טייל פון זיין לעבען, און אין גיכען האָט דאָס וואַנדערן און הונגערן אינגאַנצען אינטערגעגראָבען זיין שוואַכען אָרגאַניזם: ער איז געשטאָרבען אין וואַלענסיע אין דער עלטער פון אַכט און דרייסיג יאָהר.

די גייסטרייכע לירישע שאַפונגען פון דעם יונגפערשטאָרבענעם דיכטער האָבען אַריינגעבראַכט אַ נייעם לעבענס־שטראָם אין דער העברעאישער פּאָעזיע. „גאָט האָט איהם געזאַלבט — שרייבט וועגען ר׳ שלמה אבן גבירול דער שפּעטערדיגער דיכטער אַלחריזי — פאַר אַ קעניג אין דער דיכטונגס־וועלט פון זיין פאָלק, און ער האָט געשאַפען אַ שיר השירים. זיינע נאָכפאָלגער האָבען זיך צוגעפּאַסט צו זיין געשמאַק, און דער גייסט פון זיין מוזע רוהט אויף זיי“. אַ גרויסער טייל פון זיינע לידער איז אַריינגעגאַנגען אין דעם שוהל־גאָטעסדיענסט, און אויך דאָ צייכנען זיי זיך אויס פון אַלע פּייטים פון די פריהערדיגע צייטען. „אין זיי הערט זיך דאָ די עהרפורכטיגע בעגייסטערונג פון דער גאָטליבער נשמה, וואָס רעדט זיך דורך מיט איהר בעשעפער און דאָ די ליידענשאַפטליכע השתפכות הנפש פון דער דענקענדער יודישער אומה, וואָס בעט זיך רחמים, זי זאָל אומגעקעהרט ווערן אין דעם צוגעזאָגטען לאַנד“.

„ביז ווען, אָ גאָט, — שרייט אויס דער פערביטערטער דיכטער אין איינער פון זיינע שוהל־הימנעס — ביז ווען וועלן מיר אַזוי קלאָגען אויף די בעליידיגונגען, אויף דער לאַנגיעהריגער פערקנעכטונג? ישמעאל (די מחמד׳נער) איז געגליכען צו אַ לייב, און עישו (די קריסטליכע וועלט) צו אַ שפּאַרבער: לאָזט אונז איינער אָב, נעהמט זיך גלייך צו אונז דער צווייטער“. נאָכדעם קומט פאָר דער פאָלגענדער דיאַלאָג צווישען גאָט און דער כנסת ישראל: „פערלאָזענע, אויפגעגעסענע, פאַרוואָס וויינסטו? האָסטו אָנגעהויבען צווייפלען אין דעם, וועמען דו ערוואַרטסט? מיין אויסלייזונג איז אָבגעלייגט און מיין פּינסטערניש האָט זיך פערצויגען. וואַרט, אונגליקליכע, נאָך עטוואָס —

און איך וועל שיקן מײַן אָנזאָגער, װעלכער װעט רײַן מאַכן פאַר מיך דעם װעג, און אויפן באַרג ציון װעל איך זאַלבן מײַן קעניג".

אבן גבירול איז געװען נישט בלויז א דיכטער — זײַן קאָפּ האָט געאַרבעט אויך איבער די טיפסטע פּראָבלעמען פון װעלט און לעבן.

ער שרײַבט: „װי קען די חכמה איך פערלאָזן,

װען גאָטס גײַסט האָט פערבונדען מיך מיט איהר;

װי קען אויך זי מיך פערלאָזען,

װען זי איז מײַן מוטער און איך איהר ליעבלינג".

נאָך אלס יונגעל כמעט האָט אבן גבירול אויפגעשטעלט א גאַנצען סיסטעם פון די געדאַנקען, װאָס בעשעפטיגען דעם מענשליכען גײַסט. װאָס איז דער העכסטער ציעל פון דעם מענשליכען זײַן? װאו ליעגט דער מקור פון מענשען׳ס נשמה און װאו קומט זי אהין נאָכ׳ן שײַדען זיך פון גוף? װי קען מען משיג זײַן דעם העכסטען װעזען, פון װעלכען אונזער װעלט איז ענטשטאַנען? אויף די און נאָך אזעלכע מעטאַפיזישע שאלות האָט אבן גבירול געפּרובט געבען אַנ׳ענטפער פריהער אין זײַן בעריהמטער שוהל־הימנע, װאָס איז בעקאַנט אונטערן נאָמען „כתר מלכות", און דערנאָך (אין א פיעל ברײַטערן מאַסשטאַב) אין א בעזונדער אראַבישגעשריבענעם ספר, װאָס איז איבערזעצט געװאָרען אין העברעאיש אונטערן נאָמען „מקור חיים". דאָס דאָזיגע פילאָזאָפישע װערק (מיט׳ן אראַבישען נאָמען: „איבער די אלגעמיינע שטאָפען און דער אלגעמיינער פאָרם" אָדער „די אורזאַכען") האָט אין די יודישע קרײַזען קײַן גרויסען אָבקלאַנג נישט געפונען, דערפאַר האָט מען זיך מיט אבן־גבירול׳ס סיסטעם שטאַרק פערגאינטערעסירט אין די קרײַזען פון די אראַבישע און קריסטליכע סכאָלאַסטיקער. הונדערט יאָהר נאָך זײַן ערשײַנען, איז דאָס װערק, דורך א קריסטליכען גלח און א געשמד׳טען יודען, איבערגעזעצט געװאָרען אויף לאַטײַן. דאַן האָבען די הויפּטלעהרער פון דער קריסטליכער סכאָלאַסטיק זיך געשטיצט אויף אבן גבירול׳ס נעאָ־פּלאַטאָנישער טעאָסאָפיע און איהר בעגרינדעט, גאַרנישט װיסענדיג, אז דער אראַבישער אויטאָר פון דעם װערק, אביצעבראָן, איז נישט מעהר, װי א פּסעװדאָנים פון דעם בעריהמטען יודישען ליריקער און דענקער.

אַנ׳אַנדער יודישער פילאָזאָף פון דער עפּאָכע, בחיי בן יוסף אבן פקודה, האָט זיך אויסגעװעהלט א אײַנציגע צװײַג פון דער

פילאָאָפיע: ער האָט געשאַפען אַ אָריגינעלען מאָראַל-טעאָלאָגישען סיסטעם פון יודענטום. בחיי האָט געשטרעבט צו פערא י נ ע ר ל י-כען דאָס יודענטום, עס לעבעדיגער און האַרציגער צו מאַכען; איהם זענען די אינווענינגסטע עטישע פליכטען, וועלכע ציהען זייער מקור פון דעם מענשליכען געוויסען, בעדייטענד וויכטיגער געווען פון די רעליגיעזע געזעצען און געבאָטען, און די לעצטע טיילען זיך, לויט זיין מיינונג, אויך אויף ריין-רעליגיעזע און רעליגיעז-צערעמאָני-יעלע, פון וועלכע די ערשטע שטעהען פיעל העכער. אָט די איינטיי-לונג האָט געמוזט קלאָר און גענוי בעשטימט ווערן, כדי יעדער מענש זאָל שטענדיג וויסען, ווי ער דאַרף האַנדלען אין דער מינוט, אום „זיין דענקען, פיהלען און טאָן זאָלען זיין איינס מיט גאָט", און דאָס האָט ר' בחיי געגעבען אין זיין „חובת הלבבות" (די פליכטען פון האַרצען). אין דעם ווערק (געשריבען לכתחילה אין אַראַביש) בעלויכט דער הייסער פרעדיגער פון הויכער גייסטיגער ריינקייט די בעהאַלטענסטע קנייטשעלעך פון דער גלויבענדער מענשליכער נשמה, און פאָדערט פון יעדען יודען, ער זאָל וואָס מעהר ריינינגען זיין גייסט און וואָס העכער איהם אויפהויבען — דורך פאַסטען, טראַכטען און זיך אָבזאָגען פון אַלע מענשליכע שוואַכקייטען און ליידענשאַפטען. ר' בחיי'ס פילאָזאָפיע איז אויף אַזאַ אופן פיעל נעהנטער געווען צו דעם גייסט פון די יודישע מאמינים; דעריבער איז דער „חובת הלבבות" זעהר פאָפולער געוואָרען, און אין דעם משך פון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען פרומע יודען (אפילו פרויען) הם געלייענט און פערהייליגט.

דאָס זענען געווען די בעדייטענדע צייט-חברים פון ר' שמואל הנגיד אין דער ערשטער העלפט פון עלפטען יאָהרהונדערט; מיט איהם האָט זיך אָבער די גדולה פון זיין הויז נישט אָבגעטאָן, און נאָך זיין טויט (1055) האָט דער זוהן א ב ו - ה ו ס י י ן - י ו ס ף (געב. 1031, געשט. 1066) איבערגענומען זיין טיטול און זיין פאָסטען אין הויף, האָטש ער איז נאָך זעהר יונג געווען. אי דער קעניג באַדיס, אי די יודישע קהלות פון גראַנאַדאַ — ביידע האָבען אָנערקענט דעם פיער-אונצוואַנציג-יעהריגען יוסף פאַר פעהיג צו פערטרעטען די פעראַנט-וואָרטליכע פאָסטענס פון זיין גרויסען פאָטער, די פאָסטענס פון אַ וו י ז י ר און אַ נ ג י ד (אָדער הויפט-רב) איבער דאָס גראַנאַדישע יודענטום. דאָס האָט יוסף נעהאָט צו פערדאַנקען דער גוטער ערציהונג,

וואס ער האט בעקומען; ער איז געווען געבילדעט אין יודישע, ווי אין אלגעמיינע למודים, און וויל זיינע אנגעבוירענע פעהיגקייטען און נייגונגען זענען אויך געווען גענוג שטארק און סימפאטיש, האט ער זיך באלד ערווארבען די אכטונג פון דער יודישער, ווי פון דער אראבישער בעפעלקערונג.

ביי זיינע אלע גייסטיגע מעלות, האט אבער יוסף דאך געהאט א געוויסע שוואכע זייט, וואס האט איהם געשטעלט נידריגער פון פאטער: איהם האט געפעהלט דעם פאטער'ס בעשיידענהייט. ערצויגען אין לוקסוס און פראכט, האט יוסף געקוקט אויף זיך, ווי אויף א געבוירענעם הערשער, און דאס האט איהם אפט געמאכט פערגעסען, אז ער הערשט איבער א פ ר ע מ ד ע ן פ א ל ק פון אנ'אנדער גלויבען, וואס קען גאנץ לייכט אויפגערייצט ווערן. יוסף האט דעריבער איבעגעגעבען די מעהרסטע אמטען פון דער מלוכה אין יודישע הענד, און אין זיין בעציהונג צו די אונטערגעווארפענע האט ער זיך אויך ערלויבט צופיעל שטרענגקייטען. דאס האט ארויסגערופען געגען איהם א שטארקע שנאה מצד די הערשענדע קרייזע פון לאנד, די בערבערן.

עס האט זיך אנגעהויבען א פיינדליכע אגיטאציע געגען דעם יודישען וויזיר. דער אראבישער פאעט א ב ו - א י ס ח א ק א ל ע ל ו ו י ר י האט פערעפענטליכט א יודענפיינדליכען אויפרוף, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: זאג די סינגאדזשיטען (די בערבערן), די מעכטיגע פון אונזער צייט, די לייבען פון מדבר: אייער הערשער האט געהאנדעלט פערברעכעריש, ער האט בעהערט א אונגלויביגען. ער האט בעשטימט פאר א קאטיב א יודען, וועהרענד ער האט געקענט געפינען אזעלכען צווישען די גלויביגע. די יודען שפיעלען זיך מיט די לעכערליכסטע האפנונגען, קוקען אויף זיך, ווי אויף פריצים און בעהאנדלען שלעכט די גלויביגע. ווען איך בין אנגעקומען קיין גראנא־א האב איך בעמערקט, אז די גאנצע מאכט ליגט ביי יודען אין די הענד, אז זיי האבען צוטיילט צווישען זיך די הויפטשטאדט מיט דער פראווינץ. איבעראל הערשט ווער ס'איז פון אט די פערשאלטענע"

די אויפגערייצטע בערבערן האבען שוין דאן נאר געזוכט עפעס א געלעגענהייט, זיך צוצוטשעפען צום פערהאסטען „קאטיב", און

אזעלכע געלעגענהייטען האבען זיך באלד געמאכט. עס איז פלוצלינג געשטארבען דער קרוין-פרינץ באלקין, האבען די בערבערן פערשפרייט קלאנגען, אז יוסף האט איהם פערגיפטעט; גראד האט זיך באדיס דאס מאל נישט צוגעהערט צו די קלאנגען, און געלאזען בעשטראפען די אמת'ע שולדיגע. א פאר יאהר נאכדעם איז יוסף געזעסען במנוחה; זיינע שונאים האבען אבער נישט גערוהט. דערווייל האט זיך געמאכט, אז צווישען די בערבערן מיט די אראבער איז פארגעקומען א שטארקער סכסוך, און דער קעניג באדיס האט בעשלאסען, צו בעפאלען די אראבער, ווען זיי וועלען זיך פערזאמלען אין דער מאשעע, און זיי אויסטויטען. אין דעם אקט האט דער יודישער שטאאטסמאן געזעהען א געפעהרליכען און פאלשען שריט, און ער האט אנגעווענדעט אלע מיטלען, אבצורעדען באדיס'ן פון דעם בעשלוס; און ווען ער האט געזעהען, אז דער הערשער וויל זיינ'ס דורכאוים אויספיהרען, האט ער געהיים געלאזען וויסען די אנגעזעהענע אראבער פון דער הויפטשטאדט, זיי זאלען פרייטאג נישט קומען אין מאשעע. דעם קעניג'ס פלאן איז נאכדעם, פערשטעהט זיך, דורכגעפאלען, און הגם ער האט דעם וויזיר נישט בעשטראפט עפענטליך, האט ער דאך געטראגען אויף איהם פון דעמאלט אן א כעס.

דערפון האבען זיך די בערבערן דערוואוסט, און זיי האבען דאס באלד אויסגענוצט צו זייער צוועק. א קורצע צייט נאכדעם האט דער הערשער פון דער שכני'שער אלמעריע זיך אריינגעריסען מיט א שטארקען חיל אויף דעם גראנאדישען טעריטאריום, און די קלאנגען האבען גלייך אנגעוויזען אויף דעם יודישען וויזיר, ווי אויף דעם שולדיגען: ער האט גערופען דעם שונא אין לאנד, כדי איהם איבערצוגעבען די גראנאדישע קרוין.

און דאס מאל האט זיך דער אויפטו איינגעגעבען. עס האט אויסגעבראכען א אויפשטאנד נישט בלויז געגען יוסף'ן נאר געגען דער גאנצער יודישער בעפעלקערונג; דער ערשטער קרבן איז אבער געוועזען יוסף הנגיד: דער אויפגערייצטער מחמד'נישער המון האט זיך גלייך אוועקגעלאזען צום וויזיר'ס פאלאץ. דער צוטומעלטער יוסף האט זיך אפילו געפרובט בעהאלטען און פערמאסקירען; די צעווילדעטע מאסע האט איהם אבער געפונען, געטויט אויף אנ'אכזריות'דיגען אופן און אויפגעהאנגען אויף די טויערן פון שטאדט (1066). פון וויזיר'ס פאלאץ האט זיך דער המון אוועקגעלאזען צו די יודען פון שטאדט

און אויסגעמויט ביז פופצעהן הונדערט יודישע משפחות. די איבריגע — צווישען זיי אויך יוסף׳ם זוהן און אלמנה — זענען אנטלאָפען; בעת דעם שרעקליכען פאָגראָם איז צורויבט און פערניכטעט געוואָרען אויך יוסף׳ם רייכע ביבליאָטעק, און פון זיין גאַנצען פערמעגען אין אלגעמיין איז קיין זכר נישט געבליבען.

די דאָזיגע ערשטע יודענפערפאָלגונג אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל זינט דער הערשאַפט פון איסלאם האט שטארק פונאַנדערגעטרייסעלט דאס לעבען פון די יודישע קהלות אין גאַנץ שפאַניען, אָבער נאר אויף א קורצער צייט. די קעניגען אָדער עמירען פון די איבריגע פראָווינצען האָבען, ווי ביז אהער, ווייטער אויך נישט אויפגעהער׳ט אָנצופערטרויען יודען די פעראַנטוואָרטליכסטע פאָסטענס אין זייערע מלוכות. אזעלכע פאָסטענס האָבען פערנומען יוסף אבן-מיגאש אין הויף פון סעווילישען קעניג אלמוטאדיד, און איין יוד מיט׳ן נאָמען אבו-פאדל-חסדאי אין הויף פון דעם סאראגאָסא׳ער הערשער אלמוקטאדיר. אבו-פאדל האָט זיך שטארק בערימהט געמאכט אויך אלס אראבישער דיכטער, און ווי עס בעשטימט איינער פון די שפּעטערדיגע אראבישע היסטאָריקער האט ער אָנגענומען דעם איסלאם, זענענדיג שטערבליך פערליבט אין א מחמד׳ניש מעדעל.

דער ביישפּיעל פון די מחמד׳נישע הויפען האט געווירקט אויך אויף די קריסטליכע הערשער. אויך זיי האָבען אָנגעהויבען צו עקספלאָאטירען די יודישע דיפּלאָמאטישע און אדמיניסטראטארישע פעהיגקייטען, בעשטימענדיג יודען אויף הויכע מלוכה-פאָסטענס. די שפאַנישע יודען האָבען אויף אזא אופן גאַרנישט געליטען די ערשטע צייט פון די נצחונות פון די קריסטליכע חילות; זיי האָבען זיך געפיהלט און שפאַניען אונטער דער הערשאַפט פון קרייץ נישט ערגער, ווי אונטער דער הערשאַפט פון דער האלבער לבנה (איסלאם). א בעדייטונג פאר די יודען פון מערב אייראָפּא האָבען געהאט ערשט די שפּעטערדיגע גרויסע נצחונות פון דער קריסטליכער מאכט איבער די לענדער פון׳ם מחמד׳נישען שפאַניען, און דער ערשטער קרייצ-צוג געגען די מחמד׳נער פון די מזרח-לענדער.

דער ערשטער געוואלטיגער צוזאמענשטויס צווישען דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אויף דעם באָדען פון דער פירענעאישער האלב-אינזעל איז אַרויסגערופען געוואָרען פון דעם העלדישען און ווייטזיכטיגען אלפאָנס VI, וועלכער האט פערשטאַנען אויסצונוצען די

צושפּליטערונג פון דער מחמדנישער אימפּעריע, אום אויסצושפּרייטן זײַן הערשאַפט פון קאַסטיליען אין צפון ביז אַרויף אין דרום. כדי גיכער דורכצופירן דעם פאַרגעזעענעם פּלאַן פון אָבנעמען בײַ די מחמד׳נער צוריק דאָס אַמאָליגע וועסטגאָטישע לאַנד, איז פאַר דעם קאַסטילישן קעניג געווען נייטיג, צו שטיצן מיט אַלע מעגליכקייטן די רײַבונגען און אַרומרײַסענישן צווישן די קליינע מחמדנישע פירשטענטומען, און דערצו האָט ער געמוזט האָבן געשיקטע דיפּלאָמאַטן מיט פּיעליטיגע קענטענישן. האָט אַ דיפּלאָמאַטישער שליח געוואָלט עפּעס אויפטאָן אָדער דערגרייכן אינ׳ם הויף פון אַ מחמד׳נישן הערשער, האָט ער געמוזט נישט בלויז בעזיצן גוט די אַראַבישע שפּראַך, נאָר אויך זיך צופּאַסן צו דעם גײַסטרײַכן און פאַרפײַנערטן טאָן, וואָס האָט דאָ געהערשט, און מענשן מיט אַזעלכע אײַגנשאַפטן האָבן זיך געפונען גאַנץ ווייניג אין די דעמאָלטיגע קריסטליכע לענדער. די איינציגע, וואָס זענען געווען ווי צוגעפּאַסט פאַר אַזעלכע פּאָסטענס, זענען געבליבן די יודען, און דער וויכטיגער קאַסטילישער קעניג האָט דאָס גוט פאַרשטאַנען. אַלפאָנס האָט בעשטימט זײַן געוועזענעם לײַבאַרצט, דעם יודען עמרם בן יצחק אבן-שלביב, אַלס דיפּלאָמאַט פון קאַסטילישן הויף און אויך אַלס פּערזענליכן יועץ אָדער סעקרעטאַר; צו דעם דיפּלאָמאַט איז צוגעקומען אַ צווייטער יוד, צידעלוס, וועלכער איז געוואָרן דער אינטימסטער פרײַנד פון קעניג, און אויסער אָט די אויסגעצייכנטע, אַפּיציעלע בעאַמטע האָט אַלפאָנס בכלל גלײַכבערעכטיגט די יודען פון זײַן מלוכה.

די קאַסטילישע בעפעלקערונג האָט גאַנץ רוהיג געקוקט אויף דער יודישער גלײַכבערעכטיגונג, און האָט זיך פּאַקטיש בעצויגען גאַנץ פרײַנדליך און טאָלעראַנט צו די האַנדעלס-פעהיגע און געשיקטע יודען; די בעזיצער פון דער הייליגער קירך האָבן אָבער אין דער גאַנצער צײַט גאָרנישט פאַרגעסן פון זייער אַמאָליגן פינסטערן פאַנאַטיזם, און דער פּויפּסט גרעגאָר VII האָט שאַרף פּראָטעסטירט געגען דעם קעניג׳ס ליבעראַליזם. ער, דער מעכטיגסטער פון די מעכטיגע, פאַר וועמען מלכים און פעלקער זענען אין שטויב געלעגען, האָט נישט געקענט פאַרטראָגן דעם שאָטן פון מנוחה און כבוד, וואָס די שוואַכסטע פון די שוואַכע, די יודען, האָבן געהאַט אין אַ קריסטליך לאַנד. בײַ איהם אין די אויגען איז די יודישע גלײַכ-

בערעכטיגונג באלד פערוואנדעלט געווארען אין יודישער הערשאפט, און ער שרייבט אויס א צובייזערטער אין זיין בריעף צום קעניג: „אונטערווארפען קריסטען דער יודישער הערשאפט אדער צווינגען קריסטען, זיך אונטערצוגעבען יודישע ריכטער — הייסט עס דען נישט דערנידעריגען די געטליכע קירכע און דערהויבען דעם שטן'ס שוהל? קריסטום'עס פיינד גוטס טאן, הייסט קריסטוס'ן אליין פערשעלטען" (1080).

צום גליק פון די קאסטילישע יודען איז אלפאנס געווען מעהר קעניג, ווי קירכען-בעשיצער, און די אינטערעסען פון זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען זענען איהם נעהנטער געווען, ווי די אינטערעסען פון דער קירכע. ער האט זיך דעריבער נישט גערעכענט מיט דער אזהרה פון פויפסט און נישט געענדערט די לאגע פון די יודישע בירגער. און באלד האבען איהם זיינע יודישע יועצים אבגעדיענט און נישט ווייניג טובות געטאן; זיי האבען אלפאנס'ן געהאלפען זיך פערבינדען מיט דעם סעווילישען קעניג אלמוטאמעד־איבן־אבאנד, און דאס האט איהם געגעבען די מעגליכקייט אבצונעהמען פון די מחמד'נער די אלטע שטאדט טאלעדא (1085), וואס איז, ווי אמאל, ווידער געווארען די הויפטשטאדט פון דער קריסטליכער קאסטיליען.

מיט טאלעדא אליין האט זיך אבער אלפאנס נישט בעפריעדיגט — איהם האט זיך געוואלט רוקען אלץ ווייטער צו דרום און בעקומען אין זיינע הענד אויך דעם טעריטאריום פון סעווילא מיט דער מעכטיגער קארדאווא. צו דעם צוועק האט ער איצט איבער געוואלט געמווט ארייננציהען אין א קריעג דעם זעלביגען סעווילישען קעניג, וואס האט איהם געהאלפען בעזיעגען טאלעדא. און דא האט איהם ווידער געדיענט דער יודישער דיפלאמאט. פינף הונדערט קריסטליכע רייטער האבען בעגלייט דעם יודישען שליח פונ'ם קאסטילישען הערשער, יצחק אבן־שלביב, וועלכער האט געדארפט מיט זיין חוצפה'דיגער האלטונג אויפרייצען דעם סעווילישען קעניג און איהם ארויסרופען צום קאמפף. און אבן־שלביב האט זיין מיסיע עהרליך ערפילט: ער האט אויף אזוי פיעל אויפגערייצט אלמוטאמעד'ן, אז יענער האט איהם געלאזען טויטען און אויפהענגען אויף די טויערן פון שטאדט און די בעגלייטער — איינשליעסען אין געפענגעניש.

אויף אזא אופן האט אלפאנס זיין ציעל דערגרייכט, און דער קריעג צווישען איהם מיט אלמוטאמעד'ן איז געווארען אונפערמיידליך; דער לעצטער האט אבער אויך נישט געשוויגען. ער האט זיך

פֿערבונדן מיט די איבריגע מחמד'נישע פֿירשטען, וועלכע האָבען
צוזאַמען גערופֿען צו הילף דעם בערימטען אַפֿריקאַנישען קריגס-
העלד יוסוף איבן-טעשופֿין, דעם אָנפֿיהרער פֿון די אלמאָ-
ראַווידען. דאָס קריסטענטום און דער איסלאַם זענען איצט גע-
שטאַנען מיט צוויי גרויסע מחנות איינער געגען אַנדערן, גרייט צו
קעמפֿפֿען אויף לעבען און טויט פֿאַר דער הערשאַפֿט איבער דעם אמאָ-
ליגען וועסטגאָטישען טעריטאָריום, און אין ביידע מחנות האָבען זיך
געפֿונען צו כּויזענדער זיהן פֿונ'ם פֿאָלק ישראל: פֿון איין זייט יודען
קעמפֿפֿער פֿאַר'ן קרייץ, און פֿון דער צווייטער — יודישע סאָלדאַטען
אונטער דער פֿאָהן פֿון איסלאַם.

ווי ס'איז צו גלויבען, איז אַלפֿאָנס אין דער לעצטער מינוט
אַביסל אָבהענגיג געוואָרען, און ער האָט זיך געפּרובט אָבנאַרען
די מחמד'נישע אָנפֿיהרער, פֿאָרלעגענדיג זיי, אָבצוהאַלטען די ענטשיי-
דענדע שלאַכט ביז מאָנטאָג, כּדי עס זאָלען, כּלומרשט, נישט דאַרפֿען
מחלל זיין: די מחמד'נישע סאָלדאַטען דעם פֿרייטאָג, די יודישע
— דעם שבת, און די קריסטליכע — דעם זונטאָג. דאָס האָט
זיך איהם אָבער נישט איינגעגעבען, און בעפֿאָלענדיג דער מחמד'ני-
שער מחנה פֿרייטאָג, האָט ער זי געפֿונען גרייט און קריגספֿאַרטיג.
עס האָט זיך דאַן פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט די היסטאָרישע שלאַכט ביי
סאַלאַקאַ (1086), וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דעם פֿאָלשטענדיגען
נצחון פֿון איסלאַם: אַלפֿאָנס האָט זיך קוים געראַטעוועט מיט עט-
ליכע ריטער.

אָט דער נצחון האָט אָבער די אַראַבישע פֿירשטען פֿון דער
פּירענעאישער האַלב-אינזעל קיינע נוצען נישט געבראַכט — זיי זענען
איצט אַרונטערגעפֿאַלען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון די אַפֿריקאַנישע
אַלמאָראַווידען. נאַטירליך, זענען דערביי פֿאָרגעקומען בלוטיגע מלחמות,
וואָס האָבען חרוב געמאַכט נישט וועניג שטעדט, און יודען האָבען דער-
פֿון שטאַרק געליטען; ספּעציעל אַלס יודען אָבער, האָט די נייע הער-
שאַפֿט זיי קיין שלעכטס נישט געבראַכט. די אַלמאָראַווידישע הערשער
האָבען זיך ביסליכווייז צוגעפּאַסט צו די טראַדיציעס פֿון לאַנד און אין
גיכען בעגעגענט מען ווידער יודען אַלס לייב-אַרצטען, דיפּלאָמאַטען
און הויכע מלוכה-פֿיהרער.

ביי די אַלע איבערקעהרענישען און פּאָליטישע אויפֿטרייסלענישען
האָט זיך פֿונדעסטוועגען נישט אָבגעשטעלט די אינטענסיווע טעטיגקייט

פון אויסגעוועהלטע גייסטער אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור. דערביי זענען נאר די מעהר וועלטליכע פארשונגען (פילאזאפיע, שפראך-לעהרע) אבגעטרעטען עטוואס אין הינטערגרונד, און דעם ערשטען פלאץ האט פערנומען דער שטודיום פון תלמוד.

דער בעדייטענדסטער צווישען די תלמוד-פארשער פון דער עפאכע איז געוועזען ר׳ י צ ח ק א ל פ ס י (געב. 1013, געשט. 1103). א געבוירענער אין דער אפריקאנישער שטאדט פעץ (אדער פאס), האט ר׳ יצחק בעקומען זיין ערשטע תלמודישע ערציהונג אין קיירואן, אין דער בעריהמטער ישיבה פון נסים און חננאל. דא האט דער שארף- און טיעפזיניגער תלמיד אלזייטיג אויסגעפארשט דעם גרויסען בנין פון דער יידישער געזעצגעבונג, און די פרוכט פון דעם שטודיום איז געוועזען א קאלאסאלע זאמלונג פון ה ל כ ו ת, וואס האט מיט דער צייט בעקומען דעם נאמען ק ל י י נ ע ר ת ל מ ו ד. דאס איז א מין פערקירצונג פון דער פערוויקעלטער תלמודישער דיאלעקטיק, מיט אנגעגעבענע בעשטימטע מסקנות פון די בעהאנדעלטע געזעצען, וואס איז זעהר פערשפרייט געווארען אין די תלמודיש-אקאדעמישע קרייזען.

כיין שפאניען איז דער געניאלער תלמודיסט געקומען, ווי אן׳אנטלאפענער עמיגראנט, אין יאהר 1088, און נאכדעם ווי ער האט פערבראכט געוויסע צייטען אין קארדאווא און אין גראנאדא, האט ער זיך בעזעצט אלס רב אין לוצענא און דא געגרינדעט זיין ישיבה. אונטער דער צייט איז פארגעקומען א שטארקע מחלוקת צווישען איהם און ר׳ י צ ח ק א ב ן א ל ב א ל י א, איינער פון די אנגעזעהענסטע פערזענליכקייטען אין דרום שפאניען, וואס האט פערנומען א גרויסען פלאץ אין הויף פון דעם קארדאווא׳שען הערשער און פערפאסט בעדייטענדע תלמודישע און אסטראנאמישע ווערק. די פאלעמיק איז געוועזען א פערביטערטע פון ביידע זייטען און האט זיך געצויגען ביז די לעצטע מינוטען פון אבן אלבאליא׳ס לעבען; געענדיגט האט זי זיך אבער זעהר ריהרענד. דער שטארבענדער אלבאליא האט צוגערופען זיין זיבעצעהן-יעהריגען זוהן און געזאגט צו איהם: געה צו ר׳ י צ ח ק א ב ן א ל פ ס י און זאג איהם, אז איך געה אריבער פון ד ע ר וועלט אויף י ע נ ע ר; איך האב איהם מוחל געוועזען אלע הארטע ווערטער, וואס ער האט גערעדט און געשריעבען געגען מיר, און בעט פון איהם, ער זאל אויך אזוי טאן און דיך לעהרנען. און דו שטעה פאר איהם און פאלג איהם — ער וועט דיר גוטס טאן און ערציהען״.

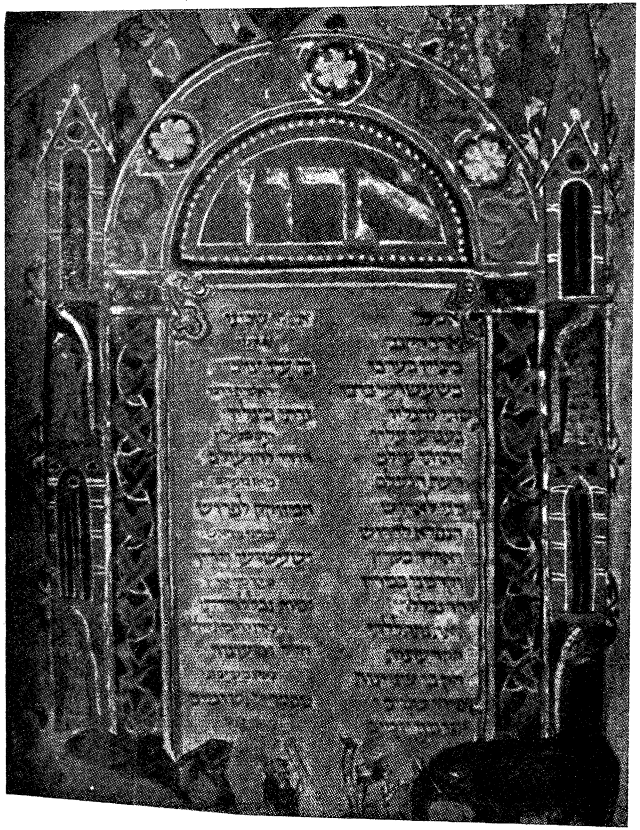

צוויי זייטן פון אַ אילומינירטען מחזור—אַ כתב־יד פון 1272

און ברוך (דער זוהן) האט געטאן, ווי דער פאטער האט איהם אנגעזאגט; ער איז אוועק צו ר' יצחק אלפסי, וועלכער האט איהם מיט טרערן געהאלזט און געזאגט: „איך וועל דיין פאטער זיין און דו מיין זוהן". פון דעמאלט אן איז ברוך אלבאליא פערבליבען אין דער ישיבה פון דעם לוצענא'ער גאון, און ער מיט ר' יוסף אבן מיגאש זענען געווען זיינע נאכפאלגער אין דער זעלבינגער ישיבה.

אין דער צייט, ווען דאס יודישע שפאניען איז אזוי רייך געווען אין בעריהמטע, שעפערישע פערזענליכקייטען, איז די גייסטיגע לאגע פון יודען אין פראנקרייך און דייטשלאנד געווען נישט זעהר געהויבען. אין דער אטמאספערע פון דעם ארומיגען קריסטענטום האבען זיך די יודישע גייסטער נישט געקענט ענטוויקלען; די איינציגע גייסטיגע בעשעפטיגונג איז דא דעריבער געווען דער שטודיום פון תלמוד, און דאס אויך אהן א שום אויסדריק פון שאפענדער גרויסקייט.

אין דייטשלאנד איז לאטרינגען געווען דאס קלאסישע לאנד פון דער תלמודישער לעהרע, און די „חכמי לותר" (לאטרינגען) האבען געגאל'טען פאר בעדייטענדע אויטאריטעטען. דאס זענען געווען אין דער צייט ר' יצחק הלוי אין ווארמס, ר' יעקב בן יקיר אין מיינץ און ר' יצחק בן יהודה — אלע תלמידים פון דעם גרויסען ר' גרשום מאור הגולה. פראנקרייך האט אין דעם משך פון א לאנגער צייט כמעט קיין איינציגען בעדייטענדען געזעצלעהרער נישט ארויסגעגעבען. עס איז געווען נאר איין מנשה בן חלבא פון דער שטאדט לעמאן, וועלכער האט מחבר געווען א פירוש אויף ת"נך, — און ער אויך אין גיכען פערגעסען געווארען.

די ערשטע גרויסע פערזענליכקייט, וואס פראנקרייך האט געבוירען און דייטשלאנד ערצויגען, איז געווען ר' שלמה יצחקי, וועלכער איז ביז היינטיגען טאג בעקאנט אין דער גאנצער יודישער וועלט אונטערן נאמען רש"י (1040 — 1105). ר' שלמה יצחקי איז געבוירען געווארען אין צפון פראנקרייך, אין דער שטאדט טרוא (שאמפאן), אין דעם זעלבינגען יאהר, ווען עס איז געשטארבען דער גרויסער ר' גרשום, און זיין ערשטע ערציהונג האט ער בעקומען אין די ישיבות פון מיינץ, ווארמס און שפייער. אין די ישיבות האט ער פערבראכט ביז ער איז אלט געווארען פינף און צוואנציג יאהר, „הונגערענדיג, אבגעריסען און מיט א יאך פון א פאמיליע אויף די פלייצעס"

(ווי ער אליין דערצעהלט). דאן האט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין זיין געבורטסשטאדט, וואו ער איז בעשטימט געווארען פאר א רב, און אין גיכען האט זיך דער נאמען פון דעם יונגען יצחקי פונאנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון גאנץ דייטשלאנד און פראנקרייך. פון אומעטום האט מען זיך אנגעהויבען ווענדען מיט שאלות צו דעם אנערקענטען תלמודישען אויטאריטעט, און זיין ישיבה אין טרוא איז פערפולט געווארען מיט הונדערטער תלמידים פון די וויטסטע קהלות, פאר וועלכע דער גרויסער פרשן (ערקלערער, קאמענטאטאר) האט געלייענט לעקציעס פון תלמוד און תנ"ך.

די גרויסקייט פון דעם טרואנישען ראש-ישיבה איז אבער איבערגעוואקסען ניט בלויז די גרענעצען פון דעם לאנד, אין וועלכען ער האט געלעבט, נאר אויך די גרענעצען פון זיין צייט. רש"י איז געווען דער ערשטער, וואס האט קלאר און איינפאך ערקלערט, פערטייטשט די פערוויקעלטע קאזואיסטיק פון תלמוד, און איהם אויף אזא אופן צוגענגליך געמאכט פאר אלע. זיין געשריבענער פירוש אויף דעם גרעסטען טייל פון בבלישען תלמוד ערקלער-ט קורץ און דייטליך די טערמינאלאגיע, ווי בכלל דעם גאנצען געדאנקען-גאנג פון די תלמודישע געזעצלעהרער, און דער אנפאנגער, ווי דער טיפער תלמודישער למדן — בעידע טרינקען גלייך פון דעם קוואל. רש"י האט פערשטאנען די קונסט, ווי אזוי דורכזיכטיג צו מאכען דעם טעקסט פון תלמוד, אריינצודרינגען אין דער נשמה פון לעזער און מיט איין געלונגענעם אויסדריק אדער איין געלונגענער ווענדונג צו בעזייטיגען אלע מעגליכע מיספערשטענדנישען, פראגען און ספיקות. אויב דער תלמוד האט זיך דערהאלטען ביי יודען ביז היינטיגען טאג, אויב אט די פערוויקעלטע ריזיגען ענציקלאפעדיע איז אימשטאנד געווען אריינצודרינגען אין חדרים פאר פינף-זעקס-יעהריגע קינדער, — איז עס בלויז רש"י'ס פערדיענסט, "אהן זיין פירוש וואלט דער בבלישער תלמוד שוין לאנג פערגעסען געווארען". די געשריבענע עקזעמפלארען פון רש"ים פירוש זענען גלייך פערשפרייט געווארען אין אלע יודישע קהלות (אונטערן נאמען ק א נ ט ר ע ס) און ווען ס'איז אויפגעקומען די דרוקערײַ-קונסט האט מען איהם אנגעהויבען צו דרוקען פאראלעל מיט'ן טעקסט פון תלמוד.

אויסער דעם פירוש אויף תלמוד, האט רש"י אנגעשריבען א פירוש אויף גאנץ תנ"ך, און אויך דא איז ער צוגענגליך, פשוט און קלאר. ער פערטייטשט דעם געוועהנליכען זין פון די הייליגע ווערטער, און

ניט דערבײַ אָפּט צו די הלכי'שע אױסטײַטשונג פֿון פּסוק אָדער די אַגדישע דרשה, וואָס בעציהט זיך אויף איהם. דאָס האָט דעם פּירוש אויך זעהר פּאָלקסטימליך געמאַכט, און ביז דער לעצטער צײַט ווערט קיין חומש אָדער נביא נישט געדרוקט „אָהן רש״י״.

א דאַנק רש״ים ישיבה איז די פראַנצויישע שאַמפּאַן־פּראָווינץ געוואָרען א געסט פאַר דער יודישער געזעלשאַפֿט, און אויב שפּאַניען האָט ביז אַהער אַליין פּרעטענדירט אויף בבל'ס ירושה, האָט זי עס פֿון איצט אָן געמוזט טיילען מיט פראַנקרײַך.

נאָרנישט אויפגעטאָן פאַר דער יודישער קולטור האָבען די יודען אין איטאַליען. זייערע תלמודישע לעהרער האָבען זיי כסדר אויסגעשריבען פֿון דער פרעמד, און דער איינציגער איטאַליענישער יוד פֿון יענער צײַט, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך א שפּור אין דער יודישער ליטעראַטור, איז ר' נתן בן יחיאל פֿון רוים. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט א תלמודישען לעקסיקאָן, אונטערן נאָמען ערוך (1002).

אין יענער צײַט האָבען זיך אָנגעהויבען אַרויסרוקען די יודען פֿון מזרח־אייראָפּאַ. אין בעהמען, מעהרען און פּוילען האָבען זיך געפֿונען יודישע קבוצים נאָך פֿון פאַר'ן צעהנטען יאָהרהונדערט, און אין יאָהר 990 האָט איינער פֿון די קריסטליכע גדולים געקלאָגט אויף דעם אונגליק, וואָס די יודען אין פּראָג האַלטען בײַ זיך קריסטליכע שקלאַפֿען. יודען האָבען דאָ, ווי ס'איז צו גלויבען, געלעבט זעהר רײַך, און א געוויסע מעהרישע פּירשטין פֿון יענער צײַט זאָגט עדות אויף די יודען פֿון דאָרף ווישעגראָד, נעבען פּראָג, אַז „זיי זענען אָנגעשטאָפּט מיט זילבער און גאָלד״.

אין דער נײַגעגרינדעטער פּוילישער מלוכה, נעמליך אין דער דעמאָלדיגער הויפּטשטאָדט גנעזען, האָבען די יודען אויך געמענגט האַלטען קריסטליכע שקלאַפֿען, און די קריסטליכע הערשער האָבען זיי דאָס א לאַנגע צײַט נישט פערוועהרט.

די דאָזיגע מזרח־אייראָפּעאישע יודען האָבען קיין שום אָנטייל נישט גענומען אין דער אויפבויאונג פֿון דעם יודישען קולטור־בנין, און ערשט אין צוועלפטען יאָהרהונדערט הויבט מען אָן ווען נישט חען צו בעגעגנען נעמען פֿון תלמודישע געלעהרטע אין די סלאַווישע לענדער. עס איז זאָגאַר שווער צו ענטשיידען, צי די יודען אין מזרח־אייראָפּאַ שטאַמען פֿון די מערב־לענדער, אָדער זיי האָבען אַהער אײַנגעוואַנדערט אין פערשידענע צײַטען פֿון דרום־רוסלאַנד.

פערטעס קאפיטעל

דער ערשטער קרייץ-צוג

מיט דער ענדע פון עלפטען יאהרהונדערט הויבט זיך אן א נייער פאזיס אין די בעציהונגען צווישען קריסטענטום און איסלאם, — א פאזיס, וואס האט איינגעשריבען נישט איין בלוטיגען בלאט אין דער יודישער געשיכטע. פעטער פון אמיען, דער בעגייסטערטער וואנדערער-נזיר, מיט זיינע וועה-קלאגען איבער די צרות פון די קריסטליכע עולי רגל (פילגרימען, פוסגעהער צום הייליגען קבר אין ירושלים), האט צונויפגעזאמעלט ארום זיך אלע שיכטען פון דער קריסטליכער וועלט. פעאדאלען, ריטער, שטאדט-איינוואוינער און פויערן, — אלע האבען זיך פעראייניגט צו דעם צוועק פון געהן אויף ירושלים און אויסלייזען דעם הייליגען קבר פון דער הערשאפט פון די אונגלויביגע. פערשידענע אינסטינקטען האבען זיך דא פונאנדערגעשפילט: די אלגעמיינע רעליגיעזע בעגייסטערונג, דער עהרגייץ פון די קריגעריש-ראמאנטישע ריטער, די ווילדע ליידענשאפטען פון פערברעכערישע נאטורען, און צו דעם אויך געוויסע פאליטישע שטרעבונגען, וואס האבען א גאנץ קליינע שיכות געהאט צו גאט און דער קירך.

פאר יודען איז אט די בעוועגונג געקומען כמעט אונערווארטעט. זיי האט זיך ביז דער צייט גראד נישט שלעכט געלעבט אין דייטשלאנד: זיי האבען געפיהרט פערשידענע מסחרים און אפילו געמעגט בעזיצען גרויסע אונבעוועגליכע נחלאות. ווען דער בישאף הוזמאן פון שפייער האט געוואלט פערגרעסערן די בעדייטונג פון א

געוויסען דערבייאינגען ישוב, האט ער נישט געפינען קיין איידער מיטעל, ווי לאזען זיך דארט בעזעצען יודען. דערביי האט ער די לעצטע געגעבען א פאלשטענדיגע זעלבסט־פערוואלטונג, און אפילו דאס רעכט צו האלטען קריסטליכע שקלאפען (1084). נאטירליך, האט זיך דער הייליגער געלאזען גוט בעצאהלען פון דער יודישער קהלה פאר די געשענקטע זכיות (דריי מיט א האלבען פונט גאלד יעהרליך), און וויל די געשריבענע פריווילעגיום האבען קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאט נעגען דעם צארן פון קריסטליכען המון, האט דער בישאף אבגעזונדערט אינגאנצען דעם יודישען ישוב, אבגעבענדיג די יודען א אבגעצוימטען, פערשלאסענעם קווארטאל (געטא).

ביי אזא גייסטיגער אבגעשלאסענקייט פון דער ארימינער וועלט און אין אזא רעליגיעזער אטמאספערע בכלל, איז גאנץ לייכט געוועזען דער יודישער פאנטאזיע, זיך פונאנדערצושפילען. עס האבען זיך געפונען מקובלים־הייליגע, וואס האבען אויסגערעכענט, אז משיח מוז קומען אין די יאהרען צווישען 1096 און 1104, און די דייטשע יודען, וואס האבען ערשט מיט א יאהר פריהער (1095) בעקומען פון היינריך IV א דיפלאם מיט בעדייטענדע חסדים און זכיות, זענען פול געוועזען מיט די ליכטיגסטע האפנונגען. באלד האבען זיי אבער א שרעקליכען כלפ געקריגען, און אנשטאט צו פערנעהמען די געטליכע קלאנגען פונ'ם שופר של משיח, האבען זיי פלוצלינג דערהערט דעם ווילדען געשריי פון די פערשכור'טע קרייץ־טרעגער: „די יודען האבען אונזער משיח געקרייציגט, זאלען זיי־זשע אונזער גלויבען אננעהמען אדער שטארבען!"

דאס איז געוועזען א צוזאמענגעלאפענער, צעווילדעטער ערב רב פון פראנצויזישע, דייטשע, ענגלישע, לאטרינגישע און פלאנדרישע פראווינצען, וואס האט פאר אלעמען געדארפט שלאגען און רויבען. אין נאמען פון דעם הייליגען ציעל זענען דערווייל אין די מחנות גופא אבגעטאן געווארען די גרעסטע שענדליכקייטען — דאס איז שוין געוויגדיגט געווארען אויפ'ן חשבון פון דער קומענדיגער מחילה וסליחה, וואס איז פאראויס בעשטימט געוועזען פאר אלע אנטיילנעהמער פון דעם קרייץ־צוג. דערצו איז גענוג געוועזען דער ערפינדערישער אויפטו, אז די יודען זענען אויך אונגלויביגע, אום דער הייליגער ציעל זאל זיך אנהויבען שוין דא, אין די דייטשע און פראנצויזישע שטעדט, וואו ס'האבען זיך געפונען גרויסע יודישע ישובים.

די ערשטע קרבנות פון דעם הייליגען צוג זענען געווען די יודען פון דעם שטעדטיל רואן: די, וואס האבען זיך נישט געוואלט אבשמד'ען זענען גלייך דערהרג'עט געווארען. עס האט געזאלט אויף אזא אופן ווערן ווי א מין חוב פאר יעדען קרייץ-פאהרער, צו האבען אויף די קליידער נישט בלויז א רויטען-קרייץ, נאר אויך פלעקען פון יודיש בלוט; פון דעסטוועגען האט זיך די אנפיהרער'ס פארט ווי ס'איז איינ-געגעבען, אבצוהאלטען פון ווייטערדיגע יודישע שחיטות אין פראנקרייך. וואס ווייטער זענען אבער די בלוטיגע אינסטינקטען אלץ מעהר צוקאכט געווארען, און ווען די ערשטע שארען זענען אנגעקומען אין די געגענ-דען פון רהיין, האבען זיי נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען ארום זיך טויט, שרעקען און רויב.

די שרעק פאר דער בלוטיגער מחנה איז געווען אזוי גרויס, אז אין טריער האבען עטליכע מוטערס אליין דערשטאכען זייערע קינדער, און צעהנדליגער האבען זיך אריינגעווארפען אין אבגרונד פון מאזעל; די איבריגע האבען געפרובט בעטען שוץ ביי דעם ארטיגען בישאף עגילבערט; ער האט אבער נישט געוואלט ראטעווען זייערע לייבער פריהער, איידער זיי וועלן אליין נישט ראטעווען זייערע נשמות. אין שפייער האט די יודישע קהלה זיך פריהער פער-זארגט און אויסגעפועל'ט — פאר גוט געלד — ביים ארטיגען בישאף א פעסטע שמירה; די אנגעקומענע מחנה האט זיך דאן בענוגענט מיט צעהן צופעליג געט־אפענע יודען, וועלכע האבען זיך נישט געוואלט שמד'ען, און זענען געטויט געווארען (ח' איר, 1096).

פון שפייער האט זיך די מחנה אוועקגעלאזען קיין וואָרמס. דא האבען נאר די אנגעזעהענע און רייכע יודען בעקומען א שוץ פון ארטיגען בישאף; די איבריגע האבען זיך אין אנהויב געפרובט אליין פערטיידיגען מיט וואפען אין די הענד; זיי זענען אבער באלד בעזיעגט געווארען פון די אונצעהליגע שארען, און מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען זיך פון לעבען געשיידט. דא זענען אויך פארגעקומען סצע-נעם פון מוטער'ס, וואס האבען זייערע קינדער מיט מעסערס געקוילעט, אום זיי נישט איבערצוגעבען אין די הענד פון די „הייליגע ברידער". די לעצטע האבען אין דער צייט גערויבט, געצונדען, חרוב געמאכט יודיש האב און גוטס און נישט געשוינט אפילו די ספרי תורות (כ"ג איר).

דאס האט געדויערט זיבען טאג; דאן איז געקומען די רייהע

צו די „בעשיצטע“ יודען, וואס האבען זיך געפונען אין בישאף׳ס
פאלאץ. דער הייליגער „בעשיצער“ האט ערקלערט ווי צוגויפגעשטיקטע
יודען, אז ער קען זיי לענגער נישט האלטען און זיי מוזען זיך שמ-
ד׳ען; די אנגעזעהנסטע צווישען זיי האבען דאן געבעטען א קורצע צייט
אויף א ישוב הדעת, און ווען די אונגעדולדיגע „ברידער“ האבען ענד-
ליך אויפגעזעפענט די טהיר פון זייער חדר, האבען זיי דערזעהען פאר
זיך א הויפען מתים — די אונגליקליכע האבען זיך איינער דעם אנדערן
אויסגעקוילעט. אייגעגאנגען אויף א פשרה מיט׳ן געוויסען האבען נאר
געצעהלטע, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך שמחה כהן,
א יונגעל נאך, וואס די קעמפפער פאר דער גרויסער ליעבע האבען
שוין געהאט געטויט זיין פאטער און זיינע זיעבען ברידער. ער האט
זיך געלאזען פיהרען אין דער קירך און אין דעם אויגענבליק, ווען
מ׳האט איהם דערלאנגט דאס הייליגע בילד, האט ער ארויסגעצויגען
א מעסער פון אונטער׳ן קלייד און דערשטאכען דעם בישאפ׳ס א
קרוב. נאטירליך, איז ער שוין קיין לעבעדיגער פון „גאט׳ס הויז“ נישט
ארויס; דער המון האט איהם גלייך אויף שטיקער צוריסען. די אומ-
געקומענע האבען אפילו צו קבורה נישט געקענט קומען, און ערשט,
ווען די „ברידער“ האבען פערלאזען די שטאדט, זענען די קדושים
(איבער אכט הונדערט) געבראכט געווארען צו זייער הייליגער רוה.
אין מיינץ איז פארגעקומען דאס אייגענע, וואס אין ווארמס.
דא איז די מחנה געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון גראף עמעריך,
א קרוב פון ערצבישאף רוטהארד; דער לעצטער האט איינגערעדט די
יודען, זיי זאלען איבערגעהן צו איהם אין פאלאץ, וואו ער וועט זיי
בעשיצען. אזוי האט ער צונויפגעזאמעלט ביז דרייצעהן הונדערט יודישע
נפשות, פון וועלכע ער האט דערווייל אוועקגענומען זייער גאנץ פער-
מעגען, און ווען די צובושעוועטע מחנה איז צוגעקומען צו די טויערן
פון פאלאץ, האט ער געהייסען די יודען זיך אליין בעשיצען. געוועהנ-
ליך, זענען די הייליגע באלד געוועזען איננוועניג, און דא האט זיך
ווידער איבערגעחזר׳ט דאס בעקאנטע בילד: פערהייליגט גאט׳ס נאמען
און געפאלען פון אייגענעם ארער פון גוי׳שען מעסער. נאך דער
„בעשיצונג“ זענען דרייצעהן הונדערט קערפער׳ס פון יודישע מערטירער
ארויסגעפיהרט געווארען פון פאלאץ, און אין דער צייט האט זיך דער
הייליגער בעשיצער געטיילט מיט׳ן רויב: אבגעגעבען דעם גראף זיין
חלק. אין אנאנדער ווינקעל האט דער בישאף געהאט בעהאלטען נאך

זעלציג יודען — וואהרשיינליך די רייכסטע — זענען זיי אויך דערנאך געפונען און געטויט געווארען.

געשכר'ט האבען זיך דא אויך נאר יחידים. צווישען די לעצטע זענען געווען א געוויסער אוריה און א געוויסער יצחק מיט זיינע צוויי טעכטער, וועלכע האבען פאר דער פשרה שרעקליך בעצאהלט: אין צווייטען טאג ארום האט יצחק גע'שחט'ען זיינע צוויי טעכטער, און אונטערצינדענדיג די שוהל, האט ער מיט אוריה'ן זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען. ביי דער שרפה איז פערברענט געווארען א גרויסער טייל פון שטאדט.

אונטער דער צייט האט זיך אנאנדער מחנה, אונטער דער אנפיהרונג פון הערמאן ציםערמאן זיך געלאזען אויף קעלן, וואו ס'האט זיך געפונען די עלטסטע יודישע קהלה אין דייטשלאנד. דא זענען די בירגער פיעל מענשליכער געווען, און זיי האבען די יודישע איינוואוינער אריינגענומען צו זיך, אזוי, אז ווען די בלוטדורשטיגע קריעגער האבען זיך אריינגעריסען אין די יודישע הייזער, האבען זיי דארט קיין לעבעדיגען נפש נישט געפונען. דעם גאנצען וואוט און צארן האבען די „ברידער" דאן אויסגעגאסען אויף די יודישע ספרים, וועלכע זיי האבען צוריסען און מיט די פיס געטרעטען. כדי צו בעשיצען די אונגליקליכע אויך אויף ווייטער, האט דער מענשענפריינדליכער בישאף הערמאן III זיי שטילערהייד ארויסבעזארגט פון שטאדט און בעהאלטען אין זיינע ארומיגע שטעדטליך און דערפער. דא האבען די אונגליקליכע פערבראכט גאנצע דריי וואכען אין פאסטען און גאט-בעטען; „די טויערן פון הימעל זענען אבער פערשלאסען געווען", און די קרייץ-טרעגער האבען זיי אויך דא געפונען און געטויט. די בעהאלטענע האבען שוין איצט גארנישט געווארט אויף קיין הילף: זיי האבען זיך אליין איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס. א געלעהרטער זקן, מיט'ן נאמען ר' שמואל בן יחיאל, האט זיך אוועקגעשטעלט נעבען טייך און מיט א מעסער גע'שחט'ען זיין שענעם קרעפטיגען זוהן, וועלכער האט געענטפערט „אמן!" אויפ'ן פאטערס ברכה; דערנאך האט דער אלטער איבערגעגעבען דעם מעסער דעם שוהל-שמש, וועלכער האט אויף דעם זעלבען אופן איהם גע'שחט'ען, און אין דער צייט האט זיך צום הימעל געטראגען א הילכענדער „שמע ישראל" פון די ארומיגע יודען, וועלכע האבען זיך איבערגעגעבען די חוואליעס פון טייך (יוני 1096).

פון די רהיין-ברעגעס האבען די קרייץ-טרעגער זיך אוועקגעלאזען צו די ברעגעס פון דונאי, און דא האבען זיך איבער'געחזר'ט די אלע שוידערהאפטע סצענעס. אזוי ווי דער בעהמישער פירשט איז גראד געווען פערנומען אין א מלחמה מיט פוילען, האט קיינער נישט געשטערט די באנדעס אין זייערע בלוטיגע רציחות, און אין פראג האבען זיי איבער געוואלט אויסגעשמד'ט מאסען יודען. דער פראגער בישאף האט זיך אפילו ערנסט אנגענומען פאר יודען און געפרובט ווייכער מאכען די מערדערישע הערצער מיט שארפען מוסר; די לעצטע האבען אבער זייער קריסטענטום בעסער פערשטאנען, ווי דער נומהארציגער בישאף.

אזוי זענען פון די קרייצפאהרער אויסגעטויט געווארען אין די רהיין-געגענדען אליין ביז צוועלף טויזענד יודען, נישט רעכנענדיג די גייסטיג דערשלאגענע — די משומדים. די לעצטע האבען זיך, איבריגענס, כמעט אלע אומגעקעהרט צוריק צום יודענטום גלייך נאכדעם, ווי די בלוטיגע באנדע האט פערלאזען דאס לאנד. דאס האבען די פעראונגליקטע געטאן מיט דער ערלויבניש פון קייזער היינריך IV, וועלכער האט זיך אונטער דער צייט אומגעקעהרט קיין דייטשלאנד, און ארויסגעוויזען א שטארקע אונצופרידענהייט מיט די מעשים פון די בלוטיגע קרייץ-טרעגער. היינריך האט פאר דער הנחה, וואס ער האט געשענקט די געשמד'טע יודען, בעקומען א שארפען אויסרייד פון פויפסט קלעמענס III, ער האט זיך אבער דערמיט נישט גערעכענט, און די אנוסים זענען אונגעשטערט צוריק אריבער צום יודישען גלויבען. דער זעלביגער הערשער האט זיך אפילו געפרובט נוקם זיין אן די מעהר-אפיציעלע יודישע פייניגער, און ער האט געלאזען פערפיהרען א פראצעס געגען דעם ערצבישאף פון מיינץ רוטהארד, פאר זיינע פערברעכערישע מעשים בעת דער יודישער „בעשיצונג".

א גאנץ אנדער גורל האבען געהאט די יודען פון בעהמען. דא האבען די אנוסים אויך געוואלט וואס גיכער אראבווארפען פון זיך די מאסקע פון קריסטענטום, און מורא האבענדיג צו פערבלייבען אין לאנד, האבען זיי צונויפגענומען זייער האב און גוטס און זיך מכין געווען אויסצעוואנדערן קיין פוילין און קיין אונגארן. דערווייל האט זיך דער פירשט פון לאנד, ווראטיסלאוו, אומגעקעהרט פון זיין קריעגס-צוג, און ווען ער האט זיך דערוואוסט, אז די יודען פיהרען ארויס

פון דער מלוכה זייער פערמעגען, האט ער גלייך צושטעלט סאלדאטען אין אלע יודישע הייזער. דערנאך האט א פערטרעטער פון פירשט צונויפגערופען די פארשטעהער פון די קהלות און זיי ערקלערט אין פירשט'ס נאמען, אז אלץ וואס זיי בעזיצען, געהערט צו איהם, און זיי האבען קיין רעכט נישט, דאס אוועקצונעהמען.

„פון ירושלים'ס אוצרות, — האט זיי דעם פירשט'ס שליח מסביר געווען — פון ירושלים'ס אוצרות האט איהר קיין בעהמען גארנישט מיטגעבראכט. דורך וועספאסיאנ'ען בעזיעגט און פאר א שפאטבילינגען פרייז פערקויפט, זענט איהר צושטרייט געווארען איבערן גאנצען ערד-קוגעל. נאקעט זענט איהר, אלזא, אהער געקומען, און נאקעט קענט איהר זיך פון דאנען ארויסקלויבען. וואס ס'געהערט צו אייער אבפאל פון דער קירך — זאל זיך דער בישאף קאזמא מיט אייך דער-פאר רעכנען". געגען אזא לאגיק האבען די יודען, פערשטעהט זיך, גארנישט געהאט צו ענטפערן, און די גזירה איז אויסגעפיהרט געווא-רען מיט איהר גאנצער אכזריות. די בעהמישע יודען זענען פון קאפ ביז די פיס בערויבט געווארען, — מ'האט זיי איבערגעלאזען נאר אזוי פיעל, וויפיעל זיי האבען געדארפט צו שטילען דעם הונגער די ערשטע פאר שעה (1098).

נאך א ערגערן גורל האט געהאט די יודישע קהלה אין ירושלים. ווען די צווילרעטע קרייצפאהרער האבען נאך פיעל מיה און מפלות ענדליך איינגענומען די היילינגע שטאדט (1099), האבען זיי, ווי ס'איז שוין אויבען דערמאנט געווען, פערברענט לעבעדיגערהייד אלע יודען און קאראאימער, וואס האבען זיך דארט געפונען.

אזוי האט זיך געענדיגט דאס עלפטע יאהרהונדערט פאר די צושטרייטע זיהן פון דעם יודישען פאלק. דאס יודענטום איז דערשלא-גען, געפייניגט און בעליידיגט געווארען, און די נאכוועהען פון דעם גרויסען פאלקס-אונגליק האבען זיך געצויגען נאך א סך צעהנדליגער יאהרען. נאטירליך, האבען די צרות געווירקט אויף דער שטימונג און אויף דער גאנצער וועלט-אנשויאונג פון די געפייניגטע; די יודען אין די לענדער פון קרייץ-צוג זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך, האבען זיך שטארקער פערטיעפט אין די אלטע קוועלן פון דעם יודישען גלויבען, און דאס גאנצע לעבען זייערס איז אזוי ווי

פערצויגען געוואָרען מיט אַ פינסטערן נעבעל. *) בעזונדער שטאַרק האָבען זיך די יודען פון יענער צייט אַריינגעטאָן אינ'ם שטודיום פון תלמוד. די שאַרפזיניג־טיפע דיאַלעקטיק פון דעם געטליכען תלמוד איז געוואָרען דער בלויז פאַר די טיפע וואונדען, וואָס די בלוטיגע אונמענשען האָבען איבערגעלאָזען אינ'ם לייב פון די יודישע קהלות אין דער רהיין־געגענד; נעפייניגט אין דערהיים און בעליידיגט אין גאַס, האָט דער יוד זיך איינגעשלאָסען אין די פיער ווענט פון בית המדרש, וואו ער האָט אונגעשטערט געקענט וועבען זיינע אַלטע חלומות און פערזינקען אין דער פאַנטאַסטישער תלמוד־וועלט.

אויך דאָ אָבער האָט דאָס יודענטום געהאַט איבערצוטראָגען שטאַרקע אבידות אין יענער שרעקליכער צייט. אין יאָהר 1103 איז געשטאָרבען דער בעריהמטער ר' יצחק אַלפסי, וועלכער האָט בעגרינדעט און פערטיפט דעם שטודיום פון דער הלכה, און מיט צוויי יאָהר שפּעטער (1105) איז געשטאָרבען אויך דער פּאָפּולערער גרויסער מפורש ר' שלמה יצחקי (רש"י). דעם ערשטען האָבען די גרויסע יודישע דיכטער (ר' משה אבן עזרא, ר' יהודה הלוי און נ. א.) בעוויינט אין שענע געריימטע פערזען; דערפאַר האָט דעם צווייטען דאָס פאָלק אַליין בעקרוינט מיט אַ גאַנצער רייהע לעגענדעס, וואָס האָבען געשילדערט זיין געבורט, זיין לעבען און זיין טויט. לויט דער ערשטער לעגענדע איז רשי'ס געבורט פערבונדען געווען מיט דעם פאָלגענדען פאַקט: ר' שלמה'ס פאָטער, ר' יצחק, האָט געהאַט אַ טייערן בריליאַנט, וואָס די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען איהם שטאַרק געוואָלט אָבקויפען, כדי איינצופאַסען אין דעם בילד פון דער הייליגער יונגפרוי. ר' יצחק האָט אָבער דעם שטיין נישט געוואָלט פערקויפען צו אַזאַ צוועק, און ווען די גלחים האָבען איהם שטאַרק צוגעדריקט, האָט ער דעם בריליאַנט אַריינגעוואָרפען אין ים. דאַן איז אַרויס אַ בת־קול אין ר' יצחק'ס ישיבה, וואָס האָט אָנגעזאָגט: „ביי יצחק'ן וועט געבוירען ווערן אַ זוהן, וואָס וועט ווי אַ בריליאַנט בעלייכטען די יודישע אויגען אין דער חכמה פון תלמוד. אַנאַנדער

---

*) פון יענער צייט איז פערבליבען אַ גרויסע צאָהל הארצרייסענדע פּיוטים, עלעגיעס און סליחות, וואָס ווערן נאָך ביז היינטיגען טאָג געזאָגט בעם דאַווענען אין די טרויער־טעג.

לעגענדע דערצעהלט, אז דער העלדישער פלאמאנדישער אנפיהרער פון די פראנצויזישע קרייץ-פאהרער, גאטפריעד פון בוליאן, איז געקומען צום היליגען רש״י פרעגען, ווי ס׳וועט זיך ענדיגען דער קרייץ-צוג, און רש״י האט איהם געענטפערט: „דו וועסט איינגעהמען ירושלים און הערשען דארט דריי טאג. אויפ׳ן פירטען — וועלן דיך די ישמעאלים (מחמד׳גער) פון דארטין ארויסטרייבען און דו וועסט קומען אהער צוריק מיט דריי פערד״.

א רעליגיעזער וכוח

פינפטעס קאפיטעל

יודען אין שפאניען אונטער די אלמאראווידען

די הערשאפט פון די אפריקאנישע אלמאראווידען האט די לאגע פון די דרום-שפאנישע יודען נישט פערערגערט. דער צווייטער אלמאראווידישער הערשער אלי (1106—1143) האט יודען איבערגעגעבען די ארענדע פון אלע מלוכה-שטייערן און אויסער דעם האבען זיך ביי איהם און הויף אויך געפונען פיעל יודען, אלס הויכע מלוכה-בעאמטע. אלס לייב-ארצט פון דעם הערשער האט געדיענט דער יוד אבן-איוב-סאלאמאן-איבן-אלמואלעם, וועלכער האט געטראגען אויך דעם טיטול נשיא און וויזיר. דעם לעצטען טיטול האט געטראגען אויך א צווייטער יודישער ארצט און דיכטער אבולהאסאן אברהם בן מאיר איבן-קאמניאל פון סאראגאסא, וועלכען די גרעסטע דיכטער פון יענער צייט האבען געווידמעט זעהר הארציגע לויב-לידער פאר זיינע צדקות און אנדערע מעשים טובים. „ער איז — זאגט איין דיכטער וועגען איבן-קאמניאל — פאר זיין פאלק א בעשיצער און א העלפער; ער רוהט אין שפאניען און זיין ליעבע גרייכט ביז בבל און מצרים”.

בערידמט און בעזונגען איז אין יענער צייט געוועזען נאך א יודישער נשיא מיט׳ן נאמען שלמה איבן-פרוסאל. ער איז, ווי מ׳שיינט, געקומען קיין שפאניען אלס שליח פון א געוויסען קריסטליכען הויף, און בעת דער גרויסער שלאכט ביי אוקלעס איז ער גע׳הרגעט געווארען (1108). א הויכע שטעלע אין הויף פון איינעם פון די

מחמד'נישע פירשטען האט פערנומען אויך דער אסטראנאמישער שריפטשטעלער אברהם בן חייא אלבאר'געלאני (געב. 1065, געשט. 1136); ער איז געוועזן א מין פאליציי-מיניסטער (זאביב אם סכארטא) און האט אויך געהאט דעם טיטול נשיא. אלס געלעהרנטער אסטראנאם האט אברהם זיך אפט מתוכח געווען מיט די מחמד'נישע גייסטליכע און זיי אויפגעוויזען די ריכטיגקייט פון דעם יודישען קאלענדאר-סיסטעם.

פון די תלמודישע געלעהרטע איז אין יענער צייט דער בעריהמטסטער געוועזן ר' יוסף בן מאיר אבן-מיגאש, דער בעסטער תלמיד פון ר' יצחק אלפסי. נאכ'ן טויט פון דעם לעצטען, איז ר' יוסף אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דער ישיבה אין לוצענא, וואס איז געוועזן דעמאלט כמעט דער איינציגער תלמודישער צענטער פאר גאנץ שפאניען.

אזוי האט דאס שפאנישע יודענטום אין דעם יאהרהונדערט אויך קאנצענטרירט אין זיך בעדייטענדע פערטרעטער פון די פערשידענסטע יודישע און אלגעמיינע געביעטען; אמשטארקסטען אבער האט זיך דא אויסגעבילדעט די העברעאישע פאעזיע, און באלד האט זי אויך נייע ריעזיגע קרעפטען ארויסגעגעבען, וואס האבען פערשטאנען צו שפיעלען אויף די צארטסטע סטרונעס פון דער פאלקס-נשמה, און ארויסציהען פון זיי די שענסטע קלאנגען. עס איז ענטשטאנען א גאנצע פלעיאדע פון רייך בעגאבטע דיכטערישע נאטורען, צווישען וועלכע ס'האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט שלמה אבן צאקבל, יהודה אבן גיאת, ר' משה אבן עזרא און ר' יהודה הלוי.

דער ערשטער, אבן צאקבל, איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון דעם אראבישען מאקאמען-דיכטער האריר י און ער האט אנגעשריבען א סאטירישען ראמאן אין העברעאיש, אונטערן נאמען תחכמוני. דער העלד פון דעם ראמאן, אשר בן יהודה, דערצעהלט אין געריימטער פראזא אלץ, וואס ער האט איבערגעלעבט אין דעם משך פון א גאנצער רייהע יאהרען: ווי דאס לעבען האט אוהם כסדר פערפיהרט און גענארט מיט פערשידענע אילוזיעס. אין דעם ראמאן איז בעזונדער צו בעוואונדערן די אונגעוועהנליכע שפראכליכע לייכטקייט און פליסיגקייט, וואס דער דיכטער ווייזט ארויס ביים שילדערן געוויסע לעבענס-עפיזאדען.

בעדייטענד גייסטרייכער און פאעטישער פון אבן-צארבל'ן איז געווען ר' משה אבן עזרא (געב. 1070, געשט. 1139). ער איז געווען איינער פון די פיער ברידער פון דער פאמיליע אבן-עזרא אין גראנאדא, וואס האט אנגעהערט צו דער העכסטער יודישער אריסטאקראטיע. „מ'האט דערקענט אן דער איידעלקייט — שרייבט א כראניקער פון יענער צייט — פון די פיער פירשטליכע זיהן אונטערן נאמען אבן עזרא, אז אין זייערע אדערן פליסט בלוט פון דוד המלך'ס הויזגעזינד און זיי שטאמען פון אלטען אדעל“. פון די פיער ברידער איז משה (אבו הארון משה) געווען דער בעדייטענדסטער — זיין נאמען איז פעראייביגט געווארען אין דער העבראישער ליטעראטור.

אינטערעסאנט איז די לעבענס-געשיכטע פון דיעם אריסטאקראטישען דיכטער. ער האט זיך אין דער יוגענד ליידענשאפטליך פערליעבט אין א טאכטער פון איינעם פון זיינע ברידער, וועלכע האט איהם אויך געליעבט; איהר פאטער האט אבער פאר קיין פאל נישט געוואלט מסכים זיין אויף דער פערבינדונג. דער פערביטערטער משה האט דאן פערלאזען זיין פאטער'ס הויז און זיין געבורטס-שטאדט, און געוואנדערט דאס גאנצע לעבען איבער פארטוגאל און קאסטיליען, טראגענדיג אין הארצען דאס פערהערליכטע בילד פון דער יוגענד-געליעבטער. אין די וואנדער-יאהרען האט דער פערוואגלטער דיכטער נישט ווייניג געליטען. דאס האט זיין געמיט פערביטערט, און ווי זיין פארגענגער בן גבירול, האט ער אויך געקלאגט איבער פערראט און פאלשקייט, איבער די גרויזאמקייטען פון לעבען און איבער דער מענשליכער שלעכטסקייט; משה אבן עזרא איז אבער געווען נישט אזוי ליריש-צארט און נישט אזוי פאעטיש-איינגעהאלטען, ווי זיין פארגענגער פון מאלאגא (אבן גבירול), און פון זיין פעדער האבען זיך פון צייט צו צייט ארויסגעריסען אויך הייטערע, לעבענס-לוסטיגע ליעדער. זיין ליעדער-זאמלונג אונטערן נאמען „תרשיש“ ענטהאלט הונדערטער לויב-געזאנגען, ליעדער פון וויין און געזאנג, פרייד און ליעבע, לעבענס-לוסטיגקייט און פויגעל-כארען, און דערביי אויך טרויער-ליעדער איבער די פערשיעדענסטע שלעכטע זייטען פון דעם מענשליכען לעבען. אויסער דער זאמלונג, האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך דרייהונדערט געלעגענהייטס-ליעדער (געזאמעלט אין איין דיוואן) און ביז צוויי הונדערט פיוטים און סליחות, וועלכע זענען אריינגענומען געווארען אין די ימים נוראים'דיגע שוהל-תפילות פון די ספרדישע יודען.

ר׳ משה אבן עזרא האָט אָנגעשריבען אויך צוויי פּראָזאַישע ווערק אין אַראַביש: איינס איבער רעטאָריק און דיכטקונסט, וואָס איז גלייכצייטיג אַ מין געשיכטע פון דער שפּאַניש-יודישער פּאָעזיע, און דאָס צווייטע — בעקאַנט אין העבּרעאיש אונטערן נאָמען „ערוגת הבושם״ — איבער פראַגען פון מאָראַל און פילאָזאָפיע.

גרעסער פון ר׳ משה אבן עזרא און אויך פון אַלע העבּרעאישע דיכטער פאַר איהם איז געווען אבול-חסאן יהודה בן שמואל הלוי פון אַלט-קאַסטיליען, אָדער ווי ער ווערט פּשוט גערופען: ר׳ יהודה הלוי. דאָס איז געווען אַ אויסגעוועהלטער, פון גאָט געקוש-טער ליר־ישער דיכטער, וועלכער האָט מיט זיינע בעצויבערנדע ליעדער פערטונקעלט אַלץ, וואָס איז געשאַפען געוואָרען אין דער העבּרעאישער שפּראַך, זינט די נבואה האָט זיך אָבגעטאָן פון יודען.

געבּוירען אין טאָלעדאָ אין יאָהר 1085, האָט הלוי זעהר יונג אויסגעוואַנדערט אין דרום-שפּאַניען, וואו ער האָט געלערנט תלמוד (אין דער ישיבה פון ר׳ יצחק אלפסי) און אַנדערע למודים. דאָ האָט ער זיך אויך בעפריינדעט מיט דער אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע אבן עזרא, און בעזונדער מיט דעם עלטערן ר׳ משה אבן עזרא, וועל-כער האָט דער ערשטער ענטדעקט דעם אונגעוועהנליכען טאַלאַנט פון׳ם יונגען קאַסטיליער און איהם בעגייסטערט געלויבּט. אין דעם פעריאָד פון זיין לעבען האָט יהודה אויך, ווי זיין עלטערער פריינד, איבערגע-לעבט דעם פערשכּורנ׳דען צויבער פון דער ליעבע, און זיינע ליעדער פון דער צייט קענען גערעכענט ווערן פאַר קלאַסישע מוסטערן פון ליעבעס-פּאָעזיע. דאָ פיהלט זיך די מאָס און די זיכערהייט פון אַ עכ-טער קינסטלער-נאַטור — יעדעס וואָרט אָטעמט מיט אינערליכען גלוט, מיט אַ רייכער דיכטער-פאַנטאַזיע און אין יעדען ליעד שפּיגעלט זיך אָב די שענע דרום-נאַטור מיט איהרע פערחלומ׳טע הימלען, גרינע פעלדער און בלויע וואַסערן.

בּישעפטיגט האָט זיך ר׳ יהודה הלוי מיט מעדיצין, און אין טאָלעדאָ, וואו ער האָט זיך אין גיכען אומגעקעהרט, איז ער בעריהמט געווען אַלס גוטער אַרצט; די מעדיצינישע פּראַקטיק איז אָבער דעם דיכטער נישט צום האַרצען געווען — ער האָט זיין גאַנצען שאַפענדען גייסט פערווענדעט פאַר דער פּאָעזיע און פאַר דער ערפאָרשונג פון יודענטום. די עמפּפינדליכע נאַטור פון דעם יונגען דיכטער האָט זיך אָבגערופען אויף אַלע ערשיינונגען פון וועלט און לעבען, און יעדע

רחל שאַליט — יהודה הלוי

(אַ צייכנונג צו היינריך היינעס „די העברעאישע
מעלאָדיען פון יהודה הלוי")

נאַטירליכע אָדער מענשליכע שענקייט האָט אויפגערודערט די סטרונעס פון זיין צאַרטער נשמה. שענהייט פון פרויען, צדקה און מעשים טובים, די חתונה פון אַ גוטען פריינד, מאַלערישע לאַנדשאַפטען, די מוזיק פון די ברויזענדע ים־חוואַליעס, — אַלץ בעגייסטערט דעם יונגען זינגער און רייסט אַרויס פון זיין ברוסט זיסע, קלינגענדע הימנעס. אין דעם אַלעם האָט זיך אָבער נאָך נישט אָבגעשפּיגעלט דאָס אמת־אינערליכע, איינגענטימליכע פון דעם דיכטער'ס נשמה. די עכטע גרויסקייט פון ר' יהודה הלוי אַלס דיכטער ווייזט זיך אַרויס ערשט אין זיינע נאַציאָנאַלע ליעדער, — אין די ליעדער, וואו ער בעזינגט די פערגאַנגענהייט און צוקונפט פון דער יודישער אומה, וואו ער בעקלאָגט די איצטיגע קנעכטשאַפט פון דעם אַמאָליגען בן מלך, וואו ער דריקט אויס די יודישע האָפנונג און פערצווייפלונג, די הערליכע ליכטיגקייט פון די יודישע חלומות און די פינסטערניש פון דער יודישער ווירקליכקייט. ר' יהודה הלוי איז געווען דער ערשטער דיכטער, וואָס האָט פערקערפּערט אין זיין נשמה די נשמה פון דער גאַנצער אומה, מיט איהרע ליידען און וועהטאָגען, עראינערונגען און האָפנונגען, דעריבער ווירקען זיינע ליעדער אַזוי שטאַרק אויף'ן לעזער'ס געמיט; אבן גבירול'ס עלעגיעס אויף זיינע פערזענליכע צרות רופען אַרוס אין אונז אַ געוויסען מיטלייד; ר' משה אבן עזרא'ס קלאָג־ליעדער איבער זיין געליעבטער, וואָס איז אַזוי וויט פון איהם, ריהרען אונז איגנאַנצען נישט, דער טרויער אָבער פון דעם נאַציאָנאַלען דיכטער איבער דער כנסת ישראל, וואָס איז געוואָרען צו שאַנד און רויב, איבער זיין הארצענס־געליעבטער מוטער ציון, וואָס איז עלענד און פערלאָזען, — דער טרויער מוז אַריינדרינגען אין יעדען פיהלענדען געמיט און איהם אויפטרייסלען.

אין איין דיאַלאָג צווישען גאָט און דער כנסת־ישראל קלאָגט די לעצטע מיט'ן דיכטער'ס מויל:

אויף אָדלער־פליגעל האָסטו דיין טייבעלע (דער יודישער אומה) געטראָגען, אין דיין שוים האָסטו זי בעהאַלטען, אין די טיפענישען פון דיינע צימערן; פאַרוואָס־זשע האָסטו זי איצט פערלאָזען? אָט וואַנדערט זי אין די וועלדער, און פון אַלע זייטען זענען איהר נעצען אונטערגעשטעלט. פרעמדע פערלאָקען איהר מיט אַנדערע געטער, און זי וויינט אין דער שטיל נאָך דעם אויסגעוועהלטען פון איהר יוגענד... און קיין וואונדער און קיין צייכען און קיין ענטפלעקונג.

און פרעג איך: ווען וועט דאס וואונדער געשעהן? ענטפערן די נבואות: ס'א שווערע פראגע"...

בעזונדער שטארק איז דער נאציאנאלער טרויער אויסגעדריקט אין די ציונ'ס-ליעדער. דא פיהלט זיך אין יעדער שורה, ווי דעם דיכטער'ס הארץ צוגיסט זיך און געהט אוים פון ליידענשאפטליכער בענקשאפט נאך דער פערלאזענער מוטער ציון:

„ווער וועט מיר פליגלען געבען, און איך וועל צו דיר אוועק-שוועבען, און וועל די שטיקער פון מיין הארץ לאזען זיך צפלען צווישען דיינע בערג!.. מיר וועט זיס זיין צו געהן בארוועס און נאקעט אויף די וויסטע חורבות, וואס זענען געוועזען דיינע פאלאצען, אין דעם ארט פון דיין ארון, וואס איז בעהאלטען, אין דעם ארט פון דיינע כרובים, וואס האבען גערוהט אין די בעהעלטענישען פון דיינע חדרים... ווי קען מיר זיס זיין עסען און טרינקען, ווען איך זעה, ווי הינט שלעפען דיינע לעמפערטען; אדער דאס ליכט פון טאג ווי קען מיינע אויגען לייכטען, ווען איך זעה אין מויל פון ראבען די פגרים פון דיינע אדלערס... — — — — — — — — — — — —

„ווער וועט מיר אדלער-פליעגעל געבען, און איך וועל דיין ערד אנזאפען מיט מיינע טרערען. איך וועל די שטיינער דיינע קושען און האלזען, און דער טעם פון דיינע לייהם-שטיקער וועט מיר פון האניג זיסער זיין... מיין הארץ איז אין מזרח און איך בין אין עק מערב — ווי זאל מיר שמעקען, וואס איך עס. און ווי זאל עס זיס זיין?"

אזוי האט דעם דיכטער'ס הארץ נישט אויפגעהערט צו קלאגען אין צעהנדליגער ליעדער, און ענדליך האט אט די אידעאלע ליידענ-שאפטליכע בענקשאפט איהם איננאנצען בעהערשט — ער האט נישט געקענט מעהר בלייבען אין „עק מערב", ער האט געמוזט פאהרען און מיט זיינע אויגען אנקוקען דעם געגענשטאנד פון זיינע אייביגע חלומות, די חורבות פון דער פערגאנגענער יודישער גרויסקייט. עס איז געווארען ווי א לעבענס-אידעאל פאר דעם בעגייסטערטען דיכטער, און קיין קרבן איז נישט אימשטאנד געווען, איהם אבצוהאלטען פון דעם געוואגטען שריט. ער האט פערלאזען זיין איינציגע טאכטער און זיין ליעבען אייניקעל; ער האט פערלאזען די ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט און טאלעדא, מיט א גרויסער צאהל תלמודים און פריינד, וואס האבען איהם געליעבט און פערעהרט; ער האט זיך מיט אלץ

געשײדט, און אונטערגענומען די װײטע און געפערליכע רײזע אינ'ם הײליגען לאנד (1140).

אין שפאניען האט זיך ר' יהודה הלוי געזעצט אויף א שיף, װאס איז געגאנגען קײן מצרים, און דא, געטראגען איבער די ברױזענדע חוואליעס, האבען זיך פונ'ם דיכטער'ס ברוסט ארויסגעריסען מעלאדיעזע ים-געזאנגען, װאס צײכנען זיך אויס מיט א אונגעװעהנליכער שענקײט. דער דיכטער זינגט:

כ'האב פערגעסען אלע ליעבסטע,
כ'האב פערלאזט מײן אײגען הויז;
כ'האב דעם ים זיך אפגעגעבען —
טראג מיך, ים, צום מוטער'ס שויס!...

אנגעברוגזט האט דער ים זיך
און געקנײטשט זיך און געקרומט —
פלוצים האט ער זיך צובײזערט
און ער װיעגט זיך שוין און ברומט.

און אט לויפען שוין אקעגען
װילד און בײז מיט װײסען שוים
חוואליעס-לײבען, חוואליעס-שלאנגען
אויסגעוואקסען פון דעם תהום.

אט האט זיך א מאל געעפענט,
אט שטעהט אויף א הויכער בארג —
פלאטער, זעגעל! בויג דיך, מאסטבוים! —
דו, מײן הארץ, בלײבסט פעסט און שטארק.

האסט א גרויסען גאט אין הימעל,
ימים שפאלט ער מיט זײן האנד;
אויף זײן פליגעל מיט זײן שטורם
בראנגט ער דיך צום ליעבען לאנד.

(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק)

זיך אָבשטעלענדיג אין מצרים, איז ר׳ יהודה הלוי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד פון די דאָרטיגע יודישע חשובים, צווישען וועלכע עס האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זייער הארציגער גאסטפריינדליכקייט דער אלעקסאנדרינישער געלעהרטער און דיכטער אהרן בן-ציון אבן-אלמאני און דער נגיד פון מצרים שמואל בן חנניה אבו-מאנסור, וועלכער האט דעם בעריהמטען דיכטער בעזונדער איינגעלאדען צו זיך קיין קאהירא. דא האבען די איבערגע-געבענע פריינד און פערעהרער פון דעם גרויסען דיכטער איהם אפילו געפרובט איבערצורעדען, ער זאל אינגאנצען אויפגעבען די געפעהרליכע רייזע אינ׳ם הייליגען לאנד; דער בעגייסטערטער ציון-זוהן האט זיך אָבער נישט אונטערגעגעבען: ער האט זיך אוועקגעלאָזען אויף דעם מסוכנ׳דיגען וועג קיין פאלעסטינא, וואס האט זיך דעמאלט געפונען אונטער דער הערשאפט פון די קרייץ-פאהרער, און פון דעם מאָמענט אָן, זענען נישט דערגאנגען מעהר קיינע שפורען פון דעם הייליגען וואנדערער, אזוי, אז מ׳ווייס אפילו נישט, צי זיינע פיס האבען זוכה געווען צו בעטרעטען די הייליגע ערד. די לעגענדע דערצעהלט, אז ר׳ יהודה הלוי, איז צוגעקומען צו די טויערן פון ירושלים, און דער-זעהענדיג פון דער ווייטען די חורבות פון גאט׳ס הויז, האט ער איינ-געגראָבען דעם קאפ אין דר׳ערד, און אויסגעוויינט די בעריהמטע עלעגיע, וואס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער: ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך", אין דעם איז אנגעפאהרען אנ׳אראבישער רייטער, וועלכער האט דעם וויינענדען דיכטער צוטרעטען מיט די פיס פון זיין פערד

דער דאָזיגער „ציון, הלא תשאלי איז, איבריגענס, דאס בעסטע כמעט פון אלע הלוי׳ס ציונ׳ס-ליעדער, וואס זענען צו אונז דערגאנגען אין די תשעה באב׳דיגע קינות. דער דיכטער שרייט אויס מיט א צובלוטיגט הארץ:

בענקסט אויך נאך דיינע קינדער, מוטער ציון,
ווי זיי, צוויהטע און צושפרייטע בענקען?
ווילסט אויך, ווי זיי פון דיר, א ליעבען גרוס בעקומען?
דא האסטו איהם! א גרוס פון נאהענטע און ווייטע
אין הארצען דורות-לאנג געוואָרעמט, טראָגט איהם
פון אלע עקען וועלט, דורך ימים און מדבריות,
צו דיר אין שוים איין עלענד קינד דיינס, איינער

פון די, וואָס זאַפּען אָן, ווי טוי דײַן חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענעדיגע טרערען
און שטאַרבען אין דער פרעמדער פערליעבטע און פערבענקטע...
מיך ציהט צו דיר!... בײַנאַכט אויף דײַנע חורבות
בין איך דײַן נאַכט-אײַלע, דײַן יאָמערליעד,
און חלום'ט זיך מיר נאָר דײַן מאָרגענשטערן — ווער איך
דײַן נאַכטיגאַל, דײַן קלינגענדיגע האַרפע...

כ'וויל זעהן, אַ גרויסער גאָט, נאָר איין שטראַהל ליכט
נאָר איין שטראַהל ליכט פון יענעם מאָרגענשטערן,
וואָס דאַרף, וואָס מוז אַמאָל נאָך העל און ליכטיג
זיך אָנצינדען אויף ציון'ס בלויען הימעל
בענייען און בעפרישען זי מיט יוגענד...
גענוג, איין זיסען חלום לאָז מיך זעהען נאָך..
און אויסגעהן מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען...
(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאַליק).

בעזונדער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם גרויסען נאַציאָנאַלען דיכטער איז דאָס, וואָס אַט די לײַדענשאַפטליכע בענקשאַפט נאָך ציון איז געווען פאַר איהם נישט בלויז אַ דיכטערישע שטימונג, נאָר אויך אַ טיעף-ערנסטע איבערצייגונג; ר' יהודה הלוי איז געווען אויסער אַ לירישער דיכטער, אויך אַ ווײַטזיכטיגער און אָריגינעלער דענקער, און די שענקייט, וואָס ער אַרויסגעוויזען בײַם אויסדריקען דעם יודישען נאַציאָנאַלען געפיהל, האָט איהם נישט פערלאָזען אויך דאַן, ווען ער האָט בעגרינדעט דעם נאַציאָנאַלען געדאַנק פון יודענטום.

דער הײַסער נאַציאָנאַלער יוד פון טאָלעדאָ האָט דער ערשטער בעגריפען די בעדײַטונג פון יודענטום אַלס זעלבסטשטענדיגע היסטאָרישע ערשײַנונג, און ווערהענד אַלע יודישע פילאָזאָפען פאַר איהם האָבען זיך כסדר בעמיהט צוצופאַסען די עיקרים פון דער תורה צו די יסודות פון דעם העלענישען ראַציאָנאַליזם, — האָט ר' יהודה הלוי אָפען און דרײַסט ערקלערט, אַז דער עצם מהות פון יודענטום האָט קיין שום געמײַנזאַמעס נישט מיט'ן העלעניזם און איז אויך — פיעל העכער פון איהם

כדי צו דערווייזען דעם אמת, האָט ר׳ יהודה אָנגעשריבען א גרויס ווערק (אין אראַביש), וואָס איז שפּעטער איבערזעצט געוואָרען אין העבּרעאיש, אונטערן נאָמען „ספר הכוזרי". דאָס ווערק איז געשריבען אין דער פאָרם פון א דיאלאָג צווישען דעם כאַזאַרישען קעניג בולאַן (רער, וואָס האָט זיך מגייר געווען) מיט א גרויסען פילאָזאָף און דערנאָך — מיט א יודישען געלעהרטען. דער פילאָזאָף, וועמען דער געצענדיענערישער קעניג האָט גערופען צו זיך, ער זאָל איהם שטילען זיין אונרוהיגען געוויסען, — ענטוויקעלט א גאַנצע טעאָריע פון גלויבען אָדער, ריכטיגער געזאָגט: נישט גלויבען, אי׳ם גייסט פון פלאַטאָן און אריסטו. ער ערקלערט דעם קעניג, אז די גאָטהייט איז צו-הויך, אום צו שטעהן אין וועלכער ס׳איז בעציהונג מיט׳ן מענשען און צו פערלאַנגען פון איהם פערעהרונגען און בעזונדערע מעשים.

דער קעניג בלייבט אָבער מיט דער טעאָריע נישט צופריעדען. זיין רעליגיעזער געפיהל זאָגט איהם, אז ס׳מוזען יא זיין גוטע מעשים און שלעכטע, געטליכע ענטפּלעקונגען, א געטליכער ווילען און בכלל עטוואָס אַזוינס בנוגע צום מענשען, וואָס די פילאָזאָפען מיט זייער שכל ווייסען עס נישט. דאַן רופט דער קעניג צו זיך פערטרעטער פון קריסטענטום און איסלאַם, און ווען ער זעהט, אז ביידע שטיצען זיך אויף דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, ווי ער איז אויסגעדריקט אין די הייליגע שריפטען, שיקט ער אויך נאָך א יודישען געלעהרטען, וועלכער ענטוויקעלט פאַרן קעניג די פילאָזאָפיע פון יודענטום. לויט דער דאָזיגער פילאָזאָפיע, שטיצט זיך די יודישע אמונה נישט אויף קיין השערות פון דעם מענשליכען פערשטאַנד, נאָר אויף רעאַלע פאַקטען און ענטפּלעקונגען, וואָס טראָגען אויף זיך דעם שטעמפּעל פון היסטאָרישער ווירקליכקייט. יעדער מענשליכער געדאַנק, יעדע פילאָזאָפיע קען זיך אָנהויבען ערשט נאָך די געשעהענע מופתים פון דער ביבעל — די מופתים, די ענטפּלעקונגען גופא געהען נישט אַרונטער אונטער קיין סוג פון קריטיק. דאָס איז געווען א פּלוצלינגע ערשיינונג אינ׳ם גאַנצען וועלטאַל, אין דער גאַנצער יצירה: די געטליכקייט האָט זיך ענטפּלעקט פאַר מיליאָנען קינדער פון איין אויסגעוועהלטען שטאַם, וועלכען זי האָט געמאַכט פאַר׳ן טרעגער און פערשפּרייטער פון איהרע אמת׳ען, פון איהרע פאָדערונגען. זוכה געווען צו דער ענטפּלעקונג האָט די יודישע אומה, א דאַנק איהר אָנגעבוירענער זיטליכקייט, א דאַנק איהר

נאַטירליכער רעליגיעזיטעט, און זי בילדעט אויף אזא אופן דאָס הארץ פון דער גאַנצער מענשהייט.

ווי דאָס יודישע פאָלק אַזוי איז אויך דאָס יודישע לאַנד אויס־געוועהלט — דאָרט האָט זיך גאָט׳ס הערשאַפט בעזונדער דייטליך אַרויס־געוויזען, דאָרט האָט זיך זיין ווילען ענטפּלעקט דורך די נביאים. פון זיי שטאַמען די געבאָטען און פערבאָטען אין דער תורה, וועלכע זענען געגעבען געוואָרען, כדי צו פּפלעגען און דערהאַלטען אין דער יודישער אומה די געטליך־נביאי׳שע נאַטור, כדי יעדער שריט פון דעם יודען׳ס לעבען זאָל זיין בעשטימט צו אַ הויכען געטליכען ציעל — יודען זאָלען זיין גייסטיג־הויך, גרויס, הייליג. דעם זעלבינגען צוועק האָבען אויך די יודישע צרות — דאָס הייליגע פאָלק מוז געלייטערט ווערן, אום צו קענען בעסער אויספיהרען די גרויסע ערציהונגס־פליכטען, וואָס די געטליכקייט האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט.

ביי דעם אַלעמען איז דאָך דאָס יודענטום וויַיט פון עקסטרעמען אַסקעטיזם. די געבאָטען פון דער תורה שטרעבען נאָר צו שאַפען אַ האַרמאָנישען לעבענס־סיסטעם, אַ סיסטעם פון אויסבילדען אין אַ בעשטימטער מאָס אַלע טיילען פון דעם מענשליכען אָרגאַניזם: עס זאָל דער גוף נישט אויסוואַקסען אויפן חשבון פון דער נשמה און דער יחיד אויפן חשבון פון כלל.

דאָס איז דער תמצית פון ר׳ יהודה הלוי׳ס רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע, וואָס שטעלט אַוועק אויפן ערשטען פּלאַץ נישט דעם אַבסאָלוטען אמת, נאָר די האַרמאָנישע אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, די גערעכטיגקייט אינ׳ם מענשליכען צוזאַמענלעבען און די ריינ־קייט פון דעם מענשליכען געפיהל. פון דעם שטאַנדפּונקט האָט זיך ר׳ יהודה הלוי געמוזט בעציהען נעגאַטיוו אי צו דעם שטרענגען ראַצי־יאָנאַליזם, אי צו די אַנטי־עטישע שטרעבונגען פון דער גריכישער קול־טור. ער שרייבט:

„זאָל דיך נישט פערלאָקען די גריכישע קלוגהייט, וואָס האָט קיין פרוכט נישט, נאָר בלומען... דו הערסט די רייד פון איהרע בלאָנדזשענדע חכמים, געבויט אויף שפּינוועבס און בויך־סברות, און קעהרסט דיך אום מיט אַ פוסט הארץ, נישט בעפרידיגט, דערפאַר מיט אַ מויל פול פּלוידעריי".

זעקסטעס קאַפּיטעל

דער צווייטער קרייץ־צוג; די שמד־גזירות אין די מחמדינישע לענדער

אין דער צייט, ווען די געבילדעטע יודען אין שפּאַניען האָבען געאַרבייט פאַר דער אויסבילדונג פון דעם יודישען געשמאַק און דעם יודישען געדאַנק, האָבען די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען אין פראַנקרייך פאָרטגעזעצט די פרוכטבאַרע טעטיגקייט פון דעם גרויסען ר׳ שלמה יצחקי אויף דעם געביעט פון דער יודישער טראַדיציע, פון דער יודישער געזעצגעבונג. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון צוועלפטען יאָהרהונדערט, אונטער דער הערשאַפט פון די קעניגען לואי IV און לואי VII, ווען די יודען אין פראַנקרייך האָבען געלעבט נישט בלויז רוהיג, נאָר אויך רייך און הרחבה׳דיג. יודען האָבען דאָ געהאַט אין דער צייט גרויסע הייזער און נחלאות, פעלדער און וויין־גערטנער, באַנקהייזער און גרויסע מאַגאַזינען (כמעט א העלפט פון׳ם דעמאָלטיגען פּאַריז האָט אָנגעהערט צו יודען), און זייער פּאָליטישע לאַגע איז אויך געווען פעסט און געזיכערט. בראש פון יעדער קהלה איז געשטאַנען א יודישער בירגערמייסטער מיט ברייטע פּאָלמאַכטען, וואָס פלעגט אויסגעקליבען ווערן פון דער קהלה און האָט זיך געפונען אונטער דער שוץ פון קעניג אָדער פון דעם באַראָן, צו וועלכען די שטאָדט האָט אָנגעהערט. יודען האָבען אפילו פערנומען הויכע מלוכה־פּאָסטענס, און ר׳ יעקב תם, איינער פון די גרעסטע תלמוד׳ישע אויטאָריטעטען אין יענער צייט, איז געווען א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף.

בײַ אזא נינסטיגער מאטעריעלער לאגע האט די ישיבה אין צפון פראנקרייך, וואס איז געגרינדעט געווארען פון דעם גרויסען ר׳ שלמה יצחקי, געקענט ענטוויקלען א אינטענסיווע אקאדעמישע טעטיגקייט. נאכדעם ווי דער טעקסט פון תלמוד איז קלאר ערקלערט געווארען, האבען זיך איצט געעפענט נייע קוועלען פאר אלערליי לאגישע דרינגענישען און פערגלייכונגען, און עס איז ענטשטאנען דער פלפול, די מעטאדע פון צוגליידערן יעדער הלכה און צוגעבען צו איהר נייע מסקנות מיט נייע מעגליכקייטען. אט די צוגעגעבענע פשט׳ל־דיגע טעקסטען האבען בעקומען דעם נאמען „תוספות" און די, וואס האבען זיך בעטייליגט אין דעם — „בעלי התוספות" (תוספיס׳טען).

דעם קרייז פון די ערשטע תוספיס׳טען האבען געבילדעט אמ־מעהרסטענטייל מיטגלידער פון רש״ים משפחה: זיינע צוויי איידים׳ס ר׳ מאיר בן שמואל און ר׳ יהודה בן נתן (איינע פון רש״ים טעכטער איז אליין געוועזען זעהר געלעהרנט אין תלמוד און זי פלעגט אין פאטער׳ס נאמען ענטפערן אויף פערשידענע תלמודישע אנפראגען); זיינע דריי אייניקלעך: ר׳ יצחק, ר׳ שמואל און ר׳ יעקב, די זיהן פון דעם דערמאנטען ר׳ מאיר, און ר׳ יצחק בן אשר הלוי פון שפייער, רש״ים א קרוב. די מעהרסטע פון די דאזיגע תוספיס׳טען זענען געוועזען אויך מפרשים פון תנ״ך; דאס זענען אבער געוועזען מעהר אגדי׳שע דרשנים, און זייערע פירושים זענען אייגענטליך געוועזען, ווי א מין תוספות אויך אויף די הייליגע שריפטען.

א אויסנאהם פון די אלע האט געמאכט אין דער הינזיכט ר׳ שמואל בן מאיר (בעקאנט אונטערן נאמען רשב״ם). ער האט אנגעשריבען א פירוש אויף דער תורה אהן דרש, אהן פשט׳לדיגע אגדות, נאר היטענדיג דעם פשוט׳ען טייטש פון די ווערטער (פשט).

אט די רוהיגע גייסטיגע טעטיגקייט איז אבער באלד איבערגע־ריסען געווארען — אויף דעם יודישען הימעל האט זיך ווידער א פינסטערער וואלקען פערצויגען. די קריסטליכע ריטער, וואס האבען געהאט עטליכע צעהנדליג יאהר אין זייערע הענד די הייליגע שטאדט (ירושלים), זענען בעזיגט געווארען פון דעם טערקישען העלד נורעד־דין, וועלכער האט זיך געקליבען ארויסצוטרייבען די קריסטען פון גאנץ אזיען. די הילפלאזע ריטער האבען זיך דאן געווענדעט נאך הילף צו אייראפא; אויף דער בקשה האט זיך באלד אפגערופען דער פויפסט עוגעניוס III, און אין גיכען האבען די קעניגען פון פראנקרייך און

דײַטשלאַנד זיך שוין עוסק געווען אין די הכנות צו אַ נײַעם קרײַצ־צוג (47 — 1146).

כדי צוצוציהען וואָס מעהר קאַמפּפס־ברידער, האָט דער פּאַפּסט אַרויסגעגעבען אַ בוללא, אין וועלכער ער האָט מודיע געווען, אַז יענע אַלע, וואָס וועלען אַרײַנטרעטען אין דער הײליגער אַרמעע, דאַרפען נישט בעצאָהלען יודען קײן פּראָצענט פאַר זײערע חובות. וועגען דער בוללא האָט, לויט אַ בעפעהל פון רוים, געמוזט דרשה'נען אַפילו דער בעריהמטער גלח בערנאַרד, וועלכער איז אין אַלגעמײן געווען אַ הײסער געגנער פון פערברעכערישע מעשים צוליעב הײליגע ציעלען. אַן אַנדער גײַסטליכער, פּעטער פון קליוני (דער עהרווירדיגער) האָט שוין דערנאָך די זאַך פיעל ברײַטער אויסגעשטעלט. ער האָט זיך געווענדעט צום קעניג לודוויג VII און איהם אָנגערײצט נעגען יודען, בעשולדיגענדיג זײ אין די פערשיעדענסטע פערברעכענס. דערבײ האָט דער הײליגער וויעדער איבערגעחזר'ט דעם אַלטען אויפטו וועגען דער יודישער „אונגלויביגקײט".

„צו וואָס נוצט עס אונז, — האָט ער געשריעבען דעם קעניג — זיך אויסצולאָזען אין ווײַטע לענדער זוכען די שונאים פון קריסטענטום, ווען די גאָט־לעסטערנדע יודען, פיעל ערגער פון די סאַראַצענען, לעבען דאָ צווישען אונז, שענדענדיג קריסטוס'ען און די הײליגקײטען פון דער קירך! גלויבט דאָך דער סאַראַצען גלײַך ווי מיר, אַז קריסטוס איז פון אַ יונגפרוי געבוירען, און איז דאָך פערפלוכט, ווײַל ער גלויבט נישט אין קריסטוס'עס לעבעדיג ווערן, הײַנט ווי שוין די יודען, וואָס לײקענען אַלץ אָב. איך פאָדער נישט, מ'זאָל די פערשאָלטענע טויטען, דען עס שטעהט געשריעבען: „דו זאָלסט זײ נישט טויטען"; נאָר זײ זאָלען, ווי דער ברודער־מערדער קין, פערברענגען זײערע יאָהרען אין גרויסע צרות, אין שאַנד — עס זאָל זײער לעבען ערגער זײַן פון טויט. זײ זענען אָבהענגיג, עלענד, דערדריקט, שרעקעדיג— זאָלען זײ־זשע בלײַבען אין דעם מעמד אַזוי לאַנג, ביז זײ וועלען זיך נישט אומקעהרען אויפן וועג פון זײער רעטונג. נישט טויטען זאָלסטו זײ, נאָר פאַר זײער ניעדערטרעכטיגקײט אין אַ צוגעפּאַסטער מאָס בעשטראָפען". דאַן געהען אַ רײהע פאָרשלאָגען וועגען צוקנעהמען בײ יודען זײער פערמעגען און אַזוי ווײַטער

לודוויג האָט די רשעות'דיגע פאָרשלאָגען נישט אָנגענומען, און אַ דאַנק די געוויסענהאַפטע יועצים פון קעניג, די גײַסטליכע סוגער און בערנאַרד

זענען נישט אָנגעווענדט געוואָרען קיינע רדיפות געגען די יודישע קהלות אין פראנקרייך.

אין דייטשלאנד, דאגעגען, האָבען די יודישע קהלות, וועלכע זענען נאָך נישט געהאט צו זיך געקומען פון די ערשטע בלוטיגע וואונדען, שוין איבערגעלעבט נייע צרות און פערפאָלגונגען. דאָ איז דער קייזער, קאָנראד III, אָהנמעכטיג געווען, און די צעווילדערטע פאָלקס-מאסען זענען וואס ווייטער אַלץ מעהר צופלאמט געוואָרען פונ׳ם בלוטיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דער דאָזיגער פאנאטיזם איז נאָך שטארקער פונאנדערגעבלאָזען געוואָרען א דאנק די פייערדיגע דרשות פון דעם פראנצויזישען מאָנאך רודאָלף; דער לעצטער איז אָהן דעם וויסען פון זיינע אויפזעהער ארומגעגאנגען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון דאָרף צו דאָרף און געדרשה׳נט, אז דער קרייץ-צוג דאַרף זיך אָנ-הויבען פון די יודען: זיי דארפען פערטיליגט אָדער אָבגעשמד׳ט ווערן.

די יודען פון די רהיין-געגענדען זענען איצט אַלזאָ ווידער גע-שטאנען פאר א גרויסען אונגליק. עס האט זיך אפילו דער קייזער אליין אויף זיי מרחם געווען און זיי אָבגעגעבען די שטאָדט נירענבערג און נאָך עטליכע פעסטונגען, וואו די בלוטיגע הענד פון די קרייץ-פאָהרער האָבען נישט געקענט דערגרייכען; דאס לאנד אינגאנצען האט זיך אָבער געפונען אונטער דער הערשאפט פון איינצעלנע פעאָדאלען און בישאָפען, און דעם קייזער׳ס וואָרט האט דאָ קיין בעדייטונג נישט געהאט. דאָ האָבען מעכטיג געקלונגען רודאָלפ׳ס ווערטער אינ׳ם נאָמען פון גאָט, אינ׳ם נאָמען פון דער הייליגער קירך, און באלד האָבען זיך אָנגעהויבען וויזען פרוכטען פון די קערנער, וואס דער הייליגער האט פערזייעט.

די ערשטע קרבנות זענען געפאלען אין אויגוסט 1146, אין דער געגענד פון קעלן און שפייער; עס זענען אכזריות׳דיג געטויט געוואָרען ר׳ שמעון פון טריר און א פרוי מינא פון שפייער. די יודען פון די איבריגע קהלות האָבען דאן אָנגעהויבען זיך צו פערזיכערן מיט א געוויסער שוץ: זיי האָבען בעצאָהלט בעדייטענדע סומעס געלד און אָבגעדונגען ביי די פירשטען זייערע פעסטונגען און שלעסער. דער קארדינאל-בישאָף פון קעלן, ארנאָלד, האט איבערגעגעבען די אָרטיגע יודען די פעסטונג וואָלקענבורג ביי קעניגסווינטער און האט זיי אפילו ערלויבט זיך צו פערטיידיגען מיט געוועהר. אין די דאָזיגע פעסטונגען זענען די בעהאלטענע געווען אויסער געפאהר; האט אָבער

ווער פון זײ געוואָגט, זיך צו ווײַזען אויף דער ווײַסער וועלט, איז ער פון די ברידער גלײַך גע'שמד'ט אָדער געטויט געוואָרען.

די קירכען-זײַלען פון דער רהײַן-געגענד זענען אָבער אין אַלגעמײַן געווען געגען דער בלוטיגער אַנאַרכיע, וואָס האָט זיך פערשפּרײַט אין לאַנד, און זײ האָבען גענומען זוכען מיטלען געגען דעם פײַערדיגען אַגיטאַטאָר רודאָלף, וועלכער איז וואָס ווײַטער אַלץ ווילדער און חוצפּה'דיגער געוואָרען. דער מײַנצער בישאָף האָט זיך געווענדעט צום גרעסטען קירכליכען אויטאָריטעט פון יענער צײַט, בערנאַרד פון קלערוואָ, און איהם געבעטען, ער זאָל ווירקען אויף דעם צעווילדעטען מאָנאָך. דער הײליגער בערנאַרד האָט דאַן פערעפענטליכט אַ שאַרפען פּראָטעסט געגען רודאָלפ'ס דרשות און פערזיכערט, אַז די רדיפות אויף יודען זענען געגען דעם אמת'ען גײַסט פון קריסטענטום. אין אַ קורצער צײַט אַרום איז אָט דער גלח אַלײן געקומען קײן דײַטשלאַנד, כדי צו ווירקען אויפן קײזער, ער זאָל זיך אויך אַוועקשטעלען בראש פון אַ מחנה קרײַץ-פאָהרער, און דאַן האָט ער ווידער געדרשה'נט פאַר'ן המון און איהם אויפגעפאָדערט, צו שוינען די יודען.

די דרשות פון דעם הײליגען בערנאַרד האָבען שוין אָבער איצט גאָרניש געקענט אויפטאָן אַנטקעגען די אויפגערײַצטע אינסטינקטען פון דער מאַסע, וואָס איז, אַגב בעמערקט, געווען אויך אויסגעהאַלטען פון די אַלע ערליכע מוסר-זאָגער'ס. „אויב עס איז אַ מצוה—האָט דער קריסטליכער המון גאַנץ לאָגיש געדרונגען—צו טויטען אונגלויביגע טערקען, איז שוין ממילא אויך קײן עבירה נישט אומצוברענגען די נאָכמעהר אונגלויביגע יודען". ווען עס האָט זיך, צום אונגליק, גראָד געמאַכט, אַז בײַ ווירצבורג האָט מען געפונען אַ דערהרג'עטען קריסט, האָבען די אַנגעזאַמעלטע קרײַץ-פאָהרער גלײַך פערשפּרײַט אַ קלאַנג, אַז יודען זענען די רציחה בעגאַנגען, און באַלד נאָכדעם זענען זײ בעפאַלען די ווירצבורגער (25 אדר 1147) יודען און צוואַנציג פון זײ געטויט. צווישען די קדושים האָט זיך געפונען אַ בעריהמטער ר' יצחק בן אליקום, וועלכען די רוצחים האָבען דערשטאָכען מיט אַ שווערד, ווען ער איז געזעסען פערטיפט איבער אַ הײליגען ספר. אַנדערע יודען זענען אַזוי אַכזריות'דיג געשלאָגען געוואָרען, אַז די „הײליגע" האָבען זײ אָנגענומען פאַר דערהרג'עטע, און שפּעטער האָבען זיך מיטלײַדיגע קריסטען אויף זײ דערבאַרימט און אַרײַנגענומען צו זיך אין די הײַזער. די אַכזריות'דיגע רציחה

האָבען טיעף געריהרט אויף דעם בישאָף פון שטאָדט: ער האָט די יודישע מערטירער געלאָזען מקבר זיין בײַ זיך אין גאָרטען, און בע־זאָרגט די לעבען־געבליבענע יודען אין אַ דערבײַאיגער פעסטונג.

פון דײַטשלאַנד האָבען זיך די רציחות ווייטער אַריבערגעטראָגען קיין פראַנקרײַך. אין קאַראַנטאָן איז פאָרגעקומען אַ אמת'ע מלחמה צווישען די הײליגע באַנדעס און אַ מחנה בעוואָפענטע יודען, וואָס האָבען זיך צוזויפגעזאַמעלט אין איין הויף; די יודען זענען ענדליך בעזיעגט און כמעט אַלע אויסגע'שחט'ען געוואָרען. אין ראַמיו איז דער המון בעפאַלען די יודען דעם צווייטען טאָג שבועות; דערבײַ האָבען זיך די רוצחים אַרײַנגעריסען אין הויז פון דעם אָנגעזעהענסטען יודישען גאון אין פראַנקרײַך, ר' יעקב תם, צורויבט אַלץ, וואָס זיי האָבען דאָרט געפונען, צוריסען די הײליגע ספרים און דעם בעל הבית אַליין געשלעפּט אין פעלד אויסערן שטאָדט. דאָ האָבען זיי דעם געפאַנגענעם פריהער געפּײניגט מיט אַלערלײַ ענויים און דערבײַ ערקלערט: „דו ביזט דער גרעסטער בײַ יודען, דעריבער דאַרפען מיר זיך אין דיר נוקם זיין פאַר אונזער געקרייציגטען אויסלייזער". דערווייל איז פאַר דעם אָרט פון דער שרעקליכער עקזעקוציע גראָד פאַרבײַגעפאָהרען אַ ריטער, וועלכער האָט ר' יעקב'ן געקענט. דער לעצטער האָט דאַן געגעבען הילף בײַ דעם בעקאַנטען ריטער, צוזאָגענדיג איהם אַ טײַערען פערד, און ער האָט אויסגעבעטען ר' יעקב'ס קערפּער פון די מערדערישע הענד (1147 — 48). נאָכדעם זענען שוין אין פראַנקרײַך, אַ דאַנק דעם אײַנפלוס פון דעם אויבען דערמאָנטען בערנאַרד, מעהר קײנע יודישע שחיטות נישט פאָרגעקומען.

אַ בעסערען גורל האָבען געהאַט די יודישע קהלות אין ענגלאַנד, וואו יודען האָבען, זינט ווילהעלם דעם בעזיעגער, אָנגעהויבען אויסצעוואַנדערן פון פראַנקרײַך. זיי האָבען פון די קרייץ־פאָהרער נישט געליטען, אַ דאַנק דער שוץ פון קעניג סטעפאַן. דאַגעגען האָבען די בעהמישע יודען דאָס מאָל אויך שווער געליטען פון די דורכגעהענדע קרייץ־ברידער: פון זיי זענען געפאַלען ביז הונדערט פופציג קרבנות. פרײַער אָבגעאָטעמט האָבען יודען ערשט נאָכדעם, ווי די הײליגע מחנות זענען אַריבער די גרענעצען פון מערב־אייראָפּאַ; ערשט דעמאָלט האָבען די יודען אָנגעהויבען צו פערלאָזען זייערע בעהעלטענישען. דעמאָלט זענען די אנוסים אויך אַריבער צוריק צום יודישען גלויבען, נישט געשטערט פון קײנעם.

בכלל, האָט דער פאַנאַטיזם פון צווייטען קרייץ-צוג פערשלונגען װעניגער יודישע קרבנות, ווי דער ערשטער, ווייל די הערשענדע קרייזען זענען איצט מעהר פעראינטערעסירט געווען צו בעשיצען יודען; פאַר דער שוץ האָבען יודען אָבער זעהר טייער בעצאָהלט. דער דייטשער קייזער איז פון יענער צייט אָן בעטראַכט געוואָרען, ווי אַ יודישער בעשיצער, און דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז די יודען, וועלכע האָבען זיך ביז אָהער גערעכענט פאַר פרייע בירגער פון לאַנד, זענען געוואָרען קאַמער-קנעכט פון דער רוימיש-דייטשער אימפּעריע. אין אָנהויב האָט דער נאָמען בעטייט בלויז דאָס, אַז די יודען זענען אונבערירבאַר און זיי דאַרפען דערפאַר צאָהלען אַ געוויסען שטייער. וואָס ווייטער האָט מען אָבער אָנגעהויבען אריינצולעגען אין דעם נאָמען אַלץ מעהר דריקונגען, און דער סוף איז געווען, אַז די יודען זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרען אויף איין מדרגה מיט שקלאַפען און לייב-אייגענע. אַט די פערקנעכטונג האָט ארויפגעלעגט אַ בעזונדער פינסטערן שטעמפּעל אויף דער גאַנצער פסיכיק פון די דייטשע יודען: זיי האָבען פערלוירען יעדען שוואונג פון געדאַנק, זענען נאָכמעהר איינגעשלאָסען געוואָרען אין זיך און אָבגעריסען געוואָרען אינגאַנצען פון דער ממשות'-דיגער ווירקליכקייט.

גלייכצייטיג מיט די שרעקליכע יודישע פערפאָלגונגען אין די לענדער פון מערב אייראָפּאַ, האָט זיך פאַר די יודען אין צפון-אַפריקאַ אויך אָנגעהויבען אַ רייהע פון שווערע קלעפּ און רדיפות. אַבדאַלאַ איבן טומאַרט, בעאיינפלוסט פון דעם מיסטישען מחמדנישען פילאָזאָף אַלגהאַזאַלי, האָט אויפגערודערט אַלע בערבערישע שטאַמען געגען קונסט און וויסענשאַפט און בכלל געגען די פרייזיניגע אַלמאָראַווידישע הערשער. דער אויפשטאַנד פון די דאָזיגע רעליגיעז-זיטליכע אַלמאָהאַדען (בעקענער פון איין איינציגען גאָט, געגען די סוניטישע בולשטעבליכע פערקערפּערונגען פון דער גאָטהייט) האָט באַלד ארומגעכאַפּט גאַנץ צפון-מערב אַפריקאַ, און נאָך איבן טומאַרט'ס טויט האָט זיך זיין תּלמיד אַבדול-מומען אַוועקגעשטעלט בראש פון דער אַלמאָהאַדישער בעוועגונג. אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם פאַנאַטישען העלד, זענען די אַלמאָהאַדען געגאַנגען פון נצחון צו נצחון, און צוזאַמען מיט דער הערשאַפט פון די אַלמאָראַווידען האָבען

זײ געװאָלט צו פֿערניכטען אויך יעדען שפּור פֿון אַן'אַנדער גלויבען אויסער דעם רײן־מחמד'נישען. אַרײַנקומענדיג אין דער צפֿון־אַפֿריקאַנישער הויפּטשטאָדט מאַראָקאָ (1146), האָט דער נײַער הערשער צוזאַמענגערופֿען אַלע יודען פֿון דער קהלה, און זײ ערקלערט פֿאָלגענדעס: „איהר לײַקענט אין דער שליחות פֿון דעם נביא מחמד, און גלויבט, אַז דער משיח, װאָס װעט צו אײַך קומען, װעט אײַערע געזעצען בעשטעטיגען און אײַער גלויבען בעפֿעסטיגען. אײַערע עלטער־זײדעס האָבען אָבער פֿערזיכערט, אַז אָט דער משיח װעט קומען שפּעטסטענס אין האַלבען יאָהרהונדערט נאָך מחמד'ס ערשײַנען. אָט דער האַלבער יאָהרהונדערט איז שוין לאַנג אַריבער און אײַער משיח איז נישט געקומען. מיר קענען אײַך דעריבער נישט לאָזען מעהר אין אײַער אונגלויבען; מיר דאַרפֿען אײַערע שטײַערן נישט; איהר קענט זיך אויסװעהלען: אָננעהמען דעם איסלאַם אָדער שטאַרבען”.

די דאָזיגע ערקלערונג האָט אַרויסגערופֿען אַ שטאַרקע פֿערצװײפֿלונג אין די יודישע קרײַזען, און נאָך פֿיעל בקשות און השתדלות'ען איז דער הערשער מרוצה געװאָרען, צו לאָזען אויסװאַנדערן די יודען פֿון לאַנד נאָך אַ בעשטימטען טערמין. דאַן האָבען מאַסען יודען אויסגעװאַנדערט אין די שכנישע מחמדנ'ישע און אַפילו אויך קריסטליכע לענדער; אַ סך זענען אָבער אויך אײַנגעגאַנגען אויף אַ פּשרה מיט זײער געװיסען: זײ האָבען לפנים אָנגענומען דעם איסלאַם, װאָס האָט זײ צו קײן זאַך נישט פֿערפֿליכטעט, און געהײם אָבגעהיט אַלע געבאָטען פֿון דער תורה. צװישען די לעצטע האָבען זיך געפֿונען אַפילו בעקאַנטע רבנים און געזעצלעהרער — זײ האָבען זיך געטרײסט דערמיט, װאָס מ'צװינגט זײ נישט צו קײנע געצענדיענערישע אָדער אַזױ פֿערברעכערישע מעשים, און דאָס אײנציגע, װאָס זײ האָבען צו טאָן, איז נאָכזאָגען די פֿאָרמולע, אַז מחמד איז געװעזען אַ נביא. אָט די מחמד'נישע אנוסים האָבען אַפילו געהאַט עפֿענטליכע ישיבות, װאו הונדערטער תלמידים האָבען געשטודירט דעם תלמוד.

אין אַ יאָהר־צװײ אַרום איז גאַנץ דרום שפּאַניען שוין אויך געלעגען אין די הענד פֿון די העלדישע אַלמאָהאַדען און אויך דאָ איז די יודען געשטעלט געװאָרען דער אולטימאַטום: איסלאַם אָדער אויסװאַנדערונג. דערבײַ האָבען זײ גלײַך חרוב געמאַכט די שענע יודישע שולען אין אַנדאַלוזיען, װאָס האָבען זיך אויסגעצײכענט מיט זײער פּראַכט און געשמאַק. דאַן זענען אונטערגעגאַנגען די בעריהמטע

ישיבות אין סעווילא און לוצענא (1148—49), און ווער ס'האט נאר געקענט, איז אנטלאפען אין'ם קאסטילישען טאלעדא. די איבריגע האבען געטאן דאס אייגענע, וואס די יודען אין אפריקא: האבען אנגענומען לפנים דעם איסלאם.

דער זאמעלפונקט פאר די אנטלאפענע פון דעם מחמדנישען פאנאטיזם איז איצט, ווי געזאגט, געווען דאס קריסטליכע קאסטיליען. דער קלוגער און מענשענפריינדליכער קייזער אלפאנזא רייםונדעז (1126—1157) האט די יודען זעהר גוט בעהאנדעלט, און דערצו האבען דא די אנטלאפענע בעקומען א שטארקע שטיצע פון דעם נשיא ר' יהודה אבן עזרא, וועלכער האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אין'ם קאסטילישען מלוכה-לעבען. ער האט די אנגעקומענע עמיגראנטען ארויסגעוויזען א אמת'ע ברידערליכע גאסטפריינדליכקייט, און אין גיכען איז די קאסטילישע טאלעדא געווארען א בעדייטענדער צענטער פאר יודישען וויסען און שאפען.

די אנגעזעהענסטע צווישען די דארטיגע אויסגעוועהלטע יודישע גייסטער פון יענער צייט זענען געווען ר' אברהם אבן-דאוד און ר' אברהם אבן עזרא. דער ערשטער (געב. 1110, געשט. 1180) איז געווען גוט בעהאווענט אין אלע וויסענשאפטליכע געביעטען פון יענער צייט און האט זיך בעזונדער אבגעגעבען מיט געשיכטע, יודישער ווי אלגעמיינער. אבן דאוד איז געווען א בעגאבטער, קלארער גייסט, וואס האט זיך בעשעפטיגט מיט די העכסטע פראבלעמען פון דעם מענשליכען פערשטאנד, און בעמערקענדיג אין די יודישע קרייזען א געוויסע צוריקגעצויגענקייט פון דער פילאזאפיע, האט ער זיך בעמיהט צו דערוויזען (אין זיין אראביש געשריבענעם ספר אמונה רמה), אז דאס יודענטום פערפליכטעט יעדען יודישען יחיד, זיך צו פערטיפען אין די פראגען פון וועלט און לעבען. די פליכט פון יעדען יודען איז: נישט צו גלויבען בלינדערהייד אין די יסודות פון דער תורה, נאר זיי קריטיש און מיט'ן פולען בעוואוסטזיין צו בעגרייפען.

די פראקטישע געבאטען פון דער תורה טיילט אבן דאוד איין אין פינף קאטעגאריעס. צו די ערשטע העכערע קאטעגאריעס געהערן די געזעצען, וואס דערמאנען דעם מענשען אן גאט דעם הערשער און בעשעפער, וואס מאכען איידעלער און פיינער דעם מענשענס געפיהלען און זיין געזעלשאפטליכען בעוואוסטזיין; דאן געהען די אלע געזעצען וועגען קרבנות, וועגען כשר אוז טרפה און אזוי ווייטער.

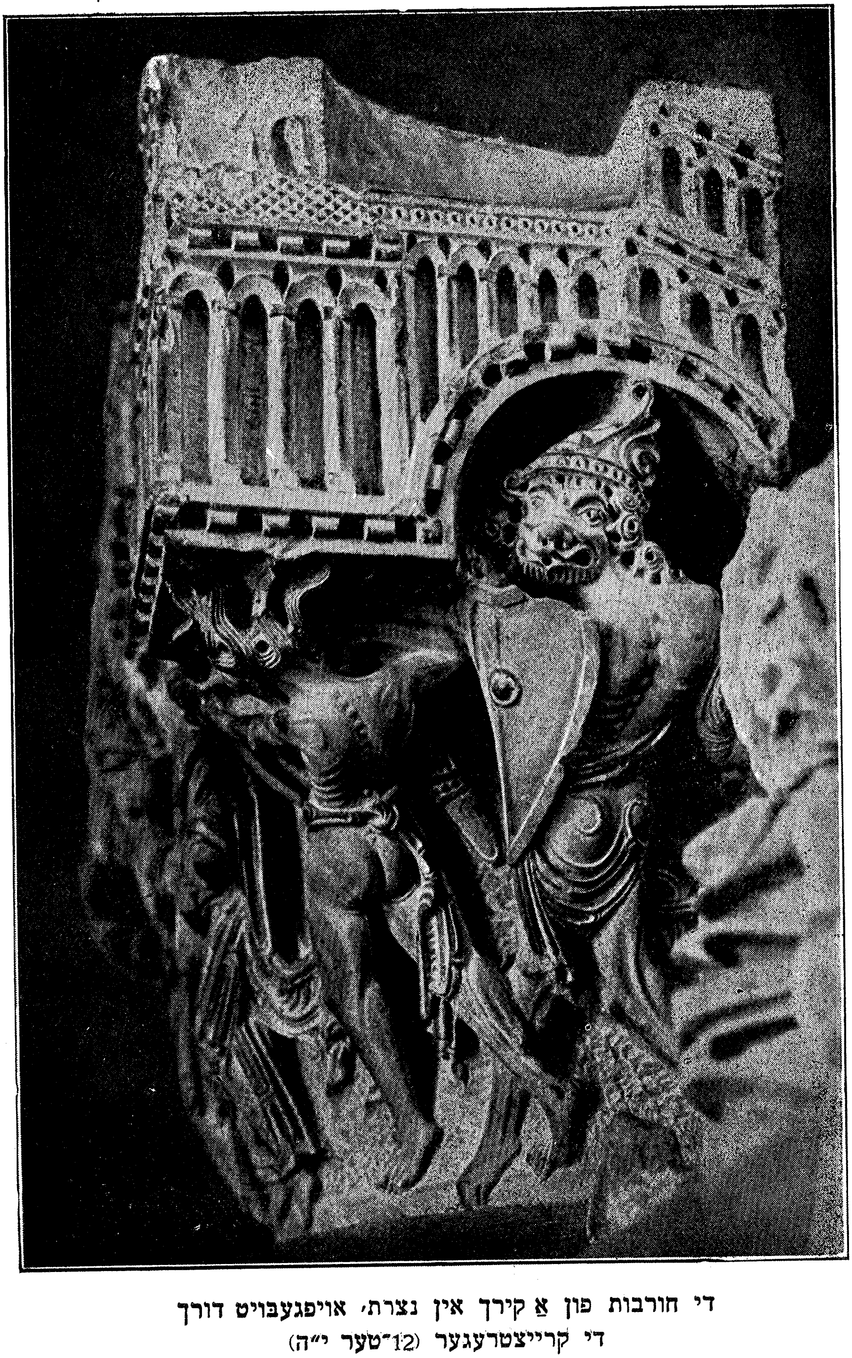

די חורבות פון אַ קירך אין נצרת, אויפגעבויט דורך
די קרייצטרעגער (12־טער י״ה)

אבן דאוד איז אויף אזא אופן דא ארויסגעטרעטען נעגען ; דעם שטאנדפונקט פון ר׳ יהודה הלוי , וועלכער זעהט אין די קרבנות, למשל, א וויכטיגען יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג (כדי צו דער־האלטען די נביאיש־געטליכע נאטור פון דעם יודישען שטאם.)

מעהר בעדייטונג פון אבן־דאוד׳ס פילאזאפישע אנשויאונגען האבען זיינע שאפונגען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „ספר הקבלה״ האט אבן דאוד אזוי ווי געוואלט דערוויזען די גאנצע היסטארישע קייט פון דער יודישער מסורה, אנגעהויבען פון דעם ערשטען יודישען פיהרער און געזעצגעבער און ענדיגענדיג ביז זיין אייגענער צייט, אום אויף אזא אופן צו שיצען דאס רבני׳שע יודענטום געגען די אנפאלען מצד די קאראאימער. דאס איז א היסטא־ריש־געטריע כראנאלאגישע רשימה פון אלע געזעצלעהרער און רעליגיע־זע אויטאריטעטען, וואס דאס יודענטום האט געהאט אין אלע צייטען און אלע לענדער. דערביי זוכט דער היסטאריקער בעזונדער צו בע־טאנען, אז „די גייסטיגע העגעמאניע פון מזרח איז איבערגעגאנגען צום מערב, און אז די שפאנישע רבנים, אלס אויטאריטעטע ערקלע־רער פון דער תלמודישער געזעצגעבונג, זענען געזעצליכע נאכפאלגער פון די בבלי׳שע גאונים״ (דובנאוו).

טיעפער און פיעלזייטיגער פון ר׳ אברהם אבן דאוד איז געוועזען ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא פון טאלעדא (געב. 1092). דאס איז געוועזען א אונרוהיגער, קריטיש־שארפער גייסט מיט טיעפע קענטעונישען אין אלע צווייגען פון דעם מענשליכען און יודישען וויסען; דערביי אבער אויך נישט אויסגעהאלטען און פול מיט סתירות און הפכים. ער האט זיך בעשעפטיגט מיט שפראך־ און ביבעל־פארשונג, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק און פילאזאפיע; דאס זענען אבער געוועזען בלויז צושפליטערטע בליצען פון גייסט, וואס האבען זיך קיינמאל נישט פעראייניגט אין איין ארגאנישער גאנצער אויפפאסונג. אבן עזרא איז געוועזען אייגנצייטיג א אונערביטליכער שארפער קריטיקער און א קנעכט פון טויטען בוכשטאב, א ראציאנאליסט און א מיסטיקער, א אינערליכער מאמין אין גאט און פול מיט שרעק פאר א „שלעכטען שטערן״.

פון טאלעדא האט אבן עזרא אויסגעוואנדערט יונגערהייד, און אין אלגעמיין האט איהם דאס גאנצע לעבען קיין זאך נישט געגליקט. שטענדיג ארים און פערלאזען, האט ער אליין אנגעהויבען קוקען אויף

זיך, ווי אויף א פערמשפט'ען לא יוצלח, וואס קען שוין מעהר אויף קיין גוטם נישט האפען, און דאס האט איהם געמאכט פאר א פרעה־ליכען — אבער נישט גוטמוטיגען — קבצן. ער קלאגט זיך אין איין עפיגראם: „איך בעמיה מיך, רייך צו ווערן, און קען נישט — די שטערן פון מיין הימעל זענען צו מיר פיינדליך. ווען איך וואלט אנהוי־בען האנדלען מיט תכריכים, וואלט קיין מענש מיין גאנצען לעבען נישט געשטארבען; וואלט איך־זשע מאכען ליכט פאר א סחורה, וואלט ביז מיין טויט די זון נישט אונטערגעגאנגען. קום איך פריה צום הארֿ, זאגט מען: ער האט שוין אוועקגעריטען; קום איך אין אבענד, זאגט מען: ער האט זיך שוין געלעגט; אלץ איינם: צי איז ער איז אוועק־געפאהרען, צי האט ער זיך געלעגט — ער ווערט, א, שוין נישט העלפען מיך, געבוירענעם אהן א (גליקס־) שטערן".

אבן עזרא האט דורכגעוואנדערט צפון אפריקא, מצרים, פאלעס־טינא און בבל; דאן האט ער זיך אומגעקעהרט קיין אייראפא און איז פערבליבען אין איטאליען, וואו יודען האבען צו יענער צייט גאנץ רוהיג געלעבט. אזוי ווי דער גייסטיגער צושטאנד פון די איטאליענישע קהלות איז געווען זעהר א געפאלענער, האט דאס אנקומען פון דעם ספרדישען חכם ארויסגערופען א שטארקע צופריעדענהייט און אויך א שטארקע אויפלעבונג אין די מעהר אינטעליגענטע קרייזען פון איטאל־יענישען יודענטום. אלט און יונג האט זיך ארומגעקליבען ארום דעם געלעהרנטען אבן עזרא, און ער האט זיי איבערראשט מיט זיינע רייכע און פיעלזייטיגע קענטעניסען. עס האבען זיך זאגאר געפונען מעצענא־טען, וועלכע האבען דעם געלעהרנטען וואנדערער גאסטפריינדליך אויפגענומען און געשטיצט; ער האט אבער זיך נישט אויפגעהאלטען לאנג אין איין ארט, און איז כסדר איבערגעפאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער (סאלערנא, לוצענא, מאנטוא).

אין איטאליען זייענדיג, האט אבן עזרא פערפאסט א פירוש אויף א גרויסען טייל פון די הייליגע שריפטען. דאס איז א מייסטער־ווערק, געשריבען אין א מוסטערהאפטער העבעראישער שפראך, וואס ער־קלערט דעם איינפאכען, נאטירליכען זין פון די הייליגע טעקסטען, זיך שטיצענדיג אויף דעם גראמאטישען און לאגישען צוזאמענהאנג צווישען די פסוקים גופא, ווי צווישען די געשעהענישען, וועגען וועל־כע עס רעדט זיך אין זיי. דערביי לאזט דער ערקלערער גאנץ אפט פאלען פון זיין פעדער שארפע קריטישע בעמערקונגען איבער פערשיע־

דענע סתירות אין די פסוקים פון די הייליגע שריפטען און קומט אויף דעם סמך צו זעהר דרייסטע בעשלוסען וועגען דער יודישער מסורה. אין קורצע פערשטעלטע רמזים ניט, למשל, אבן עזרא צו פערשטעהן, אז געוויסע פסוקים פון דער תורה זענען צוגעשריבען געווארען פון א שפעטערדיגער האנד — א אויפטו, וואס האט געדינט אלס יסוד פאר אלע שפעטערדיגע ביבעל-קריטיקער.

אין דער צייט האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך א רייהע אנדערע ווערק איבער אסטראנאמיע, אסטראלאגיע, מאטעמאטיק, פילאזאפיע און צוויי דריי ספרים איבער דער העברעאישער גראמאטיק.

פון איטאליען וואנדערט אבן עזרא אריבער אין צפון-פראנקרייך, און פון דארטין קיין ענגלאנד. דא פאלט דער פריינדלינגער אבן עזרא מיט אמאל אריין אין א טאן פון א פאנאטישען מאמין, און ער טרעט שארף ארויס געגען דעם בעריהמטען רשב"ם דערפאר, וואס יענער האט זיך ערלויבט אבצוטרעטען פון דער מסורה אין זיין פירוש אויף דער תורה. אין יאהר 1160 בעגעגענט מען דעם אייביגען וואנדערער ווידער אין נארבאנא (דרום-פראנקרייך), וואו ער ארבייט וויטער איבער זיין גרויסען פירוש אויף תנ"ך און איבער נאך אנדערע ווערק. דאן פערלאזט ער אויך פראנקרייך און קעהרט זיך גאר צוריק אום קיין שפאניען; ווי ס'איז צו גלויבען, איז איהם אבער נישט געלונגען צו בעטרעטען נאכאמאל די ערד פון זיין געבורטסלאנד, נאך וועלכער ער האט זיך פלוצלינג פערבענקט, און ער איז געשטארבען אין קאלאגאר, צווישען נאווארא און קאסטיליען (אין יאהר 1167).

אין דער צייט האט דאס יודישע פראנקרייך אויך געהאט א רייהע בעדייטענדע פערזענליכקייטען, וועלכע האבען נאכמעהר בעפעסטיגט די בעדייטונג פון פראנצויזישען יודענטום. ר' יעקב תם (רבינו תם) פון ראמעריו, וועלכער איז מיט נסים נצול געווארען פון די הענד פון די קרייצפאהרער, איז געווען דער גרעסטער תלמודישער אויטאריטעט פון זיין צייט, און וואס ס'געהערט צו פלפול (אנאליטישער שארפקייט) האט ער „נישט געהאט צו זיך קיין גלייכען, זינט דער תלמוד איז אבגעשלאסען געווארען". די בעהאלטענסטע ווינקעלעך און די פערפלאנטערטסטע וועגען פון דעם גרויסען תלמודישען לאבירינט זענען געשטאנען פאר איהם אפען, און ער האט דעם גאנצען געביעט בעהערשט מיט א אונגעוועהנליכער קלארקייט. זייענדיג זעהר רייך, האט ר' תם נישט פערנומען קיין אפיציעלע רבנות; שוין דאן אבער האט זיין נאמען זיך

פונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע קהלות פון שפּאַניען און איטאַליען און פון אומעטום האָט מען זיך געווענדט צו איהם, ווי צום העכסטען שופט. די תשובות אויף אַלע שאלות זענען דערנאָך צונויפגעזאַמעלט געוואָרען אין׳ם ספר הישר, און אויסער דעם האָט ר׳ תם געלאָזען נאָך זיך אַ גרויסע ליטעראַרישע ירושה אין דער קאָלעקטיווער זאַמלונג פון די בעלי התוספות, צווישען וועלכע ער פערנעהמט כמעט דעם אָנגעזעהענסטען אָרט.

ר׳ יעקב תם איז אויך געווען דער ערשטער, וואָס האָט געשאַפען אַ מין צענטראַל־אָרגאַן פאַר דער יודישער געזעצגעבונג, ווי בכלל פאַר די אינווענינגסטע אָנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען. ער האָט געלאָזען צונויפרופען קאָנגרעסען פון רבנים, ענהליך צו די קירכען־קאָנגרעסען, וואָס האָבען זיך בעראַטען וועגען אַלע ענינים פון כלל און אָנגענומען פעסטע בעשלוסען. דער ערשטער פון די דאָזיגע רבני׳שע צוזאַמענפאָהרען איז פאָרגעקומען אין יאָהר 1160, אונטער דער אָנפיהרונג פון ר׳ תם גופא. אויף דעם צוזאַמענפאָהר איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז אַלע סכסוכים און טענות צווישען איין יודען און דעם אַנדערן מוזען אויסגעגלייכט ווערן נאָר אין אַ יודישען בית־דין, און יענע יודען, וואָס ווענדען זיך מיט זייערע אָנקלאָגען אין די אַלגעמיינע געריכטען פון לאַנד, ווערן בעשטראָפט מיט אַ חרם, ד. ה. זיי ווערן אויסגעשלאָסען פון דער יודישער קהלה. די זעלבינע שטראָף איז בעשטימט געוואָרען אויך פאַר די יודען, וואָס קויפען און פערקויפען אַלערליי קירכליכע מכשירים, ווייל דאָס רייצט אויף דעם קריסטליכען המון געגען יודען. אויף די וויטערדיגע צוזאַמענפאָהרען זענען אָנגענומען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע בעשלוסען מיט דעם צוועק, צו בעפעסטיגען די נאָרמען פון דעם יודישען לעבען אין דער פאַמיליע און אין דער קהלה. ר׳ גרשום׳ס תקנה געגען פיעלווייבעריי איז בעשטעטיגט געוואָרען אויף אייביג פאַר דער גאַנצער אומה; די געזעצען וועגען דער רעכטליכער לאַגע פון דער פרוי און וועגען גט׳ען זיך זענען גענוי בעשטימט געוואָרען; דערביי האָט איינער פון די צוזאַמענפאָהרער שאַרף פערבאָטען: האַנדלען מיט פאַלשע געלד, מסר׳ן און שפּיעלען אין קאָרטען.

אין דריי צוזאַמענפאָהרען האָט זיך ר׳ תם אַליין נאָך בעטייליגט, און דער גרעסטער טייל פון זיינע יאָהרען נאָך דעם אונגליקליכען קרייץ־צוג איז איהם אין אַלגעמיין אַריבער במנוחה; נאָר עטליכע

חדשים פאַר זײַן טויט איז איהם בעשערט געווען צו זײַן אַנ'עדות פון אַ בלוטיגער יודישער שחיטה.

דאָס איז פאָרגעקומען אינ'ם שטעדטיל בלואַ, אויפן ברעג פון טײַך לואר, וואו ס'האָבען געוואוינט ביז פערציג יודישע משפחות. אײַנמאָל איז אַ יוד געגאַנגען פאַרנאַכט אויסבאָדען זײַן פערד, און צוזאַמען מיט איהם איז געגאַנגען אָנטרינקען זײַן פערד אויך אַ קריסט־ליכער קנעכט, וואָס האָט געדיענט בײַם הויפּטאויפזעהער פון שטעד־טיל; דערווײַל האָט זיך דאָס פערד פון דעם קריסטליכען קנעכט דער־שראָקען פאַר איטיצען און זיך שטאַרק צעווילדעוועט; דאָס האָט דעם קנעכט אויפגערײַצט און ער איז געקומען צו זײַן בעל הבית מיט אַ שרעקליכער אָנקלאַגע געגען דעם יודען: ער האָט געזעהען, ווי דער יודישער רײַטער האָט אַרײַנגעוואָרפען אין וואַסער אַ געשח'טען קריסט־ליך קינד. דער הויפּטמאַן האָט די אָנקלאַגע גלײַך איבערגעגעבען דעם הערשער פון שטעדטיל, גראַף טהעאָבאַלד מיט דער ערקלערונג, אַז דאָס קינד איז געווים געשחט'ען געוואָרען, פון יודען צוליעב דעם יום טוב פסח. דער גראַף האָט דאַן געלאָזען אַרײַנזעצען אין געפענגעניש אַלע יודען פון שטעדטיל, אויסער דער אײַנציגער פרוי פּולצעלינאַ, צו וועלכער ער איז געווען בעזונדער גוט געזינט. אָט די קלוגע פרוי האָט זיך גענומען משתדל זײַן בײַ איהר געליעבטען גראַף פאַר די אונשולדיגע יודען, און ער איז שוין גרײַט געווען זיי צו בעפרײַען פאַר אַ בעשטימטער סומע געלד; דאָ האָט זיך אָבער אַרײַנגעמישט אין דעם ענין דער אָרטיגער גײַסטליכער און נישט דערלאָזען דעם גראַף, ער זאָל זיך בעציהען צו דער אָנקלאַגע מיט אַזאַ לײַכטקײַט. ווי אַזוי־זשע האָט דאָך געזאָלט דערוויזען ווערן די יודישע שולד אין אַזאַ הארבען פערברעך? דערצו האָט דער גלח פאָרגעלעגט דעם מיטעל, וואָס האָט זיך געוועהנליך פּראַקטיצירט אין מיטעלאַלטער בײַ אַזעלכע פאַלען: די וואַסער־פּראָבע. דער קנעכט־בעשולדיגער איז אַרײַנגעזעצט געוואָרען אין אַ שיפעל, וואָס מ'האָט פריהער אָנגע־פילט מיט הײַליגען וואַסער; אָט דאָס שיפעל האָט מען געלאָזען איבערן טײַך, און ווען עס איז נישט אונטערגעגאַנגען, האָט עס גע־דיענט פאַר אַ זיכערן בעווײַז, אַז די בעשולדיגונג איז אמת. דער גראַף האָט גלײַך נאָך דעם „פאַקטישען בעווײַז" אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, צו פערברענען לעבעדיגערהייד אַלע יודען פון שטעדטיל. פון דעסט־וועגען האָט דער גלח זיי צוגעזאָגט אַ פאָלשטענדיגע בעגנעדיגונג, אויב

זײ װעלן איבערגעהן צום רײנעם גלױבען; די אונגליקליכע האָבען אָבער דעם פאָרשלאָג מיט פעראַכטונג אָבגעװאָרפען. געהענדיג צום שרעקליכען שײַטער־הױפען, האָבען די העלדישע מערטירער נישט געקלערט און נישט געצװײפעלט, און זינגענדיג דעם פײַערליכען הימן „עלינו לשבח לאדון הכל“ זענען זײ אַרײַנגעשפּרונגען אין די פלאַטערנדע פײַער־צונגען (20 סיון 1171). בסך הכל זענען עס געװען פיער און דרײַסיג מענער און זיבעצעהן פרױען — צװישען די לעצטע אויך פולצעלינא.

אַט די בלוטיגע טראַגעדיע האָט אויפגעטרײסעלט דאָס גאַנצע פראַנצױזישע יודענטום, און ר' יעקב תם האָט בעשטימט דעם בלוטיגען טאָג אין בלוא אַלס טאָג פון פאַסטען און טרױער פאַר אַלע יודישע קהלות. מיט דעם תענית איז אויף אַזאַ אופן פעראײביגט געװאָרען אויך דער ערשטער אויסברוך פון דער רשעות'דיג־עקעלהאַפטער „עלילת דם“ (בלוט־בלבול, די בעשולדיגונג, אַז יודען טרינקען פסח דאָס בלוט פון קריסטליכע קינדער), װאָס האָט פון דעמאָלט אָן שוין טױזענדער יודישע קרבנות אײַנגעשלונגען, און װערט נאָך ביז הײַנטיגען טאָג אױסגענוצט פון אַלערלײ באַרבאַרען אַלס מיטעל, אָנצורײצען דעם פינסטערן המון געגען יודען.

צו דעם תענית האָבען צװײ יודישע פייטנים פערפאַסט בעזונדערע האַרצרײַסענדע פיוטים, אין װעלכע עס װערן בעקלאָגט די הײליגע קרבנות פון גאָט און זײַן תורה. פיוטים צו פערשידענע תפילות זענען, איבריגענס, פערפאַסט געװאָרען אויך פון ר' תם אַלײן, און װען דער בעריהמטער ר' אברהם אבן עזרא איז געקומען קײן פראַנקרײַך, האָט איהם ר' תם געשיקט אַ שענע בעגריסונג אין גערײמטע פערזען. דאָס האָט דעם שפּאַנישען דיכטער נישט װעניג פערװאונדערט, און ער האָט געענטפערט דעם פראַנצױזישען גאון מיט אַ עפּיגראַם: „װער האָט עס דעם פראַנצױז אַרײַנגעבראַכט אין הױז פון דער פּאָעזיע? װי קומט אַ פרעמדער צו בעטרעטען אַ הײליגען אָרט? און װאָלט אפילו יעקב'ס שיר װי מן זיס זײַן — איך בין די זון, אין מײַנע שטראַהלען װעט דער מן צוגעהן“. אויף דעם שטאָלצען זעלבסט־בעװאוסטזײַן האָט ר' תם געענטפערט מיט גרױס עהרפורכט און שטאַרקע קאָמפּלימענטען („איך בין אברהם'ס אַ געקױפטער קנעכט, און בױג זיך און קניע פאַר איהם“), װאָס האָבען דעם דיכטער טיעף

גערִיהרט. דער לעצטער האָט דאָן אויסגעשריִען מִיט דער געוועהנליִכער איִבערטריִבענער פֿיַערליִכקיַיט פון יענער ציַיט: „ציִ פאַסט עס פאַר'ן גרעסטען פון גאָט'ס פאָלק און זיַין פיִהרער, זיִך צו ערניִעדריִגען איִן אַ בריִעף צו אַ פערְאַכטעטען פין פאָלק? זאָל דעם מלאך פון נאָט פער־מיִטען זיַין, צו קניִען און זיִך צו בוקען פאַר בלעמ'ען!"

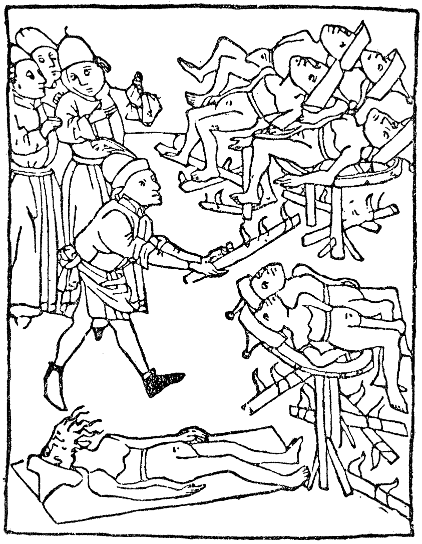

ג׳ייניגונג פון יודען, בעשולדיגטע אין „עלילת־דם"

זיעבעטעס קאפיטעל

די יודישע לאגע אין דער עפאכע פון רמב״ם

אויב די ערשטע העלפט פון צוועלפטען יאהרהונדערט האט פעראייניגט דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אי׳ם קאמפף מיט די „אונגלויביגע״ יודען, האבען די לעצטע מיט דער צווייטער העלפט פון דעם יאהרהונדערט זיך נאך מעהר דערנעהנטערט צו דער שרעקליכער צייט פון פיין, עלענדקייט און אונמענשליכער אכזריות. דאס דרייצעהנטע יאהרהונדערט עפענט פאר יודען א תהום פון אונענדליכער פינסטערניש, אין וועלכען עס דרינגט קיין איין ליכטיגער שטראהל נישט ארייין. יודען ווערן פרעמד, פערארכטעט און דערשלאגען אויפ׳ן גאנצען ערד-קוגעל, און מוזען יאהר-יעהרליך ברענגען צעהנדליגער און הונדערטער קרבנות אויף דעם מזבח פון דער ארומיגער ביזוויליגקייט, פון דער ארומיגער פעראכטונג צו די היימלאזע אבגעזונדערטע עקשנים, פון דעם ארומיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דערוויל, אין די לעצטע צעהנדליגער פון צוועלפטען יאהרהונדערט, זענען אבער נאך געוועזען נישט ווייניג ליכטיגע פונקטען אין דעם יודישען גלות-לעבען.

אין א גוטער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין צפון-שפאניען; דא האבען יודען געוואוינט אין די פינף קריסטליכע קעניגרייכען: קאסטיליען, לעאן, אראגאניען, פארטוגאל און נאווארא. אין דרום-שפאניען דאגעגען, אינ׳ם מחמד׳נישען אנדאלוזיען, האבען זיך קיין עפענטליכע יודען נישט געטארט געפינען צוליעב דעם פאנאטיזם פון די אלמאהאדען. די פריהערדיגע בעריהמטע צענטערן פון יודישען שאפען אין דענקען: קארדאווא, סעווילא, גראנאדא, לוצענא — זענען געשטאנען

וויסט, און זייער פלאץ האט פערנומען טאלעדא, די הויפטשטאדט פון קאסטיליען און פון צפון שפאניען בכלל. די יודישע קהלה אין טאלעדא האט געצעהלט אין יענער צייט ביז צוועלף טויזענד מיטגליעדער, און צווישען די פרעכטיגע בנינים פון שטאדט האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די יודישע שוהלען, „וואס האבען צו זייער שענהייט, ווי ס'דריקט זיך אוים א דעמאלדיגער כראניקער, קיין גלייכען נישט געהאט". יודען האבען זיך דא פערנומען מיט אלערליי געשעפטען און זענען געווען זעהר רייך: האבען געהאט פרעכטיגע פאלאצען און אפילו אויך אייגענע, יודישע ריטער, וואס האבען קאנקורירט מיט די קריסטליכע אריסטאקראטען. עטליכע יודען האבען פערנומען אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס; אזעלכע זענען געווען ר' יוסף בן שלמה אבן שושן, וועלכער איז געווען זעהר בעליעבט אין הויף פון אלפאנזא VIII און געטראגען דעם טיטול נשיא, און אברהם אבן-אלפאכאר, א בעגאבטע, גייסטרייכע קינסטלער-נאטור, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך בעדייטענדע שפורען אין דער אראבישער ליטעראטור.

געלעבט האט נאך דעמאלט אויך דער אלטער היסטאריקער און רעליגיאנס-פילאזאף ר' אברהם אבן דאוד; ער איז ערשט אין יאהר 1180 געפאלען אלס קרבן פון א געוויסען פאלקס-אויפשטאנד. בעת דעם זעלביגען אויפשטאנד זאל האבען אומגעקומען אויך די שענע יודישע געליעבטע פון קעניג, רחל-פארמאזא, וועלכע האט גאנצע זיעבען יאהר בעהערשט דעם קעניגס הארץ, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער איז געווען אפיציעל פערהייראט מיט א ענגלישער פרינצעסין.

אלס גלייכבערעכטיגטע בירגער, האבען זיך די קאסטילישע יודען ענג צוזאמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און אין דעם קריעג פון קעניג אלפאנזא מיט די אנדאלוזישע אלמאהאדען האבען די יודען א שטארקען אנטייל גענומען. זיי האבען אוועקגעשענקט זייערע גיטער פאר די הוצאות פון דער מלחמה, און בעת דער שלאכט ביי אלארקאס (19 יולי 1195) האבען זיי נישט ווייניג מיטגעהאלפען, ארויסצושטופען פון לאנד די מעכטיגע מורישע מחנות.

נישט ערגער האט זיך יודען געלעבט אין אראגאניען, צו וועלכער עס האט אנגעהערט אויך קאטאלאניען. דא האט געהערשט דער

פרייזיניגער און קונסט־ליבענדער אלפאנזא II (1162 — 1196), און אלס אזעלכער האט ער שוין ניט געקענט זיין פיינדליך געשטימט צו די געבילדעטע און בעגאבטע יודען. זיין יועץ און הויף־דיפלאמאט איז געוועזן דער געלעהרנטער יודישער דיכטער ר' ששת בינבי־נישתי, וועלכער איז אויך געשטאנען בראש פון דער יודישער קהלה אין דער אראגאנישער הויפטשטאדט בארצעלאנא, און ר' שמואל אבן־חסדאי הלוי, (1217 — 1165), „דער קוואל פון קלוגהייט און ים פון געדאנקען“.

אין טאדעלא, א קליינע שטאדט אויף דער גרענעץ צווישען אראגאניען און נאווארא, האט זיך אויפגעהאלטען א בעדייטענדע, גלייכבערעכטיגטע יודישע קהלה. דאס איז די געבורטס־שטאדט פון דעם בעריהמטען רייזענדען בנימין בן יונה (בנימין פון טאדעלא), וועמען די יודישע און אויך די אלגעמיינע פעלקער־געשיכטע האט א סך צו פערדאנקען פאר זיינע אינטערעסאנטע און אמת'ע ידיעות. ער האט דורכגעוואנדערט (1173 — 1165) א גרויסען טייל פון דרום־אייראפא און אויך א טייל פון אזיען און אפריקא, האט בעאבאכטעט אין יעדען לאנד און אין יעדער שטאדט די אייגענטימליכקייטען און זיטען פון דער בעפעלקערונג, און בעשריבען די אינטערעסאנטע בעאבאכטונגען אין א בעזונדער ספר אונטערן נאמען „מסעות בנימין“ (בנימין'ס רייזען). — א גרעסערע צאהל בעריהמטע פער־זענליכקייטען האט ארויסגעגעבען די קליינע קהלה אינ'ם קאטאלאנישען שטעדטיל גערונא, וואו ס'האט זיך אויסגעצייכענט די פאמיליע גערונדי. דא איז געבוירען געווארען ר' זרחיה הלוי (גערונדי), וועלכער האט געמאכט א שטארקען רושם אין די יודישע אקאדעמישע קרייזען מיט זיין שארף־קריטישער בעציהונג צו די זיילען פון דער תלמודישער געזעצלעהרע.

אין די פראווינצען אויף יענער זייט פירענעען, לאנגעדאק און פראוואנס, האבען יודען אויך זעהר גליקליך איבערגעלעבט דעם סוף פון צוועלפטען יאהרהונדערט. די הערשאפט איבער די דאזיגע דרום־פראנצויזישע פראווינצען איז געוועזן צוטיילט צווישען צעהנדליגער קלע־נערע און גרעסערע מושלים, וועלכע האבען יודען אנפערטרויט אלער־ליי פערצנטווארטליכע פאסטענס און בכלל זיך בעצויגען צו זיי מיט אכטונג און סימפאטיע. דא האט זיך דעריבער די יודען מאטעריעל אויך גוט געלעבט: זיי האבען געהאט אייגענע גיטער און נחלאות

און געפֿירט אונגעשטערט א גרויסען וואַסער־האַנדעל מיט שפּאַניען, איטאַליען, ענגלאַנד, עגיפּטען און די ווייטערע מזרח־לענדער.

די בעדייטענדסטע קהלה אין דרום־פראַנקרייך איז געווען נאַרבאָנאַ. אַט די קהלה האָט זיך געפֿונען אונטער דער אָנפֿירערשאַפֿט פֿון ר׳ קלונימוס בן ר׳ טודרוס, אַ אוראייניקעל פֿון דעם לעגענדאַרישען ר׳ מכיר, וועלכען קאַרל דער גרויסער נאָך זאָל האָבען געבראַכט פֿון איטאַליען קיין פראַנקרייך און איבערגעגעבען די נשיאות איבער די פראַנצויזישע יודען. אין נאַרבאָנאַ האָט זיך פאַר יענער צייט איינגעהאַלטען די בעריהמטע משפחה קמחי, וואָס האָט בעדייטענדעס אויפֿגעטאָן נישט בלויז פאַר די פּראָוואַנס־יודען אַליין. דער שטאַמפֿאָטער פֿון דער משפחה, ר׳ יוסף בן יצחק קמחי (1170), האָט איבערזעצט פֿון אַראַביש אין העברעאיש דעם בעריהמטען „חובת הלבבות“ פֿון ר׳ בחיי הספרדי, געשאַפֿען אַ פּירוש אויף תנ״ך און פערפֿאַסט אַ סך פּיוטים. איהם ווערט אויך צוגעשריבען אַ פּאָלעמיש ווערק געגען קריסטענטום, געשאַפֿען אין דער פֿאָרם פֿון אַ דיאַלאָג צווישען אַ „גלויביגען“ (יודען) און זיינעם אַ געגנער. דער גלויביגער ערקלערט, אַז דער איינציגער מאַסשטאַב פאַר יעדען גלויבען איז די זיטליכקייט פֿון זיינע אָנהענגער, און אַט זעהט מען טאַקי, אַז צווישען יודען זענען נישט בנמצא קיין רוצחים און גזלנים, די יודישע קינדער ווערן ערצויגען אין פֿרומקייט און ערליכקייט, די יודישע מעדלעך זיצען ציכטיג און צניעות׳דיג ביי די עלטערן אין דערהיים, יודען שטיצען זיך איינער דעם אַנדערן, שפּייזען דעם הונגעריגען, לייזען אויס דעם געפֿאַנגענעם און צייכנען זיך בכלל אויס מיט אַלערליי מעשים טובים, ווערענד די קריסטען גיבען אַרויס פֿון זיך שרעקליכע פֿערברעכער און צייכנען זיך נישט אויס מיט קיינע בעזונדערע מענשליכע מדות. דערביי איז כאַראַקטעריסטיש דער פֿאַקט, וואָס דער קריסט לייקענט אַט די טענה נישט אָב, און דאָס איינציגע, וואָס ער האָט אויפֿצוּוואַרפֿען דעם יודישען מאמין, איז דאָס, וואָס יודען נעהמען פּראָצענט. אויף דעם ענטפֿערט איהם דער מאמין, אַז קריסטליכע וואָכערניקעס זענען אויך פֿערהאַן נישט ווייניג, וועלכע בערויבען זייערע אייגענע ברידער; די יודישע פּראָצענטניקעס אָבער דריקען וועניגסטענס נישט די יודישע אָרימע לייט.

די טעטיגקייט פֿון ר׳ יוסף קמחי האָט פֿאָרטגעזעצט זיין יונגערער זוהן דוד קמחי (1160—1235). ער איז געווען דער לעהרער

פון העברעאיש אי פאר די יודען, אי פאר די קריסטען פון איראפא,
א דאנק זיין העברעאישער גראמאטיק (מכלול) און זיינע פירושים
אויף עטליכע ספרים פון תנ״ך; דאס זענען אבער געווען נישט קיין
אריגינעלע זעלבסטשטענדיגע שאפונגען. דער אזוי גערופענער רד״ק
(ר׳ דוד קמחי) האט אלץ געפונען פארטיג פאר זיך אין די ווערק
פון די גרויסע ספרד׳ישע שפראך- און ביבעל-פארשער אבן-גנאח און
אבן עזרא, און זיין איינציג פערדיענסט בעשטעהט נאר אין דעם,
וואס ער האט די יודען פון פראנקרייך און דייטשלאנד בעקאנט מיט
די פילאלאגישע און עקזעגעטישע פארשונגען פון די דאזיגע גדולים.

אין נארבאנא האט זיך א געוויסע צייט אויפגעהאלטען אויך
דער דיכטער ר׳ יהודה בן שלמה אלחריזי (1225—1165)
פון טאלעדא, וועלכער דערמאנט שטארק דעם דיכטער שלמה אבן
צאקבל. ער האט געשריבען העברעאישע מאקאמען, וואס צייכנען
זיך אויס מיט דער פליסיגקייט און לייכטקייט פון זייער שפראך, אבער
נישט מעהר. זיינע שירים זענען געווען מעהר טעכנישע קונסט-
ווערק: אין זיי פעהלט די לירישע ווייכקייט, דאס לעבעדיגע געפיהל
און דער ריטמישער קלאנג פון הלוי׳ס, אבן-גבירול׳ס און אפילו אבן-
עזרא׳ם דיכטונגען.

נישט ערגער, ווי אין נארבאנא האט זיך אין יענער צייט גע-
לעבט די יודען אין בעזיער. דא זענען די בעציהונגען צווישען דער
יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג געווען גאנץ ערטרעגליך א
דאנק דעם צופאל, וואס א סך ארטיגע קריסטען האבען אנגעהערט צו
די אלבינעזער, די כופרים אין דער הייליגקייט פון פויפסט. די יודען
האבען אבער דא געהאט צו ליידען יעדען יאהר אין די פסחא-טעג
פון דעם אלטען מנהג, וואס די גלחים האבען איינגעפיהרט, אויפצו-
רייצען די פינסטערע מאסען צו א פאגראם געגען יודען. די פארשטעהער
פון דער קהלה האבען זיך דעריבער כסדר משתדל געווען פאר׳ן
ארטיגען מושל, ער זאל אבשאפען דעם שענדליכען מנהג, און ענדליך
האט זיך זיי דאס איינגעגעבען צו פועל׳ן פון דעם וויצע-גראף ראגער.
דער לעצטער האט געשלאסען מיט דער קהלה א פארטעלען אבמאך,
לויט וועלכען יעדער גייסטליכער, וואס וועט פאר פסחא אויפהעצען
דעם המון געגען יודען, וועט אריינגעלעגט ווערן אין חרם, און דאגע-
גען האט זיך די קהלה פערפליכטעט איינצוצאהלען יעדעס יאהר אין
די טעג — פיער פונט זילבער.

אַ בעדייטענדע יודישע קהלה האָט זיך געפונען אין דער בליהענ־ דער האנדעלסשטאָדט מאָנפּעליע, די הויפּטשטאָדט פון דרום־פראנק־ רייך; זי איז אָבער אין קולטורעלער הינזיכט פיעל ניעדריגער געשטאַ־ נען פון דער קהלה אין דעם רערבייאיגען ליונעל. דאָ האָט זיך געפונען אַ ישיבה, וואָס האָט קאָנקורירט מיט נארבאָנא, און צוגעצוי־ גען מאַסען תלמידים פון דער פרעמד, פערזאָרגענדיג זיי מיט אַלעם נויטיגען. בראש פון דער קהלה און אויך פון דער ישיבה איז געשטאַ־ נען ר׳ משולם בן יעקב (געשט. 1170), אַ אָנערקענטער תלמודי־ שער געלעהרנטער און דערצו אַן עושר. דאָ איז אויך אויסגעוואַקסען די משפחה אבן־תבון, וואָס האָט פערייביגט איהר נאָמען אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראַטור. דער ערשטער, ר׳ יהודה בן שאול אבן תבון (1120—1190), וואָס האָט פון גראַ־ נאדא אהער איינגעוואנדערט איבער די רדיפות פון די אלמאָהאדען, איז געווען אַ בעריהמטער ארצט מיט אַ רייכער מעדיצינישער פּראַקטיק; דערביי האָט ער גרינדליך בעזעסען די אראַבישע און העברעאישע שפּראַכען. דאָס האָט בעוואויגען דעם רייכען ר׳ משולם, אבן תבון׳ס אַ גוטער פריינד, צו אַ פרוכטבארען שריט: ער האָט אויפגעפאָדערט ר׳ יהודה׳ן איבערצוזעצען אין העברעאיש די ווערק פון די גרויסע ספרדי־ שע חכמים. און אבן תבון האָט מיט פערגניגען דעם פאָרשלאָג אָנגע־ נומען: ער האָט איבערזעצט כסדר די ווערק פון ר׳ סעדיה גאון („האמונות והדעות“), ר׳ שלמה אבן גבירול („תקון מדות הנפש“; איבער פראַגען פון מאָראַל און פילאָזאָפיע), ר׳ בחיי בן פקודי (חובת הלבבות), ר׳ יהודה הלוי (ספר הכוזרי), ר׳ יונה אבן גנאח און נאָך אנדערע אָנערקענטע יודישע דענקער. דאָס איז אַ אוצר פון יודישע גייסטיגע שאַפונגען, וואָס וואָל־ טען געווים פערלוירען געגאַנגען אָהן די העברעאישע איבערזעצונגען. די לעצטע זענען, איבריגענס, נישט זעהר בעפריעדיגענד, צוליעב דעם איבערזעצער׳ס פּעדאַנטיזם: זיי זענען ווערטליך און בינדען זיך שקלאַפיש צום אַראַבישען אָריגינאַל; דערביי האָבען זיי אָבער אריינ־ געבראַכט אַ מאַסע נייע העברעאישע אַבסטראַקטע בעגריפען, וועלכע זענען פערבליעבען אין דער שפּראַך און אַ סך מיטגעווירקט צו איהר ענטוויקלונג.

פיעלזייטיגער און געבילדעטער פון ר׳ יהודה אבן תבון איז גע־ ווען זיין זוהן שמואל (1150 — 1230). ער איז געווען טיעף

געבילדעט אין מעדיצין, תלמוד, אראבישע ליטעראטור און נאך אנדערע וויסענשאפטליכע געביטען, און האט דערצו אויך פיעל געדייזט אין פערשיעדענע לענדער. זיך בעזעצענדיג ענדליך אין מארסעל, האט דער געבילדעטער שמואל אבן תבון געשריבען עטליכע אייגענע ווערק איבער ביבעל־פארשונג און פילאזאפיע. דערנאך האט ער זיך שטארק צוגעבונדען צום רמבמ׳ס ווערק, און די בעדייטענדע פון זיי איבערזעצט.

אין פאסקיער, נישט וויט פון ליונעל, האט זיך געפונען א יודישע קהלה פון פיערציג מיטגליעדער. דא האט געלעבט און געווירקט דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר׳ אברהם בן דוד („ראב״ד בעל ההשגות״; געב. 1125, געשט. 1197). ער האט געגרינדעט א גרויסע ישיבה, וואס האט צוגעצויגען מאסען תלמידים, און זייענדיג אליין זעהר רייך, האט ער די אלע תלמידים אויסגעהאלטען כמעט אויף זיין אייגענעם חשבון. אלס תלמודיסט האט ער אויך, ווי ר׳ זרחיה הלוי, זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זיין קריטישער חריפות און מיט זיינע דרייסטע ארויסטרעטונגען געגען די בעריהמטעסטע תלמודישע אויטאריטעטען. ר׳ אברהם בן דוד האט זיך בעשעפטיגט אויך מיט קבלה און געשאפען אויף דעם געביעט עטליכע ספרים.

פאר די יודען פון צפון־פראנקרייך האבען די לעצטע צוויי צעהנדלינגער פון צוועלפטען יאהרהונדערט געבילדעט די גרענעץ־וואנט צווישען גליק און אונגליק. געשיצט פון קעניג לודוויג VII האבען יודען דא גאנץ רוהיג געלעבט: דער קעניג האט זיך נישט גערעכענט מיט די רשעות׳דיגע קאנאנישע פערפאלגונגען און געגעבען יודען אלערליי זכיות און הנחות. אט די לאגע האט זיך געענדערט אין די צייטען פון קעניגס נאכפאלגער, פיליפ אויגוסט, וועלכער האט אין אנהויב אויך זיך געגרובט איינשטעלן פאר יודען און איז אפילו דערפאר ארייגעלעגט געווארען אין חרם. דער דאזיגער פעראריםטער הערשער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, אום צו קענען פיהרען זיינע מלחמות, און ער האט געווארפען אנ׳אויג אויף די יודישע קאפיטאלען. צו דעם צוועק האט ער איינמאל אין א שבת (16 יאנואר 1180) געלאזען ארעסטירען (כמעט אהן א שום בעשולדיגונג) אלע יודען, וואס האבען זיך געפונען אין שוהל ביים דאווענען, און אויף אזא אופן ארויסגעריסען פון זיי פופצעהן הונדערט זילבער־מארקען אויסלייז

געלד; דאס איז אבער געווען נאר א פארשפיעל. נאך אין דעם זעלביגען יאהר האט דער קעניג ערקלערט פאר נישט גילטיג אלע חובות, וואס יודען האבען געמאהנט ביי קריסטען, און א פינפטעל פון די זעלביגע חובות האט געמוזט אריינקומען אינ'ם אוצר המלוכה. און ביי דער רציחה האבען זיך די פרומע יועצים פון קעניג נאך נישט אבגעשטעלט: מיט איין יאהר שפעטער איז ארויסגעגעבען געווארען א בעפעהל, אז אלע יודען מוזען אויסוואנדערן פון קעניג'ס לאנד; דערביי מעגען זיי מיטנעהמען מיט זיך נאר זייערע בעוועגליכע גיטער, און אלע זייערע הייזער, פעלדער, וויינגערטנער, וויין-קעלטער'ס און אזוי ווייטער — געהען איבער אין רשות פון קעניג. די פערלאזענע שוהלען זענען דאן פערוואנדעלט געווארען אין קירכען, און די אונגליקליכע יודען פון פאריז מיט איהר אומגעגענד, וואס האבען דא געלעבט זייט הונדערטער יאהרען, האבען געמוזט נעהמען דעם וואנדער-שטעקען אין האנד. צום גליק איז דער שטח פון קעניג'ס מלוכה נישט גרויס געווען, און די אויסוואנדערער זענען אונגעשטערט אויפגענומען געווארען פון די יודישע קהלות אין די איבריגע פראנצויזישע פראווינצען.

מיט עטליכע יאהר שפעטער האט דער זעלביגער פיליפ-אויגוסט איינגעטונקט זיינע הענד אין יודיש בלוט: ער האט איבער א נישט-וויכטיגען צופאל געשטעלט די יודען פון שטעדטיל ב ר יי דעם בעקאנטען אכזריות'דיגען אולטומאטום: שמד אדער טויט; די אונגליקליכע האבען זיך אבער אפילו נישט פערקלערט איבער דעם פארשלאג און איבער הונדערט פון זיי זענען פערברענט געווארען לעבעדיגערהייד מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען.

אונטער דער צייט האבען זיך אנגעהויבען הכנות צו א נייעם, דריטען, קרייץ-צוג. דער העלדישער סאלאדין האט נישט געוואלט ארויסלאזען פון זיינע הענד די הייליגע שטאדט: אפילו דער בעריהמטער ריכארד לייבענהארץ פון ענגלאנד האט זיך געמוזט אונטערגעבען דעם מחמד'נישע זיגער און שליעסען מיט איהם א שענדליכען שלום. דאס האט ארויסגערופען א נייעם פלאם פון רעליגיעזער בעגייסטערונג, און באלד האבען געוויסע שלוחים פון פויפסט (אינאצענץ III) ווידער בעדרשה'נט וועגען די „אונגלויביגע" יודען און אויפגערייצט געגען זיי די צופלאמטע קריסטליכע מאסען. די דאזיגע התלהבות האט ארומגעחאפט אויף די הערשענדע באראנען און גראפען פון די פראנצויזישע

פּראָווינצען, און זיי האָבען אַרױסגעטריבען די יודען פון זייערע גע־
ביעטען, אַרױספּרעסענדיג פון זיי פריהער דאָס לעצטע, וואָס זיי
האָבען פערמאָגט. דאַן איז פאָרגעקומען אַ מערקווירדיגע ערשײנונג:
פיליפּ־אויגוסט, דער געוועזענער שונא ישראל, האָט איצט פריינדליך
אויפגענומען ביי זיך אין לאַנד אַלע אויסגעוויזענע פון די אַנדערע
פּראָווינצען, זאָגאַר אויך יענע, וואָס ער אַליין האָט זיי געהאַט פער־
טריבען (יולי 1198). און דאָ איז ווידער געשעהען דאָס אייגענע,
וואָס אין דײַטשלאַנד: דער בעשיצער איז אין דער זעלביגער צײַט
געוואָרען אויך האַר און אייגענטימער פון די אונגליקליכע. יודען
זענען פון דער צײַט אָן געוואָרען, ווי אַ מין בעזונדערע קאַסטע פון
לײַב־אייגענע; זיי האָבען קיין רעכט נישט געהאַט, זיך פריי צו בע־
וועגען פון איין אָרט אין אַנדערן, זייער פערמעגען האָט געהערט צום
קעניג אָדער צום אָרטיגען באַראָן, און אין דעם אינוועטאַר פון יעדער
גרעפליכער קאַסע צווישען דער כלה זענען אַרײַנגעגאַנגען „אַלע נוטיגע זאַכען און יודען".
אין ענגלאַנד און אין די פראַנצויזישע פּראָווינצען, וואָס האָבען
אָנגעהערט צו ענגלאַנד, האָבען יודען געלעבט אין מנוחה און רחבות.
זיי האָבען געוואוינט אין די גרויסע שטעדט, און אין לאָנדאָן האָבען
זיי אפילו געהאַט אייגענע פּרעכטיגע פּאַלאַצען. דאָ האָבען קיין גרויסע
אָבקלאַנגען נישט געפונען די אויפרופען צום ערשטען און צווייטען קרייץ־
צוג, און ממילא זענען די יודען אויך פרײַ געווען פון שמד־רדיפות. פער־
קעהרט נאָך: בײַ אַ סך ענגלענדער האָט זיך דעמאָלט אַרױסגעוויזען
אַ שטאַרקע נײַגונג צום יודענטום, און ווי די כראָניקער פון יענער
צײַט גיבען איבער, זאָל דאָ האָבען זיך געפונען זאָגאַר אַ גאַנצע
קהלה פון לויטער גרים. — זייערע גײַסטיגע גדולים און מנהיגים
האָבען די ענגלישע יודען בעצויגען פון פראַנקרײַך; אַזעלכער איז
געווען דער לאָנדאָנער רב און ראש ישיבה, ר׳ יעקב פון אָרלעאַנס, אַ תלמיד פון בעריהמטען רבינו תם און איינער פון די בע־
דײַטענדסטע תוספות׳טען.
אַזוי האָט זיך יודען געלעבט אין דער גאַנצער צײַט פון הײנריך
דעם II-טענס הערשאַפט; דאַן האָבען זיך פאַר זיי אויך אָנגעהויבען
רדיפות און שווערע פערפאָלגונגען. דעם ערשטען קלאַפּ האָט דאָס
ענגלישע יודענטום בעקומען גלײַך אינ׳ם קרוינונגס־טאָג פון הײנריכ׳ס
נאָכפאָלגער, דעם בעריהמטען ריכאַרד לײַבענהאַרץ; ווען דער

ראָמאַנסען־זינגער זיסקינד פון טרימבערג (פון זיין
ליעדער־זאַמלונג אין כתב־יד — 13־טער י״ה)

צײַגעקרוינטער הערשער (3 סעפּט. 1189) האָט זיך אומגעקערט פֿון דער קירך אין פּאַלאַץ, האָט אַ יודישע דעפּוטאַציע זיך געוואָלט פֿאָרשטעלן פֿאַר איהם און, צווישען אַנדערע, אויך איבערגעבען דעם קעניג אַ רײַהע טײַערע מתּנות; זיי האָט אָבער מיט אַ פֿינסטערן פּנים עמפּפֿאַנגען דער ערצבישאָף פֿון קענטערבורי, באַלדווין, און ערקלערט, אַז פֿון יודען נעהמט דער קעניג קיין מתּנות נישט אָן און זיי אַליין זאָלען גלייך אַרויסגעהן פֿון זאַל. אַט די בלוטיגע בעליידיגונג האָט געווירקט אָנשטעקענד אויפֿ'ן המון: עס האָבען זיך גלייך פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז דער קעניג האָט געהייסען פֿערטיליגען די יודען, און די פֿאָלגע דערפֿון איז געווען אַ שרעקליכער פּאָגראָם, וואָס האָט איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבּנות און פֿערניכטעט דעם גרעסטען טייל פֿון די יודישע הײַזער. צווישען די קרבּנות איז געווען דער דערמאָנטער ר' יעקב פֿון אָרלעאַנס, און איין איינציגער יוד, דער רײַכער בענעדיקט פֿון יאָרק, וועלכער איז אויך געווען איינער פֿון דער דעפּוטאַציע, האָט זיך געלאָזען לפֿנים אָבשמד'ען. — ווען דער קעניג האָט זיך אויף צומאָרגענס דערוואוסט פֿון דער שרעקליכער שחיטה, האָט ער די הויפּט-שולדיגע בעשטראָפֿט מיט'ן טויט, און גלײַך צושיקט שלוחים אין אַלע שטעדט מיט שטרענגע בעפֿעהלען געגען יעדען מין יודענפֿערפֿאָלגונג. ריכאַרד האָט זאָגאַר גערופֿען צו זיך דעם כּלומר'שטען משומד בענעדיקט, און הערענדיג פֿון איהם, אַז ער איז אין הארצען אַ יוד און וויל שטאַרבען אַ יוד, האָט ער איהם ערלויבט אַראָבצעוואַרפֿען פֿון זיך די קריסטליכע מאַסקע.

דער ריטערליכער הערשער האָט אָבער באַלד פֿערלאָזען דאָס לאַנד, זיך שטעלענדיג בראש פֿון דעם נײַען קרייץ-צוג, און דעמאָלט האָבען זיך אין דער פּראָווינץ איבערגעחזר'ט די לאָנדאָנער סצענעס. אין די בליהענדע האַנדעלס-שטעדט לין און נאָרוויטש זענען מאַסען יודען פֿערברענט געוואָרען מיט זייערע הײַזער צוזאַמען, נאָר אַמטעהרסטען געליטען האָט די קהלה אין יאָרק, וואו ס'האָבען זיך געפֿונען עטליכע זעהר רײַכע יודען, צווישען זיי אויך דער דערמאָנטער בענעדיקט. די הילפֿלאָזע האָבען זיך געפּרובט שיצען אין אַ אָבגעזונדערטען קעניגליכען פֿעסטונגס-שלאָס; דעמאָלט האָט די גאַנצע בעפֿעלקערונג פֿון שטאָדט זיך צונויפֿגעזאַמעלט אַרום שלאָס און איהם בעלאַגערט; דערבײַ האָבען עטליכע דינער פֿון דער הייליגער קירך אָבגעהאַלטען פֿײַערליכע גאָטעסדינסטען, געלייענט תּפֿילות און אפֿילו די האָסטיע

גענומען, אום אויסצובעטען ביי דער געטליכער השנחה א נצחון איבער דעם הייפעל איינגעשלאסענע, בעלאגערטע יודען.

און די תפלות האבען געווירקט, האטש נישט אינגאנצען און נישט אזוי, ווי די מתפללים האבען פערלאנגט. האבענדיג פאר זיך דעם אויסוואהל פון טויט אדער שמד, האבען די בעלאגערטע זיך אבגעשטעלט אויף דאם ערשטע: זיי האבען אלע קאסטבארקייטען פערברענט, ארומגעלעגט פייערן ביי אלע ארויסגאנגען און זיך איינער דעם אנדערן מיט'ן מעסער געדינט. יאצעאום, דער ראש הקהלה, האט דער ערשטער אריינגעזעצט א מעסער אין דער ברוסט פון זיין געליעבטער פרוי (חנה), און באלד האט דער רב פון שטאדט דעם זעלביגען מעסער איהם אין הארצען אריינגעזעצט. אזוי זענען אלע בעלאגערטע (איבער פינף הונדערט) אומגעקומען איינער פון אנדערנ'ם הענד, און פון דער גאנצער יארקער קהלה איז קיין איינציגער יוד נישט איבערגעבליעבען.

מיט איין טאג שפעטער זענען אין ס"ט עדמונד אויסגעקוילעט געווארען זיעבען און פופציג יודען פון די הענד פון די קרייץ-פאהרער, און דעם זעלביגען גורל האבען געהאט כמעט אלע יודישע קהלות אין ענגלאנד (ביי די שחיטות איז אומגעקומען אויך די קהלה פון די גרים).

ווען ריכארד האט זיך דערוואוסט פון די רציחות, האט ער אפילו געפרובט הארט בעשטראפען די שולדיגע; דאם האט אבער קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאט, און דערצו איז די ענגלישע ממשלה אין גיכען איבערגעגאנגען צו ריכארד'ם ברודער, יאהאן (דער קעניג אהן א לאנד), וועלכער האט זיך אינגאנצען געפונען אונטער דעם איינפלום פון דער קירך.

עטוואס בעסער ווי אין פראנקרייך און ענגלאנד איז געוועזען אין יענער צייט די לאגע פון די יודישע קהלות אין דייטשלאנד. דא זענען די יודען דאך געשטאנען אונטער דער שוץ פון די קיסרים, און קיינער האט נישט געוואגט, זיי שארף אנצוגרייפען. דערצו ווערט די יודישע קאמער-קנעכטשאפט אויך אבגעשוואכט פון יאהר צו יאהר, און דער הערצאג לעאפאלד פון עסטרייך האט זאגאר געהאט ביי זיך א יודישען פינאנץ-מיניסטער, מיט'ן נאמען שלמה, וועלכער האט געהאלטען קריסטליכע דינער, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאט פון די קירכליכע געזעצען. אין שלעזיען האבען יודען אויך געהאט איינענע נחלאות מיט קריסטליכע דינער, זיי האבען אבער מיט דער צייט פערלאזען

די מיטעך און זיך בעזעצט אין די גרויסע שטעדט, וואו זיי האָבען געגרינדעט געשעפטען און באַנקהייזער.

בײַ דער גאַנצער טאָלעראַנטער בעציהונג צו יודען מצד די הערשער, האָבען זיי אָבער געהאַט נישט וועניג אויסצושטעהן פון דעם טיעף-רעליגיעזען דײַטשען המון, צווישען וועלכען די גלחים האָבען פערשפּרייט די לעגענדע וועגען קריסטליך בלוט און וועגען אַנדערע יודישע פערברעכענס. אָט די פײַנדליכע שטימונג פון דער פרומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג האָט פון דעסטוועגען נישט געשטערט צו דער אויסבילדונג פון אַ יודישען דיכטער אין דער לאַנדעס-שפּראַך, פון אַ יודישען מינען-זענגער, וועלכער איז אויפגענומען געוואָרען, ווי אַ גלײַכבערעכטיגטער מיטגליעד אין דעם קרײַז פון די אָרטיגע דיכטער. דאָס איז געווען דער יוד זיסקינד פון טרים-בערג, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ גאַנצע רײַהע דײַטשע ליעדער, געשריבען אין דעם גײַסט און סטיל פון דער דײַטשער פאָלקס-דיכטונג.

רוהיג און פרײַ פון רדיפות (אויסער איין איינציגען מאָל) האָבען יודען אין יענער צײַט געלעבט אין איטאַליען — דער צענטער פון קאַטוילִיציזם, דאָס לאַנד פון פּעטרוס'עס הייליגען שטוהל. דער קלוגער פויפּסט אַלעקסאַנדער III האָט געהאַט אַ יודישען פינאַנץ-פערוואַלטער, און אונטער זײַן הערשאַפט האָבען די איטאַליענישע יודען בכלל נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענעצונגען און בעזונדערע שטײַערן. דער דריטער פויפּסט זאָל זאָגאַר האָבען געווירקט אויף דער בעריהמטער קירכען-פערזאַמלונג פון יאָהר 1179, וועלכע האָט בלויז בעשטעטיגט פאַר יודען דעם אַלטען פערבאָט, צו האַלטען קריסטליכע דיענערשאַפט, און דערפאַר אויך בעפעסטיגט אַלע פרײַהייטען פאַר'ן יודישען האָב און גוטס, ווי פאַר דער יודישער אמונה. נאָך וועניגער בעשרענקט זענען געווען די יודען אין דרום-איטאַליען — נעאַפּאָל און סיציליען. יודען האָבען דאָ געלעבט רײַך און געהאַט אַ פאָלשטענדיגע זעלבסט-פערוואַלטונג מיט אייגענע געריכטס-אַנשטאַלטען.

אין אַ ערגערער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין דער ביזאַנטינישער מלוכה. אויף עטליכע אינזלען, אין טעסאַליען, מאַקעדאָניען און טראַציען — אומעטום האָבען זיך געפונען רײַך בעפעלקערטע יודישע קהלות; די בעדײַטענדסטע יודישע קאָלאָניעס אין דער גריכיש-ביזאַנטינישער אימפּעריע זענען אָבער געווען די אין קאָנסטאַנ-

טינאָפּאָל און טהעבען. די דאָרטיגע יודען זענען געווען רייך און האָבען זיך גערעכענט פאַר די בעסטע זיידען- און פורפור-פאַבריקאַנטען פון גאַנץ גריכענלאַנד; דערפאַר איז די יודישע רעכטליכע לאַגע אין דעם לאַנד איצט אויך נישט בעסער געווען, ווי אין די צייטען פון די אַלטע פאַנאַטישע הערשער. די רייכע און די אָרימע יודען, די גוטע און די שלעכטע זענען אין אַ גלייכער מאָס פערהאַסט און פעראַכט געווען פון די אַרומיגע גריכען. יודען האָבען נישט געטאָרט רייטען אויף קיין פערד—דאָס האָט דער קייזער עמנואל אַלס אויסנאַהם ערלויבט נאָר זיין יודישען לייב-אַרצט שלמה פון עגיפּטען. יודען האָבען זיך דאָ בכלל נישט געפונען אונטער דער שוץ פון געזעץ, און דער ערשטער און בעסטער קריסט האָט זיי געטעגט בעליידיגען און בערויבען.

אין קליין-אַזיען, סיריען און פאַלעסטינאַ איז דער קיום פון די יודישע קהלות אָבהענגיג געווען פון די אַרומרייסענישען צווישען קריסטענטום און איסלאַם. איז איינע פון די פּראָווינצען אַרונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון קרייץ, זענען די דאָרטיגע יודען באַלד נעלם געוואָרען; דאַגעגען האָבען זיך געפונען בעדייטענדע קהלות אין די פּראָווינצען פון איסלאַם. סך הכל האָבען זיך אין דער גאַנצער דעמאָלטיגער פאַלעסטינאַ אויפגעהאַלטען נישט מעהר, ווי טויזענד יודישע משפחות, וועלכע האָבען זיך אַממעהרסטען בעשעפטיגט מיט פאַרבעריי.

פיעל מעהר יודען האָבען זיך צו דער צייט געפונען אין די לענדער צווישען פרת און חדקל. די אַמאָליגע אַקאַדעמישע צענטערן נהרדעה, סורא און פומבדיתא זענען פערוויסט געוואָרען, און אויף זייער אָרט איז אויסגעוואַקסען די קהלה אין באַגדאַד, וואָס האָט געהאַט ביז איבער טויזענד יודישע משפחות און פיער גרויסע שוהלען. די בבלישע יודען פון יענער צייט (1136) האָבען אפילו געהאַט אַ אייגענעם נשיא (עקזילאַרך, מיט'ן נאָמען שלמה), וועלכער האָט געפיהרט אַ פירשטליכען שטאַט און גענומען אַ קאָפּ-שטייער פון אַלע יודען אין פערסיען, אינדיען און טיבעט. באַגדאַד האָט געהאַט אויך אַ בעדייטענדע ישיבה, וואָס האָט וויערער געקרוינט איהרע פיהרער מיט'ן טיטול גאון. נאָך בעדייטענדער ווי אין באַגדאַד, איז געווען די קהלה אין מאָסול (נייע-ניגוה), וואָס האָט געצעהלט ביז זיעבען טויזענד משפחות. נישט ווייט פון דאָרטין, אין דער געגענד פון

אזערבײדזשאן (צפון-פערסיען) האבען געלעבט גאנצע שארען פרייע יודען, וועלכע האבען פון קיין קולטור נישט געוואוסט און זיך פערנע-מען מיט בעוואפענטע אנפאלען אויף די שטאמען פון דער ניעדער, וועהרענד זיי אליין זענען געווען אונבעצווינגבאר אין זייערע הימעל-הויכע פעסטונגס-בערג. אט די סטיכישע, קריעגערישע יודישע מאסע האט א געוויסער פאנטאסטישער העלד, מיט'ן נאמען דוד אלראי (אדער מנחם בן סולימאן), געוואלט אויסנוצען צו א גרויסען צוועק. דער דאזיגער ענטוזיאסט האט זיך אנגעגעבען פאר א געשיקטען פון גאט (משיח) און אויפגערייצט די יודען פון גאנץ פערסיען, מעסאפא-טאמיען און סיריען צו א בעוואפענטען אויפשטאנד געגען דעם פערסי-שען סולטאן, אום צוריקצושטעלען די יודישע מלוכה. אלראי'ן איז זאגאר געלונגען מיט זיינע מופתים צונויפצוזאמלען ארום זיך א בעדיי-טענדע בעוואפענטע מחנה פון די אזערביידזשאנער בערג-יודען; דער עקזילארך, ווי בכלל די גדולים פון פערסישען יודענטום, האבען זיך אבער נישט געלאזען פערפיהרען פון דעם געפעהרליכען בעל מופת, און זיי האט זיך ענדליך איינגעגעבען, איהם צו בעזייטיגען. די משיח-חלומות האבען, איבריגענס, נישט אויפגעהערט אויך נאך אלראי'ס טויט, און דאס האבען ווידער אויסגענוצט עטליכע געשיקטע שווינד-לער; זיי האבען געוויעזען די עמי הארצי'שע באגדאדער יודען א בריעף פון דעם נעשטארבענעם משיח, וואו ער האט פערזיכערט, אז אין א בעשטימטער שעה, אין א געוויסער נאכהאלבער נאכט, ווען אלע יודען וועלן זיך אנטאן אין גרינע קליידער און שטעהן א לאנגע צייט אויף די דעכער פון זייערע הייזער, — וועט קומען א שטארקער ווינט און זיי אריבערטראגען גלייך אינ'ם הייליגען לאנד. דער המון האט זיך געלאזען פערפיהרען, צוטיילט דערוויילע צווישען ארימע דאס גאנצע האב און גוטס און זיך פערזאמעלט מיט די ווייבער און קינדער אויף די דעכער, וואו זיי האבען א גאנצע נאכט געווארט און אויף קיינע נסים זיך נישט דערווארט. —

א אונאבהענגיגער קריעגערישער יודישער שבט האט זיך צו יענער צייט אויפגעהאלטען אין דער געגענד כאראזאן, ביי די בערג פון נישאבור. די דאזיגע טויזענדער יודען האבען זיך גערעכענט פאר א איבערבלייבעניש פון די שבטים דן, זבולון, אשר און נפתלי. זיי זענען געווען גלענצענדע פויגעל-שיסער, האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט און געהאט א אייגענעם פירשט, מיט'ן נאמען יוסף אמר-

כ ל א ה ל ו י. אין אלגעמיין האט זיך די ליניע פון דעם פערסיש-יודישען ישוב געצויגען ביז ח י ו ו א, וואו ס'האבען געלעבט אכט טויזענד יודישע משפחות, און ביז ס א מ א ר ק א נ ד, וואס האט געהאט גאנצע פופציג טויזענד יודען. פון די יודישע קהלות אין א י נ ד י ע ן ווייסט דער דעמאלטיגער רייזענדער נאר דאס צו דערצעהלען, אז ער האט דארט געזעהען שווארץ-הויטיגע יודען, וועלכע היטען בלויז ש ב ת און מ ל ה. א יודישע קאלאניע האט זיך געפונען אויך אויף דער אינזעל צ יי ל א ן (קאנדי): דא האבען געלעבט דריי און צוואנציג טויזענד יודען, פאלשטענדיג גלייכבערעכטיגט מיט די איבריגע בעפעלקערונגען פון דער מלוכה. אין א ד ע ן, דעם שליסעל-האפען צום אראבישען און אינדישען ים, האט זיך געפונען א אונאבהענגיגער יודישער ישוב, וואס האט בעזעסען אייגענע פעסטונגס-שלעסער, געפיהרט מלחמות מיט די קריסטען פון נוביען און איז געשטאנען אין פערבינדונג מיט עגיפטען און פערסיען.

אין אראביען האבען זיך פאר דער צייט שוין ווידער געפונען יודישע קהלות נאכדעם, ווי די ערשטע קאליפען האבען זיי פון דאנען ארויסגעטריבען. בעזונדער רייך בעפעלקערט פון יודען איז געוועזען די פרוכטבארע און האנדעלסרייכע תימני'שע פראווינץ, און אין צפון אראביען האבען זיך ווידער, ווי אין די פאר-מחמד'נישע צייטען, אויסגעבילדעט שטארקע אונאבהענגיגע יודישע שבטים, מיט אייגענע פעסטונגען און אייגענע פירשטען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט, ערד-ארבייט און קאראוואן-רייזען; דער צענטר פון איין שבט איז געוועזען די שטאדט ט יי מ א, מיט'ן פירשט חנן בראש. צווישען די יודען האבען זיך געפונען נזירים-הייליגע, וואס האבען א סך געפאסט, קיין פלייש און קיין וויין נישט פערזוכט, געלעבט אין מערות, זיך געקליידט אין שווארצען און געטרויערט נאך צ י ו ן. א צווייטע גרופע פון די אראבישע יודען האט זיך אויפגעהאלטען אין דער געגענד פון ט א ל מ א ס, און געהאט פאר א פירשט חנן'ס א ברודער, מיט'ן נאמען ש ל מ ה. א דריטע גרופע פון פופציג טויזענד יודען האט געלעבט אין דער פראווינץ ח י ב ר; די זענען אמטערסטען געווען קריגעריש, זיי האבען אבער געהאט צווישען זיך אויך תלמודיש-געלעהרנטע. אין די איבריגע אראבישע שטעדט האבען געלעבט ביז נאך ניינצעהן טויזענד יודען. אט די אלע יודען האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערשטער אנפיהרערשאפט פון באגדאדער עקזילארכאט, וואס

האָט אויף אַ קורצער צײַט ווידער אויפֿגעבליהט. דער נאָכפֿאָלגער פֿון דעם דערמאָנטען שלמה איז געווען זײַן זוהן דניאל, וועלכער איז אויך געווען זעהר אָנגעזעהען בײַ די באַגדאַדער קאַליפֿען. אונטער דער אויפֿזיכט פֿון דעם עקזילאַרך האָט זיך שטאַרק אויפֿגעהויבען די באַגדאַדער ישיבה, וועלכע האָט בעקומען אַ בעדײַטענדען לעהרער (גאון). דאָס איז געווען אַ געוויסער ר׳ שמואל בן עלי, וואָס האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ גרויסען תּלמודישען אויטאָריטעט. ער האָט צוגעפֿנומען אַרום זיך ביז צוויי טויזענד תּלמידים, און האָט זיך אין דער זעלביגער צײַט גערעכענט אויך פֿאַר דעם הויפּט-רב און ריכטער פֿון גאַנצען קאַליפֿאַט.

נאָכ׳ן טויט פֿון דעם קינדער-לאָזען עקזילאַרך איז דער גרעסטער טייל פֿון יענעמס מאַכט אריבער צו דעם אײַנפֿלוסרײַכען ראש-ישיבה און בן-עלי איז געוואָרען דער נשׂיא פֿון אַלע יודיש-אַזיאַטישע קהלות, וואָס האָבען זיך געצויגען איבער דעם גאַנצען שטח פֿון דמשק ביז אינדיען און פֿון קאַספּישען ים ביז אַראַביען. צו דעם זעלביגען ר׳ שמואל בן עלי זאָלען, ווי ס׳דערצעהלט דער דעמאָלטיגער רײַזענדער ר׳ פּתחיה פֿון רעגענסבורג, האָבען געקומען שלוחים פֿון די קויקאַזישע בערג-שבטים מיט דער בקשה, זיי צו שיקען יודישע רעליגיאָנס-לעהרער, ווייל זיעבען פֿירשטען פֿון זיי האָבען בעשלאָסען צו מאַכען די יודישע אמונה פֿאַר דער אַלגעמײַנער אמונה פֿון לאַנד (1180—85). — בײַ דער גאַנצער אויסערליכער געהויבענער לאַגע פֿון די מזרח-לענדישע יודען, זענען זיי אָבער דאָך געשטאַנען אויף אַ ניעדריגער שטופֿע אין דער הינזיכט פֿון גײַסט און קולטור. אָהן טיעפֿערע קענטעניסען און אָהן בעוואוסטזײַן, האָבען די אַזיאַטישע יודען אויף אַ גאַנץ מעכאַנישען אופֿן אָבגעהיט די געבאָטען פֿון דער תּורה און זיי דערהאַלטען, דערבײַ אָבער גאָרניכט געשאַפֿען, גאָרניכט געלאָזען פֿאַר די קומענדיגע דורות.

אין עגיפּטען האָבען די יודישע קהלות געהאַט אַ בעזונדער עקזילאַרך — אונטערן טיטול נגיד. דאָס איז אויך געווען אַ פֿירשטליכער טיטול מיט זעהר ברײַטע פֿאָלמאַכטען: דער נגיד האָט זיך גערעכענט פֿאַר דעם העכסטען פֿיהרער און שופֿט פֿון דעם גאַנצען יודישען ישוב אין לאַנד. אין דער צײַט האָט דעם טיטול געטראָגען דער לײַב-ארצט פֿון עגיפּטישען קאַליף ר׳ נתנאל, מיט׳ן אַראַבישען נאָמען היבאַש-אַלאַה-איבן-אַלגאַמי. איבן אַלגאַמי האָט געשריבען בעדײַטענדע

מעדיצינישע ווערק אין דער אראבישער שפראך און אין דער זעלביגער צייט איז ער אויך געשטאנען בראש פון א גרויסער ישיבה אין דער עגיפטישער הויפטשטאדט קאירא. דא האט זיך געפונען אויך א קאראימישע געמיינדע, און זי האט אויך געהאט א זעלבסט־פערוואלטונג מיט א אייגענעם נשיא.

א יוד שווערט פאר'ן געריכט

אַכטעס קאַפּיטעל

ר׳ משה בן מיימון (רמב״ם)

אין דער רייהע פון די גרויסע גייסטער, וואָס דאָס יודענטום האָט געבוירען און ערצויגען אינ׳ם משך פון עלפטען און צוועלפטען יאָהרהונדערט, פערנעהמט א גאַנץ בעזונדער פּלאַץ די ריזען-געשטאַלט פון ר׳ משה בן מיימון, דער גייסטיגער קעניג און בעהערשער פון אלע יודען אין די מזרח-, ווי אין די מערב-לענדער.

ר׳ משה בן מיימון (מיט׳ן לאַנגען אַראַבישען נאָמען: אבו עמראַם מוזא מיימון אבאיד אללאַה) איז געבוירען געוואָרען אין יאָהר 1135, אין קאָרדאָווא, וואו זיין פאָטער מיימון איז געוועזען א דיין ד. ה. א מיטגליעד פון דעם דאָרטיגען בית דין. אַט דער טיטול איז איבערגעגאַנגען אין דער מיימונישער משפּחה בירושה אינ׳ם משך פון א גאַנצער רייהע דורות, און מיימון האָט אויסער תלמודישע ספרים (ער איז געוועזען א תלמיד פון ר׳ יצחק אלפסי) געשריבען אויך ווערק איבער וועלטליכע וויסענשאַפטען: אַסטראָנאָמיע און מאַטעמאַטיק. ביי דעם פאָטער אין הויז האָט דער יונגער משה זיך ערצויגען, לעהרנענדיג די תלמוד, די אַלגעמיינע למודים, ביז ער איז אַלט געוואָרען דרייצעהן יאָהר. דאַן האָט פּלוצלונג אויסגעבראָכען דער שטורם פון די אלמאָהאַדען (1148), וועלכע האָבען זיך אַריינגעריסען אין שטאָדט און געשטעלט אלע איינוואוינער דעם אולטימאַטום: איסלאַם אָדער טויט, — דעם אולטימאַטום, וואָס האָט פערטריבען פון שטאָדט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע איינוואוינער. צווישען די לעצטע

איז געווען אויך מיימון: ער האט מיט זיין פאמיליע אנגעהויבען איבער־פאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער. אונטער דער צייט האט דער לאגישער און סיסטעמאטישער קאפ פון דעם קומענדיגען ריזען־גייסט נישט אויפגעהערט צו ארבייטען איבער די פערשידענסטע גע־ביעטען פון יודישען און אלגעמיינעם דענקען. ער האט געלערנט תלמוד, פילאזאפיע, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק, נאטור־וויסענשאפט און מעדיצין, און די פאלגע פון דער אינטענסיווער גייסטיגער ארבייט איז געווען א פיעלזייטיגער פירוש אויף דער משנה, וועלכען ער האט אנגעהויבען שרייבען נאך אין יאהר 1158.

פערוואגעלט פון שפאניען איבער דעם פאנאטיזם פון די אלמא־האדען, בעגעגענט מען אין גיכען, אויף א אונפערשטענדליכען אופן, דער פאמיליע מיימון אין פעץ, וואס האט זיך געפונ״ן אונטער דער הערשאפט פון די זעלביגע אלמאהאדען, און וואו יודען האבען אויך גע־מוזט טראגען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם. דא האט זיך דער יונגער דענקער בעקאנט מיט דער טרויעריגער לאגע פון די „אנוסים" און אין דער זעלביגער צייט האט ער טיעף געזעהען, ווי וויים שעדליך די אויסערליכע מאסקע ווירקט אויף דער גאנצער אינערליכער געדאנקען־בילדונג. צוזאמען מיט זיין פאטער האט ער געזעהען, אז א גרויסער טייל פון די המוני'שע אנוסים הויבט בוסליכווייז ווירקליך אן גלויבען אין די עיקרים פון איסלאם און זיך צוגעוועהנען צו זיי, און די קרענקונג איז נאך שטארקער געווען א דאנק דער איינגענער שוואכקייט — זיי אליין האבען דאך אויך די מאסקע געטראגען.

כדי צו שטארקען די אבגעשוואכטע יודישע געמיטער, האט דאן דער פאטער, מיימון, פערעפענטליכט א דערמאנונגס־בריעף צו די אנוסים (1160), און אין גיכען האט אויך דער זוהן בעקומען די געלעגענהייט עפענטליך ארויסצוטרעטען וועגען דער אנגעוועהטאגטער פראגע. עס האט זיך געפונען א הייסער יוד, וואס האט נישט געקענט רוהיג פערטראגען די פשרות מיט'ן געוויסען, און ער האט זיך גע־ווענדט מיט א בריעף צו די יודישע קהלות אין אפריקא, אין וועלכען ער האט געשטראפט די אנוסים פאר זייער שוואכען גלויבען און זיי ערקלערט פאר כופרים באלהי ישראל, וואס האבען קיין חלק נישט אין יודענטום. אט דער בריעף האט ארויסגערופען א טיעפע פערצווייפלונג צווישען די מעהר אינטעליגענטע און פרימערע אנוסים, וועלכע האבען שוין לאנג געטראגען די זינד אויף זייער געוויסען; דער לאגיש

דענקענדער בן מײַמון האָט אָבער געזעהען אויך די צווייטע זײַט פון דער ערשײַנונג: קענענדיג די גײַסטיגע שוואַכקײַט פון די המוני'שע אַנוסים, האָט ער מורא געהאַט דערפאַר, אַז אונטער דער ווירקונג פון די שאַרפע אָנפאַלען וועלן די איצטיגע געצוואונגענע משומדים אײַנמאָל פאַר אַלע מאָל זיך ווירקליך אָבדײַסען פון יודישען כלל און אײַנגאַנצען איבערגעהן אין די רייהען פון שונא. דאָס האָט איהם בעוואויגען אַרויסצוטרעטען מיט אַ עפענטליכען ענטפער געגען די זלזולים פון דעם פאַנאַטישען יודישען מאמין. דער טאָן פון דעם ענטפער (געשריעבען אין אַראַביש, אונטערן נאָמען אגרת השמד: אַ בריעף וועגען שמד), איז אַ הייסער, נערוועזער — אין איהם פיהלט זיך די אַנגעוועהטאָגטע פערביטערטקײַט פון אַ בעליידיגטען, וואָס מ'האָט איהם אַנגעגריפען אין'ם עמפפינדליכסטען אָרט; די אַרגומענטען, וואָס ער ברענגט, זענען אָבער שטרענג לאָגיש און דערבײַ שטיצט ער זיך אויך אויף פסוקים פון די הייליגע שריפטען און מאמרים פון תלמוד. קודם כל זוכט ער צו דערווײַזען, אַז זינדיגע און אפילו געצענדיענערישע יודען זענען אויך יודען, דען מיר געפינען, אַז אליהו און ישעיה זענען בעשטראָפט געוואָרען דערפאַר, וואָס זיי האָבען אָנגערופען די יודען-געצענדיענער פון זייער צײַט מיט'ן נאָמען „עם טמא שפתים"; און אויב זיי זענען געשטראָפט געוואָרען, איז ווי שוין „דער לײַכטזיניגער, וואָס ער לויבט זיך צו זאָגען אויף גאַנצע יודישע קהלות מיט זייערע חכמים און תלמידים, אַז זיי זענען פושעים און רשעים און כופרים באלהי ישראל! און די יודען האָבען דאָך נישט ווירערגעשפעניגט אין גאָט כדי זיך צו זוכען וואוילטאָגען, און האָבען נישט פערלאָזען דעם גלויבען צוליעב וועלטליכע פערגניגענס, נאָר זענען פון שווערד אַנטלאָפען, פון שווערד און פייל און מלחמה-פײַן". דערצו איז „דער שמד, אין וועלכען מיר געפינען זיך, נישט גלײַך צו אַלע שמד'ען, דען קיינער צווינגט אונז נישט צו ווײַזען, אַז מיר דינען עבודה זרה (איסלאַם); מיר דאַרפען נאָר נאָכזאָגען זייער פאָרמולע (אַז מחמד איז אַ נביא), און זיי אַליין ווייסען גאַנץ גוט, אַז מיר גלויבען נישט מיט'ן האַרצען אין דעם, וואָס אונזער מויל רעדט אַרויס, און מיר טוען עס נאָר, כדי אָבצונאַרען דערמיט זייער הערשער (דעם קאַליף)". דאַן געהט דער שרײַבער פון בריעף אַרײַן טיעפער אין דער זאַך: אמת, דער תלמוד פערפליכטעט יעדען יודען זיך מוסר נפש צו זײַן פאַר די דרײַ עבירות: עבודה זרה, זנות און בלוט-פערגיסען (שפיכות דמים); נאָכמעהר: יעדער

יוד איז אין אלגעמיין פערפליכטעט מקדש השם צו זיין אפילו ביי דער קלענסטער זאך; ביי דעם אלעמען איז אבער דאך קיין שטראף נישט אנגעגעבן פאר די שוואכמוטיגע, וואס האבען דאס נישט געטאן, וואס זענען דעם נסיון נישט ביינגעשטאנען, און קיינער האט קיין רעכט נישט, זיי ארויסצונעהמען פון כלל ישראל אזוי לאנג, ווי זיי טוען דעם פערברעך געצוואונגענערהייד, נישט מיט'ן איינענעם ווילען. די איינציגע עצה בלייבט אלזא, מקרב צו זיין די אנוסים און צו זעהן, זיי זאלען אפהיטען ווי ווייט מעגליך אלע געבאטען פון דער תורה, אדער — אויסוואנדערן פון לאנד.

די דאזיגע אגיטאציע פון די מיימונידען צווישען די אנוסים האט אויף זיי ארויפגעצויגען א גרויס געפאהר מצד די פאנאטישע מחמד'נער און דער סוף איז געווען, אז די גאנצע משפחה האט זיך קוים מיט'ן לעבען געראטעוועט און זיך געלאזען מיט'ן ים קיין פאלעסטינא. דא האט זיך די פאמיליע אויפגעהאלטען א קורצע צייט אין די שטערט חברון און ירושלים, וואו דער פאטער מיט די זיהן האבען גאנצע טעג מתפלל געווען אין די מערות פון די יודישע אבות און אויף דעם ארט פון בית המקדש. דערנאך האבען זיי איבערגעוואנדערט קיין עגיפטען, וואס האט זיך דעמאלט גערעכענט פאר'ן צענטער פון איסלאם. און געוואוינט פריהער אין אלעקסאנדריע (דא איז דער אלטער מיימון געשטארבען אין עטליכע חדשים ארום נאך זייער אנקומען) און דאן אין אלט-קאירא (פאסטאט). די דאזיגע עגיפטישע שטאדט איז געווען אין יענער צייט א גרויסער האנדעלס-צענטער, און משה מיט זיין יונגערן ברודער דוד האבען אנגעהויבען בעטרייבען א גרויסען געשעפט פון גאלד און טייערע שטיינער. דער פאקטישער פיהרער פון געשעפט איז געווען דער יונגערער ברודער: ער פלעגט אונטערנעהמען רייזען איבערן ים אין די ווייטסטע לענדער, צו קויפען און פערקויפען זיין קאסטבארע סחורה, און אין דער צייט איז דער עלטערער ברודער, משה, געזעסען אין דערהיים און געארבייט רוהיג איבער פערשיידענע למודים און וויסענשאפטען. דער אונגליקליכער גורל האט אבער נישט אויפגעהערט צו פערפאלגען דער מיימונידישער משפחה: אין גיכען איז דוד דערטרונקען געווארען, פאהרענדיג אויף א שיף איבער'ן אינדישען ים, און דערביי פערלוירען דאס גאנצע איינענע און פרעמדע פערמעגען, וואס ער האט מיט זיך געפיהרט. פון

דער קאטאסטראפע איז משה שווער קראנק געווארען; ער האט זיך אבער ענדליך געשטארקט, און גענומען ענערגיש פראקטיצירען אין מעדיצין, וואס ער האט שוין געהאט געלעהרנט אין די פריהערדיגע יאהרען. פון דער פראקטיק האט ער מפרנס געווען זיך מיט דער גאנצער פאמיליע, און די פרייע צייט האט ער געווידמעט דער גרויסער ארבייט, וואס ער האט אנגעהויבען נאך מיט יאהרען צוריק: דעם פירוש אויף משניות.

געענדיגט האט ער דאס ווערק (געשריבען אין אראביש אונטערן נאמען סיראדזש: בעלייכטונג) אין יאהר 1168. דאס איז געווען א אונטערנעהמונג פון אונגעוועהנליכען מאסשטאב, צו ערקלערן און סיסטעמאטיזירען דעם מאטעריאל פון די משנות פשוט און דירעקט, ד. ה. אהן די קאזואיסטישע בעלייכטונגען פון דער גמרא. זאל יעדער תלמיד קודם כל האבען פאר זיך קלאר און בעשטימט דעם מקור פון דער הלכה, די משנה, אהן פשט׳לעך און פערגלייכעניש׳ען, און ערשט דערנאך זאל ער צוטרעטען צו דעם תלמודישען לאבירינט — דאס האט דער רמב״ם געוואלט דערגרייכען מיט זיין פירוש, און צו דעם זעלביגען צוועק גיט ער צו אין פערשידענע שטעלן גרעסערע איינטהיילונגען, וואס ערקלערן אויספיהרליך די יסודות פון דער תלמודישער געזעצגעבונג און די בעציהונג פון תלמוד צו די יסודות פון דער תורה. מיט א בעזונדער ליעבע ווערן אין דעם פירוש בעהאנדעלט יענע פונקטען פון דער משנה, וואס האבען וועלכע ס׳איז שיכות צו א געוויסען צווייג פון די אלגעמיינע וויסענשאפטען: מאטעמאטיק, אסטראנאמיע, פיזיק, אנאטאמיע, מאראל אדער פילאזאפיע. דא האט ער געהאט די מעגליכקייט: פון איין זייט אויפצעווייזען די וויסענשאפטליכע גרויסקייט פון די טרעגער פון דער יודישער מסורה, און פון דער צווייטער זייט אבצולייקענען די אנגענומענע הנחה, אז אלץ אין דער תורה שבעל פה איז הלכה למשה מסיני. אין דעם פירוש צו די „פרקי אבות" ענטוויקעלט דער רמב״ם א גאנצע עשירות פון געדאנקען וועגען מאראל בכלל און דער יודישער מאראל בעזונדער; דאס זעלבע טוט ער אויך ביים לעצטען פרק פון „סנהדרין", וואו ס׳רעדט זיך וועגען תחית המתים און השארת הנפש. דא ערקלערט ער פאר אלעם, ווי מ׳דארף פערשטעהן די דאזיגע הבטחות פון א צוקונפטיגען לעבען: יענס לעבען האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט אלע אונזערע פארשטעלונגען וועגען

ערדישע געניסען און פערגניגענם — עס איז די מלוכה פון גייסט, פון די העכסטע ערקענטנישען, פון די פיינסטע רעגיאנען. ביי דער געלעגענהייט ענטוויקעלט ער שוין אויך בכלל דעם עצם פון דער יודישער גלויבענס-לעהרע און טיילט איהם איין אין דרייצעהן עיקרים: א) ס'איז דא א גאט, וואס האט בעשאפען די וועלט; ב) ער איז אבסאלוט איינציג, ג) ער איז אונקערפערליך און אזנפער-ענדערליך, ד) ער איז אייביג און אונאבהענגיג פון דער צייט, ה) מ'מוז פערעהרען נאר גאט אליין, ו) ער ענטפלעקט זיך צו זיינע אויסדערוועהלטע (נבואה), ז) די העכסטע ענטפלעקונג איז געווען די דורך משה רבינו, ח) די תורה איז געגעבען געווארען פון הימעל, ט) זי איז אונפערענדערליך, י) גאט זעהט, ווייסט אלץ און פיהרט די וועלט (השגחה פרטית), יא) גאט בעלוינט און בעשטראפט, י"ב) עס וועט קומען א אויסלייזער (משיח), י"ג) די טויטע וועלן לעבעדיג ווערן (תחית המתים).

אונטער דער צייט האט זיך אין תימן אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג פון די פאנאטישע מחמד'נער געגען יודען, און די לעצטע האבען געמוזט אנווענדען דאס אלטע מיטעל: אנגעהמען לפנים דעם מחמד'נישען גלויבען (1172). דא איז אבער די געפאהר פיעל גרעסער געווען, ווי אין אנדערע קהלות, צוליעב דער פראסטקייט פון די יודישע מאסען, און באלד האבען זיך ווירקליך בעוויעזען בעגייסטערטע יודישע אפאסטאלען, וואס האבען גערדרשה'נט אין די יודישע קהלות, אז מחמד איז געווען א נביא פון גאט, וואס איז אראבגעשיקט געווארען אויף דר'ערד מבטל צו זיין די געזעצען פון דער תורה. צו די דאזיגע איסלאם-פרעדיגער זענען צוגעקומען בעגייסטערטע בעלי-חלומות, וואס האבען זיך אנגעגעבען פאר משיח-אנזאגער און פערשפרייט אלערליי איינבילדונגען און שווערמערייען. דאס האט די מעהר ניכטערע פון די תימני'שע יודען שטארק בעאונרוהיגט, און איינער פון זיי, ר' יעקב אלפיומי, האט זיך געווענדעט צום רמב"ם מיט א הייסער בקשה, ער זאל עפעס טאן פאר'ן תימנישען יודענטום און נישט לאזען עס פערלוירען געהן.

אויף דער בקשה האט זיך ר' משה בן מיימון אבגערופען מיט א פייערליכען בריעף צו די יודען אין תימן (אגרת תימן). אין דעם-אראביש-געשריבענעם-בריעף בעמיהט זיך דער געוועזענער לפנים'דיגער מחמד'נער צו טרייסטען די געדרודפ'טע ברידער און אויפצעוועקען אין זיי

דעם בעוואוסטזיין פון דער יודישער גרויסקייט, פון דער יודישער אויסדערוועהלטקייט. „זינט מיר האבען בעקומען די תורה אויפן בארג סיני — שרייבט דער רמב"ם אין דעם בריעף — ביז היינטיגען טאג, זענען שוין אויפגעשטאנען א סך פון די אומות העולם צו פערניכטען יעקב'ס שטאם און זיין גלויבען. אט די יודישע פיינד טיילען זיך אין דריי קאטעגאריעס: די ערשטע קאטעגאריע בעשטעהט פון יענע, וואס זענען בעפאלען אונזער גלויבען מיט צוואנג און שווערד און פיין, ווי עמלק, סנחריב, נבוכדנאצר, טיטוס, האדריאן און נאך אזעלכע; צו דער צווייטער קאטעגאריע געהערן די פערשארפטע קרומע מוחות (סאפיסטען) און די חכמים פון די איבריגע לשונות (אדומי'שע, פערסישע און גריכישע), וועלכע האבען געוואלט צושטערען אונזער תורה מיט קשיות און שאלות; די דריטע ענדליך זענען די, וואס פערשטעהען, אז דער בנין איננאנצען וועט זיך אזוי לייכט נישט לאזען צושטערן, און זיי נעהמען זיך אונטערגראבען זיינע פונדאמענטען; אט די ישמעאלים קליגען זיך און זענען כלומר'שט מודה, אז אונזער ענט־פלעקונג איז ווירקליך אמאל שטארק און הייליג געווען, נאר דערנאך איז געקומען א נייע ענטפלעקונג, וואס האט יענע מבטל געווען; דאס איז אבער א נארישער ליגען: זייערע אלע ענטפלעקונגען זענען אנטקעגען אונזער תורה, ווי קינסטליכע בילדער נעגען א לעבעדיגען מענשליכען געזיכט א. א. וו. „און איהר, ברידער, שטארקט אייך און מוטיגט אייך. זאלען אייך די גזירות און די רדיפות נישט צוטומלען, זאל אייך דעם שונא'ס שטארקייט נישט אבשרעקען: עס איז אלץ פון דער השגחה בעשטימט, אייך אויסצופרובען און צו ווייזען, אז איהר זענט יעקב'ס קינדער, אייניקלעך פון יענע, וואס זענען געשטאנען אויפ'ן בארג סיני און מקבל געוועזן די תורה".

אויף די תימני'שע יודען האט דעם רמב"ם'ס בריעף א גרויסען רושם געמאכט; ער איז ארומגעגאנגען פון האנד צו האנד, ווי א גע־היימע וויכטיגע ענטפלעקונג און געוועקט אין די הערצער יודישע געפיהלען, יידישען שטאלץ. שפעטער, ווען דער רמב"ם איז נתעלה געווארען, האט ער זיך אויך דערמאנט אן די תימני'שע יודען און אויסגעפועלט פאר זיי פערשידענע הנחות; איבער דעם אלעם האבען זיי זיך בעצויגען צו איהם מיט א טיעפער עהרפורכט און אפילו גע־בעטען אלע טאג אין דאווגען פאר זיין געזונד.

דערוויל איז דער נאמען פון דעם קאהיר'שען געלעהרטען געוואקסען

אויך אין מצרים גופא. זיך בעשעפטיגענדיג כסדר מיט מעדיציניש ער פראקטיק, ווערט דער רמב"ם אין גיכען (71—1170 בערך) בעשטימט אלס אפיציעלער רב און ראש בית דין פון קאאירא, און פון די ווייטסטע קהלות ווענדעט מען זיך צו איהם, ווי צו א אנערקענטען אוי־טאריטעט, מיט פערשידענע שאלות פונ'ם רעליגיעזען און געזעלשאפט־ליכען לעבען. אין דער צייט האט דער רמב"ם געארבייט איבער א צוויייט קאלאסאל ווערק, וואס האט ארויסגערופען די הייסע בעוואונדע־רונג פון דער גאנצער יודישער וועלט: די משנה־תורה. דאס איז א פאלשטענדיגער רעליגיאנס־קאדעקס, וואס נעהמט ארום אלע גע־ביעטען פון דעם מענשליכען לעבען. דער עקסטראקט, דער תמצית פון דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג מיט איהר אונגעוועהנליך־פערוויקעלטער דיאלעקטיק, ווערט דא איינגעפאסט אין קלארע, אבגע־שלאסענע פאראגראפען, און דער יודישער יחיד בעקומט פאר זיך א מוסטערהאפטען האנדבוך מיט פארטיגע, בעשטימטע לעבענס־רעגעלן, וואס נארמירען נישט בלויז זיינע מעשים, נאר אויך זיינע געדאנקען און געפיהלען. פון דעם תלמודישען לאבירינט, אין וועלכען די גרעסטע קעפ האבען זיך נישט לייכט געפונען, האט דער רמב"ם גע־שאפען א פלאנמעסיגען בנין מיט בעשטימטע אינוועניגסטע און זייטיגע חדרים, אין וועלכע ס'קען זיך אפילו א פרעמדער לייכט אריענטירען. „איך וואלט וועלן, — זאגט דער רמב"ם אין דער הקדמה צום משנה תורה (האט זיך גערופען אויך יד החזקה) — אז דאס דאזיגע ווערק זאל דיענען פאר א פאלשטענדיגער זאמלונג פון דער גאנצער תורה שבעל פה מיט אלע איהרע תקנות, מנהגים און געזעצען, וואס האבען זיך אנגעזאמעלט פון דער צייט פון משה רבינו ביז דער אבשליסונג פון תלמוד. איך האב אנגערופען דעם ספר משנה תורה (ווידער־האלונג פון דער תורה) גלויבענדיג, אז יעדער מענש, וואס איז שוין בעקאנט מיט די הייליגע שריפטען, וועט אימשטאנד זיין גלייך צוצו־טרעטען צו דער זאמלונג, אין וועלכער ער וועט זיך בעקאנען מיט'ן אינהאלט פון דער גאנצער תורה שבעל פה".

געשריבען איז דאס ווערק אין א ריינער העברעאישער שפראך, און טיילט זיך אויף פירצעהן חלקים, פון וועלכע דער ערשטער (ספר המדע) איז אינגאנצען געווידמעט די פילאזאפישע עיקרים פון יודענטום. דא ווערן סיסטעמאטיש און אויף א ראציאנאליסטישען אופן בעלויכטען די דאגמען פון דער יודישער אמונה, ווי אויך די יודישע

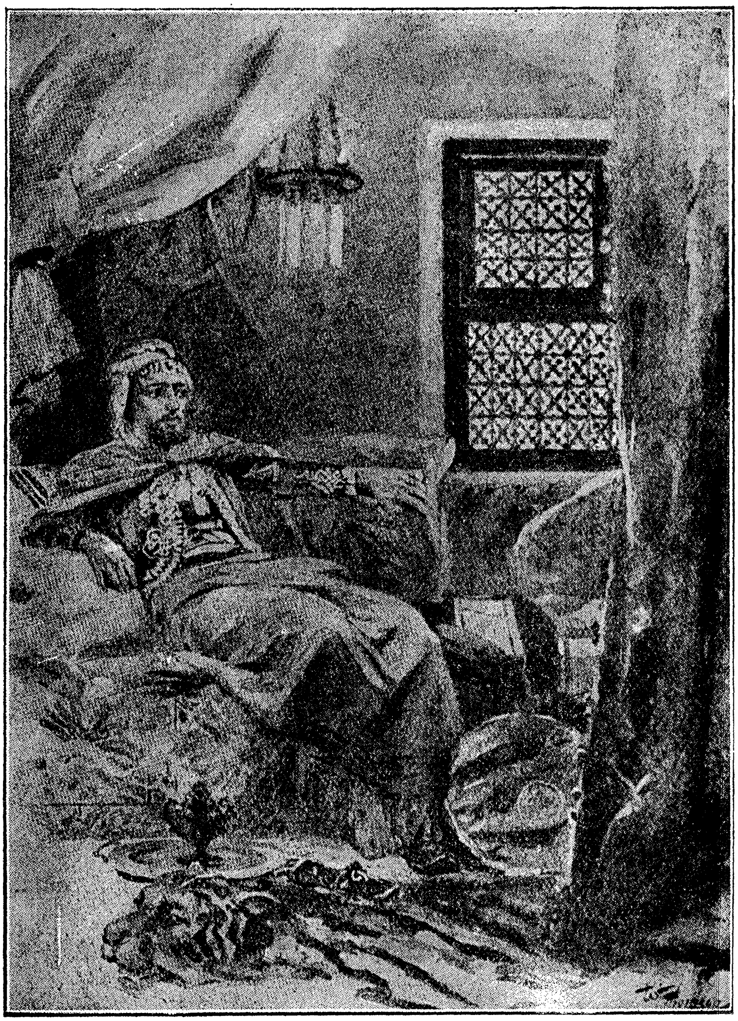

דוד צלראי

קטיק, די לעהרע פון דער יודישער מאראל, און וועלכער ער שליסט אין א רייהע דינים איבער היגיענע. דאן געהען די איבריגע ספרים, וואס בעהאנדלען אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען און בירגערליכען לעבען.

מיט זיין קאדעקס האט דער רמב״ם אויף אזא אופן דערגרייכט א דאפעלטע ווירקונג; פון איין זייט זאט ער אריינגעבראכט א געוויסען קריטישען עלעמענט אין דער בעציהונג צו א סך הנחות פון די בעלי התלמוד, און פון דער צווייטער זייט האט ער אלץ אבגעשלאסען, בעשטימט און בעפעסטיגט, אזוי אז דער פרייער געדאנק האט פאר זיך מעהר נישט געהאט קיין פלאץ, זיך צו בעוועגען. דערביי איז דער רמב״ם זעהר הארב געווען, און אנגעבענדיג די שטעלען, וואס דער תלמוד אליין לאזט זיי אפען. פאר בעשטימטע הלכות, לעזט ער זיי כמעט שטענדיג אין דער ריכטונג פון פערבאטען (לחומרא).

דער רושם פון דעם נייעם קאדעקס אין דער יודישער וועלט איז געווען א אונגעוועהנליכער. ווי נאר דאס ווערק איז פערעפענטליכט געווארען, האט זיך עס גלייך אין טויזענדער איבערגעשריבענע עקזעמפליארען פערשפרייט איבער די קהלות פון אראביען, פאלעסטינא, אפריקא, שפאניען, דרום-פראנקרייך און איטאליען, און צוזאמען מיט איהם האט זיך פונאנדערגעטראגען איבער די אלע לענדער אויך דער נאמען פון דעם גרויסען יודישען געלעהרטען. נישט אומעטום אבער האט מען זיך גלייך בעצויגען צו דער ארבייט פון דעם קאאירישען פילאזאף; עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען, ערשטענס, מורא געהאט דערפאר, דער נייער, פערקירצטער תלמוד זאל נישט ארויסשטופען דעם אלטען, אריגינעלען; דערצו האבען די שטרענג-ראציאנאליסטישע בעגרינדונגען פון די יודישע עיקרים אויך נישט געקענט בעפריעדיגען אינגאנצען דעם גייסט פון די מעהר תמימות׳דיגע מאמינים. פון אנאנדער זייט ווידער האט מען סתם אנגעהויבען אבשלאגען דעם רמב״ם׳ס אייגענע הלכה׳שע אויפטועכצען, און אט דער גאנצער „צרי״ פון די אונצופריעדענע האט זיך דערוויל גרופירט ארום דעם מעכטיגען באגדאדער ראש ישיבה ר׳ שמואל בן עלי.

אונטער דער צייט איז דעם רמב״ם׳ס לאגע אין קאאירא אלץ פעסטער געווארען: ער האט בעקומען א שטארקען צוטריט צום קאליפישען הוּפֿ, און דארטין האט מען איהם אנגעהויבען שטארק צו שעצען פאר זיינע רייכע קענטעניסען אין מעדיצין און פילאזאפיע. אראבישע

דיכטער האבען בעזונגען די גרויסקייט פון דעם איבעראל געשעצטען מוזא איבן-מיימוני, און זיין נאמען אלס ארצט איז אזוי פאפולער געווארען, אז דער גרויסער ריכארד לייבענהארץ, די נשמה פון דעם דריטען קרייץ-צוג, האט איהם געוואלט מאכען פאר זיין לייב-דאקטאר; דער יודישער געלעהרטער האט זיך אבער דערפון אבגעזאגט. אין גיכען האט דער קאליפישער הויף בעשטימט דעם רמב״ם פאר א נגיד איבער אלע יודען פון דעם עגיפטישען קאליפאט, און דער טיטול איז איבערגעגאנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה ביז'ן פיערצעהנטען יאהרהונדערט. די דאזיגע הויכע לאגע האט דער רמב״ם אויסגענוצט, אום אויסצופועלען פערשידענע הנחות פאר די יודישע קהלות פון די ווייטערע פראווינצען, און ווען דער קאליף סאלאדין האט אבגענומען ירושלים פון די קריסטליכע הענד, האט ער ערלויבט יודען, זיך אומצוקעהרען אהין און צו וואוינען דארטין אונגעשטערט.

ביי זיין גאנצער אנגעשטרענגטער טעטיגקייט אלס ארצט און פאלקס-ריכטער, האט בן מיימון דאך נישט פערלאזען זיין ליעבלינגס-שטודיום, דעם שטודיום פון דער פילאזאפיע, און די פרוכט פון דער ארבייט איז געווען א נייע, איבערראשענד ווערק אויף דעם געביעט פון דער יודישער רעליגיאנס-פילאזאפיע, מיט'ן אראבישען נאמען „דאלאלאת אל-האאירין״ — אין דער העברעאישער איבערזעצונג: מורה נבוכים (דער לעהרער פון די בלאנזשענדע). בעשטימט לכתחילה נישט פאר'ן המון, נאר פאר די העכערע יחידי סגולה, וואס האבען שוין פון פריהער געהאט טיעפע קענטענישען אין פילאזאפיע, — איז די בעדייטונג פון דעם ספר זעהר גרויס נישט בלויז פאר דער אויסבילדונג פון יודענטום, נאר אויך פאר דער געשיכטע פון דעם מיטעלאלטערליכען דענקען בכלל. דא האט דער רמב״ם געוואלט זיך אליין קלאר מאכען זיין בעציהונג צו אלע פראגען פון וועלט און לעבען און אין דער זעלביגער צייט אויך בעשטימען גענוי דעם פלאץ, וואס דאס יודענטום פערנעהמט אין דער אלגעמיינער פילאזאפיע; דערביי האט ער זיך צוריק אומגעקעהרט צו דעם סיסטעם פון צונויפבינדען דאס יודענטום מיט'ן העלעניזם, אים געגענזאץ צו דעם אויפטו פון ר' יהודה הלוי, וועלכער האט די יודישע „ענטפלעקונג״ נישט געוואלט אונטערווארפען קיינע אנדערע וועלטליכע אמת'ען.

די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס דער רמב״ם פערזענליך האט געגלויבט אין צוויי געטליכע ענטפלעקונגען: איינע א

רעליגיעזע, אין דער יודישער תורה און די צווייטע א פילאָזאָפישע, אין דער תורה פון אַריסטו, און ווי די אַלטע יודעאָ־העלעניסטע דענקער האָט ער אויך געזוכט צו שאַפען אַ אָרגאַנישע פערבינדונג צווישען אַט די ביידע התגלות׳ען. נאָר אין איין זאַך איז ער זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט אַלע יודישע רעליגיאָנס־פילאָזאָפען פאַר איהם: ער האָט אַוועקגעשטעלט אַלס אונבעריהרבאַרען יסוד נישט די התגלות פון דער תורה, נאָר די פילאָזאָפישע התגלות פון דעם גריכישען דענקער, און דאָרט, וואו איהם איז אויסגעקומען אַנטקעגענצושטעלען די ביידע אמת׳ען, האָט ער די יודישע הנחות גאַנץ אָפט איבער געוואַלט אונטערגעוואָרפען די הנחות פון אַריסטו׳ס מעטאַפיזישער לעהרע.

דער יסוד פון רמב״ם׳ס אַלע חקירות איז דער „ערשטער בעוועגער״ (המניע הראשון), וואָס האָט אַריינגעבראַכט לעבען אין דער גאַנצער יצירה. אָהן דער מציאות פון דעם דאָזיגען איביגען „בעוועגער, וואָס איז אַליין דאָך נישט בעוועגבאַר״, קענען מיר זיך נישט פאָרשטעלען דעם קיום פון דער וועלט און די בעהעפטונג פון איהרע איינצעלנע מיילען. אָט דעם העכסטען וועזען און בעשעפער, גאָט, טאָר מען קיינע מענשליכע אייגענשאַפטען נישט צושרייבען — יעדע אייגענשאַפט פון אַ צוזאַמענגעשטעלטען און בעגרענעצטען וועזען גראָבט אונטער די פאָרשטעלונג פון גאָט׳ס אַבסאָלוטער גאַנצקייט און אונענדליכקייט. מיר קענען נאָר משיג זיין די ווירקונגען פון דער געטליכקייט, און די פאָרשטעלונג פון גאָט איז בלויז די פאָרשטעלונג פון זיינע ווירקונגען. און אַזוי ווי קיין מציאות קען זיך נישט פערגלייכען מיט דער גאָטהייט, מוז מען שוין אָננעהמען, אַז דער גאַנצער וועלטאַל וואָס איז בעשאַפען געוואָרען פון גאָרנישט דורך גאָטס ווילען, איז נישט אונענדליך, ווארום אים פערקעהרטען פאַל, וואָלט דאָך די יצירה (בעשאַפונג) גלייך געווען מיט׳ן יוצר (בעשעפער*), דאָ געהט דער רמב״ם איבער צו דעם אַריסטאָטעלישען „לייטער פון דער יצירה״ (סולם היצירה), וואָס אָנערקענט די מציאות פון עטליכע

*) אין דער הינזיכט געהט דער רמב״ם געגען אַריסטו׳ס לעהרע, וואָס אָנערקענט דעם וועלטאַל נישט פאַר אַ יצירה פון גאָט, נאָר פאַר אַ טייל פון דער גאָטהייט גופא, וואָס איז נישט אונטערגעוואָרפען קיין אָנהויב און קיין סוף און קיין פערענדערליכקייט (קדמות העולם).

קאַטעגאָריעס ריין-גייסטיגע וועזענס (שכלים נפרדים) אָדער **מלאכים** צווישען גאָט און דעם עולם התחתון (די אונטערשטע, פּשוט'ע וועלט).

דאָס שלעכטס, וואס בעמערקט זיך אין דער נידריגער וועלט, שטאַמט נישט פון דער גאָטהייט אליין — גאָט, דער מקור פון גוטס און פאָלקאָמענהייט, האָט נישט געקענט שאַפען קיין שלעכטס; דאָס איז ענטשטאַנען ערשט אַ דאַנק דער גראָבער מאַטעריע, וואָס האָט פערדאָרבען די גוטע השפעה פון דער גאָטהייט. פון דער זעלביגער גראָבער מאַטעריע, נאָר אין אַ העכערער פאָרם, איז אויך בעשאַפען דער מענש, וועלכער טראָגט אויף אַזאַ אופן גלייך אין זיך די עלעמענטען פון שלעכטס; דערפאַר האָט דעם מענשענס נשמה אין זיך אַ טייל פון דעם ריין-גייסטיגען, געטליכען, פונ'ם „שכל הנפרד". דער מענש איז אלזאָ בכח, זיך אויפצוהויבען צו דער מדרגה פון אַ מלאך, איבער-ווינדענדיג אינגאַנצען דאָס לייבליכע, קערפערליכע אין איהם. אום צו קענען דערגרייכען אָט די מדרגה איז דעם מענשען געגעבען געוואָרען די פולע פרייהייט: דער מענש קען אונגעשטערט זיך אליין פערוואַנד-לען אין אַ איבערערד'ישען וועזען און ווערן אונשטערבליך — אלס אַ טייל פון דעם אייביגען וועלט-גייסט

מיט דער הויכער טעטיגקייט פון זיין פאָרשונגס-גייסט קען דער מענש דערגרייכען נאָך אַ העכערע מדרגה: ער קען זיך ערווערבען אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט פון דער געטליכער השגחה; ער קען זאָגאָר מיט זיין אידעאַלען לעבען, מיט זיין שטענדיגען דענקען וועגען דער גאָטהייט און אויסאיבען גאָט'ס מעשים — ענטוויקלען אין זיך אַ אָנלאַגע צו דעם העכסטען מענשליכען גליק, צו דער **נבואה**, וואָס ערשיינט אין דער געשטאַלט פון אַ **געטליכען חלום**. ס'פערשטעהט זיך, אז אין דער נבואה גופא זענען אויך פערהאַן פערשידענע מדרגות, און דער גרעסטער פון אלע נביאים איז געווען **משה רבינו**; ער האָט אראָבגעריסען אלע שלייערן, וואָס פערדעקען דאָס אויג פון דעם מענשליכען גייסט, און איז צוגעטרעטען ביז דעם העכסטען מקור פון אמת. אָט די העכסטע ענטפלעקונג האָט ער אַראָבגעגעבען דעם יודישען פאָלק אין דער געשטאַלט פון דער תורה, — די פון גאָט שטאַמענדע לעהרע, וועלכע איז פאָלקאָמען, אייביג-גילטיג און אונפערענדערליך. זי ענטהאַלט נישט בלויז געזעצען, נאָר אויך אידעען, גלויבענס-בעגרי-פען; זי זוכט צו בעפרידיגען דעם הויכען מענשליכען גייסט און אויך

צו לײַטערן דאָס לײַבליכע אין׳ם מענשען דורך זיטליכקײַט און רײַנע מעשים.

די ערשײַנונג פון „מורה נבוכים" האָט אַרױסגערופען אין די יודישע קרײַזען נאָך אַ גרעסערן טומעל, װי די ערשײַנונג פון רמב״ם׳ס פריהערדיגע װערק. אַזױ פיעל אינטעלעקטועלע עשירות, אַזאַ שטאַרקע לאָגישע קראַפט האָט נאָך קײן יודישער דענקער פאַר איהם נישט אַרױסגעװיזען. און די אַלע, װאָס האָבען זיך ביז אהער געװאַקעלט צװישען אַריסטו׳ס לאָגישע הנחות און די בעגריפען פון יודענטום, האָבען זיך אָנגעכאַפּט אָן דער בריק צװישען די בײדע ברעגעס, װעלכער דער רמב״ם האָט פאַר זײ אױסגעלעגט. דאָס װערק איז אין אַ קורצער צײַט פערשפרײַט געװאָרען אין די װײַטסטע יודישע קהלות, און אין גיכען האָבען אױך די נישט־יודישע געלעהרטע זיך שטאַרק מיט איהם בעשעפטיגט. עטליכע מחמר׳נישע שריפטשטעלער האָבען זיך אױסגעדריקט װעגען דעם נײַעם פילאָזאָפישען סיסטעם, אַז ער װעט פערשפרײַטען כפירה און אַטעאיזם, און דאַגעגען האָט אַן׳אַנדער מחמר׳נער געשריבען אַ פירוש אױפען „מורה נבוכים". שפּעטער איז דאָס װערק — אין אַ לאַטײַנישער איבערזעצונג — דערגאַנגען אױך צו די קריסטליכע סכאָלאַסטיקער, און זײ האָבען זיך שטאַרק בענוצט מיט זײַנע חקירות אי׳ם קאַמפּף מיט דער אפיקורסות.

אַ שטאַרקע אונצופרידענהײַט האָט דער „מורה נבוכים" גלײַך אַרױסגערופען אין די אָרטאָדאָקסישע יודישע קרײַזען. די דאָזיגע קרײַזען האָבען זיך אין דעם משך פון הונדערטער דורות צוזאַמענגעלעבט מיט דעם האַרציגען, נ אַ צ י אָ נ אַ ל ע ן גאָט אין הימעל, װעלכער הערשט איבער דעם גאַנצען מענשליכען געשלעכט, קוקט מיט אַ בעזונדער אױפמערקזאַמקײַט זיך־צו צו די מעשים פון זײַן אױסדערװעהלטען פאָלק און בעטײליגט זיך פּאַקטיש אין דעם גורל פון יעדען יודישען יחיד, — און דאָ האָבען זײ פאַר זיך פּלוצלינג בעקומען אַ קאַלטען מעטאַפיזישען װעזען, װעלכער האָט קױם עטװאָס אַ שיכות צו געצעהלטע פילאָזאָפען, מענשען פון אײַבּיגע טיעפע מחשבות, און קימערט זיך גאָרנישט װעגען כלל, װעגען די אַלע דורכשניטליכע יחידים, װאָס זענען יודיש־פרום, גאָטספאָרכטיג און עהרליך, נאָר נישט קײן פילאָזאָפען, נישט קײן חוקרים און נישט קײן „איבער־מענשען"; און װײַל אַט די געטליכע השגחה איז אין דעם רמב״ם׳ס סיסטעם פערזײַניגט געװאָרען מיט אַ הױך־אַבסטראַקטער השארת הנפש,

איז אויסגעקומען, אַז נאָר איינצעלנע אויסדערוועהלטע האָבען געקענט האָפען אויף אַ מין ריין-גייסטיגער עולם הבא, וועהרענד דער גאַנצער עולם לעבט און שטאַרבט אָהן אַ שום פערבינדונג מיט די הימלישע ספערען און האָט קיין זאַך נישט צו ערוואַרטען. בעזונדער איז דער רמב״ם כמעט אַזוי ווי אינגאַנצען פערביי־געגאַנגען דעם עיקר פון תחית המתים, וועלכער האָט זיך נישט געלאָזען צונויפבינ־דען מיט די הנחות פון דער גריכישער מעטאַפיזיק, און דאָס האָט דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יודישע מאמינים נאָך שטאַרקער אָנגע־גריפען.

דאָס האָט געטריבען דעם רמב״ם, זיך צו פערטיידיגען, און ער האָט פערעפענטליכט אַ בעזונדער בריעף וועגען „תחית המתים״ (1191). דאָ ערקלערט ער, אַז באמת האָט ער טאַקי נישט געפונען קיין פילאָזאָפישע בעגרינדונג פאַר דעם עיקר, און ער גלויבט אין איהם נאָר, ווי אין אַ איבערנאַטירליכען אויפטו פון דער השגחה. דערביי בעקלאָגט זיך דער דענקער אויף די פאַלשע כוונות, וואָס מ׳האָט אַריינגעלעגט אין זיינע רייד, און בכלל ווייזט ער אַרויס אין דעם בריעף אַ שטאַרקע אויפגערעגטקייט. ער בעקלאָגט זיך אויף דעם, וואָס איהם קומט אויס זיך צו פערענטפערן פאַר „שוטים און אַלטע ווייבער״, וועלכע גלויבען אין אַלע איינבילדונגען און קענען זיך אפילו פאָרשטעלן גאָט מיט אויגען און אויערן.

אויף אַזאַ אופן האָבען זיך אָנגעהויבען אויסבילדען צוויי לאַגערן אַרום דעם נאָמען פון גרויסען דענקער: פון הייסע פערעהרער און פערביטערטע געגנער. צו די ערשטע האָבען אָנגעהערט אויך די קהלות פון דרום־פראַנקרייך; „זינט דער טויט פון די לעצטע בעלי התלמוד איז אַזאַ מענש נישט געווען ביי יודען״; „גאָט האָט איהם אַראָבגעשיקט צו בעלעבען זיין אָבגעשלאָפטען פאָלק״, — דאָס איז געווען די מיינונג פון די דרום־פראַנצויזישע יודישע דענקער וועגען דעם נגיד פון קאַאירא. דער דיכטער אלחריזי האָט איהם צוגעשיקט אַ לויב־ליעד מיט בעגייסטערטע אויסרופען (אַ מלאך ביזטו, ביזט אין גאָט׳ס בילד געשאַפען א. א. וו.); די קהלה פון ליונעל, מיט דעם בעריהמטען תלמודישען געלעהרטען ר׳ יונתן הכהן בראש, האָבען זיך געווענדעט צום רמב״ם מיט עטליכע וויסענשאַפטליכע שאלות, און אַנגעבעטען, ער זאָל זיי צושיקען דעם „מורה״, פון וועלכען זיי האָבען אַזוי פיעל געהערט.

אונטער דער צייט איז דער רמב״ם קראנק געוואָרען. ער איז אָבגעלעגען אַ גאַנצען יאהר, און דערצו האָבען זיך אין דעם עגיפּטישען הויף (נאָך סאלאדינ׳ס טויט) אויך אָנגעהויבען שאַרפע סכסוכים, וואָס האָבען אָבגעשוואַכט זיין מאַכט און איינפלוס. ענדליך איז סאלאדינ׳ס עלטסטער זוהן, אלאַפדאַל, געוואָרען הערשער פון עגיפּטען, און דער רמב״ם האָט ווידער איבערגענומען זיין פּאָסטען אַלס לייבארצט פון קאליף. פאַר דעם לעצטען האָט דער רמב״ם פערפאַסט אַ רשימה פון היגיענישע כללים, אין וועלכע ער האָט בעזונדער בעטאָנט די מעסיגקייט אין טרינקען און אין בעציהונגען מיט פרויען, און בכלל רעקאָמענדירט אַ ריין און פערשטענדיג לעבען.

אין דער צייט האָט דער בעריהמטער ר׳ שמואל אבן תבון געגעבען צו וויסען דעם רמב״ם, אַז ער נעהמט זיך איבערזעצען דעם „מורה״ פון אַראַביש אויף העברעאיש. דאָס האָט דעם קאַאירישען דענקער פערשאַפט אַ גרויסען פערגניגען, און ער האָט זיין פערעהרער געגעבען געניגע אָנווייזונגען בנוגע צו דער איבערזעצונג און אַפילו רעקאָמענדירט געוויסע פילאָזאָפישע ווערק צום לייענען. ביי דער געלעגענהייט שרייבט דער רמב״ם צו דער קהלה אין לונעל: „איהר, געמיינדע־מיטגלידער פון לונעל און דער סביבה, זייט די איינציגע, וואָס זענט אימשטאַנד צו טראָגען הויך די פאָהן פון משה רבינו און זיך צו פערטיעפען אין די רייד פון רב אשי; אין די איבריגע ערטער (די מזרח־לענדער) ווייסט מען שוין לאַנג נישט פון קיין גייסטיגער טעטיגקייט. די גרעסטע קהלות שטאַרבען אויס, ווייניגער — גוסס׳ען א. א. וו., און אונזער גאַנצע האָפנונג איז נאָר אויף אייך״.

אַ קורצע צייט נאָכ׳ן שרייבען דעם דערמאָנטען בריעף איז דער רמב״ם געשטאָרבען (20 טבת ד׳ תתקס״ה — 1204), אין דער עלטער פון זיבעציג יאהר. דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער און לעהרער האָט אַרויסגערופען אַ טיעפען טרויער אין אַלע קהלות פון דער יודישער דיאַספּאָראַ; אין אַלט קאַאירא גופא איז איינגעאָרדענט געוואָרען אַ עפענטליכער טרויער פון דריי טעג, אין וועלכען ס׳האָבען זיך בעטייליגט אי די יודען, אי די מחמד׳נער פון שטאָדט. אין ירושלים איז אויסגערופען געוואָרען אַן אַלגעמיינער תענית, און דעם קערפּער פון גרויסען נפטר האָט מען איבערגעפיהרט קיין טבריה — אינ׳ם הייליגען לאַנד. די לעגענדע דערצעהלט, אַז אין וועג זענען

בעדואינען אנגעפאלען אויפ'ן ארון מיט די בעגלייטער; האבען זיי אבער דעם ארון נישט געקענט א ריהר טאן פון ארט, און דעמאלט האבען זיי זיך אליין אויך צוגעשלאסען צו די בעגלייטער פון דעם הייליגען.

דער רמב"ם האט איבערגעלאזען נאך זיך איין איינציגען זוהן, אבו'ל-מעני-אברהם, וועלכער האט געירשה'נט פון פאטער אי דעם פאסטען פון א לייב-ארצט, אי דעם טיטול נגיד איבער די יודישע קהלות פון מצרים.

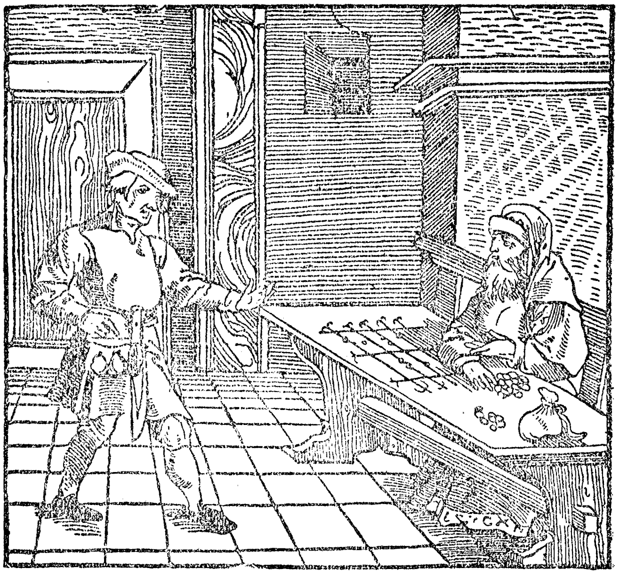

א יודישער חלפן

ניינטעס קאפּיטעל

די יידישע לאגע אין מערב-אייראָפּא און די גרויסע מחלוקת

מיט'ן אָבשטאַרבען פון דעם גרויסען קאַאירישען געלעהרטען איז דאָס אַלוועלטליכע יודענטום געבליבען אָהן אַ צענטראַלע פּערזאָן, אָהן אַ גייסטיגען פיהרער און וועגווייזער. דעם רמב"ם'ס זוהן ר' אברהם (1183—1267), איז אפילו געוועזען אַ מענש מיט ברייטע אַלגעמיינע און יודישע קענטענישען; זיין אויטאָריטעט איז אָבער דאָך נישט גרויס געוועזען. און נישט בלויז אין מזרח — אויך אין די מערב-לענדער, אין אייראָפּא, האָט זיך נישט געוויזען קיין אויסערגעוועהנליכער, צייט-בעהערשענדער גייסט, וואָס זאָל אימשטאַנד זיין צו קאָנצענטרירען ארום זיך די גאַנצע אומה.

צו דער דאָזיגער גייסטיגער פער'יתום'טקייט זענען צוגעקומען אויך שווערע רדיפות מצד דער קריסטליכער קירך. דער פּויפּסט אינאָצענץ III, וואָס האָט דער ערשטער איינגעפיהרט די שטראָף פון שייטער-הויפענס פאַר יענע, וועלכע האָבען געוואַגט צו צווייפלען אין זיין הייליגער „אונפעהלבאַרקייט", — אָט דער טיראַן פון מלכים און פעלקער איז געוועזען אַ ביטערער שונא פון יודען און יודישקייט, און ער האָט טיעפע וואונדען איבערגעלאָזען אין דעם יודישען פאָלקס-אָרגאַניזם. דער מעכטיגער פירשט פון וואַטיקאַן, וועלכער האָט גאַנץ אייראָפּא אין דער מורא[45] געהאַלטען, האָט זיך געפיהלט געקוועלט און געדריקט פון דעם

קלײנעם הײפעל יודען, וואס האט מיט זײן קלארען פערשטאנד, לויטערן גלויבען און אנגעבוירענער זיטליכקײט געדינט, ווי א שטילער פראטעסט געגען די שרעקליכע מעשים פון דער קירך און די קירכען־לײט. אין אנהויב פון זײן רעגירונג האט אינאצענץ אפילו געפרובט בעשיצען די יודען פון די אכזריות'ען פון די קרײץ־פאהרער; די לעצטע האבען אויף דעם סמך פון דער מחילה וסליחה, וואס זײ האבען בעקומען פון פויפסטליכען שטוהל, אויסגעאיבט איבער יודען די שרעקליכסטע גזילות און רציחות, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געווענדעט נאך הילף צו דעם העכסטען שופט פון דער קירך, האט ער בעפוילען (1199), אויפצוהערען די אלע רציחות געגען יודען: זײ נישט צו בערויבען, נישט שמד'ען איבער געוואלט, נישט שלאגען און נישט שענדען זײערע טויטע. דערבײ האט דער אלערהײליגסטער ערקלערט, אז קריסטען טארען די יודען נישט פערטיליגען, ווײל... זײ, די יודען, מוזען בלײבען פאר די קומענדיגע דורות און דאן דערווײזען דער וועלט דעם אמת פון קריסטענטום, איבערגעהענדיג צו דער הײליגער קירך! —

אט דער גרויסער צוועק האט אבער נישט אויסגעשלאסען קײן דערווײליגע רדיפות. דעם פראנצויזישען צורר היהודים פיליפ אויגוסט מאכט אינאצענץ א שארפען אויסרײד פאר זײן יודענפרײנדשאפט (1205): „צו זײנע אויערן איז געקומען", אז אין פראנקרײך מעגען יודען בעזיצען אונבעוועגליכע גיטער, האלטען קריסטליכע דינערשאפט און אפילו אויפבויען נײע שוהלען, וואס זענען העכער פון די שכני'שע קירכען*). אויסער דעם איז די יודען נישט פערוועהרט, זיך צו ווײזען אין די גאסען אין די טעג פון פסחא. אין זעלביגען יאהר האט דער הײליגער פיהרער שארף געמוסר'ט פאר זײן צו־ווײכער בעציהונג צו יודען אויך דעם קעניג פון קאסטיליען, אלפאנזא, און שפעטער מיט דרײ יאהר האט אזא בריעף בעקומען דער גראף פון נעווערס. די יודען — שרײט דער פויפסט אויס אין דעם בריעף — דארפען פון קריסטליכע פירשטען נישט בעשיצט, נאר פערשקלאפט ווערן; זײ

*) דאס איז געווען אין דער צײט, ווען די יודען זענען ארויסגעטריבען געווארען פון אלע פראנצויזישע פראווינצען, און פיליפ־אויגוסט האט זײ ערלויבט זיך צו בעזעצען אין זײן לאנד, פון וואנען ער אלײן האט זײ פריהער פערטריבען.

דארפען, ווי דער ברודער-מערדער קין, מיט אייביגער שאנד בעדעקט זיין און אייביג ארומוואנדערן פון ארט צו ארט. עס איז דעריבער א פערברעך, צו לאזען די יודען וואוינען ביי זיך, צו לאזען זיי האנדלען און האבען בעציהונגען מיט קריסטען און נישט צו נעהמען פון זיי קיין מעשר (צעהנט-חלק פון פערדיענסט) פאר די דיענער פון דער קירך.

אין דעם פערביטערטען צארן פון אינאצענץ III געגען יודען איז געוועזן א געוויסער קערן פון שרעק פאר זייער שעדליכער ווירקונג בנוגע צו דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער הינזיכט האט איהם זיין אינסטינקט נישט אינגאנצען אפגענארט. יודען האבען באמת געווירקט אויף זייערע קריסטליכע שכנים און געוועקט אין זיי פערשיעדענע געדאנקען, און אין דער שטארקער בעוועגונג געגען פויפסט פון די „אפיקורס'ישע" אלביגנעזער האט דער יודישער איינפלוס געשפיעלט נישט קיין קליינע ראליע. א סך פון אט די דרום-פראנצויזישע „אפיקורסים" האבען אפילו אפען געזאגט: „דאס געזעץ פון די יודען איז העכער און פאלקאמער, איידער דאס געזעץ פון די קריסטען". אינאצענץ האט דעריבער די יודען פון דרום-פראנקרייך גערודפ'ט צוזאמען מיט זיינע געגנער, און ווען ער האט ענדליך בעזיעגט אלע פירשטען פון די פראנצויזישע פראווינצען, האט ער זיי, אונטער די שרעקליכסטע שטראפען, געצוואונגען צו שווערן, אז זיי וועלן די יודען קיינע פרייהייטען נישט געבען.

איינער פון די דאזיגע בעזיעגטע הערשער איז געוועזן אויך דער גראף ראגער פון בעזיער, וועלכער האט ארויסגעוויזען יודען פערשיעדענע חסדים און איז אויך געוועזן פערדעכטיג אין סימפאטיע צו די אלביגנעזער. דא האט די קרייץ-מחנה פון דעם הייליגען פאטער, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם בלוט-דורשטיגען נזיר ארנאלד, איינגעריכטעט א אמת'ע בלוט-באד. „מיר האבען נישט געשוינט — שרייבט דער אכזריות'דיגער נזיר אין זיין בעריכט צום פויפסט — קיין שטאנד, קיין געשלעכט, קיין עלטער — כמעט צוואנציג טויזענד מענשען זענען אומגעקומען פון אונזער שווערד. נאך דער גרויסער שחיטה איז די שטאדט אויסגערויבט און פערברענט געווארען און די געטליכע נקמה האט זיך דא ארויסגעוויזען אויף א וואונדערבארען אופן". אין דער שחיטה זענען נישט געשוינט געווארען אפילו רעכט-גלויביגע קאטויליקען, און אויף דער פראגע פון די קרייץ-סאלדאטען, ווי אזוי זיי זאלען אונטערשיידען צווישען א רעכט-גלויביגען און א'נ-

אפיקורס (א אלביגנעזער), האט זיי ארנאלד געענטפערט: „איהר הרג'עט כסדר — גאט וועט זיך שוין די זייניגע ארויסגעפינען״. ביי אזא בעציהונג צו מענשליכע לעבענס בכלל האט שוין, נאטירליך, וועגען שוינען די יודען קיין רייד נישט געקענט זיין: ביז צוויי הונדערט יודען זענען געטויט געווארען, און מאסען האבען די בלוט-מענשען געפאנגען און פערקויפט.

נאך די אלע נצחונות פון דער פויפסטליכער הייליגקייט האט זיך אנגעהויבען א אלגעמיינע אויסראטונג פון דער אפיקורסות: יעדער שפור פון פרייען געדאנק איז דערשטיקט געווארען — דאס דענקען בכלל איז געווארען א זינדיגע זאך; די תלמידים פון דעם אפיקורס, וואס האט געלייקענט אין דער הייליגקייט פון רוים און פון פויפסט, האט מען לעבעדיגערהייד פערברענט. אויף אלערליי פילאזאפישע שריפטען, וואס האבען זיך געפונען אין דעם אוצר פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק — צווישען זיי אויך די ווערק פון ר' שלמה בן גבירול — איז ארויפגעלעגט געווארען א שווערער חרם, און די יודען פון שפאניען און דרום פראנקרייך זענען געבליבען כמעט די איינציגע טרעגער פון ליכט און וויסען פאר גאנץ אייראפא. די קירך האט זיי אבער נישט אבגעלאזען. אויף דעם קירכען-קאנגרעס אין אוויניאן (1209) זענען ווידער אויסגעארבייט געווארען נייע גזירות פאר יודען; לויט איינער פון זיי האבען יודען נישט געטארט ארבייטען אום זונטאג און אין די קריסטליכע יום-טובים און אין די קריסטליכע פאסט-טעג האבען זיי נישט געטארט עסען קיין פלייש. —

אין ענגלאנד זענען די יודען צו יענער צייט אויך געווען ארומגערינגעלט פון אלע זייטען מיט שונאים, און אט די אלגעמיינע ארומיגע רדיפות האבען בעוואויגען גאנצע דרייהונדערט רבנים פון פערשידענע שטעדט אין פראנקרייך און ענגלאנד, אויסצעוואנדערן קיין ארץ-ישראל (1212). דארט זענען זיי פריינדליך אויפגענומען געווארען פון סולטאן אלאדיל, און זיי האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען מזרח א נעץ פון ישיבות, וואו זיי האבען פערפלאנצט דעם תוספי'סטישען לעהר-סיסטעם מיט זיין פלפול'דיגער שארפזיניגקייט.

אונטער דער צייט האט זיך פאר די יודען פון אייראפא אנגעהויבען א נייער שטורם. דער אלמאהאדישער פירשט מחמד אל-נזיר פון צפון-מערב אפריקא האט אויסגערופען א הייליגען קריעג פאר דער אויבער-הערשאפט פון איסלאם איבער דער פירענעאישער האלב-

אינזעל, און אין גיכען האָט זיך אַ האַלבער מיליאָן מחמד'נישע קריעגער שוין געפונען אין אַנדאַלוזיען. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ נייעם קרייץ-צוג פון דער גאַנצער קריסטליכער וועלט און די אָנגעקומענע צעווילדעטע מחנות, אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם אויבען דערמאָנטען אַרנאָלד האָבען זיך קודם כל אַרויפגעוואָרפען אויף די יודען פון דער רייכער קאַסטילישער הויפּטשטאָדט, טאָלעדאָ (יוני 1212). צום גליק האָט אַלפאָנסאָ זיך אָנגענומען פאַר יודען, און זיי האָבען קיין סך נישט געליטען.

מיט אַ קורצע צייט שפּעטער האָט אינאָצענץ געלאָזען צוזאַמענרופען אַ אויסערגעוועהנליכע קירכען-פערזאַמלונג, וואָס האָט די מאַכט פון רוים נאָך פערברייטערט און גאַנץ אייראָפּאַ איינגעשלאָסען אין די ראַהמען פון גייסטיגער קנעכטשאַפט. יודען האָבען פערשטאַנען, אַז די פערזאַמלונג וועט זיי קיין גוטס נישט ברענגען און געפּרובט זיך משתדל זיין פריהער; דאָס האָט אָבער נישט געהאָלפען, און דער קאָנגרעס האָט אָנגענומען פיער בעשלוסען געגען יודען. די שווערסטע פון די דאָזיגע בעשלוסען זענען געווען די, אַז יודען דאַרפען יעהרליך איינטראָגען אַ גרויסען שטייער פאַר דער קירך, אויסער דעם געוועהנליכען מעשר, און אַז זיי טאָרען זיך נישט קליידען גלייך מיט די קריסטען, ווייל די גלייכע קליידונג פיהרט צו געמישטע חתונות צווישען „גלויביגע" מיט „נישט-גלויביגע". אגב, האָבען די הייליגע פון דער קירך זיך דאָ כלומר'שט אָנגענומען פאַר דעם געזעץ פון דער תורה, וואָס פערבאָט יודען צו זיין אויסערליך גלייך מיט די נישט-יודישע (געצענדיענערישע) פעלקער, און דערפון איז אַרויסגעקומען דער רשעות'דיגער אויפטו, אַז יודישע קינדער דאַרפען פון צוועלפטען לעבענס-יאָהר אָן טראָגען אין זייער קליידונג איין שטיק (לאַטע) פון אַבעזונדערער פאַרב, די מענער אויף די היט און די פרויען — אויף די שלייערס (30 נאָוועמבער 1215). דאַן האָט זיך אָנגעהויבען אַ סדרה פון שטאַנדען-פערזאַמלונגען און מיניסטערישע זיצונגען, וואָס האָבען זיך ספּעציעל בעשעפטיגט מיט דעם ערפינדערישען „יודען-צייכען": בעשטימט זיין פאַרב, פאָרם, לענג און ברייט און אַזוי ווייטער.

און די שענדליכע יודענפרעסער האָבען זייער צוועק דערגרייכט: דער „צייכען" האָט דעם יודען געמאַכט צו שאַנד און שפּאָט אין די אויגען פון דער גאַנצער קריסטליכער בעפעלקערונג; האָט זיך אַ יוד

בעוויזען אין גאַס, זענען איהם הונדערטער שקצים בעפאַלען, געלאַכט פון איהם, פערוואָרפען איהם מיט בלאָטע, געשלאָגען און אָפּט אויך דער'הרג'עט. די קריסטען האָבען זיך בכלל צוגעוועהנט פון דעמאָלט אָן צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידריגע בעשעפענישען, וואָס פערדינען קיין אַכטונג און קיין מיטלייד נישט, און דאָס האָט בעווירקט אויך אויף די אונגליקליכע גופא: זיי האָבען פערלוירען יעדען שפור פון זעלבסטאַכטונג און נאַטירליכען שטאָלץ. פעראַכט און בעליידיגט פון אַלעמען און אָהן אַ שום צוטריט צו די העכערע קרייזען פון דער קריסטליכער געזעלשאַפט, האָבען די יודען פערנאַכלעסיגט זייער אויסערליכען אויסזעהן, פערלוירען יעדען געפיהל פון שענהייט און געשמאַק און בעקומען אינגאַנצען אַ פּנים פון טרויעריגע און דערשלאָגענע.

נאַטירליך, איז די גזירה נישט אַזוי שנעל דורכגעפיהרט געוואָרען און די יודען האָבען זיך מיט אַלע מעגליכקייטען געוועהרט געגען דעם געצוואונגענעם שאַנדפלעק. בעזונדער האָבען געאַרבייט אין דעם די קהלות פון שפּאַניען און דרום-פראַנקרייך, וואו יודען האָבען נאָך דערווייל פערנומען פערשידענע אָנגעזעהענע פּאָסטענס (פון דיפּלאָמאַטען, שאַץ-מייסטער'ס, לייב-דאָקטוירים א. א. וו.); זיי האָבען זיך דערשלאָגען צו דעם נאָכפאָלגער פון אינאָצענץ III, האָנאָריוס III, און ביי איהם געפּועל'ט, אַז די בישאָפען זאָלען קוקען אויף דעם ענין צווישען די פינגער. אין אַראַגאָניען ווידער האָט זיך וועגען דער גזירה שטאַרק משתדל געוועזען דער בעריהמטער לייב-דאָקטאָר פון קעניג, יצחק בנבנישתי, וועלכער איז געוועזען שטאַרק געליעבט פון אַלעמען און האָט אַפילו בעקומען אַ אייגענהענדטיגען דיפּלאָם פון פּויפּסט; אין זיין זכות האָט מען אַלע איבריגע יודען אויך נישט געצוואונגען צו טראָגען דעם שאַנד-צייכען. דער זעלביגער פּויפּסט האָנאָריוס האָט, איבריגענס, זיך אויך בעצויגען צו יודען מיט אַ טיפען חשד, און ער האָט געזוכט צו ווירקען אויף די קריסטליכע הערשער, זיי זאָלען נישט אַנפערטרויען יודען קיין דיפּלאָמאַטישע שליחות'ען.

אין ענגלאַנד זענען יודען פון דעם שאַנד-צייכען נישט בעפרייט געוואָרען — דאָס האָבען זיי געהאַט צו פערדאַנקען דעם אַכזריות'דיגען ערצבישאָף פון קענטערבורי לאַנגטאָן. ער האָט זאָגאַר די רדיפות געגען יודען נאָך פערמעהרט און פערשטאַרקט, און ווי עטליכע היסטאָריקער ווילען האָבען זאָל דאָס האָבען געווען אַ נקמה פון יודען

דערפאר, וואס אין דעם זעלביגען יאהר האט זיך א דיאקאן מגייר געווען (נאטירליך, איז ער פערברענט געווארען אויפן שייטערהויפען).
די דאזיגע רדיפות האבען נישט אויפגעהערט אויך פאר דער צייט פון דעם אויפגעקלערטען און פריייזיניגען קייזער פרידריך II, וועלכער האט געהאט ביי זיך אין הויף יודישע געלעהרטע אלס איבערזעצער פון אראבישע וויסענשאפטליכע ווערק (אויף לאטייניש).

נאך טרויעריגער איז געווען די יודישע לאגע אין דרום-פראנקרייך. דא זענען אבגעפרישט געווארען אלע פערשימעלטע גזירות פון די אלטסטע צייטען, און אין דער גאנצער וואך, למשל, פון פסחא האבען יודען זיך נישט געטארט ווייזען אין גאס. אט די אלע צרות זענען נאך אבער אלץ נישט געווען דאס לעצטע ווארט פון דער קירכליכער ער-פינדערישקייט אויף דעם געביעט פון פערביטערן דאס יודישע לעבען. דער גיהנם-קוואל האט זיך געעפענט פאר יודען פון גאנצע פיער זייטען: פון פויפסט גרעגאר IX אין רום, פון קעניג לודוויג IX (דער הייליגער) אין פראנקרייך, פון קעניג פערדינאנד III אין קאסטיליען און ענדליך פון דעם דאמיניקאנער-גענעראל ריימונד דע פעניאפארטע,*) וועלכער האט דורכאויס געוואלט בעגליקען די נשמות פון אלע יודען און מחמד'נער.

אין יענער צייט האט זיך די מאכט פון רום פערשפרייט אויך איבער די לענדער ביי די ברעגעס פון דונוי און טעאיס. אין אונגארן האבען די יודען גאנץ פריה איינגעוואנדערט פון ביזאנ-טיען און פון דער כאזארישער מלוכה, און הגם די מאדיארען זענען שוין דעמאלט געווען האלבע קריסטען, האבען זיי דאך זיך בעצויגען טאלעראנט צו יודען, ווי צו די געצענדינער און מחמד'נער, וואס האבען געלעבט אין דעם לאנד. יודען האבען דא פון די אלטסטע צייטען געהאלטען אין ארענדע פערשיעדענע מלוכה-שטייערן און האבען בכלל פערנומען זעהר אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס. דאס האט זיך געצויגען ביז דער צייט פון פויפסט גרעגאר IX, וועלכער האט געצוואונ-גען דעם אונגארישען קעניג אנדרעאס, צו דערוויישטערן יודען פון יעדען עהרען-פאסטען. אנדרעאס האט געפרובט אין אנהויב זיך נישט

*) דאמיניקאנער און פראנציסקאנער — דאס זענען נעמען פון צוויי אלט-קאטוי-לישע מאנאכען-ארדענס.

שטארק רעכנען מיט דער גזירה, דאן האט דער פויפסט ארויפגעלעגט אויף איהם א שווערען חרם, און דער קעניג האט געמוזט געבען א פייערליכע הבטחה (1233), אז ער וועט יודען און מחמד׳נער נישט צולאזען צו קיין שום אמט, נישט לאזען זיי האבען קריסטליכע לייבאייגענע, חתונה האבען מיט קריסטען און ענדליך אויך — זיי צווינגען צו טראגען דעם שאנד-צייכען. די זעלביגע שבועה האבען געמוזט געבען דער קעניג פון סלאווניען און אלע איבריגע פירשטען פון לאנד.

אט די אלע רדיפות פון אויסווענינ האבען נישט געקענט בלייבען אהן א טיעפער ווירקונג אויף דעם אינוועניגסטען יודישען לעבען, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויעזען אין זעהר א שארפער פארם. דאס פערשטארקטע רעליגיעזע געפיהל האט זיך מיט אמאל אנגעהויבען ארומצוזומען פון אלע מעגליכע שלעכטע ווירקונגען, און דא האט עס זיך אנגעשטויסען אן דעם נייעם שטראם אין יודענטום, וואס האט זיך געצויגען פון רמב״ם׳ס ווערק. דער לעצטער האט, ווי ס׳איז שוין אויבען אנגעוויזען געווארען, אין א סך היגזיכטען אבגעטרעטען פון דער יודישער מסורה און בכלל פערבויגען נישט וועניג ביבלישע און תלמודישע שטעלן, וועלכע האבען זיך נישט געלאזען איינפאסען אין די ראהמען פון דער אריסטאטעלישער פילאזאפיע. דאס האט אין די ארטאדאקסיש-רבני׳שע קרייזען ארויסגערופען א שטארקען שטורם געגען יעדען מין פילאזאפיע איבערהויפט. אויף דעם באדען איז ענטשטאנען א פערביטערטער קולטור-קאמפף מיט צוויי פיינדליכע לאגערן, וואס האבען זיך קאנצענטרירט ארום דעם נאמען פון פערשטארבענעם דענקער: מיימוניסטען און אנטי-מיימוניסטען. די לעצטע, בעזונדער יענע פון זיי, וועלכע האבען נאך געדענקט דעם רמב״ם, האבען אפילו נישט געוואגט צו ריידען שלעכטס אויף איהם אליין און צו צווייפלען אין זיין עהרליכקייט און פרומקייט; זיין ווירקונג אבער האבען זיי אנערקענט פאר שעדליך, ווייל די מיינונגען, וואס ווערן ארויסגעזאגט אין זיינע ווערק, זענען סותר די טראדיציאנעלע יסודות פון יודענטום.

אנגעהויבען האט זיך אייגענטליך דער אידעען-קאמפף גלייך נאכ׳ן רמב״ם׳ס טויט. נאך אין יאהר 1205 האט א געלעהרנטער יונגערמאן פון טאלעדא, מיט׳ן נאמען ר׳ מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיא, אנגעשריבען א עפענטליכען בריעף צו די „חכמי לוניל״ (די געלעהרנטע פון לונעל), אין וועלכען ער האט זיי אויפמערקזאם

משה ברבי מימון

געמאכט, אויף די „אפיקורסי׳שע שטעלן אין „ספר המדע״ פון רמב״ם׳ס
„משנה תורה״. דער בריעף האט אבער קיין ערפאלג נישט געהאט,
און דער אנגעזעהענער גדול ר׳ אהרן בן משולם האט דעם אנפאלער
הארב אבגעענטפערט פאר דער חוצפה, זיך צו טשעפען צו אזא ריזע,
ווי דער רמב״ם. דער בעריהמטער ר׳ ששת בנבנישתי פון בארצעלא-
נא האט אויך חוזק געמאכט פון דעם יונגען פאנאטיק, און געשריע-
בען: „מ׳רופט איהם בעליכטער (מאיר), ווערענד ער בלאנד-
זשעט גאר אין דער פינסטער״. געוואונען פאר זיך האט אבולעפיא
נאר עטליכע רבנים פון צפון פראנקרייך, צווישען זיי איינער פון די
בעלי התוספות, ר׳ שמשון פון סאן. דערמיט האט זיך דערווייל
דער טומעל פערענדיגט, און דעם רמב״ם׳ס אידעען האבען זיך פאר
דער צייט שטארק פערשפרייט אין גאנץ שפאניען און דרום פראנק-
רייך. כמעט אלע בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייטען אין די לענ-
דער זענען בעהערשט געווארען פון דער ראציאנאליסטישער פארשונגס-
מעטאדע, און האבען אנגעהויבען זיך בעציהען שטרענג-קריטיש צו
אלע דאגמען און געבאטען פון יודענטום. נאטירליך, האט עס געמוזט
פיהרען צו א געוויסער קאלטקייט בנוגע צום אבהיטען די דאזיגע גע-
באטען, און א סך האבען אנגעהויבען שטארק מקיל זיין אין זאכען, וואס
זענען ביז דאן געווען זעהר פערהייליגט — עס איז זאגאר דערגאנגען
ביז חתונה-פערבינדונגען מיט קריסטליכע אדער מחמד׳נישע פרויען.

דאס האט ענדליך שטארק אויפגעטרייסעלט די ארטאדאקסישע
קרייזען, און באלד האט זיך צופלאקערט א הייסער און פערביטערטער
קאמפף. עס האט זיך געפונען א שטרענג-פרומער תלמודישער געלעהר-
טער, מיט׳ן נאמען ר׳ שלמה בן אברהם פון מאנפעליע,
וועלכער האט דער ערשטער גענומען אויף זיך מקנא צו זיין קנאת ד׳
צבאות און איינמאל פאר אלע מאל פערניכטען די פערשאלטענע
פילאזאפיע. ער האט צוגענומען צו זיך נאך צוויי תלמודישע געלעהרנ-
טע, ר׳ יונה בן אברהם גערונדי און ר׳ דוד בן שאול,
און צוזאמען האבען זיי אויסגערופען א חרם (אנהויב 1232) איבער יע-
נע אלע, וועלכע לערנען די פילאזאפישע טיילען פון רמב״ם׳ס ווערק,
בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאפטליכע חקירות וועגען גאט און גלויבען
און טייטשען בכלל אוים די תורה און דעם תלמוד נישט אין פשטות.
אויף דעם חרם האבען זיך געחת׳מעט נאך פיעל רבנים פון צפון-
פראנקרייך, צווישען זיי אויך דער בעריהמטער ר׳ יחיאל פון פאריז.

דערמיט אָבער האָט זיך דאָס פּייער נאָר פונאַנדערגעקאַכט. דער־ היסענדיג זיך פון דעם חרם, האָבען די מײַמוניסטען פון דרום־פראַנק־ רײַך אויפגעהויבען אַ גאַנצען שטורם. זיי האָבען אין דעם שריט געזע־ הען אַ שענדליכע בעליידיגונג פאַר'ן נאָמען פון דעם גרויסען דענקער און געזעצלעהרער, אַ די געפאַהר פון אַ שרעקליכער שפּאַלטונג, און די דרײַ גרויסע דרום־פראַנצויזישע קהלות: בעזיער, ליונעל און נאַרבאָנאַ האָבען מבטל געווען דעם חרם פון ר' שלמה'ן מיט זײַנע חברים. די קהלה פון מאָנפּעליע גופא האָט זיך אויך צוטײַלט אויף צוויי פּאַרטײַען: די געבילדעטע זענען געווען געגען ר' שלמה'ן און דער פרומער המון—פאַר איהם. דאָ איז עס אפילו דערגאַנגען צו געשלעגערײַען, און באַלד האָט זיך די מחלוקת פונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע קהלות פון קאַ־ טאַלאָניען, אַראַגאָניען און קאַסטיליען. די מחלוקת איז פון בײדע זײַ־ טען געפיהרט געוואָרען מיט אַ פערביטערטער לײדענשאַפטליכקייט, און דאָס ערגסטע דערבײַ איז געווען דאָס, וואָס בײדע צדדים האָבען זיך געשטיצט אויף אַלטע אויטאָריטעטען.

אין לאַנגער פון די מײַמוניסטען האָבען זיך בעזונדער אויסגעטײלט די געשטאַלטען פון צוויי בעריהמטע פערזענליכקייטען: ר' דוד קמחי און דער יונגער ר' משה בן נחמן. דער ערשטער, אַלס העברע־ אישער שפּראַך־פאָרשער און ביבעל־ערקלערער, איז געווען איינער פון די היציגסטע פערעהרער פון רמב״ם, און די אַנטי־מײַמוניסטען פון צפון־ פראַנקרײַך האָבען אויף איהם אויסגערופען אַ בעזונדער חרם — פאַר זײַן מײַמוניש־פילאָזאָפישען פּירוש אויף דער וויזיע פון יחזקאל הנביא און פאַר זײַן ערקלערונג, אַז ווען משיח וועט קומען, וועט דער תלמוד בטל ווערן. אין דעם קאַמפּף געגען די אַנטי־מײַמוניסטען איז אַלזאָ דער רד״ק פערזענליך פעראינטערעסירט געווען, און ער האָט אַלײן אונטערגענומען אַ רײַזע קײַן שפּאַניען, כדי צו בעקומען אויף זײַן צד די דאָרטיגע קהלות.

די צווײטע טאָן־געבענדע פערזענליכקייט אין דעם קאַמפּף, ר' משה בן נחמן (דער רמב״ן, געב. 1125, געשט. 1370) פון געראָנע, האָט געפּרובט שטילען די צורײצטע לײדענשאַפטען און רופען צו אַ ערנסטער איבערלעגונג. ער אַליין איז שטרענג געשטאַנען אויף דעם באָדען פון דער מסורה און יעדער מאמר פון תלמוד און אפילו פון די שפּעטערדיגע גאונים (שוין נישט רעדענדיג וועגען די הײליגע שריפטען) איז געווען פאַר איהם הײליג און אונבעריהרבאַר: לויט דער

בעשעפטיגונג אַ דאָקטאָר און בכלל אַ מענש מיט ברייטע אַלגעמיינע
קענטעניטשען, האָט ער דאָך געקוקט מיט פעראַכטונג אויף דער גרי־
כישער פילאָזאָפיע. און אין דער צייט, ווען דער רמב״ם האָט איבער־
הויפט געזוכט אַלץ קלאָר צו מאַכען אין יודענטום, אַלץ אונטער־
צעוואַרפען דער קריטיק פון דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד, —
האָט דער רמב״ן גראָד די קבלה גערעכענט פאַר דאָס הייליגסטע
און העכסטע פון דער יודישער ענטוויקלונג. דער רמב״ן האָט גע־
גלויבט אויך אין רוחות און שדים, וואָס דער רמב״ם האָט גערעכענט
פאַר געצענדינסט; ביי דעם אַלעם איז אָבער דער רמב״ן דאָך געווען
פיעל טאָלעראַנטער פון די צפון-פראַנצויזישע רבנים. צו דער צייט,
ווען דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען אויף די מיימוניסטען, האָט
דער יונגער, נאָר זעהר אָנגעזעהענער גאון פון געראָנא (דער רמב״ן)
זיך געשטעלט אויפן צד פון די חרם-אויסרופער: ר׳ שלמה פון מאָנ־
פעליע און זיין פעטער ר׳ יונה, און זיך געווענדט מיט אַ בריעף צו
די קהלות פון אַראַגאָניען, נאַווארא און קאַסטיליען, אין וועלכען ער
האָט זיי אויפגעפאָדערט, זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון די
„פאַלשע״ מיימוניסטען.

די מעהרסטע קהלות פון שפאַניען האָבען זיך אָבער יאָ געלאָזען
„פערפיהרען״. דער לייב-אַרצט פון אַראַגאָנישען קעניג, בחיאל אבן-
אַלקאָנסטאַנטיני, זיין ברודער שלמה, מיט נאָך צעהן אָנגע־
זעהענע פיהרער פון דער קהלה אין סאַראַגאָסאַ האָבען אויפגערופען
אַלע אַראַגאָנישע קהלות, זיך צו פעראייניגען מיט זיי אין קאַמפף געגען
יענע, וואָס האָבען געוואַגט אַרויסצוטרעטען געגען דער גרויסקייט פון
רמב״ם, „וועלכער האָט אונז אַרויסגעצויגען פונ׳ם תהום פון אונוויסענהייט,
פערבלענדעניש און נאַרישקייט״. אויף דעם אויפרוף האָבען זיך אָבגע־
רופען די פיער קהלות: הוסקאַ, מאָנזאָן, קאַלאַטאַיוד און
לערידאַ, וועלכע האָבען זיך פעראייניגט מיט די מיימוניסטען. דער
ענטשיידונגס-פונקט פון דעם קאַמפף איז אָבער געלעגען אין דער טאָן־
געבענדער טאָלעדאַ, און גראָד דאָ איז די שטימונג געווען מעהר
פאַר ר׳ שלמה׳ן, ווי געגען איהם. דער אויבען-דערמאָנטער ר׳
מאיר אַבולעפיאַ האָט אין זיין בריעף צום רמב״ן פאַראויס פערזיכערט,
אַז די גדולים פון טאָלעדאַ זענען צופריעדען מיט׳ן חרם, וואָס איז
אויסגערופען געוואָרען אויף יענע, „וועלכע שטיצען זיך אויף זייער
פערשטאַנד און זאָגען, אַז גאָט פאָדערט גאָרנישט קיין אויסערליכע

מעשים, נאָר בלויז אינערליכע פערטיפונגען אים גייסט פון דער פילאָזאָפיע״. אין דעם בריעף דראָהעט ער זאָגאר, אַז ער מיט זיינע חברים וועלן זיך אינגאַנצען אָבזונדערן פון די פערברעכערישע מיימוניסטען און מיט זיי מעהר קיין מגע ומשא נישט האָבען, — ווי מיט אָבגעריסענע טיילען פון דער אומה. דאָס האָט דעם רמב״ן אַרויפגעבראַכט אויפן רעיון די מורא פאַר אַ נייער שפּאַלטונג אין יודענטום, און ער האָט פאָרגעלעגט אַ אויסוועג, וואָס האָט געזאָלט צופריעדענשטעלן ביידע צדדים. דער פאָרשלאָג איז בעשטאַנען אין דעם, אַז דעם חרם פון רמב״ם׳ס הלכי׳שע ספרים, צווישען זיי אויך דעם עטישפילאָזאָפישען ספר המדע, זאָל מען אראָבנעהמען, דען „ווער עס שיידט זיך אָב פון רבי׳ס (רמב״ם׳ס) ספרים איז, ווי ער וואָלט זיך אָבשיידען פון לעבען״; דאַגעגען זאָל פערבאָטען ווערן צו לעהרנען „קאָמפּאַניעס־וויַיז״ (עפענטליך) דעם „מורה נבוכים״. און דערביי זאָל מען אויך קיין זעהר האַברע מיטלען נישט אָנווענדען, נאָר ווירקען מיט גוטען: „ווער ס׳ועט פאָלגען וועט פאָלגען און ווער נישט — נישט; מ׳קען דאָך נישט צווינגען אלע יודען, זיי זאָלען זיין חסידים און צדיקים״.

די דאָזיגע פשרה האָט קיינעם פון די קעמפפענדע צדדים נישט בעפריעדיגט — צו טיעף איז געווען דער אָבגרונד צווישען דעם רמב״ם׳ס יודישקייט און דאָס יודישקייט פון דער מסורה, אום זיי זאָלען נאָך קענען אויף וועלכען ס׳איז אופן קומען צווישען זיך צו אַן אויסגלייך. איינער פון די מעהר בעוואוסטזיניגע צווישען די אַנטימיימוניסטען, דער פירשט (נשיא) פון קאַסטילישען יודענטום און לייבארצט פון קעניג ר׳ יהודה בן יוסף אבן אַלפאַכר, האָט דעם געדאַנק זאָגאַר אָפען און דרייסט אַרויסגעזאָגט. אלס טאָן־געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייט, האָט דער ר׳ יהודה אַלפאַכר זיך געהאַלטען די ערשטע צייט פון דער וויַיטען און נישט אַרויסגעזאָגט קיין בעשטימטע מיינונג וועגען דער פראַגע; דאַן האָט זיך דער אַלטער ר׳ דוד קמחי געווענדעט צו איהם מיט אַ הייסען בריעף (ער האָט זיך געלאָזען אַליין פאָהרען צו איהם פון דרום־פראַנקרייך, נאָר אין וועג איז ער קראַנק געוואָרען), אין וועלכען ער האָט איהם אויפגעפאָדערט, אַרויסצוזאָגען זיין מעכטיג וואָרט וועגען דער ברענענדיגער מחלוקת און איינמאָל פאַר אַלע מאָל אַ סוף מאַכען מיט די ווילדע מעשים פון די פינסטערע „פאַנאַטיקער״. און אבן אַלפאַכר האָט זיין

וואָרט אַרויסגעזאָגט; דאָס איז אָבער געווען אַ האַרטער קלאַפּ נישט פֿאַר די פֿאַנאַטיקער, נאָר פֿאַר די פֿרײַזיניגע מײַמוניסטען. אין זײַן שאַרפֿען ענטפֿער דעם רד״ק שרײַבט ער: בן מײַמון האָט געוואָלט צונויפֿבינדען די תורה מיט דער גריכישער פֿילאָזאָפֿיע און געמײנט, אַז זײ וועלען בײדע הויזען צוזאַמען; דאָס קען אָבער נישט זײַן — די תורה קען זיך נישט פֿערבינדען מיט דער פֿילאָזאָפֿיע, וואָס שטיצט זיך אָפֿט אויף סאָפֿיסטישע פּשט׳לעך. דאָ ווײַזט ער אָן אויף אַ סך פֿאַקטען פֿון דער תורה, וואָס דער „מורה נבוכים" ערקלערט זײ „על פּי שכל" אַזוי, אַז מ׳קען זײ יאָ אָננעהמען און נישט אָננעהמען, און קומט צו צו דעם בעשלוס, אַז בײַ דעם גאַנצען כּבוד, וואָס ער פֿיהלט צו דעם גרויסען גײַסט, צו דעם טיעפֿען דענקער און מחבר פֿון „משנה תורה", זעהט ער דאָך אַ סך שעדליכעס אין זײַנע פֿילאָזאָפֿישע ווערק. „אַ תורה האָט אונז געגעבען — שרײַט אויס אבן אַלפֿאַכר — משה (רבינו), און איהר ווילט דעם רבי׳ן משה (בן מײַמון) ז״ל אויפֿהויבען העכער פֿון די נביאים... אין „מורה" זענען נישט אַלע שטעלען גלײַך: אַנדערע זענען גוט, אַנדערע זענען אָבער שעדליך. הלואי וואָלט דער ספֿר (מורה נבוכים) אינגאַנצען נישט געשאַפֿען, נישט איבערזעצט און נישט געלײענט געוואָרען... דער ערשטער שולדיגער איז ר׳ שמואל אבן תבון; ער האָט ייזהם איבערזעצט אויף העברעאיש און אויף אַזאַ אופֿן פֿערשפּרײט צווישען המון אַזעלכע מײנונגען, וואָס זענען בעשטימט נאָר פֿאַר יחידי סגולה..."

נאָך דעם אַלעמען איז די שטימונג פֿון דער מעהרהײט צווישען פֿאָלק און די רבנים דאָך געווען אויף דער זײַט פֿון די מײַמוניסטען, און ווען דער אויפֿגערײצטער ר׳ שלמה האָט געזעהען, אַז די צאָהל פֿון זײַנע מײנונגס־חברים ווערט אַלץ קלענער, האָט ער זיך בעשלאָסען אויף אַ שענדליכער עובדא. דאָס איז געווען אין דער צײַט, ווען גרעגאָר IX האָט אײַנגעאָרדענט אינקוויזיציאָנס־געריכטען אין אַלע גרעסטע שטעדט פֿון דרום־פֿראַנקרײַך, צו משפּט׳ען די פֿערדעכטיגע אין אַפּיקורסות; אַט די בלוט־געריכטען זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרען אונטער דער השגחה פֿון די אַכזריות׳דיגע דאָמיניקאַנער און צו זײ האָט זיך דער צוהיצטער קנאי געווענדעט נאָך הילף אים קאַמפּף מיט די מײַמוניסטען. ר׳ שלמה מיט זײַן חבר ר׳ יונה זענען געקומען צו די דאָמיניקאַנער און האָבען געזאָגט צו זײ: איהר פֿערברענט אײַערע אַפּיקורסים, פֿערפֿאָלגט־זשע אויך אונזערע, די מעהרסטע יודען פֿון פּראָוואַנס (דרום־פֿראַנקרײַך)

זענען אָנגעשטעקט מיט די אַפּיקורסישע ווערק פון ר׳ משה בן מיימון, ווען איהר וועט אָט די ווערק עפענטליך און פייערליך פערברענען, וועט דאָס די יודען אָבשרעקען״. דערביי האָבען זיי פאָרגעלייענט פאַר די דאָמיניקאַנער געווּיסע שטעלען פון ספר המדע און מורה נבוכים, פון וועלכע די בעגרענעצטע מאָנאַכען זענען פערציטערט געוואָרען, און דאָס איז, נאַטירליך, גענוג געווען פאַר די היילינגע דיענער פון דער קירך, זיך אָנצוכאַפּען אָן דעם פאָרשלאָג. די שרעק פון דער קירך איז נאָך גרעסער געווען דערפאַר, וואָס דער „מורה״ איז שוין דעמאָלט געווען איבערזעצט אויך אויף לאַטייניש, און דאָס האָט דעם גורל פון די „שערליכע״ ווערק נאָך צוגעאיילט: די שלוחים פון דער אינקוויזיציע האָבען זיך גלייך ארויסגעלאָזען איבער אלע יודישע הייזער פון מאָנפעליע, און אלע געפונענע עקזעמפּליאַרען פון „ספר המדע״ און „מורה״ זענען דערנאָך עפענטליך פערברענט געוואָרען. אויף ר׳ יונה׳ס פערלאַנג איז דאָס זעלבע פאָרגעקומען אויך אין פּאַריז: אויך דאָ האָט מען דעם רמב״ם׳ס ספרים צונויפגעזאַמעלט אין גאַס און אָנגעצונדען — ביי אַ אלטאַר־ליכט פון אַ דערבייאיגער קירך.

אָט די שענדליכע מסירה האָט ארויסגערופען אַ געוואַלדיגע אויפרעגונג אין אַלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. אין גאַנץ דרום־פראַנקרייך און שפּאַניען האָט אויסגעבראָכען אַ שטורם פון צאָרן און כעס נעגען דעם אומגעלומפּערט־פערברעכערישען קנאי מיט זיינע חברים, וואָס האָט פעראייניגט די פריהערדיגע געגנער און אָנהענגער. פון אַלע זייטען האָבען זיך געשאָטען קללות און זלזולים אויף די קעפּ פון די „מוסרים״, און די פריהערדיגע הייסע אָנהענגער פון ר׳ שלמה׳ן (אויך ר׳ מאיר אבולעפיא) זענען פון חרפה אינגאַנצען אַנטשוויגען געוואָרען. די מיימוניסטען ווידער האָבען איצט אין איין אָטעם געוואָרפען פיילען פון פייערדיגע בריעף און גיפטיגע סאַטירען אין די רייהען פון די בעשולדיגטע, און דאָס האָט ווייטער געבראַכט צו עקסצעסען פון דער צווייטער זייט: עטליכע איינפלוסרייכע מיטגלידער פון דעם מיימוניסטישען צד האָבען פאַר דעם זעלביגען אינקוויזיציאָנס־געריכט בעשולדיגט די קנאים אין פאַלש עדות־זאָגען געגען רמב״ם׳ס ווערק און דאָס געריכט האָט ביז צעהן אָנגעקלאָגטע געלאָזען אויסשניידען די צינגער פון מויל (איינער פון די דעמאָלטיגע סאַטיריקער האָט געלייענט איבער די בעשטראָפטע דעם פּסוק: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ד. ה. זיי האָבען געווענדעט זייערע טעלער

זענען הימעל, איצט וואלגערט זיך זייער צונג אויף דר'ערד.

געענדיגט האט זיך דער קאמף מיט'ן פאלשטענדיגען נצחון פון די מיימוניסטען. וואס מיט ר' שלמה'ן איז געווארען — איז ניט בעקאנט; דאגעגען האט ר' יונה עפענטליך אויסגעדריקט א טיעפע חרטה איבער זיינע מעשים; ער האט גענומען אויף זיך א שווערע תשובה, און וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט, האט ער זיך אומעטום מתודה געווען און פאר אלע אויסגערופען: „משה (בן מיימון) איז אמת און זיין תורה איז אמת, נאר מיר זענען פאלש". — צווישען די קעמפפענדע צדדים האבען זיך, איבריגענס, געפונען אויך אזעלכע, וואס האבען געזוכט צו פערהיטען די שלעכטע ווירקונג פון רמב"ם'ם חקירות מיט אנ'אנדער, פונקט אנטקעגענגעזעצטער ווירקונג; אזוינער איז געווען דער אנגעזעהענער תוספ'יסט ר' משה פון קוצי. א בעריהמטער און טיעף-געלעהרנטער תלמודישער געזעצקענער (ער האט מחבר געווען א מין קאדעקס לויט'ן זין פון דער מסורה, מיט'ן נאמען „ספר מצות גדול", קורץ: סמ"ג), האט ער זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אלס בעליעבטער דרשן, און דאס האט ער אויסגענוצט אויף צו פערשטארקען דעם יודישען רעליגיעזען געפיהל. ער איז ארומגעפאהרען פון שטאדט צו שטאדט איבער גאנץ דרום-פראנקרייך און שפאניען, און מיט זיינע הארציגע דרשות געפלאנצט אין די יודישע הערצער פרומקייט, עהרליכקייט און גוטע מענשליכע מדות. אונטער דער ווירקונג פון די דאזיגע דרשות האבען א סך לייכטזיניגע און לייכטגלויביגע יודען אנגעהויבען שטרענגער אבצוהיטען די געבאטען פון דער תורה און פיעל האבען זיך אפילו אבגעטיילט פון זייערע קריסטליכע אדער מחמד'נישע פרויען.

ר' משה איז געשטארבען אין יאהר 1260; זיין צייט-חבר ר' יצחק פון קארבייל האט ארויסגעגעבען א פערקירצטע אויסגאבע פון דעם גרויסען ספר מצוות (סמ"ג), אום איהם צו מאכען מעהר צוגענגליך פאר די ברייטע שיכטען פון פאלק. אט די פערקירצטע אויסגאבע האט בעקומען דעם נאמען „ספר מצוות קטן" אדער אבגעקירצט: סמ"ק.

יודישע טיפען פון מיטעלאלטער

צעהנטעס קאפיטעל

די אויפבליהונג פון דער קבלה

צו די כאראקטעריסטישע ערשיינונגען אינ'ם יודישען גייסטיגען לעבען פון יענער צייט דארף מען צורעכנען אויך די שטארקע אויפבליהונג פונ'ם יודישען מיסטיציזם, פון דער קבלה. דאס איז געווען ווי א מין רעאקציע געגען דער ממשלה פונ'ם טרוקענעם ראציאנאליזם, וועלכען אלערליי יודישע און נישט-יודישע פילאזאפען האבען אריינגעפיהרט אין די ספערען פון יודישען שאפען און דענקען. דער סיסטעם פון חקרה'נען זיך, פון צוגליעדערן יעדער זאך מיט'ן קאלטען שכל, האט איבערהויפט „נישט בעפרידיגט דאס רעליגיעזע געוויסען פון יענע הארציג-גלויביגע, וועלכע האבען געזוכט אין יודענטום נעהרונג נישט פאר'ן פערשטאנד, נאר פאר'ן געפיהל, וועלכע האבען געזוכט זעלבסטפערגעסונג און נישט זעלבסטבעוואוסטזיין"; געטריבען פון די „אויפגעקלעהרטע" מיימוניסטען, זיך צו פערטיפען אין די אייביגע פראגען פון גאט און וועלט, האבען אט די עקזאלטירטע און מיסטישגעשטימטע נאטורען דעריבער געשאפען פאר זיך א גאנץ בעזונדערע טעאזאפיע (גאט-קלוגהייט, גאט-לעהרע) — אזעלכע, וואס שטיצט זיך נישט אויף קיין לאגישע הנחות, נאר אויף פאנטאסטישע בילדער און פארשטעלונגען. דערביי האבען זיך די פארשטעהער פון דער לעהרע נישט אבגעריסען פון דער טראדיציע, נאר פערקעהרט: איינגעפאסט

אַלע זייערע מיסטישע בעגריפען אין פסוקים פון די הייליגע שריפטען *) אַגדות פון תלמוד און מדרש און איבערהויפּט אין די טעקסטען פון עטליכע קבלה־ספרים (ספר יצירה א. ג. א.), וואָס האָבען זיך שוין געפונען אין דער יודישער רעליגיעזער ליטעראַטור.

די קבלי'סטישע טעאָזאָפיע אין אָנהויב פון דרייצעהנטען יאָהר־הונדערט האָט אַרויסגעשטעלט דעם פאָלגענדען אידעען־גאַנג: גאָט איז העכער פון אַלץ — אפילו אויך פון זיין און דענקען. זאָגען פון דער גאָטהייט, אַז זי רעדט, דענקט, וויל, טוט, בעוועגט זיך און אַזוי ווייטער, הייסט בעגרענעצען איהר מהות און זי איז פאַקטיש אונבעגרענעצט, ווייל — פאָלקאָם. אויב עס לאָזט זיך יאָ מיט עפּעס בעשטימען דער מהות פון גאָט, איז עס בלויז דערמיט גופא, אַז ער איז אונבעגרענעצט, אַז ער איז אַ „אין סוף" (אונענדליך) ד. ה. אַ וועזען אָהן שום ממשות'דיגע אייגענשאַפטען, וואָס איז פערהוילען פון דעם מענשליכען גייסט און לאָזט זיך בעצם נישט בעגרייפען. ווי אַזוי־זשע איז צו אונז אויף אַזאַ אופן דערגאַנגען די מציאות פון דער גאָטהייט? דורך דער יצירה; דורך דעם, וואָס איז דאָ, וואָס עקסיס־טירט — דורך דער וועלט. אָט די נידריגע, מאַטעריעלע וועלט מיט אַלע איהרע שלעכטקייטען און חסרונות האָט אָבער פון דעם „אין סוף" אַליין נישט געקענט בעשאַפען ווערן — דאָס אונבעגרענעצטע, אַבסאָלוט־פאָלקאָמע האָט נישט געקענט אונמיטעלבאַר אַרויסברענגען אַ יצירה, וואָס איז בעגרענעצט און נישט פאָלקאָם. וואָס דען? דער אין סוף, דאָס אונענדליכע ליכטפולע וועזען האָט אויסגעשטראַהלט פון זיך איין גייסטיגען מהות, איין כח (קראַפט), און איהם מיטגעגעבען אַ טייל פון זיין פאָלקאָמער אונענדליכקייט. אָט די אויסגעשטראַהלטע קראַפט איז, הייסט עס, נישט גלייך צו דעם אין סוף, נאָר ע הנליך צו איהם, ד. ה. זי האָט צוזאַמען מיט איהר אונבעגרענעצקייט אויך איין

---

*) עס האָט געהייסען, אַז יעדער פסוק פון דער תורה קען אויסגעטייטשט ווערן אויפן פשוט'ען אופן (פשט), אויפן אופן פון אייִדעלע אָנדייטונגען (רמז), דורך צונויפפלעכטען מיט תלמודישע הלכות אָדער אגדות (דרש), און דורך דער העכסטער פאָרם, וואָס ווערט איבערגעגעבען מונדליך נאָר געצעהלטע הייליגע אין יעדען דור, — די פאָרם פון סוד, פון געהיימע בילדער, צונויפשטעלונגען און בעגריפען (צרופים).

בּעגרענ‌יצטע זײַט. אַזוי איז ענטשטאַנען די ערשטע ספירה (לויט דער טערמינאָלאָגיע פון די מקובלים; פון לשון ספר-צעהלען אָדער פון דעם גריכישען וואָרט ספערע), וועלכע האָט פון זיך ווידער אויסגעשטראַהלט א צווייטע, די צווייטע — א דריטע און אַזוי כסדר ביז צעהן ספירות.

די דאָזיגע צעהן כחות בילדען אַ צווישען זיך, אַ בנוגע צום אין סוף איין שטרענגע איינהייט, זיי שטעלן נאָר פאָר פערשידענע זייטען (פרצופים, געשטאַלטען) פון איין און דעם זעלבינגען וועזען, אַזוי ווי דאָס פייער, למשל, ווייזט זיך אַרויס אין פלאַם, ליכטיגקייט און פונקען. די צעהן ספירות, וועלכע שיידען זיך אונטער איינע פון דער אַנדערער, ווי די פערשידענע קאָלירען פון איין פייער, קענען אויף אַזוי פיעל אונענדליך ווירקען, אויף וויפיעל דער אין סוף איז משפיע אויף זיי פון זיין אונענדליכקייט. די אַלע שטעלן פון דער תורה, וועלכע שילדערן גאָט, ווי א וועזען, וואָס בעוועגט זיך, רעדט, פיהלט דעם ריח פון קרבנות א. א. וו., בעציהען זיך אַלזאָ ניט אויף דעם אין סוף אַליין, נאָר אויף די ספירות. די לעצטע, וועלכע האָבען אין זיך עטוואָס קערפערליכעס, האָבען, לויט'ן ווילען פון אין סוף, בעשאַפען די קערפערליכע וועלט און פיהרען זי; אַלע זאַכען, ניט בלויז די אַרטען (מינים), נאָר אויך די איינצעלנע זאַכען אין דער ניעדריגער וועלט האָבען דעריבער זייער פאָרבילד, זייער טיפוס אין די העכערע וועלטען און בעזיצען ממילא שוין אויך הויכע בעדייטונגען.

לויט זייערע ווירקונגען ווערן די צעהן ספירות איינגעטיילט אין דריי קאַטעגאָריעס. די ערשטע, העכסטע, ווירקט אויף דער וועלט פון גייסט (עולם האצילות). אין איהר געהען אַריין די ספירות: קרוין (כתר), חכמה (די שאַפענדע, ריינע) און פערשטאַנד (בינה); פון די דריי ספירות קומען אַרויס: די געטליכע קראַפט, די העכסטע אָרקענטניסען, די תורה, די מלאכים און די נבואה. אין דער צווייטער קאַטעגאָריע געהען אַריין די ספירות: גנאָד (חסד), געזעץ (דין) און שענקייט (תפארת); זיי זענען משפיע אויף די נשמות און האָבען אין זייער רשות די מאָראַלישע הנהגה פון דער בריאה. די דריטע קאַטעגאָריע איז שוין משפיע אויף דער פאַקטישער, ממשות'דיגער וועלט; זי נעהמט אַריין די ספירות: איביגע-שטאַרקייט (נצח), פראַכט (הוד), פונדאַמענט און הערשאַפט (יסוד). די

צעהנטע ספירה איז די השגחה (מלכות), די שכינה, וואס רוהט אויף דעם יודישען פאלק און בעשיצט איהם. א דאנק די ספירות ווערט רער אין סוף צוגענגליך פאר אונזערע חושים, און דורך די אונזיכט־בארע „צנורות" (קאנאלען), וועלכע ציהען זיך פון זיי, האבען מיר אויף דער וועלט דאס אלץ, וואס מיר זעהען.

זעהר א הויכע בעדייטונג האט די מענשליכע נשמה—זי שטאמט פון די העכסטע וועלטען און שטעהט אין א אונמיטעלבארער פערבינ־דונג מיט אלע ספירות. דאס גיט איהר די מעגליכקייט אויסצופועל׳ן פאר זיך א גרויסען שכר, אויב זי איז ריין און הייליג, און פערקעהרט אויך, ארויפצוציהען אויף זיך א גרויסע שטראף. אין דער גאנצער וועלט־ארדנונג ווידער בכלל פערנעהמט די יודישע אומה א בעזונדער פלאץ; זי ציהט אראב אויף דער וועלט אלע צנורות פון גנאד און נייסט און בארימהערציגקייט. דאס טוט זי אויף מיט איהר ענטפלע־קונג, מיט איהרע תרי"ג (613) מצוות, וועלכע בילדען אויף אזא אופן דעם איינציגען וואונדער־מיטעל צו דערהאלטען די וועלט און האבען א טיעף־מיסטישע בעדייטונג. אזא בעדייטונג האבען געהאט די קרבנות אין בית המקדש — זיי האבען לעבעדיג געהאלטען די פער־בינדונג צווישען דער נידריגער וועלט מיט די העכערע ספערען, מיט די ספירות. דעם זעלביגען צוועק האבען אויך די תפילות: יעדעס ווארט, יעדער אות פון דער תפילה איז בעשטימט פאר אנ׳אנדער ספירה, און יעדע בעוועגונג ריהרט אן אנ׳אנדער פונקט אין די „עולמות העליונים" (העכערע וועלטען).

אויסער די דאזיגע אלע הנחות, וואס האבען געמוזט פערשטאר־קען דעם פרעסטיזש פון דער קבלה אין די קרייזען פון דער יודישער ארטאדאקסיע, האט די נייע מיסטישע טעאזאפיע אריינגעבראכט אין יודענטום נאך א איבערגענומענעם אבערגלויבען פון די מזרח־פעלקער, די אמונה אין גלגולים. אין דער צייט, ווען די ריינע נשמות שוועבען גלייך נאכ׳ן מענשען׳ס טויט אוועק אין די געטליכע הויכע וועלטען, בלייבט די נשמה פון דעם זינדיגען געשטארבענעם אויף דר׳ערד, וואנדערט ארום א לאנגע צייט, בעזעצט זיך אין קערפער פון אנ׳אנדער מענשען (אדער א חיה, א בהמה א. א. וו.) און האט נישט קיין „תקון" פריהער, איידער זי קויפט נישט אוים איהרע זינד.

אזוי האט די קבלה ארומגענומען אלע זייטען פונ׳ם רעליגיעזען

שאַפען און אויף אַלץ געגעבען אַ אויספיהרליכע, האָטש נישט קיין קלאָרע, תשובה. דער ערשטער פערטרעטער פון דער נייער ריכטונג אין דרייצעהנטען יאָהרהונדערט זאָל האָבען געווען אַ געוויסער ר׳ עזריאל פון גערונאַ, דאָס קליינע אַראַגאָנישע שטעדטיל, וואָס איז איבערהויפּט געוואָרען ווי אַ מין נעסט פאַר דער קבלה אויף אַ לאַנגער צייט. אַט דער ר׳ עזריאל האָט נאָך געפּרובט זיך צוחנפה׳נען צו דער פילאָזאָפיע און זי געווינען פאַר זיך, דאַנען האָט אַן׳אַנדער קבלי׳סט, מיט׳ן נאָמען ר׳ יעקב בן ששת גירונדי, אויך פון גערונאַ (1243), שוין פערהאַסט די גאַנצע פילאָזאָפיע און זי פערשאָלטען.

כדי צוצוגעבען זייערע מיסטישע אידעען אַ גרעסערן אויטאָריטעט אין די אויגען פון דעם יודישען עולם, האָבען די קבלים׳טען פון דער עפּאָכע זיך בענוצט מיט דער אַמאָליגער פּסעוידאָגראַפיע: זיי האָבען אויף זייערע ווערק אַרויפגעשטעלט נעמען פון פּערזאָנען, וועלכע זענען שוין פון פאַרצייטיגע יאָהרען פערהייליגט געווען ביי יודען. אַזוי האָט איין מקובל פון דער צייט אָנגעשריבען אַ קבלי׳שען ספר, אונטערן נאָמען „הבהיר״ (גלאַנץ), און איהם צוגעשריבען דעם אויטאָריטעטען תנא ר׳ נחוניא בן הקנה. אומזיסט האָבען אַזעלכע תלמודי׳שע גדולים, ווי ר׳ מאיר בן שמעון פון נאַרבאָנאַ און ר׳ משולם בן משה פון בעזיער געוואָרענט זייערע קהלות פון די פאַלשע איינבילדונגען, וואָס די קבלים׳טען פון גערונאַ פערשפּרייטען אונטער פערהייליגטע נעמען, — אַט די פאַלשע איינבילדונגען האָבען בעפריעדיגט אַ דרינגענדע בעדערפניש פון טויזענדער יודישע געמיטער, און די קונציג-געשאַפענע נייע ווערק פון כלומר׳שט אַלטע מחברים זענען פון טאָג צו טאָג מעהר פערשפּרייט און פערהייליגט געוואָרען.

אַ שטאַרקער נצחון פאַר דער נייער לעהרע איז געווען דאָס, וואָס זי האָט געוואונען פאַר זיך דעם רמב״ן. אַט דער קלאָרער שאַרפער גייסט, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַזוי פיעל ליכט און קלאָרקייט אין די פערדונקעלטע שטעלן פון דער תלמודישער דיאַלעקטיק, — האָט זיך אינגאַנצען אַריינגעוואָרפען אין׳ם תהום פון דער פאַנטאַסטישער הימעל-וועלט, און דאָס האָט שוין צוגעצויגען אויף דער זייט פון די מקובלים נאָך פיעל אַנדערע אָנגעזעהענע חכמים און רבנים, וועלכע האָבען זיך נישט געקענט אַנטקעגענשטעלן דעם אויטאָריטעט פון גרויסען רמב״ן.

אויף אַזאַ אופן זענען ענטשטאַנען גאַנצע דריי פּאַרטייען אין

יודענטום: פילאזאפיש-אויפגעקלערטע, תלמודיסטען און קבלי'סטען ; די ערשטע האבען זיך געהאלטען ביים רמב"ם'ס ווערק און זענען אפילו אוועק נאך פיעל ווייטער פון איהם בנוגע צו א סך אנגענומענע בעגריפען פון דער יודישער מסורה; די תלמודיסטען האבען זיך אינגאנצען דערווייטערט פון אלע חקירות וועגען „מה למעלה און מה למטה" (וואס אויבען און וואס אונטען, מעטאפיזיק), זיך פערנומען מיט דעם הלכי'שען טייל פון תלמוד אדער מיט די תלמוד'ישע אגדות, אין וועלכע זיי האבען אויך אריינגעלעגט געוויסע כוונות — אויף זייער שטייגער; דאן ענדליך די קבלי'סטען, וועלכע האבען צום סוף פון דרייצעהנטען יאהרהונדערט שוין אויסגעמאכט א בעדייטענדע פארטיי; צווישען זיי מיט די תלמודיסטען זענען אין אנהויב קיין גרויסע רייבונגען נישט פארגעקומען, שפעטער איז אבער דער תהום צווישען די צוויי פארטייען זיך אויך שטארק פונאנדערגעוואקסען, און די ביידע ווידער זענען ארויסגעטרעטען געגען די אפיקורסים-מיימוניסטען.

ווענינגער פרוכטבאר איז געווען אין יענער צייט די טעטיגקייט פון דעם יודישען גייסט אויף דעם געביעט פון דער פאעזיע. די סאטירישע ליעדלעך און עפיגראמען, מיט וועלכע די מיימוניסטען און די אנטי-מיימוניסטען האבען זיך איינע די אנדערע דורכגעווערטעלט, זענען געווען די לעצטע שטראהלען פון דער נייע-העברעאישער פאעזיע, וואס איז געוואקסען און האט זיך ענטוויקעלט אינ'ם משך פון גאנצע דריי הונדערט יאהר. אין די דאזיגע גערייםטע פונקען האט זיך גאנץ זעלטען געפיהלט דער הויך פון עכט-דיכטערישער שענקייט, און די פערפאסער אליין האבען שוין אויך געקוקט אויף זיך בלויז, ווי אויף איבערגעבליעבענע זכרונות פון „די גוטע אלטע צייטען". צו די דאזיגע לעצטע פערטרעטער פון דער נייע-העברעאישער פאעזיע האבען אנגעהערט ר' יהודה אלחריזי, ר' יוסף בן סבארה און ר' יהודה בן שבתי. זייערע שאפונגען טראגען אלע אויף זיך כמעט איין און דעם זעלבינען שטעמפעל; דאס זענען סאטירישע ראמאנען אויסגעמישט מיט רעטארישע איבערטרייבונגען און אלגעמיינע חקירות. אלחריזי האט איבערזעצט א בעדייטענדע צאהל רעליגיעז-פילאזאפישע און עטישע ווערק פון אראביש אויף העברעאיש און דערצו האט ער געשאפען אויך עטליכע אייגענע, מעהר וועלטליכע ספרים, פון וועלכע דער בעריהמטסטער איז דער „תחכמוני", א פליסיגע שילדערונג פון אלערליי לעבענס-בילדער און געשעהענישען אין גערייםטער פראזא,

שהנליך צום „תחכמוני" איז דער ראמאן „ש ע ש ו ע י ם" (אונטערהאל-טונג) פון ר' יוסף בן סבארה. דער דריטער, ר' יהודה בן שבתי, האט אנגעשריבען א וכוח צווישען חכמה און עשירות און א סאטירי-שען ראמאן, אונטערן נאמען „דער ווייבער-פיינד". נאהנט צו די דריי איז געשטאנען ר' א ב ר ה ם ב ן ח ס ד א י פון בארצעלאנא, דער הייסער אנהענגער פון בילדונג און אויפקלעהרונג, וועלכער האט צו דעם צוועק איבערזעצט פון אראביש א רעליגיעז-מאראלישען שמועס, מיט'ן נאמען „ב ן ה מ ל ך ו ה נ ז י ר" (דער פרינץ און דער דערוויש). מעהר איבערזעצער, ווי ארגינעלער דיכטער איז געוועזען אויך ר' ב ר כ י ה ב ן נ ט ר ו נ א י ה נ ק ד ן פון דרום-פראנקרייך. ער האט געוואלט אויפלעבען די אלט-העברעאישע פאבעל-דיכטונג, און אזוי ווי ער אליין איז נישט אימשטאנד געוועזען צו שאפען איינענע דראמאטישע טיער-געשפרעכען, האט ער איבערגעזעצט א מאסע משלים פון דעם אינדישען בידפיי, דעם גריכישען עזאפוס און דעם אראבישען לוקמאן; אט די שען געפארמטע פאבעלן האט ער ארויסגעגעבען אין איין זאמ-לונג, אונטערן נאמען „משלי שועלים". ר' ברכיה האט זיך בעשעפ-טיגט אויך מיט פילאזאפישע פראגען און איבערגעזעצט א פערקירצטע איבערזעצונג פון ר' סעדיה גאונ'ס „האמונות והדעות".

אנ'אנדער פאבעל-דיכטער, ר' י צ ח ק א ב ן - ס א ה ו ל א פון צפון שפאניען, האט אנגעשריבען א ווערק, מיט'ן נאמען „מ ש ל ה ק ד מ ו נ י", וואו ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אז די העברעאישע פאעזיע איז נישט ארימער פון דער אראבישער. די לעצטע האט, איבריגענס, איינגעשלונגען אויך נישט ווייניג יודישע כחות, און איינער פון די בעריהמטעסטע אראבישע ליעבעס-דיכטער אין דער עפאכע איז געוועזען א ב ו - א י ס ח א ק א י ב ר א ה י ם א י ב ן - ס א ה א ל פון סעווי-לא (1211 — 1250). די אראבער האבען זיך נישט געקענט אפ-לויבען פון זיינע הארציגע שעהנע ליעדער, און אין דער צייט, ווען פאר'ן קאראן האט מען געצאהלט צעהן גאלד-רענדליך, האט מען פאר אנ'עקזעמפליאר פון איבן-סאהאל'ס ליעדער-זאמלונג געצאהלט צוועלף די זעלבינע מטבעות. דער געריהמטער אראבישער דיכטער איז געוועזען אויך פארשטעהער פון דער יודישער קהלה אין סעווילא, און ווי איינציגע היסטאריקער ווילען האבען, איז ער געוועזען פון די וואס האבען אנגענומען דעם איסלאם אין דער צייט פון די אלמאהא-דישע שמד-רדיפות.

דער שער-בלאַט פון „משלי שועלים" פון ר' ברכיה הנקדן
(געדרוקט אין פּראָג, 17-טער י"ה)

דער שער-בלאַט פון רמב"ם'ס „יד החזקה"

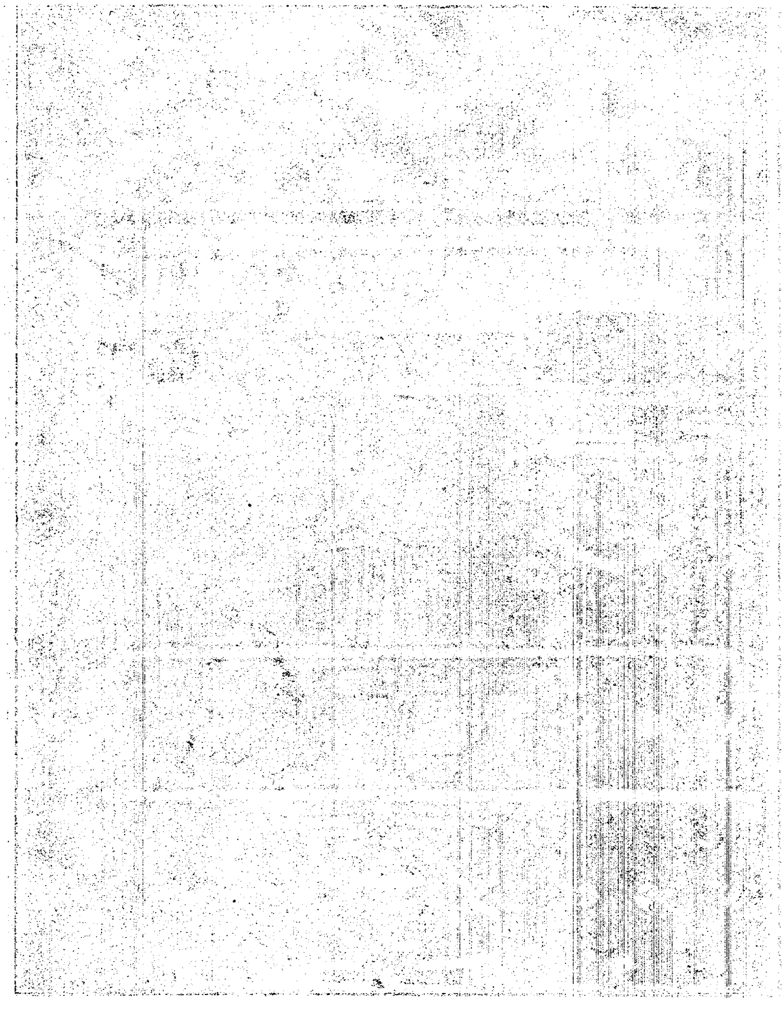

צוזאַמען מיט'ן אונטערגאַנג פון דער העברעאישער פּאָעזיע זענען אָנגעקומען די לעצטע צייַטען אויך פאַר דער שפּראַך־ און ביבעל־פאָרשונג. ר' דוד קמחי איז געווען דער לעצטער פערטרעטער פון די פשוט'ע ביבעל־ערקלערער און גראַמאַטיקער. דער רמב״ן האָט אפילו אויך געשריבען אַ פירוש אויף דער תורה און דאָ ארויסגעוויזען אַ שטאַרקען שפּראַך־געפיהל, דאָס איז אָבער געווען פאַר איהם נישט קיין צוועק פאַר זיך, נאָר אַ מיטעל אָבצושלאָגען די אויסטייַטשונגען פון אַנדערע.

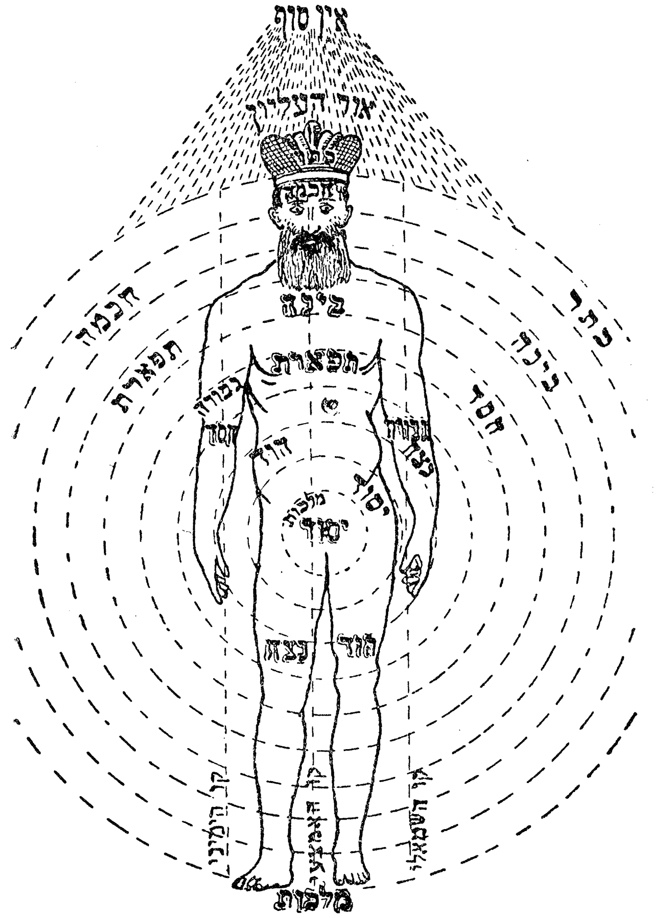

דער אור־מענש (אדם הקדמון) לויט דער פאַרשטעלונג פון דער קבלה

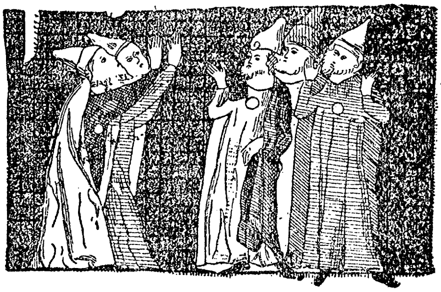

עלפטעס קאַפּיטעל

די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבערן תלמוד

אין דער צייט פון די אינוועניגסטע ארומרייסענישען צווישען די פערשידענע שטרעמונגען אין יודענטום האָבען די יודען־פערפאָלגונגען מצד דער קירך אָנגענומען א שרעקליכען האַראַקטער. ווי א אַנשטעקענדע קראַנקהייט האָט זיך די שנאה צו יודען איבערגעטראָגען פון איין אָרט אין אַנדערן, און פון יאָהר צו יאָהר איז זי געוואָרען בלוטיגער און אכזריות׳דיגער. אינאָצענץ האָט געוואָלט אראָבדריקען די יודען ביז דער סאַמע ניעדריגסטער שטופע; ער האָט געוואָלט, אז זיי זאָלען טראָגען אויף זיך די לאַסט פון אַלע געזעלשאַפטליכע שטאַנדען. פירשטען, גייסטליכע, בירגער און פויערן — אַלע זאָלען מיט זייער משא צוזאַמענפרעסען דעם הייפעל יודען און איהם אויף אַזאַ אופן פערמאוס׳ען, דערדריקען. דאָס פּראָסטע פאָלק האָט אָבער פון קיינע גרענעצען נישט געוואוסט; אָט די אַליין פערראָכטע און געפּלאָגטע האָבען מעהר נישט געדאַרפט, ווי בעקומען א גאַנצען קלאַס מענשען טיעף אונטער זיך. פאַר דעם המון איז דער יוד געוואָרען א ווילדע בעשעפעניש, וואָס קיינער נעהמט זיך דערפאַר נישט אָן און מ׳קען עם אָהן שום געוויסענסביסע בע׳עולה׳ן און דערשלאָגען. די שענדליכסטע פערברעכענס זענען אַרויפגעוואָרפען געוואָרען אויף יודישע קעפּ, און דער צעווילדעטער המון האָט שטענדיג געגלויבט און געפונען זיינע קרבנות. דער בלוט־בלבול איז וואָס ווייטער געוואָרען אַלץ אָפטער און זיכערער, און מיט דער צייט האָבען שוין אָנגעהויבען גלויבען אין

איהם אפילו די מעהר געבילדעטע קרייזען. צווישען לוירא און בישאפסהײם (אין באדען) האט מען געפונען דעם קערפער פון א געהרג'עטען קריסט. ווער-זשע איז דער מערדער געוועזען? פערשטעהט זיך: יודען, און הונדערטער יודישע מענער, פרויען און קינדער ווערען אהן א שום חקירה ודרישה געטויט פון קריסטליכע הענד. דערנאך ערשט פערפיהרט מען כלומר'שט א פראצעס געגען אלט אנגעזעהענע געלעהרטע יודען און מ'פערמשפט זיי צום פערברענען (3—2 יאנואר 1235); דערביי זענען נאטירליך נאכמעהר יודישע הייזער צורויבט און צושטערט געווארען. די אונגליקליכע פון די שכני'שע ערטער לויפען צום פויפסט בעטען רחמים, און ער לאזט ארויס א בוללע (היילינען בעפעהל). דאס פערבאט צו-אכזריות'דיגע ארויסטרעטונגען געגען יודען (8 מאי 1235); דאס פאלק גלויבט אבער דעם פערטרעטער פון הימעל אויך נישט: אויב ער שטעלט זיך איין פאר די „פערשאלטענע" יודען, מסתמא האבען זיי איהם אונטערגעקויפט מיט געלד. אזוי איז די אונמענשליכע בעציהונג צו דעם „גאט-פערשאלטענעם" שטאם ביסליכווייז איינגעזויגען געווארען אי'ם בלוט פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט, און אפילו די בעסטע און איידעלסטע נאטורען האבען זיך פון דעם עלעמענטארען געפיהל נישט געקענט בעפרייען. און דאס איז אין דער צייט געווען, ווען יודען זענען געווען כמעט די איינציגע פערטרעטער פון גייסט און האנדעל אין גאנץ אייראפא; ווען נאר זיי אליין האבען געפפלעגט און ענטוויקעלט פערשידענע געביעטען פון דער וויסענשאפט (בעזונדער **פילאזאפיע און מעדיצין**) און זיי צוגענגליך געמאכט פאר דער קריסטליכער וועלט; ווען זיי די איינציגע האבען פערזעהען די האנדעלס-פלעצער מיט סחורה און דעם ביכערמארק מיט די שענסטע שאפונגען פון דעם מענשליכען גייסט!

די בעציהונג פון דער מיטעלאלטערליכער וועלט צו יודען לאזט זיך בעזונדער בולט אילוסטרירען מיט דעם פערהאלטען זיך צו זיי פון דעם געבילדעטען דייטש-רוימישען קייזער פרידריך II, דער געניאלסטער און פערהעלטניסמעסיג פרייזיניגסטער מאנארך פון יענעם יאהרהונדערט. מעהר סיציליאנער, ווי גערמאנער, האט ער ליעב געהאט די וויסענשאפט און מיט א ברייטער האנד געשטיצט איהרע טרעגער. גרינדענדיג די אוניווערזיטעט אין נעאפאל האט ער געלאזען איבערזעצען פון אראביש מאסען פילאזאפישע און אסטראנאמישע ווערק, און זיך דערביי בענוצט מיט יודישע געלעהרטע. מיט דעם בערימטען

געלעהרטען ר׳ יהודה בן שלמה אבן-מתקה פון טאלעדא איז דעו קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אויף זיין פערלאנג איז אבן-מתקה זאגאר געקומען קיין איטאליען. אנ׳אנדער יודישע בעריהמטהייט, ר׳ יעקב אנאטאלי פון דרום-פראנקרייך האט פרידריך אראבגעבראכט ספעציעל קיין נעאפאל און איהם בע-שטימט א פירשטליכע יעהרליכע פענסיע, אום ער זאל קענען אונגע-שטערט ארבייטען איבער דער איבערזעצונג פון פערשידענע ווערק. פרידריך האט זאגאר אליין שטארק ליעב געהאט דעם רמב״ם׳ס „מורה נבוכים״ און איהם מיט פערגניגען געלעהרנט.

ביי אזא פערהאלטען זיך צו יודישע וויסענשאפטליכע כחות וואלט דאך נאטירליך זיין, ווען דער קייזער וואלט זיין נישט שלעכט גע-שטימט אויך צו יודען אין אלגעמיין; דאס איז אבער דער פאל נישט געוועזען. א פערביטערטער געגנער פון קריסטענטום און בעזונדער פון דער פויפסטליכער הייליגקייט, איז פרידריך פון דעסטוועגען געוועזען נישט ווייניגער יודענפיינד, ווי לודוויג „דער הייליגער״. אין זיין הויפט-שטאדט פאלערמא האט ער די יודען פערשפארט אין א געטא, און אין אלגעמיין האט ער בנוגע צו יודען אפגעהיט אלע קירכליכע בע-גרענעצונגען און גזירות.

עטוואס בעסער איז געוועזען די יודישע לאגע אין עסטרייך. דא האט די ממשלה אנערקענט די בעדייטונג פון דעם יודישען האנדעל פאר׳ן וואוילשטאנד פון לאנד, און בעשטימט זאגאר יודען פאר הויכע מלוכה-בעאמטע. לויט א בעפעהל פון עסטרייכישען הערצאג פרידריך I (1244) איז די קריסטען אונטער טויט-שטראף פערבאטען געווארען צו טויטען א יודען; דערביי האט דער הערשער בעשטעטיגט דעם געזעץ, אז קיין פראצעס קען נישט פערפיהרט ווערן נעגען א יודען אויף דעם סמך פון בלויזע קריסטליכע עדות; יודען האבען דא אפילו בעקומען אייגענע געריכטען, און זייערע שוהלען און בית-עולם׳ס זענען געשאצט געווארען אויך פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דאס פראצענט נעהמען איז יא בעגרענעצט געווארען, דערפאר האט אבער דער הערצאג געגעבען יודען א סך הנחות אין מסחר און שטארק בעווארנט זייערע תביעות; מיט צוויי צעהנדליג יאהר שפעטער האבען ת: אלע הנחות געגאלטען אויך פאר אונגארן, בעהמען, גרויספוילען, [illegible]ען, טהירינגען און דערנאך אויך פאר שלעזיען.

אַט די יודענפֿרײַנדליכע מלוכה־פֿיהרונג פֿון דעם קלײנעם עסטרײַכישען הערצאָג האָט שטאַרק בעאונרוהיגט דעם מעכטיגען קײזער (פֿרידריך II), און ער האָט בעפֿוילען דעם ערשטען, צו דערװײַטערן יודען פֿון אַלע מלוכה־פּאָסטענס און בכלל זיך צו בעגעהן מיט זײַ שטרענג לויט די קאַנאָנישע געזעצען. מיט אַ בעזונדער בעפֿריעדיגונג בעטאָנט דער פֿרײַזיניגער מאָנאַרך דעם זאַץ, אַז די יודען דאַרפֿען אומעטום בעהאַנדעלט װערן, װי קאַמער־קנעכט פֿון קײזער, און אין דער צײַט, װען אין שפּאַניען האָט די מאַכט זיך נישט װיסענדיג געמאַכט פֿון דעם שאַנד־צײכען און פֿערגעסען אָן איהם, האָט פֿרידריך געצװאונגען אַלע יודען פֿון זײַן מלוכה איהם צו טראָגען. צו די גזירות זענען נאָך צוגעקומען אונגעװעהנליך שװערע שטײַערן, װאָס יודען האָבען געהאַט בעזונדער צו צאָהלען, און דאָס האָט אויך נישט װעניג מיטגעװירקט, צו פֿערשטאַרקען אין דער בעפֿעלקערונג די פֿעראַכטונג צום יודישען מיטבירגער.

דאָס איז געװען אין רוהיגע צײַטען; אין אונרוהיגע, װען די בלוטיגע אינסטינקטען האָבען זיך צושפּילט, האָבען יודישע לעבענס אינגאַנצען קײן װערט נישט געהאַט. די מחנות פֿון דעם נײַעם קרײַץ־צוג האָבען זיך, װי צורײַצטע װעלף, אַרױפֿגעװאָרפֿען אויף די יודישע קהלות אין פֿראַנקרײַך; אַנזשו, פּאָאַטו, באָרדאָ, אַנגולעם און נאָך אַנדערע שטעדט—אומעטום זענען די יודען געצװאונגען געװאָרען צום שמד; און װען די „װילדע עקשנים" האָבען זיך אויך דאָס מאָל אָבגעזאָגט פֿון דעם „אמת'ען גלויבען", האָבען די קרײַץ־פֿאָהרער זײ צוטרעטען מיט זײערע פֿערד, אױפֿגעשניטען די בײַכער פֿון זײערע פֿרויען, דערהרג'עט זײערע ברוסט־קינדער, נישט געלאָזען בעגראָבען זײערע הרוגים, פֿערברענט זײערע הײַזער, צודויבט דאָס האָב און גוטס, חרוב געמאַכט די שוהלען און געשענדעט די הײליגסטע ספֿרים; מעהר װי דרײַ טויזענד יודישע נפֿשות זענען אין דעם זומער אומגעקומען (1236) און איבער פֿינף הונדערט האָבען זיך געשמד'ט.

די איבערגעבליבענע קהלות האָבען װידער געפּרובט בעטען רחמים בײַם פּויפּסט, און ער האָט װידער צושיקט אַ ערקלערונג, אַז די קירך הײסט נישט פֿערטיליגען די יודען און נישט אָבשמד'ען זײ איבער געװאַלט (סעפּטעמבער 1236); אַזעלכע ערקלערונגען האָבען אָבער קײנעם נישט איבערצײַגט — האָט דאָך די זעלביגע קירך אַרויסגעגעבען אַלערלײ גזירות און בעגרענצונגען פֿאַר די „גאָט־פֿערשאָלטענע"

יודען! פאַר יודען איז נאָר איין איינציג מיטעל געבליבען, זיך צו ראַטעווען פון די פאַנאַטישע בלוט-מענשען — דאָס געלד. דערמיט האָבען די יודען פון ענגלאַנד אונטערגעקויפט דעם קעניג היינריך III אין געפועל'ט ביי איהם, ער זאָל דורך ספּעציעלע העראָלדען אָנזאָגען אין אַלע זייַנע לענדער, אַז קיינער זאָל די יודען נישט טשעפּען און נישט בע'עולה'ן. דאָס דאָזיגע מיטעל איז אָבער געווען אַ צווייזייטיגער מעסער; כדי צו קענען אויסהאַלטען די שווערע שטייערן, האָבען די יודען געמוזט אַרויספּרעסען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג זעהר גרויסע פּראָצענטען, און דאָס האָט, נאַטירליך, ווידער פערגרעסערט די אייביגע שנאה צו יודען און געבראַכט צו נייע ווילדע אויסברוכען. לודוויג IX האָט אַפילו בעגרענעצט דעם פּראָצענט-מסחר און גאַנץ אָפּט האָט ער הונדערטער יודישע חובות פון קריסטען איינגאַנצען קאַסירט; ווען דער זעלביגער קעניג האָט אָבער געפּרובט אינגאַנצען פערבאָטען פּראָצענט, האָבען די צונויפגערופענע באַראָנען ערקלערט, אַז די פּויערן און סוחרים קענען פאַר קיין פאַל נישט אויסקומען אָהן הלוואות, און אויב שוין יאָ דולדען פּראָצענטניקעס איז שוין בעסער י ו ד י ש ע, וואָרום די קריסטליכע זענען נאָכמעהר אַכזריות'דיג און פּרעסען אַרויס פון זייערע בעלי חובות נאָך גרעסערע פּראָצענטען.

ביי אַזאַ פערהאַלטונג פון דער גאַנצער אַרומיגער וועלט און ביי אַזעלכע העלישע פערפאָלגונגען איז נאָך פון דעסטוועגען געבליבען איין ווינקעל, וואו דער יוד האָט זיך געפיהלט פ ר יי און ג ע ה ו י ב ע ן, וואו ער האָט פערגעסען אָן אַלע צרות — דער ב י ת מ ד ר ש. פערטיעפט אין דעם הלכי'שען לאַבירינט פון תלמוד אָדער אין זייַנע האַרציג-קינדישע אגדות, האָט דאָ דער יוד זיך אַרויסגעטאָן פון דער וואָכעדיגער וועלט, מיט איהר גיפטיגער רשעות, מיט איהרע גיהנם-יסורים. פּרינצען, אויסדערוועהלטע קינדער פון אַ אויסדערוועהלטען שטאַם, מענשען פון גייסט און געדאַנק — אַזעלכע זענען אין די פיער ווענט פון בית-מדרש געוואָרען די אייביג-בעליידיגטע, אייביג-גערודפ'טע. לערנען אַ שווערע שטעלע אין תלמוד, בעלייכטען עטוואָס אָדער אויפטאָן עטוואָס נייעס — דאָס איז גליק געווען, און דאָס וויכטיגסטע, הייליגסטע און ליעבסטע פון אַלע בעשעפטיגונגען איז געווען ל ע ר נ ע ן ת ו ר ה, ל ע ר נ ע ן ת ל מ ו ד (ג מ ר א). ווי דאָס קינד האָט נאָר אָנגעהויבען פּלאַפּלען, האָט מען עס גלייך (מיט אַרומגעוויקעלטע אויגען — עס זאָל נישט זעהען קיין אונרייַנע זאַך) אַוועקגעפיהרט אין בית

מדרש אָדער אין חדר, און דער טאָג, ווען דאָס קינד האָט אָנגעהויבען לערנען חומש אָדער גמרא, איז אַ פייער-טאָג געווען פאַר דער גאַנצער משפּחה. דער אָנגעזעהענסטער שטאַנד איז געווען דער פון די „לומדים" (תלמודיש געלעהרנטע), און אויב די לעהרע איז אפילו געווען זעהר איינזייטיג, האָט זי אָבער דערפאַר געהאַט אין זיך אַ סך הייליגעס, אידעאַלעס.

אין דעם ווינקעל האָט מען אָבער די יודען אויך נישט געלאָזען רוהיג לעבען, אויך פון דאַנען האָט מען זיי געוואָלט פערטרייבען. די איניציאַטיווע דערצו האָט געשטאַמט פון אַ געטויפטען יודען, דאָנין, וועלכער האָט אויפגערייצט אי די וועלטליכע, אי די גייסטליכע מאַכט געגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. ער האָט אַלס תלמודישער געלעהרטער (אין לאַראָשעל, צפון פראַנקרייך) זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען געוויסע תלמודישע שטעלן און געגען דער מסורה בכלל; דאָס האָט אויף איהם אַרויפגעצויגען דעם כעס פון די יודישע גדולים, און זיי האָבען אויסגערופען אויף איהם אַ חרם. דאַן האָט זיך דאָנין געשמד'ט און אָנגענומען דעם נאָמען ניקאָליי; דאָס איז איהם אָבער ווייניג געווען. ער האָט זיך דורכאויס געוואָלט נוקם זיין אי אָן תלמוד, אי אָן די רבנים, און נאָכדעם ווי זיין יודענפיינדליכע אַגיטאַציע האָט שוין געבראַכט צו אַכזריות'דיגע יודישע שחיטות, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזען צום פויפסט גרעגאָר IX און פער'מסר'ט פאַר איהם דעם תלמוד. דער נייער קריסט האָט ערקלערט דעם פאָטער פון דער קירך, אַז דער תלמוד איז פול מיט פאַלשקייטען, גאָט-לעסטערונגען און בעזונדער בעליידיגענדע שטעלן געגען דעם נוצרי און זיין מוטער. אַזעלכע תלמודישע מאמרים געגען קריסטענטום אָדער געגען קריסטען האָט ניקאָליי-דאָנין צוזאַמענגעקליבען ביז פינף-און-דרייסיג, און אויף דעם יסוד איז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ שווערער בעשולדיגונגס-אַקט נישט בלויז געגען תלמוד, נאָר געגען אַלע יודען. דער פויפסט האָט גלייך פונאַנדערגעשיקט בריעף צו די בישאָפען פון פראַנקרייך, ענגלאַנד, קאַסטיליען, אַראַגאָניען און פּאָרטוגאַל און זיי בעפוילען, צו בעפעלען די יודען אין אַ בעשטימטען שבת'דיגען פריהמאָרגען, ווען זיי זענען אַלע פערזאַמעלט אין די שוהלען, און קאָנפיסקירען אַלע עקזעמפּליאַרען פון תלמוד. די קאָנפיסקירטע עקזעמפּליאַרען האָבען געדאַרפט געגעשטעלט ווערן די דאָמיניקאַנער און פראַנציסקאַנער, — די זעלביגע, וועלכע

האָבען געהאַט אין זייער מאַכט די אינקוויזיציע איבער ביכער און איבערצייגונגען; זיי האָבען געדאַרפט נאָכזעהען די אָנגעגעבענע שטעלען, און אים פאַל, אויב די בעשולדיגונג וועט זיך בעשטעטיגען, — פערברענען די עקזעמפּליאַרען אויף אַ עפענטליכען שייטערהויפען.

אין שפּאַניען און ענגלאַנד האָט מען זיך מיט דעם בעפעהל גאָרניט גערעכענט; נאָר אין פראַנקרייך, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון „הייליגען" לודוויג IX, האָבען די גייסטליכע זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם נייעם אויפטו. עס איז פערפיהרט געוואָרען אַ פּראָצעס געגען תלמוד, און אויפן בעפעהל פון קעניג איז פאָרגעקומען אַ עפענטליכער וכוח איבער די אָנגעגעבענע ציטאַטען צווישען ניקאָליי-דאָנין און פיער רבנים. די רבנים זענען געווען ר' יחיאל פון פּאַריז, ר' משה פון קוצי, ר' יהודה בן דוד פון מעלון און ר' שמואל בן שלמה פון שאַטאָ טיערי; פון זיי איז ר' יחיאל געווען דער הויפּט-רעדנער. דער וכוח איז פאָרגעקומען אין דער לאַטיינישער שפּראַך, אין קעניגליכען הויף, ביי דער אָנוועזענהייט פון אַ מאַסע בישאָפען, דאָמיניקאַנער און דער קעניגין-מוטער בלאַנש (25 יוני 1240).

דאָנין, ווי אַ געוועזענער תוספי'סט, האָט געפאָדערט אַ שבועה פון ר' יחיאל'ן, אַז ער וועט ענטפערן לויט זיין פערשטאַנד און געוויסען און נישט מיט קיין צווייזייטיגע פּלפּול'דיגע פּשט'לעך; אויף דעם האָט ר' יחיאל געענטפערט, אַז ער האָט נאָך אין זיין לעבען נישט געשוואוירען און ער וויל איצט אויך נישט דערמאָנען אומזיסט גאָט'ס נאָמען. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען דער וכוח, און ר' יחיאל האָט, ערשטענס, ערקלערט, אַז דער תלמוד איז די נשמה פון דער יודישער אומה און צ' וועט זיך אפילו לאָזען אומברענגען פאַר איהם; דאַן וואָס ס'געהערט צו די אָנגעגעבענע שטעלען, בעציהען זיי זיך אינגאַנצען נישט צו קריסטען און צום נוצרי, וואָרום עס זענען דאָך געווען שוין אַ סך קריסטליכע געלעהרטע, וואָס האָבען גוט געקענט דעם תלמוד און קיינער פון זיי האָט אין איהם קיין בעליידיגונג פאַר'ן קריסטענטום נישט געפונען. אָט די טענות האָבען אין אַ געוויסער מאָס געווירקט אויף איינעם פון די איינפלוסרייכע בישאָפען, און די עקזעמפּליאַרען האָבען שוין געזאָלט אומגעקעהרט ווערן צוריק; איז אָבער צום אומגליק אָט דער בישאָף געשטאָרבען גלייך נאָכדעם, און זיינע איבערגעבליבענע חברים האָבען דאָס אויסגעטייטשט, ווי אַ שטראָף פון גאָט

פאַר זײַן יודענפרײַנדשאַפט. דאַן האָט מען לויט אַ בעפעהל פון קעניג צונויפגענומען אַלע קאָנפיסקירטע תלמוד־עקזעמפּלאַרען, זיי אַוועקגעפיהרט (איף פיער און צוואַנציג וועגענער) אויף אַ אָפענעם פּלאַץ אין פּאַריז און פערברענט (1242). דאָס איז געווען אַ שרעקליכער קלאַפּ פאַר דער גאַנצער אומה, און צווייַ יונגע געלעהרטע האָבען געשאַפען האַרצרייסענדע קינות איבער דעם פאָלקס־אונגליק.

נאַטירליך, האָבען זיך געצעהלטע עקזעמפּלאַרען פון תלמוד פאָרט דערהאַלטען בײַ די פראַנצויזישע יודען, און זיי האָבען געפּרובט לערנען אין זיי בגנבה. דאָס האָט אַרויסגערופען נײַע רעפּרעסיעס און אין עטליכע יאָהר אַרום איז ווידער אײַנגעאָרדענט געוואָרען אַ שײַטער־הויפען פאַר'ן פערבראַנטען תלמוד.

אַזוי האָבען די גזירות מיט די פערפאָלגונגען נישט אָבגעלאָזען אפילו אויף אַ קורצער צײַט די אונגליקליכע קינדער פון דעם אויסדערוועהלטען שטאַם. בעזונדער האָבען זיך די רדיפות פערשטאַרקט אין דײַטשלאַנד; ווען די מאָנגאָלישע און טאַטאַרישע מחנות האָבען זיך אַרײַנגעריסען אין אייראָפּאַ און פערשקלאַפט רוסלאַנד מיט פּוילען, האָט מען די יודען אין דײַטשלאַנד בעשולדיגט, אַז זיי האָבען געשטיצט די ווילדע אָנפאַלער, כדי זיך נוקם צו זײַן אָן די קריסטען. ס'זענען, אמת, געווען יודישע קריגער אין די רײַהען פון די מאָנגאָלען, די אונאָבהענגיגע יודישע שבטים פון לאַנד כאָראַזאַן אָדער די יודען פון הינטער די קאַספּישע בערג; יעדענפאַלס אָבער האָבען די אייראָפּעאישע יודען מיט זיי קיינע פערבינדונגען נישט געהאַט, און דאָ האָט דער המון זיך שוין נוקם געווען אָן די כלומר'שטע „פעררעטער".

נישט גערוהט האָט אין דער צײַט אויך די קירך אַליין. זי האָט געוואָרפען אַן'אויג אויף דעם לעצטען בכבוד'יגען ווינקעל, וואָס איז פאַר יודען געבליבען אין דער קריסטליכער געזעלשאַפט, — די מעדיצין. כמעט יעדער פירשט האָט געהאַט זײַן יודישען לײַב־דאָקטאָר, וועלכער האָט געקענט מעהר אָדער ווייניגער ווירקען אויף איהם לטובת די פערפאָלגטע און גערודפ'טע. דאָס האָבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט געקענט פערטראָגען, און אויף זייער פערזאַמלונג אין בעזיער (1246) איז אָנגענומען געוואָרען אַ בעשלוס, אַז קיין קריסט טאָר זיך נישט לאָזען היילען פון אַ יודישען דאָקטאָר. דאָס איז געווען דער דאַנק פון די קריסטליכע אײדעל־לײַט פאַר דער עשירות, וואָס יודען האָבען אַרײַנגעבראַכט אין דער דעמאָלטיגער מעדיצין־ליטעראַטור; פאַר אַלץ,

וואס זיי האבען אויף דעם געביעט אויפגעטאן. צום גליק פון די יודישע מעדיקער, האט די בעשטימונג זיך נישט אזוי לייכט געלאזען דורכפיהרען אין לעבען. דער פינסטערסטער קריסט האט אויך פערגעסען אן אלע פרומקייטען, ווען עס האט זיך געהאנדעלט נישט וועגען דער נשמה, נאר וועגען זיין לייב, און דעם „היילינגען" לודוויג'ס ברודער אפילו, גראף פון פאאטו און טולוז, ווען ער האט געליטען אויף די אויגען, האט ער זיך כמעט איינגעבעטען ביי דעם יודען אברהם פון אראגאניען, ער זאל קומען איהם היילען. אין מאנפעליע פלעגען יודען שטענדיג גערופען ווערן אלס פערהערער ביי דעם מעדיצינישען עקזאמען און אנדערע פון זיי האבען פערנומען אויך פראפעסאר-שטוהלען.

שרעקליך איז געווען אין דער צייט די לאגע פון די יודען אין ענגלאנד; דער קעניג, היינריך III, האט אפילו ערלויבט יודען פון אנדערע לענדער, זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד און בעשטימט פאר אלע קהלות איין רב הכולל מיט בריטע פאלמאכטען; דער לעצטער איז אבער פאקטיש געווען נישט מעהר, ווי א שטייער-אויפזעהער פון קעניג. ער האט געמוזט אנפילען די קאסע פון דעם לייכטזיניגען און פערשווענדערישען הערשער — פון יודישע אבצאהלונגען. יודען זענען געווען פאר דעם קעניג, ווי א אפענע קאסע, וואס נעהמט זיך קיינמאל נישט אויס, און איינמאל האט ער זאגאר געלאזען צונויפרופען א ספעציעלען יודישען פארלאמענט, וואס געהאט אויסצוגעפינען נייע קוועלן פאר א אונגעהויערער סומע געלד. און דאס געלד האט געמוזט איינגעטראגען ווערן — פאר דעם זענען די אנגעזעהענסטע יודען פעראנטווארטליך געווען מיט זייערע ווייבער און קינדער. שפעטער, ווען די קהלות זענען פון דעם רויבערישען קעניג שוין אינגאנצען אויסגעזויגט געווארען, האט ער זיי ערשט פערקויפט זיין ברודער, וועלכער האט זיי ווידער געדריקט און ארויסגעפרעסט פון זיי דעם לעצטען גראשען. צו די רויבערישע אפעטיטען פון די וועלטליכע הערשער זענען נאך צוגעקומען די גייסטליכע מיט זייערע קירכליכע רדיפות. זיי האבען אויסגעפועל'ט ביים קעניג א געזעץ, אז די יודען טארען נישט אויפשטעלען קיין נייע שוהלען און בתי-מדרשים, טארען נישט צו הויך שרייען בעת'ן דאווענען און מוזען אהן א שום תירוץ טראגען דעם „יודענצייכען".

אט די דאפעלע אכזריות'ען האבען אויף אזוי פיעל פערביטערט דאס לעבען פון די ענגלישע יודען, אז איינער פון די הויפט-רבנים מיט נאך עטליכע פערטרעטער פון די קהלות האבען זיך געפרובט

װענדען צום קעניג אים נאָמען פון די לעצטע און איהם בעטען, ער זאָל ערלויבען די יודען אויסצוּװאַנדערן פון לאַנד. די בקשה איז אָבער נישט אָנגענומען געװאָרען, און די אונגליקליכע האָבען געמוזט פערבלייבען אין זייער גיהנם, אָבגעבען דעם לעצטען פערהאָרעװעטען גראָשען און װאָלערן, כדי כסדר אָנצופילען דעם אויסגעפרעסטען שװאָם. אין א משך פון זיבען יאָהר האָבען די ענגלישע יודען איינגעטראָגען אין הײנריך'ם קאסע איבער 422,000 (פיער-הונדערט-צװײ-און-צװאַנציג טױזענד) פונט שטערלינג, און דער איינציגער אהרן פון יאָרק האָט דעם קעניג אין דער צייט איבערגעגעבען ביז דרייסיג טױזענד זילבער-מאַרקען און דער קעניגין צװײ-הונדערט גאָלד-רענדלעך.

װען מ'בעטראַכט די אַלע צרות און פערפאָלגונגען, װאָס יודען האָבען געהאַט אויסצושטעהן אין ענגלאַנד, פראַנקרייך און דייטשלאַנד, מוז מען אָנערקענען די לאַגע פון די שפאַנישע יודען פאַר א גליקליכע. אין קאַסטיליען האָט דעמאָלט געהערשט אַלפאָנזאָ X (1284 — 1225), װעלכער האָט װירקליך ליעב געהאַט די װיסענשאַפט און דערצו אויך פערשטאַנען אָבצושאַצען די יודישע פערדיענסטען פאַר דער מלוכה. װען ער האָט זיך געשלאָגען פאַר סעװילא, האָבען זיך אין זיין מחנה געפונען א סך יודען, און נאָכדעם װי ער האָט דאָם לאַנד איינגענומען, האָט ער די יודישע קריעגער אָפּגעשענקט א גרויסע שטרעקע ערד, װאָס האָט בעקומען דעם נאָמען יודישער דאָרף (אַלדעא דע לאָס יודיאָס). אין סעװילא גופא האָט אַלפאָנזאָ איבערגעגעבען די יודען דריי מחמד'נישע מאָשעען, װעלכע זיי האָבען איבערגעמאַכט פאַר שוהלען, און א גרויסער טהײל פון שטאָדט, אַרומגעצױמט מיט א געמויערטער װאַנט, האָט אָנגעהערט איינגאַנצען צו יודען.

אויס דאַנקבאַרקייט פאַר די בעװיעזענע חסדים האָט די קהלה פון סעװילא אונטערגעטראָגען דעם קעניג א קאָסטבאַרען, קינסטליך אויסגעאַרבייטען שליסעל מיט א אויפשריפט אויף העברעאיש און שפאַניש: מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבא (דער מלך איבער אַלע מלכים װעט עפנען. דער מלך פון לאַנד װעט אַריינטרעטען). אַלפאָנזאָ האָט יודען אָנפערטרויט די פעראַנטװאָרטליכסטע פאָסטענם פון דער מלוכה; זיין פינאַנץ-מיניסטער איז געװעזען דער געבילדעטער און תלמודיש-געלערנטער דון מאיר דע מאַליאַה, פון װעלכען דער פאָסטען מיט'ן טיטול „אַלמאָקסאַריף" איז איבערגעגאַנגען בירושה צום

זוהן דון צאַג (יצחק). די פינאַנץ-פערוואַלטונג איז בכלל אַ לאַנגע צייט געלעגען אין יודישע הענד, און דערצו זענען די יודען דאָ אויך, ווי אומעטום, געוועזען די איינציגע פערמיטלער אויף די געביעטען פון מעדיצין, אַסטראָנאָמיע און פילאָזאָפיע. אַלפאָנזאָ האָט געהאַט אַ יודישען לייב-דאָקטאָר, דון יהודה בן משה הכהן, וועלכער איז צוגלייך געוועזען אויך אַסטראָנאָם און אַסטראָלאָג פון קעניגליכען הויף. אַנאַנדער בערייטענדער יודישער אַסטראָנאָם, דער שוהל-חזן דון צאַג (יצחק) איבן-סעיד, האָט אויפן קעניג'ס פערלאַנג צונויפגעשטעלט די בעריהמטע טאַבעלן (אַלפאָנזינישע טאַבעלן), מיט וועלכע די פאַכמענער האָבען זיך בענוצט ביז די אַסטראָנאָמישע ענטדעקונגען פון דער נייער צייט. אין אַלפאָנזאָ'ס הויף האָט זיך געפונען נאָך אַ יודישער נאַטור-פאָרשער, מיט'ן נאָמען שמואל הלוי, וועלכער האָט ערפונדען דעם וואַסער-זייגער. נאַטירליך, האָבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט אַזוי לייכט געקענט פערטראָגען אַזאַ בעציהונג צו יודישע געלעהרטע און דער פויפסט ניקאָליי III האָט דעם קעניג אַריינגעשיקט אַ שאַרפען מוסר-בריעף.

נאָך דעם אַלעמען וואָלט פון דעסטוועגען דאָך נישט ריכטיג זיין צוצושרייבען דעם קעניג אַלפאָנזאָ בעזונדער פריינדליכע געפיהלען צום יודישען כלל. אין דעם בעריהמטען קאָדעקס פאַר אַלע פעלקער פון זיין מלוכה, וואָס ער האָט געשאַפען אין דער קאַסטילישער שפראַך (1257 — 66), פערנעהמען די יודען אַ בעזונדער קאַפּיטעל, און דאָרטין שטעהט געשריבען: „חאָטש די יודען גלויבען נישט אין קריסטוס'ען, ווערן זיי דאָך געדולדעט אין אַלע קריסטליכע לענדער, כדי צו דינען אַלס אייביגע ערינערונג אָן יענעם שטאַם, וואָס האָט קריסטוס'ען געקרייציגט". אין דעם קאָדעקס זענען אַריינגענומען געוואָרען אַלע בעשרענקונגען פאַר יודען נאָך פון די אַמאָליגע ביזאַנטינער און וועסטגאָטען, און אפילו דער „יודענצייכען" איז דאָ אויך נישט אויסען געבליבען. עס האָט געהייסען, אַז יעדער יוד (אויך פרויען) מוז טראָגען אויף דער קאָפּ-בעדעקונג אַ לאַטע פון אַ בעשטימטער פאַרב, אונטער דער שטראָף פון צעהן שמיץ פאַר די, וואָס וועלן עובר זיין אויף דעם געבאָט. יודען האָבען אויסער דעם נישט געטאָרט עסען מיט קריסטען צוזאַמען, זיך ווייזען אין גאַס אינ'ם הייליגען פרייטאָג און אויך קיינעם נישט קרייציגען אין דעם טאָג — דער „קלוגער" הערשער האָט פעסט געגלויבט, אַז די יודען קרייציגען

יעדעס יאָהר אַ קריסטליך קינד און טרינקען זיין בלוט, חאָטש דער פּויפּסט אַליין, אינאָצענץ IV, האָט דעם בלבול אָבגעלייקענט.

דאָס איינציגע, וואָס אַלפאָנזאָ'ס קאָרעקס האָט די יודען איבערגע־לאָזען, איז געווען דער פערבאָט, נישט צו שענדען יודישע שוהלען און אַנדערע הייליגקייטען, נישט אָבצושמד'ען קיין יודען איבער גע־וואַלט, נישט צוצוציהען אַ יודען צום געריכט אין די יודישע פייער־טעג און צו לאָזען די יודען שווערן ביי אַ ספר תורה אָהן די בעליידי־גענדע צערעמאָניעס, וועלכע זיי האָבען געהאַט דערביי אויסצואיבען אין דייטשלאַנד און אין אַנדערע לענדער.

די אַלע אויפטועכצען פון דעם זיעבענטייליגען קאָרעקס האָבען נאָך דערוויילע איינעגענטליך קיין פראַקטישע בעדייטונג נישט געהאַט, און אַלפאָנזאָ אַליין האָט בנוגע צו יודען עובר געווען אויף אַ סך פון זיינע פּעראָרדנונגען; וואָס ווייטער אָבער איז די נייע געזעצען־זאַמלונג אַלץ מעהר איינגעפיהרט געוואָרען אין לעבען, און אין דער שפּאַנישער אַמעריקאַ האָבען די דאָזיגע רשעות'דיגע געזעצען געגאָלטען ביז דער נייעסטער צייט.

אין דעם שכני'שען אַראַגאָניען איז די יודישע לאַגע נאָך פיעל ערגער געווען. דאָ האָבען יודען געהאַט אַ סך צו ליידען פון די דאָמי־ניקאַנער, וועלכע האָבען דורכאויס געוואָלט אָבשמד'ען אַלע יודיש־און מחמד'ניש־גלויביגע פון לאַנד. צו דעם צוועק האָט מען אין די דאָמי־ניקאַנישע שולען געלערנט העברעאיש און אַראַביש, און באַלד איז פון די שולען אויסגעוואַקסען איין תלמיד, וואָס האָט די דאָזיגע גרויסע ישועה פאַר'ן קריסטענטום געגלויבט צו דערגרעהנטערן מיט זיינע דרשות. דאָס איז געווען דער דאָמיניקאַנער פּאַבלאָ חריסטיאַני, אַ גע־שמד'טער יוד, וועלכער האָט דער ערשטער גענומען פיהרען אַ מיס־יאָנערישע אַגיטאַציע צווישען יודען. ער איז אַרומגעפאָהרען פון קהלה צו קהלה און אומעטום אויפגעפאָדערט די יודען, זיי זאָלען זיך מיט איהם מתוכח זיין וועגען דעם קריסטליכען משיח. נאַטירליך האָבען יודען זיך נישט זעהר געאיילט צו דערפילען זיין מיסיאָנערישען פערלאַנג און די אַגיטאַציאָנס־רייזע האָט קיין גרויסע נוצען נישט געבראַכט. דאַן איז דער דאָמיניקאַנער־גענעראַל פּעניאַפאָרטע געפאַלען אויף אַנ־אַנדער מיטעל; ער האָט געצוואונגען עטליכע יודישע גדולים אַרויסצוטרעטען אין אַ עפענטליכען וכוח וועגען קריסטענטום מיט דעם משומד כריסטיאַני, גלויבענדיג, אַז ווען אַזאַ אויטאָריטעט, ווי דער

רמב״ן, למשל, וועט זיך אפשמר׳ען, וועלן איהם אלע יודען נאכטאן און ענדליך דאך בעגליקען זייערע „פערבלאנזשעטע״ נשמות. אזוי זענען די אנגעזעהענסטע יודישע קעפ פון אראגאניען, מיט׳ן רמב״ן בראש. גערופען געווארען צום קעניג קיין בארצעלאנא, וואו ס׳איז פארגעקומען דער פייערליכער וכוח. דער רמב״ן האט פאראויס ערקלערט, אז ער פאדערט פאר זיך פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט, וואס דער קעניג האט איהם געגעבען, און ווען פעניאפארטע האט דערביי בעמערקט, אז אט די געשענקטע רעדע-פרייהייט ערלויבט נאך נישט צו לעסטערן דאס קריסטענטום, האט דער רמב״ן זיך שטאלץ ארויסגערופען: „איך ווייס אויך, וואס טאקט איז״. דאן האט זיך אנגעהויבען דער וכוח, וואס האט געדויערט פיער טאג (פון 20-טען יולי אן) אין דער אנוועזענהייט פון גאנצען הויף, פיעל הויכע גייסטליכע, ריטער, פאלקסמאסען און יודען. דער רמב״ן האט גלייך אין אנהויב קאנצענטרירט דעם וכוח און איהם אוועקגעשטעלט אויף דריי הויפט-פונקטען, וועלכע ער האט איינציגוויי בעהאנדעלט. ווען חריסטיאני האט געפרובט בעווייזען פון תלמודי׳שע אגדות די הייליגקייט פון דעם קריסטליכען משיח, האט דער רמב״ן איהם שארף ערקלערט, אז די אגדות זענען נישט מעהר ווי פרייע שאפונגען, אין וועלכע יודען זענען נישט מחויב צו גלויבען. חריסטיאני האט זיך אבער שטארק געהאלטען ביי זיינע אגדות; דאן האט דער רמב״ן פשוט ערקלערט: אלע נביאים האבען אונז פארגעזאגט, אז נאך משיח׳ס קומען וועט זיך אנהויבען א צייט פון הויכער מאראל און געהויבענער מענשליכקייט; אז דעמאלט וועלן אלע קריעגערייען אויפהערן און קיין בלוט-פערגיעסען וועט מעהר נישט געדאכט ווערן, און דא זעהען מיר, אז ז.נט קריסטום איז ערשיענען איז די וועלט, פערקעהרט גאר, פול געווארען מיט גזילות און רציחות און מלחמות. —

די שטאלצע און פרייע האלטונג פון רמב״ן האט ארויסגעווארפען א שרעק אויף די יודען. זיי האבען איהם געבעטען, ער זאל איבעררייסען דעם וכוח אינמיטען און נישט אויפרייצען מעהר די שוין אזוי אויך אויפגערייצטע קריסטען; דער קעניג האט אבער דורכאוים פערלאנגט, דער וכוח זאל געענדיגט ווערן, און דאן האט ער זיך אין א פריוואטגעשפרעך אויסגעדריקט וועגען רמב״ן, אז ער האט נאך קיינמאל נישט געזעהען א מענשען פערטיידיגען א אונגערעכטע זאך מיט אזוי פיעל גייסט. דעם קומענדיגען שבת איז פעניאפארטע צוזאמען מיט׳ן קעניג

געקומען אין דער יודישער שוהל און ווידער בעניַיט דעם וכוח מיט'ן רמב"ן; אויך דאס מאל אבער האט דער רמב"ן בעזיעגט זיינע געגנער און דער קעניג האט איהם אפילו געשענקט א עהרען־צייכען.

פעניאפארטע האט פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט פערלוירען זיין האפנונג אבצושמד'ען די יודען, און ער האט ווידער ארויסגעשיקט א גאנצע מחנה מיסיאנערען, וועלכע האבען זיך אומעטום אריינגעלאזען אין וכוחים מיט יודען. דאס איז פאר די לעצטע א נייע גזירה געוועזען: זיי האבען לויט א בעפעהל פון קעניג געמוזט אויסהערען די „דרשנים", געבען זיי די ספרים, וואס זיי האבען פערלאנגט און אפילו דעקען די קאסטען פון די דאזיגע וכוחים. ווען אט די אלע מיטלען האבען ווידער נישט געווירקט, האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צום תלמוד אויפן שטייגער פון דעם בעריהמטען דאנין. זיי האבען זיך געווענדעט צום פויפסט קלעמענס IV מיט א מסירה אויפן תלמוד, און ער האט בעפוילען צו קאנפיסקירען אלע תלמוד־עקזעמפליארען און זיי פערברענען; דער קעניג האט אבער די גזירה פערלייכטערט. ער האט געהייסען נאכזוכען די אנגעגעבענע בעליידיגענדע שטעלן פון תלמוד און אויב זיי זענען ווירקליך בעליידיגענד פאר'ן קריסטענטום — זיי אויסמעקען. דאס איז געוועזען די ערשטע דאמיניקאנישע צענזור איבערן תלמוד אין שפאניען.

די שנאה פון די פערביטערטע דאמיניקאנער האט געטראפען אויך דעם רמב"ן פערזענליך. דער לעצטער האט פערעפענטליכט א העבּרעאישען בעריכט פון דעם וכוח אין בארצעלאנא, וואו ער האט אויספיהרליך איבערגעגעבען זיינע תשובות אויף די טענות פון די געגנער. דאס האט די בעזיעגטע דאמיניקאנער אויפגעקאכט, און זיי האבען איהם פערמסר'ט פאר'ן קעניג, אז ער פערשפרייט שלעכטע מיינונגען וועגען קריסטענטום. דער קעניג האט דאן צונויפגערופען א אויסערגעוועהנליכע קאמיסיע, וואס האט ארויסגעפאדערט דעם אנגעקלאגטען זיך צו פערטיידיגען. דער רמב"ן האט מודה געוועזען, אז אין זיין בעריכט געפינען זיך ווירקליך שטעלן געגען דער קריסטליכער אמונה, אבער נישט מעהר און נישט קיין אנדערע, ווי יענע, וואס ער האט עפענטליך אויסגעדריקט בעת'ן וכוח אין דער אנוועזענהייט פון קעניג און אלע זיינע איצטיגע שופטים. אט די טענה האט די קאמיסיע אין א געוויסער מאס אנגענומען, און זי האט פערמשפ'ט דאס ווערק צום פערברענען און דעם רמב"ן אליין בלויז אויף צוויי יאהר

גלות פון אראגאניען. די דאמיניקאנער האבען זיך אבער מיט דעם אורטייל נישט בעפרידיגט, און זעהענדיג, אז דער קעניג איז צום רמב״ן בכלל גוט געשטימט, האבען זיי זיך געווענדעט וועגען דעם מיט א אנקלאגע צום פויפסט. און דאס האט געווירקט: דער קעניג האט זיך דערשראקען פאר דעם הארבען מוסר פון פויפסט, און דער זיבעציג-יעהריגער רמב״ן האט געמוזט פערלאזען אראגאניען אויף אייביג. אויסגעוואנדערט האט ער קיין ארץ ישראל, וואוהין עס האט איהם שוין לאנג געצויגען, און אנקומענדיג אהין האט ער דארט געפונען א שרעקליכען חורבן. דאס איז געווען עטליכע יאהר נאך די ווילדע אנפאלען פון די מאנגאלען און טאטארען אויפ׳ן גאנצען מורח (1260), פון וועלכע דאס הייליגע לאנד האט אמשטארקסטען געליטען. „וואס הייליגער א ארט איז, שרייבט דער רמב״ן אין זיין בריעף פון ארץ ישראל, אלץ גרעסער איז זיין חורבן; ירושלים איז מעהר פערוויסט פון די שכני׳שע שטעדט און די — פון גליל״. ווען די מאנגאלען זענען פערטריבען געווארען פון פאלעסטינא האבען זיך אין ירושלים געפונען צוויי טויזענד מחמד׳נער און עטליכע הונדערט קריסטען, און יודען בלויז צוויי אדער דריי משפחות, — די איבריגע זענען אלע אויסגעטויט געווארען.

דער רמב״ן איז אבער נישט פערצווייפעלט געבליבען; ער האט זיך גענומען שאפען צוריק א יודישען כלל-לעבען אינ׳ם לאנד פון דער יודישער פערגאנגענהייט. ער האט ארגאניזירט קהלות, אויפגעבויט שוהלען און געגרינדעט א בעדייטענדע ישיבה, וואס איז מיט דער צייט געווארען א אנגעזעהענער גייסטיגער צענטער פאר׳ן גאנצען מזרח. עס האבען זיך צונויפגעזאמעלט הונדערטער תלמידים ארום דעם פערטריבענעם שפאנישען גדול און ער האט פאר זיי נייע האריזאנטען געעפענט, נייע געביעטען פון דענקען און שאפען.

אין דער צייט איז דעם רמב״ן׳ס השפעה פארטגעזעצט געווארען אויך אין דעם לאנד, פון וואנען ער איז געקומען, א דאנק דער טעטיגקייט פון זיינע דארטיגע תלמידים. זיי זענען פעסט געשטאנען אויף דער וואך פון דעם יודישען גייסט, פון דער יודישער קולטור, אין דער צייט, ווען די מאטעריעלע יודישע לאגע איז וואס ווייטער געווארען אלץ ערגער און פינסטערער. יודען זענען געווארען דער „שעיר לעזאזל״ פאר אלעמענס זינד און האבען מיט זייער בלוט דורכגענעצט די ערד פון גאנץ אייראפא. בעת דער אנארכיע, וואס האט

ורייו גם האומות שומעות ובאות לשמוע שנ׳ ויבאו מכל
העמים לשמוע את חכמת שלמה כי אין כ״כ לשמוע את
חכמה הגדול אלא כשהוא רוצה. לדרוש ברבים החכמות
ולפיכך נקרא קהלת מלשון קהלה. שבא שהיה דורש בח׳
בחכמות׳ן כמאמר קהלה גדולה שנ׳ ויותר שהיה קהלת
חכם עוד למד דעת את העם ואזן וחקר תקן משלים הרבה
דמיון לספר משלי שאמ׳ בו גם כן משלי שלמה בן דוד
מלך ישראל יאמר כי הוא מלבד החכמות שבספר הזה שנ׳
היה יותר חכם ולמד דעת לעם ואזן וחקר והתקן משלים
הרבה שאר׳ חכמות מחקר. ורזי שכלים והאזין אותם
לעם למשלים שתיקן להם כי פעמ׳ שהיו חכמות שה
שאסור לדרוש בהם כגון מעשה בראשית ומעשה
מרכבה ורומז אותן במשל וכן אמרו במדרש חזית
שלמה על ידי משל עומד על דקדוקה של תורה ואמר
למד דעת את העם כי המשל שאומר שלמה לרמוז ...
לנשות טובות בהנהגת העולם הזה ורומז בענין העולם
הבא ורומז בחכמות עליונות במרכבה וסתרי הגמרא
ולפיכך היה מזהירם להבין דבריו כמו שאמ׳ להבין משל
ומליצה דברי חכמ׳ וחידותם כלומ׳ שיבינו המשל ויבינו
המליצה שהוא פשט נכונים מה. שהם חכמה וחידה כלומר

סוד שאסור לדרשו וזה כענין פרשת אשת חיל מי ימ
ימצא שהמליצה שהיא כפשוטו אמת ומלמדת דעת
כענין האשה הטובה הזריזה המתנהגת במוסר טוב
במלאכתה ועם בעלה וכל אנשי ביתה ועם העניים
והרמז למעשה התורה עם בעלה הרב העוסק בה לשמה
ועם בניה התלמידים ועם העניים והם ההמון והרמז
למדה הנראת עטרה ולמעשיה כהנהגת העולם שקורא
אותה שלמה בספר קדש קדשים אחותי כלה משל על
עניני המדה היא נעשה הספר ההוא וכן כתב בפירוש
התורה ר׳ אברהם ובעץ הדעת סוד ויגעם גם הדברים
כמשמעם וכן המצות שמצות הלולב בנטלה שנא׳
פרי עץ הדר זה הבה שנ׳ זה דודי כפות תמרים זה הבה
שנ׳ צדיק כתמר יפרח ענף עץ עבות זה הבה שנ׳ והוא
עומד בין ההדסים ערבי נחל זה הבה שנ׳ סלו לרוכב
בערבות. ובמדרשו של ר׳ נחוניא בן הקנה מאי פרי
עץ הדר כדמתרגמינן פירי אילני אתרוגין ולולבין ומאי
הדר היינו הדר הכל והיינו הדר שיר השירים דכתי׳ כתו
מי זאת הנשקפה כמו שחר וגו׳ ולמה נקרא שמו הדר
על העקרי הדר מלא הדר זה אתרוג שהוא נפרד מאגד
הלולב ואין מצוה ללולב קימה עד כן והוא מאגד את הכל

פון דעם רמב״ם דרוש צו ספר קהלת

אויסגעבראָכן אין דײַטשלאַנד נאָכ'ן טויט פון קייזער פרידריך II, װען טויזנטער יודן געפאַלן, און ס'האָבן זיך געפונען הונדערטער דײַטש־קריסטלעכע פאַמיליעס מיט דעם שטאָלצן טיטול יודנברעטער (יודנבראַטער), צום אָנדענקען פון די „גאָט־פערשאָלטענע", װעלכע זײ האָבן אין שפּאַס פערברענט. און די קירך פון איהר זײַט האָט אויך נישט געשװיגן — זי האָט ערקלערט, אַז די יודן־לאַטע איז װעניג, נאָר יעדער יוד מוז טראָגן אַבעזונדערע מין הוט (מיט שפּיצן און הערנער), װעלכע די גאַסן־שקצים זאָלן לחלוטין נישט קענען רוהיג פערבײַגײן (אויפן װינער קירכן־קאָנגרעס, 1264). —

אַ געזעץ אין דעם זעלביגן זין האָט אַרויסגעגעבן אויך לודװיג דער הײליגער. ער האָט בעפוילן, אַז יעדער יוד זאָל טראָגן אויפן איבער־מאַנטעל אַ געלע טוכענע אָדער לעדערנע לאַטע אין דער געשטאַלט פון אַ ראָד אי אויפן ברוסט, אי אויפן פּלײצע, „כּדי די פער־אַכטעטע זאָלן דערקאַנט װערן פון אַלע זײַטן".

אין אַנ'אַנדער לאַנע האָבן זיך געפונען די יודן אין אונגאַרן און פוילן. די דאָזיגע האַלב־װילדע קריגערישע פעלקער האָבן אָהן יודן פּשוט נישט געקענט אויסקומען; די לעצטע, מיט זײערע אינדוס־טריעלע פעהיגקײטן און פּראַקטישער געשיקליכקײט, האָבן פערשטאַ־נען אויסצונוצן די אונגעהויערע נאַטירליכע עשירות פון די לענדער אַרום דונאַי און װײַכסעל און פון בײדע זײַטן קאַרפּאַטן, און דאָס האָט די לענדער גרויס און שטאַרק געמאַכט. די אַלע השתדלות'ן מצד דער קירך אַרויסצורײַסן פון יודישע הענד די העכערע מלוכה־פּאָסטנס און די אַרענדע פון פערשידענע שטײַערן, — האָבן דאָ דעריבער קײן ערפאָלג נישט געהאַט, װײַל די מלוכה האָט אײנפאַך נישט געהאַט, מיט װעמען צו פערבײַטן די אָבגעזאָגטע יודן, נישט ברענגענדיג דערבײַ דאָס לאַנד צו אַ פאָלשטענדיגער ירידה. דער אונגאַרישער קעניג בעלאַ IV האָט כמעט אַלע שטײַערן פון לאַנד איבערגעגעבן יודישע אַרענדאַטאָרן נאָכדעם, װי דאָס לאַנד איז שרעקליך פעראָרימט געװאָרן צוליעב דעם אָנפאַל פון די מאָנגאָלן. דער זעלביגער קעניג האָט אײַנגעפיהרט פאַר די יודן פון זײַן לאַנד די געזעצן פון דעם עסטרײַכישן הערצאָג פרידריך I, װעלכע האָבן נישט בלויז געשיצט די יודישע רעכטן, נאָר אַפילו זײ פערברײטערט און פערגרעסערט. דאָס צלך האָט שטאַרק בעאונרוהיגט דעם פּאָטער

פון דער קירך, און ער האָט אַראָבגעשיקט אין די קאַרפּאַטען-לענדער אַ גאַנצע מחנה ראָמיניקאַנער און פראַנציסקאַנער, וועלכע האָבען „ערצויגען" די דאָרטיגע פעלקער און איינגעפלאַנצט אין זיי אַלע שענע מדות פון דעם ריינעם גלויבען. נאַטירליך, האָבען די יודען איצט שוין נישט געקענט מעהר בלייבען אָהן אַ בעזונדער השגחה, און די צוזאַמענגערופענע קירכען-פערזאַמלונג, אונטער'ן פאָרזיץ פון פויפּסטליכען שליח, האָט אויסגעאַרבייט אַ גאַנצע רייהע בעגרענעצונגען פאַר יודען אין אונגאַרן, פּוילען, דאַלמאַציען, קראָאַטיען, סלאַוואָניען, לאָדאָמעריען און גאַליציען. זיי איז פערבאָטען געוואָרען יעדער מין אַרענדע פון שטייערן, „ווייל ס'איז געפעהרליך, אַז יודען זאָלען וואוינען צוזאַמען מיט קריסטליכע פאַמיליעס און פערקעהרען מיט זיי פריינדליך אין די הויפען און די הייזער", אויך די געלע לאַטע האָבען די הייליגע נישט פערגעסען אַרויפצופּרעסען אויף דער יודישער ברוסט — טאָמער ווייסט מען, חס ושלום, דעם יודען נישט דערקאָנען.

צום גליק פון די אונגאַרישע און פּוילישע יודען האָבען די דאָזיגע געשריבענע פעראָרדנונגען דערווייל קיין גרויסען בעדייטונג נישט געהאַט, און די הערשענדע בעפעלקערונגען האָבען אַ לאַנגע צייט נאָך זיך אָבגעזאָגט צו פערשטעהן דעם טיעפען שכל פון די קירכליכע קדושים, לויט וועלכען מ'טאָר קיין טרונק וואַסער נישט געבען אַ יודען, וואָס האָט נישט קיין געלע לאַטע אויפ'ן מאַנטעל, — אין קליין פּוילען האָבען יודען, אויסער די גייסטליכע, געהאַט געגען זיך אויך די אַרבייטער-צעכען און מאַגיסטראַטען, וועלכע זענען בעשטאַנען פון איינגעוואַנדערטע דייטשען. די לעצטע, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט מסחר און מלאכה, האָבען געזעהען אין יודען געפעהרליכע קאָנקורענטען און געוואָלט פון זיי פריי ווערען; די מלכים פון לאַנד האָבען אָבער געשיצט די יודען און זיי ערקלערט פאַר אַ פּריווילעגירטען געזעלשאַפטליכען שטאַנד, וואָס געפינט זיך אונטער דער בעזונדער השגחה פון מלך אַליין, אַזוי אַז נישט די גייסטליכע, נישט די וועלטליכע מאַכט האָט דאָס רעכט יודען צו משפּט'ען אָדער צו בעשטראָפען.

דער ערשטער פון די פּוילישע מושלים, וואָס האָט זיך אַזוי בעצויגען צו יודען, איז געוועזען באָלעסלאַוו דער פרומער, דער דוכס פון קאַליש, אין זיין צייט האָבען קיין פּוילען איינגעוואַנדערט מאַסען יודען פון די שכני'שע לענדער, וואו עס האָבען געווילדעוועט

די קרייץ-פֿאָהרער און אַלערליי אַנדערע בלוט-מענשען ; דאָס האָט גע-
בראַכט צו פֿערשידענע רייבונגען צווישען דער יודישער און דער
אָרטיגער בעפֿעלקערונג , און דער דוכּס האָט זיך גלייך געחאַפּט אויף
דעם , אַז די בעציהונגען פֿון יודען צו דער מלוכה און צו די איבריגע
איינוואוינער מוזען קלאָר און גענוי רעגולירט ווערן . דאַן האָט ער
אַרויסגעגעבען פֿאַר די יודען פֿון זיין מלוכה אַ ספּעציעלען סטאַטוט ,
וואָס האָט זיי אוועקגעשטעלט אין אַ פּריווילעגירטער לאַגע מיט אַ
פֿאָלשטענדיגער אינערליכער זעלבסט-פֿערוואַלטונג (1264) .

אַ ענליכע ערשיינונג איז פֿאָרגעקומען אויף דער פּירענעאישער
האַלב-אינזעל . דאָ איז די קירך אויך הינטערשטעליג געבליבען מיט
איהרע גזירות און רדיפֿות צוליעב דעם , וואָס די בעפֿעלקערונג איז
געווען געמישט פֿון קריסטען , מחמד׳נער און יודען . דערצו איז דאָ
נאָך צוגעקומען דער פֿאַקט , וואָס די יודען האָבען פֿערנומען כּמעט
דעם אַנגעזעהענסטען פּלאַץ אין׳ם קולטור-לעבען פֿון לאַנד און געקענט
לייכט אַנטקעגענווירקען אַלע אָנפֿאַלען מצד די קירכליכע פֿאַנאַטיקער .
אַלפֿאָנס („דער קלוגער״) אַליין , חאָטש ער האָט זיי אין זיין קאָרעקס
אויסגעשלאָסען פֿון יעדען קולטורעלען און געזעלשאַפֿטליכען פּאָסטען ,
האָט דערווייל כּמעט די בעדייטענדסטע פֿונקציעס פֿון זיין מלוכה אָני-
פֿערטרויט יודען . נאָר איין מאָל האָט זיך דער קעניג פֿערבייזערט אויף
זיין יודישען אַלמאָקסאַריף און דערביי האָט ער זיין צאָרן אויסגעגאָסען
אויף אַלע יודען פֿון זיין מלוכה . דאָס איז פֿאָרגעקומען אויף דעם
פֿאָלגענדען אופֿן : דער אינפֿאַנט (קרוין-פּרינץ) דאָן סאַנטשאָ איז געווען
פֿיינדליך געשטימט געגען קעניג , און איינמאָל האָט ער דעם יודישען
שאַצמייסטער ד ו ן צ אַ ג געצוואונגען , איהם אַרויסצוגעבען די עפֿענטליכע
געלדער . פֿאַר דער שוואַכקייט האָט אַלפֿאָנס געלאָזען דון צאַג׳ן שמיע-
דען אין קייטען און איהם פּייניגען דעם פּרינץ אין די אויגען . דער
לעצטער האָט געבעטען רחמים ביים פֿאָטער פֿאַר דעם אונשולדיגען
שאַץ-מייסטער ; דאָס האָט דעם צורייצטען הערשער נאָכמעהר אויפֿגע-
בראַכט און דעם פֿיינדליכען זוהן אויף צו-להכעיס , האָט ער געהייסען
ט ו י ט ע ן דעם פֿערמשפּט׳ען און קאָנפֿיסקירען זיין פֿערמעגען (1280) .
נאָכדעם האָט ער געלאָזען איינשליסען אין געפֿענגניש אַלע קאַסטילישע
יודען און אויף אַזאַ אופֿן אַרויסגעפּרעסט פֿון זיי אַ גרויסע סומע געלד .

אָט די געוואַלט-מעשים האָבען אַלע שיכטען פֿון פֿאָלק אוועקגע-
שטעלט אויף דער זייט פֿון קרוין-פּרינץ , און אין גיכען איז ער גע-

וואָרען הערשער פון לאַנד. דער נײַער קעניג האָט רעגולירט די יודישע שטײַערן; ער האָט אָנשטאָט דעם קאָפּ־שטײַער, וואָס יעדער יוד האָט ביז אַהער געמוזט אָבצאָהלען צום אָנדענקען פון ישו'ס טויט, בעשטימט איין אַלגעמיינע סומע פאַר יעדער פּראָווינץ, און די יודישע פאָרשטעהער האָבען שוין די סומע אַליין אײַנגעטײלט צווישען די קהלות. בסך הכל האָבען די אַכט הונדערט און פופציג טויזענד יודען פון קעניגרײַך קאַסטיליען געהאַט אַרײַנצוטראָגען יעהרליך אין דער מלוכה־קאַסע 2,780,000 מאַראַוועדי'ס (אַרום 2 מיליאָן רובעל). אויף דעם זענען געוועזען אַכציג יודישע קהלות, פון וועלכע די בעדײַטענדסטע איז געוועזען טאָלעדאָ מיט איהרע צוויי און זיבעציג טויזענד יודען.

נישט שלעכט האָט זיך יודען דעמאָלט געלעבט אויך אין קעניג־רײַך פּאָרטוגאַל, אונטער אַלפאָנזאָ III און דיניז. יודען זענען דאָ פרײַ געוועזען פון דעם מעשר פאַר דער קירך און פון דעם שענד־ליכען „צײַכען" און די אָנגעזעהענע פון זיי האָבען פערנומען בעדײַטענ־דע פּאָסטענס. דאָס האָט געבראַכט צו שאַרפע סכסוכים צווישען דער וועלטליכער און דער קירכליכער מאַכט, און געענדיגט האָט זיך עס דערמיט, אַז דיניז האָט כלומר'שט אײַנגעפיהרט די קירכליכע גע־זעצען, אָבער נישט מעהר, ווי אויף'ן פּאַפּיר

אַ יוד פון פּראָג אין 12־טען י"ה

צוועלפטעס קאפיטעל

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה

אויב די מאטעריעלע לאגע פון די שפאנישע יודען איז בכלל נישט פיעל בעסער געוועזען פון דער יודישער לאגע אין עטליכע אנדערע לענדער (פוילען, אונגארן), זענען זיי אבער קולטורעל נאך אלץ געשטאנען בראש פון גאנצען יודענטום. דא האט נאך אלץ אמשטארקסטען פולסירט דאס גייסטיגע לעבען, און די בעדייטענדסטען אויסדריקען פון דעם יודישען שאפען און דענקען זענען פון דאנען פונאנדערגעטראגען געווארען אין אלע טיילען פון דער דיאספארא.

די בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון שפאנישען יודענטום פאר ער עפאכע איז געוועזען ר' שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא (1245—1310) אדער, ווי ער איז בעקאנט אונטער דעם פערקירצטען נאמען: דער רשב"א. א מענש מיט א שארפען און קלארען פערשטאנד און מיט א טיעף אינערליכען, פעסטען גלויבען, האט ער זיין גאנצע טעטיגקייט געווידמעט דעם שטודיום פון תלמוד; ער האט זיך ערווארבען א אונגעוועהנליכע בקיאות אין דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג, און בעהערשענדיג דעם דאזיגען אונגעהויער-פערוויקעלטען מאטעריאל מיט זיין גאונישען קאפ, האט ער אין איהם אריינגעבראכט ליכט און לעבען. ווי א תלמיד פון רמב"ן איז ר' שלמה נישט ווייט געוועזען אינגאנצען פון דער אויבערפלעכליכער פילאזאפיע, און אויך די קבלה האט ער שטארק פערהייליגט; ער האט אבער געראטען,

צו זײַן זעהר פאָרזיכטיג מיט די אַלע למודים און זײ נישט צו פער־שפרײטען צווישען המון.

פיערציג יאָהר האָט דער רשב״א פערנומען דעם רבנות־שטוהל אין באַרצעלאָנא, און פאר דער צײַט איז זײַן אויטאָריטעט איבערגע־וואקסען נישט בלויז די גרענעצען פון שפאניען, נאָר פון גאנץ אײראָ־פא, אזיען און אפריקא. די קהלות פון דײַטשלאנד און פון ארץ ישראל, א פערוואָרפען שטעדטיל אין צפון אפריקא און די גרעסטע געמײנדעס פון בעהמען און איטאליען, — אַלע האָבען זיך מיט זײערע שאלות געווענדעט צו דעם גרויסען געזעצלעהרער אין שפאניען, און ער האָט קײן אײנציגע שאלה נישט געלאָזען אָהן א קלאָרען ענטפער.

אלס תלמודישער געלעהרטער איז דער רשב״א געוועזען נישט אײנער אין זײַן צײַט; אין שפאניען גופא האָט געלעבט ר׳ אהרן הלוי, וועלכער האָט געהאט אויך גרויסע פערדינסטען פאר זײַן טעטיגקײט אויף דעם געביעט פון דער יודישער הלכה. דער מנהיג הדור איז אָבער געוועזען דער רב פון באַרצעלאָנא, ווײל ער האָט מעהר פון אַלע זײַנע צײַט־חברים זיך אײנגעשטעלט פאר׳ן יודענטום און עס געשיצט געגען יעדען אָנגריף פון אינווײניג, ווי פון אויסווײניג. דער רשב״א האָט אָפט געפיהרט וכוחים מיט קריסטליכע טעאָלאָגען וועגען די יסודות פון דער קריסטליכער אמונה און ווען דער געלעהרנטער דאָמיניקאנער רײמונד מארטין האָט אָנגעשריבען צוױ ביכער געגען יודענטום, האָט דער רשב״א איהם אָבגעענטפערט מיט א קלײנער בראָשור, אין וועלכער ער האָט אײנס נאָך אײנס אָבגעשלאָגען אַלע טענות פון די יודישע געגנער.

אין דער צײַט האָט צוריק אויפגעלעבט דער אַלטער קאמפף צווישען בילדונג און פרומקײט, און דאָס מאָל האָבען שוין די קבלי׳ס־טען אויך זײער וואָרט געזאָגט. עס האָט זיך פונאנדערגעקאָכט די אַלטע פראגע וועגען רמבם׳ס פילאָזאָפישע ווערק, צי זענען זײ שעדליך פאר דער אמונה, צי נישט, נאָר אַנשטאָט שפאניען און פראנקרײַך, זענען איצט אַרויסגעטרעטען די קהלות פון דײַטשלאנד און איטאליען. די דײַטשע יודען, וועלכע האָבען ביז אַהער קײן אהנונג נישט געהאט פון די אַלע פילאָזאָפישע חקירות און פשט׳לעך וועגען גאָט און וועלט, זײַענדיג אינגאנצען פערזונקען אין דעם שטודיום פון דער יודישער הלכה, — האָבען איצט איבערגעלעבט דאָס אײגענע, וואָס די פראנ־צויזישע תוספי׳סטען מיט פופציג יאָהר צוריק, געדודפ׳ט און געפײַניגט

פאַר דער אמונה, האָבען די גדולים פון דײַטשען יודענטום אָנגעהויבען קרום צו קוקען אויף אַלע יודישע פילאָזאָפען און אויף דער פילאָזאָפיע בכלל, וואָס זוכט צו ערקלערן יעדער זאַך „על פי שכל“ און גראָבט דערמיט ממילא אונטער די יסודות פון דער אמונה. אָט די שטילע אונצופרידענהייט איז שטאַרק פונאַנדערגעבלאָזען געוואָרען פון א הייסען מקובל און תלמודיסט, מיט׳ן נאָמען ר׳ שלמה פעטיט. אַליין אַ פערביסענער שונא פון יעדער מין בילדונג און חקירה, האָט דער דאָזיגער קנאי געוואָלט דורכאויס פערטרייבען דעם רמב״ם פון דער יודישער גאַס, און צו דעם צוועק איז ער געפאָהרען פון לאַנד צו לאַנד און פון קהלה צו קהלה קלייבען חתימות פון גדולים אויף א נייעם חרם. אויף אַזאַ אופן האָט דער אייראָפּעאישער מקובל זיך דערשלאָגען קיין ארץ ישראל, און דאָרט (אין עכו) איז איהם ענדליך געלונגען צו פערווירקליכען זיין אידעאַל: די רבנים פון ארץ ישראל האָבען אויך איינגעזעהען די שעדליכקייט פון דער געפעהרליכער פילאָזאָפיע און דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען. עס האָבען זיך זאָגאַר געפונען פאַנאַטיקער, וועלכע האָבען אופן רמב״ם׳ס מצבה אויפגעקריצט די ווערטער: „משה בן מיימון איז אַנ׳אפיקורס און ליעגט אין חרם“.

מיט די מעשים האָט זיך די מחלוקת ערשט פונאַנדערגעקאָכט. ווען דעם רמב״ם׳ס אייניקעל ר׳ דוד, דער נגיד פון עגיפּטען האָט זיך דערוואוסט פון דער בעליידיגענדער אַגיטאַציע געגען דעם נאָמען פון זיין גרויסען זיידען, האָט ער צונויפגענומען אַרום זיך די אָנגעזעהענסטע פאָרשטעהער פונ׳ם מזרח׳ישען יודענטום און זיי האָבען אויסגערופען א געגען-חרם איבער אַלע, וואָס שענדען דע״ח נאָמען פון גרעסטען יודישען דענקער אָדער פון זיינע ווערק. ר׳ שלמה האָט זיך דעמאָלט ווידער אַוועקגעלאָזען קיין אייראָפּא און בענייט אין די רבני׳ע קרייזען זיין שאַרפע אַגיטאַציע געגען רמב״ם. איצט האָט זיך איהם ווידער איינגעגעבען צו בעקומען אויף זיין צד כמעט אַלע יודישע גדולים פון דײַטשלאַנד, און ער האָט זיך געלאָזען צוריק קיין פאַלעסטינאַ דורך איטאַליען; דאָ האָט ער אָבער בעגעגענט א שטאַרקען ווידערשטאַנד. די איטאַליעניש קהלות האָבען דעמאָלט גראָד אָנגעהויבען אויפבליהען און אויפלעבען נאָכדעם, ווי זיי האָבען אין דעם משך פון עטליכע יאָהרהונדערט נישט אַרויסגעוויזען קיין שפור פון א גייסטיגען לעבען. עס איז געווען, ווי אַ מין איראָניע פון דער געשיכטע: די נאָהנטסטע שכנים פון פעטרוס׳עס שטוהל, די יודען אין די איטאַליעניש פראָווינצען, האָבען נישט געוואוסט פון קיינע קאַנאָנישע גזירות

ון בּעגרענצונגען ! דער קעניג פון סיציליען האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, פאראדוש איבן-שלמה, וועלכער איז אלס געבעלעהרטער (אונטערן נאמען פאראגוט) געוועזן בּעריהמט אויך אין די קריסטליכע קרייזען ; דער פויפּסט אליין זאגאר האט עובר געוועזן אויף דער קירכליכער גזירה, זיך נישט צו לאזען היילען פון א יודען, און האט זיין אייגענעם הייליגען גוף אנפערטרויט דעם יודישען דאקטאר יצחק בן מרדכי, וועלכער האט געטראגען דעם טיטול מאעסטרא גאיא. יודען האבען זיך דא בכלל זעהר היימיש געפיהלט אין דעם לעבעדיגען האנדעל, ווי אין דער בּליהענדער קולטור פון לאנד, און זייערע גייסטיגע פיהרער זענען גאנץ ווייט געוועזן פון רעליגיעזען פאנאטיזם.

איינע פון די טאן-געבענדע יודישע פערזענליכקייטען איז דא געוועזן דער דאקטאר הלל פון ווערצנא. ער האט זיך בּעזונדער ווארים איינגעשטעלט פאר׳ן רמבם׳ס כבוד און פארגעלעגט צונויפצורופען א ספעציעלען רבנים-צוזאמענפאהר פון גאנצען מזרח, וואס זאל ארויסטראגען א בּעשטימטען און שארפען אורטייל וועגען אלע מעשים פון ר׳ שלמה׳ס צד. דאס איז אבער שוין נישט נויטיג געוועזן נאכדעם שארפען חרם, וואס די אנגעזעהענסטע יודישע פארשטעהער פון די מזרח-לענדער האבען אויסגערופען אויף די בּעליידיגער פון רמב״ם.

אין יענער צייט האבען די יודישע קהלות אין דייטשלאנד געהאט אויסצושטעהן שווערע רדיפות און פערפאלגונגען. דא האבען זיך איבערגעחזר׳ט די צרות פון די ענגלישע יודען אין די צייטען פון היינריך III, נאר מיט מעהר גראבקייט און אכזריות. דער פלוצלינג אויפגעקומענער קייזער רודאלף פון האבּסבּורג האט זיך שטארק געניטיגט אין געלד, כדי צו בּעפעסטיגען די מאכט פון זיין דינאסטיע, און דאס האט ער אהן אויפהער ארויסגעפרעסט פון זיינע יודישע אונטערטאנען — אמאל פאר דעם פרייז פון געוויסע הנחות און אמאל אונטער דער מורא פון שווערע גזירות און בעשולדיגונגען. רודאלף האט בּעשטעטיגט פאר די רעגענסבּורגער יודען א גאנצע רייהע פון זייערע אלטע פריווילעגיעס, און אין א קורצער צייט ארום האט ער פערבאטען יודען זיך צו בּעווייזען אין גאס אין די טעג פון פסחא, „אום נישט צו בּעליידיגען דעם קריסטליכען גלויבען״. פאר די עסטרייכישע יודען האט רודאלף בּעפעסטיגט דעם בּעריהמטען סטאטוט פון הערצאג פרידריך I, וואס האט די יודען געשיצט פון יעדער מין

נגישה מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג און זיי געשענקט א סך פריווילעגיעס ; דאגעגען האט ער עפענטליך פערבאטען צו בעשטימען יודען אויף וועלכען ס'איז פאסטען. רודאלף האט עטליכע מאל בעשטעטיגט די פויפסטליכע בוללעס וועגען דער פאלשקייט פון „עלילת דם", און בכלל אוועקגעשטעלט די יודען אונטער זיין פערזענליכער שוץ ; פון דעסטוועגען איז די צייט פון זיין הערשען נישט אריבער אהן פאגראמען און יודען-שחיטות. ביי איינעם אזא פאגראם, וואס איז ארויסגערופען געווארען א דאנק דעם זעלבינען אבגעלייקענטען בלוט-בלבול, זענען צעהן יודען געטויט און א מאסע יודישע הייזער צורויבט געווארען (מיינץ 1283). אין דעם זעלבינען טאג זענען אין באכראך אומגעקומען פון דעם צעווילדעטען המון נאך זעקס און צוואנציג יודען, און מיט איינע צוויי יאהר שפעטער האט די מינכענער יודישע קהלה מקריב געווען נאך א גרעסערע צאהל לעבענס. דא האט זיך דער המון אויך צעבושעוועט איבער א בלוט-בלבול און דערשלאגען צעהנדליגער יודען, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געפרובט פערקלאפען אין א שוהל, האבען די פערשכורט'ע מערדער געבראכט ברען-מאטעריאל און פערברענט די שוהל מיט הונדערט אכציג לעבעדיגע נפשות. אזא בלוטיגע סצענע האט זיך אבגעשפיעלט אויך אין אבער-וועזעל, וואו איבער פיערציג יודען זענען אומגעקומען (1280).

אט די אונערטרעגליכע לאגע האט געבראכט דערצו, אז גאנצע קהלות האבען בעשלאסען אויסצעוואנדערן פון דעם פערשאלטענעם לאנד. בראש פון די אויסוואנדערנדע קהלות איז געשטאנען דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר' מאיר פון ראטענבורג (מהר"ם מרוטנבורג, 1286—1220), וועלכער איז געווען פערעכענט פאר א קדוש. די אונגליקליכע האבען זיך געלאזען קיין ארץ-ישראל, פערפיהרט פון עפעס א פאלשער האפנונג וועגען א משיח, וואס זאל האבען דארט ערשיענען אויסצולייזען דאס פאלק ישראל,

און אינ'ם מזרח איז פאר יענער צייט ווירקליך פארגעקומען עטוואס בעזונדערעס, מערקווירדיגעס, האטש עס לאזט זיך דערביי, נאטירליך, גאנץ ווייניג רעדען וועגען א משיח. די מאנגאלען האבען געגרינדעט א גרויסע מלוכה אין פערסיען, וואס האט זיך געצויגען פון טייך פרת ביז'ן קאספישען ים, און אט האט איינער פון די מאנגאלישע הערשער שטארק דערהויבען זיין יודישען לייב-ארצט סעד אבדאולא. דער לעצטער איז געווען א מענש מיט ברייטע קענטענישען, מיט א

קלאָרען פּאָליטישען פערשטאַנד און מיט מעהר אַ שענער געשטאַלט ; ער האָט דעריבער שטאַרק נושא חן געווען ביים גרויס־כאַן, וועלכער האָט איהם געמאַכט פאַרן פאַקטישען פיהרער פון דער גאַנצער מלוכה.

עס קען אַלזאָ זיין, אַז די פערנעבעלטע ידיעות וועגען דעם „גרויסען שר" האָבען עס אויפגעמונטערט די דערשלאָגענע דייטשע יודען צו פערלאָזען זייער פאָטער־לאַנד. עס האָט זיך אָבער געפונען אַ משומד, וואָס האָט פערמסר'ט דעם גרויסען ר' מאיר מיט דער גאַנצער מחנה אויסוואַנדערער, און רודאָלף האָט אַלס שטראָף פאַר דער שלעכטער כונה געלאָזען אַריינזעצען דעם פערהייליגטען גאון אי'ם שלאָס־טורעם פון עלזיסהיים (עלזאַס, 4 תמוז 1286). אין געפענגעניש האָט מען ר' מאיר'ן גאַנץ וויך בעהאַנדעלט, ווייל פאַקטיש איז ער געזעסען בלויז אַלס משכון פאַר די קייזערליכע „קאַמער־קנעכט", זיי זאָל נישט איינפאַלען נאָכאַמאָל זיך צו וועלען אַרויסגנב'נען פון לאַנד און צונעהמען דערמיט ביים קייזער אַ בעדייטענדע הכנסה. ר' מאיר'ס געפענגעניש איז געווען נישט מעהר, ווי אַ מין הויז־אַרעסט ; ער האָט געמעגט אָננעהמען, וועמען ער האָט געוואָלט, לערנען מיט די תלמידים און בכלל אויסאיבען אַלע רבני'שע פונקציעס, נאָר דעם אָרט נישט בייטען. די הייזער און פלעצער ווידער פון די אויסגעוואַנדערטע יודען האָט דער קייזער פאַר זיך צוגענומען, אַלס אַ ירושה פון זיינע קאַמער־קנעכט.

די דייטשע יודען האָבען געפרובט אָנווענדען דאָס אַלטע מיטעל. זיי האָבען דעם קעניג געגעבען צוואַנציג טויזענד מאַרק און דערפאַר געזאָלט אויספועל'ן ביי איהם עטליכע זייטיגע הנחות און הויפטזעכליך ר' מאיר'ס פרייהייט ; דער יודישער גדול האָט זיך אָבער אָבגעזאָגט פון אַזאַ אויסלייזונג, כדי נישט צו ווייזען קיין וועג פון אַרויספּרעסען ביי יודען געלד דורך אַזעלכע מיטלען. ער איז אַלזאָ פערבליבען זיצען אין געפענגעניש ביז זיין טויט, און אויך דעמאָלט האָט רודאָלפ'ס נאָכפאָלגער נישט געוואָלט אַרויסגעבען דעם קערפער פון גרויסען נפטר אינ'ם משך פון אַ לאַנגער צייט. דאַן האָט זיך געפונען אַ רייכער פראַנק־פורטער יוד, ר' אלעקסאַנדער זיסקינד ווימפּפען, וועלכער האָט בעצאָהלט דעם קייזער אַ אונגעהויערע סומע געלד, און דער מהר"ם איז געבראַכט געוואָרען צו קבורה (אין מיינץ).

נאָך אונגליקליכער פון די דייטשע יודען זענען געווען אין דער צייט די יודען אין ענגלאַנד. די ערשטע יאָהרען פון עדוואַרד דעם

ערשטענ׳ס ממשלה זענען אריבערגעגאַנגען געוויסערמאַסען בשלום, און
די יודישע באַפעלקערונג האָט געליטען בלויז פון שווערע שטייערן
אליין. דאַן איז אָבער פאָרגעקומען אַ פאַל, וואָס האָט אינגאַנצען
אומגעגליך געמאַכט דאָס יודישע לעבען אין דעם לאַנד. ראָבערט
ר ע ד ד י נ ג ז ש, אַ איינפלוסרייכער בעריהמטער דאָמיניקאַנישער דרשן,
וועלכער האָט אַ לענגערע צייט געשטודירט די העבּרעאישע שפּראַך און
איהר ליטעראַטור, כדי צו קענען בעסער קעמפפען מיט דער יודישער
„עקשנות״, — איז אַ ל י י ן „אַראָב פון וועג״. ער האָט אויף אַזוי ווייט
ליעב בעקומען דאָס יודענטום, אַז נישט קוקענדיג אויף דער אַכזריות׳-
דיגער שטראָף, וואָס האָט איהם געדראָהעט, האָט ער זיך מגייר
געווען און חתונה געהאַט כדת משה וישראל מיט אַ יודישער טאָכטער
(1275). אַט דער פאַקט האָט די דאָמיניקאַנער אינגאַנצען ווילד גע-
מאַכט און זיי האָבען אויסגעלאָזען זייער גאַנצען כעס צו די יודען פון
לאַנד. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ סדרה פון שענדליכע בלוטיגע
רדיפות געגען די „פערשאָלטענע פערפיהרער״, אין וועלכע די הויפּט-
ראָליע האָט געשפּיעלט נישט דער קעניג, נאָר די קעניגין-מוטער
ע ל ע אָ נ אָ ר אַ. בעאיינפלוסט פון דער קעניגין מיט איהרע דאָמיניקאַ-
נישע יועצים האָט דער פּאַרלאַמענט אַרויסגעגעבען אַ סטאַטוט וועגען
יודען, וואָס האָט זיי — ווי ס׳דריקט זיך אויס אַ ענגלישער שריפט-
שטעלער פון יענער צייט — אַוועקגעשטעלט כמעט אין איין לאַגע מיט
די יודען אינ׳ם אַמאָליגען מצרים, נאָר אַנשטאָט די ציגעל, וואָס
יענע האָבען געדאַרפט אויסאַרבייטען פאַר פרעה׳ס פּאַלאַצען, האָבען
די ענגלישע „קאַמער-קנעכט״ געמוזט ברענגען — געלד.

דערצו האָט זיך די פערביטערטע יודענפיינד באַלד געמאַכט אַ
געלעגענהייט, אַרויסצוטרעטען מיט אַ שווערער בעשולדיגונג געגען די
ענגלישע יודען. עס האָבען צירקולירט אין ענגלאַנד פאַלשע מטבעות,
וואָס פלעגען אַריינגעפיהרט ווערן פון אויסלאַנד אָדער פאַבריצירט
ווערן בגנבה אין לאַנד גופא; האָט מען די בעשולדיגונג אַרויפגעוואָר-
פען אויף די אייביגע „שולדיגע״, און אין איין טאָג (17 נאָוועמבער
1278) זענען אַלע יודען פון ענגלאַנד מיט די פרויען און קינדער
אַריינגעזעצט געוואָרען אין געפענגעניש. בײַם משפט האָט זיך אַרויס-
געשטעלט, אַז אויסער אַ געוויסער צאָהל יודען, זענען אין דעם ענין
פערמישט אויך מאַסען קריסטען און אפילו עטליכע לאָנדאָנער אריס-
טאָקראַטען, דאָס האָט אָבער די לאַגע נישט געענדערט; הונדערטער

יודען זענען פערמשפט געווארען צום הענגען און צו אנדערע אכזריות'ען, ווערענד די קריסטען זענען אבגעקומען מיט געלד-שטראפען. דער אויסגאנג פון דעם משפט איז געווען אזוי שרעקליך פאר יודען, אז נאך א צייט לאנג פלעגען די שכני'שע קריסטען דראהען די יודען מיט פערמסר'ן און אויף אזא אופן ארויספרעסען פון די אונגליקליכע דעם לעצטען גראשען. די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום קעניג, און ער האט בעפוילען, נישט אנצונעהמען מעהר קיינע בעשולדיגונגען געגען יודען פאר פאלש-מינצעריי.

אינ'ם זעלבען יאהר האבען די דאמיניקאנער אויסגענוצט נאך עטליכע „געלעגענהייטען". אין נאטהאמפטאן האבען יודען, ווי ס'האט געהייסען, „געקרייציגט" א קריסטליך קינד, און צעהנדליגער יודען זענען געטויט געווארען מיט מיתות משונות (2 אפריל 1279); מיט עטליכע חדשים שפעטער איז ארויס א קלאנג, אז יודען האבען געלעסטערט די קריסטליכע הייליגקייטען, און ווידער זענען יודען געטויט און געפייניגט געווארען: דערנאך האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צו זייערע פריהעדיגע דרשות"; די יודען זענען פון אלע זייטען ארומגערינגעלט געווארען מיט מיסיאנערען און האבען געמוזט מיט זיי זיך מתוכח זיין; דער קעניג האט זאגאר געלאזען אויפשטעלען א ספעציעלען בנין פאר יודישע משומדים, און ווען דאס אלץ האט נישט געהאלפען, האט דער בעריהמטער פראנציסקאנישער געלעהרטער דונס סקאטוס פארגעלעגט דעם קעניג, ער זאל בעפוילען איבער געוואלט אבצורייסען די יודישע קינדער פון זייערע עלטערן און זיי ערציהען אין קריסטליכען גלויבען. פון די זעלביגע קרייזען איז אוועקגעשיקט געווארען אויך א מסירה צום פויפסט אין רוים (האנאריוס IV), אז די יודען בעגעהען זיך שלעכט מיט קריסטען, בענוצען זיך מיט שבת-גוים נויטען זיי, צו קניען פאר דער תורה און צווינגען די משומדים זיך צוריק אומצוקעהרען צום יודענטום. אויף דער מסירה האט זיך דער פויפסט אבגערופען מיט א שטרענגען בריעף, וואס האט ארויסגערופען נייע רדיפות און בעגרענעצונגען (1286).

מיט א יאהר שפעטער האט די קירכען-פערזאמלונג אין עקסעטער בעשטעטיגט אלע ביזהעריגע גזירות פאר יודען, און אין פיערצעהן טאג ארום האט דער קעניג ווידער געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש אלע ענגלישע יודען מיט די ווייבער און קינדער, בעפרייענדיג זיי שפעטער פאר א אונגעהויערע סומע אויסלייז-געלד. די פארשטעהער

פון דער קירך האָבן זיך אָבער נאָך אַלץ נישט בעפריידיגט, און אין יאָהר 1290 האָט דער קעניג בעפוילען ארויסצוטרייבען אַלע יודען פון לאַנד. זיי איז געגעבען געוואָרען אַ קורצער טערמין, צו פער-קויפען זייער האָב-און גוטס און אָבצוגעבען אַלע קריסטליכע משכנות, וואָס האָבען זיך ביי זיי געפונען, און נאָך דעם טערמין האָט קיין איינציגער יוד — אונטער טויט-שטראָף — נישט געטאָרט זיך געפינען אין די גרענעצען פון ענגלאַנד. די אונגליקליכע האָבען אפילו נישט אויסגעוואַרט די גאַנצע צייט: זיי (16,511) האָבען פערלאָזען ענג-לאַנד נאָך פאַר'ן בעשטימטען טערמין, איבערלאָזענדיג הייזער און פלעצער, וואָס האָבען הונדערטער יאָהרען אָנגעהערט צו זייערע זיידעס און עלטער-זיידעס. די אכזריות האָט שוין נאָכ'ן אויסוואַנדערן אויך נישט אויפגעהערט; איין שיפס-קאַפּיטאַן האָט הונדערטער פאַמיליעס פון די אונגליקליכע צוגעפיהרט צו אַ זאַמד-באַנק און זיי דאָרט איבער-געלאָזען פאַר די חוואַליעס פון ים, שרייענדיג פון זיין שיף אַראָב, אַז משה וועט פאַר זיי שפּאַלטען דאָס וואַסער און פיהרען דורך דער טריקעניש. — ווען דער קעניג האָט זיך דערנאָך דערוואוסט פון דער רציחה, האָט ער דעם קאַפּיטאַן געלאָזען אויפהענגען; וויפיעל אָבער אַזעלכע רציחות זענען נישט ענטדעקט געוואָרען?

צוזאַמען מיט די ענגלישע יודען האָבען געמוזט אויסוואַנדערן פון לאַנד אויך די יודען פון גאַסקאָנע, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער ענגלישער קרוין. די דאָזיגע יודען האָבען געפּרובט זיך בעזעצען אין פראַנקרייך; זיי זענען אָבער באַלד פון דאָרטין אויך פערטריבען געוואָרען (1291).

אין דעם זעלבינען יאָהר האָבען אויך די יודען פון די מזרח-לענדער בעקומען אַ שטאַרקען קלאַפּ. אַ לאַנגע צייט האָבען זיך דאָ יודען געפיהלט זיכער און פעסט, אַ דאַנק דער שטיצע פון סעד אבדאולאה, דעם מעכטיגען יודישען פיהרער פון דער גרויסער מאָנגאָלישער מלוכה. דער יודישער שטאַאַטסמאַן האָט איינגעפיהרט געזעצליכקייט און אָרדנונג אין דער האַלב-ווילדע אימפּעריע פון חאַן ארגון, פערפלאַנצט דאָרטין קולטור און וויסענשאַפט און אפילו פער-קניפּט בעציהונגען מיט אייראָפּאַ. דערביי האָט ער יודען, נאַטירליך, בעזונדערע טובות געטאָן און זיי איבערגעגעבען די בעדייטענדסטע פּאָסטענס, וועהרענד די אָרטיגע מחמד'נישע בעפעלקערונג, צו וועלכער דער חאַן אַליין איז אויך געווען פיינדליך געשטימט, איז דערוויי‍טערט

געוואָרען פון יעדען אַנטהייל אין דער מלוכה־פיהרונג. דאָס האָט ארויס־
גערופען אַ שטאַרקען צאָרן געגען דעם יודישען שני למלך און נאָכ'ן
חאַן'ס טויט האָט אויסגעבראָכען אַ אויפשטאַנד, בעת וועלכען סעד
אַבדאַולאַה איז געטויט געוואָרען. דער מחמד'נישער המון האָט זיך
אויך נוקם געווען אָן די יודישע בעדריקער און אין באַגדאַד איז עס
געקומען צו אַ בעוואָפענטען קאַמפף צווישען יודען און מחמד'נער.

די צווייטע העלפט פון XII־טען יאָהרהונדערט, וואָס איז אַזוי
רייך געווען אין פערגאָסען יודיש בלוט און ביטערע יודישע טרערען,
האָט אַ שטאַרקען שטויס געטאָן פאָראויס די לעהרע פון דער קבלה.
די לעצטע האָט איצט שוין בעהערשט די אַנגעזעהענסטע פערזענליכ־
קייטען פון דער יודישער אינטעליגענץ און פון דעם קליינעם שטעד־
טיל גערונאַ האָט זי זיך אריבערגעקליבען אין דער אריסטאָקראַטיש־
רייכער טאָלעדאָ. דאָ האָט זי געוואונען פאַר זיך דעם טאָן־געבער
פון יודישען געזעלשאַפטליכען און גייסטיגען לעבען אין גאַנץ קאַסטיל־
יען ר' טודרוס בן יוסף הלוי אַבולפיאַ (1234—1305)
און דערמיט איז איהר פּאָזיציע נאָך פעסטער און שטאַרקער געוואָרען.
אַבולפיאַ האָט פערנומען אַ אָנגעזעהענעם פּאָסטען אין קעניגליכען
הויף, וואו ער איז שטאַרק בעליעבט געווען, און די יודען האָבען
געקוקט אויף איהם, ווי אויף זייער נשיא. ווען דאָס שפּאַנישע
קעניגס־פּאָר איז געפאָהרען זיך טרעפען מיט'ן קעניג פון פראַנקרייך
(לודוויג דער שענער), האָט זיך אַבולפיאַ געפונען אין זייער סוויטע
און די דרום־פראַנצויזישע יודען האָבען דעם יודישען שר פייערליך
בעגריסט. אָט דער געשעצטער אריסטאָקראַט און בעגאַבטער
שטאַאַטסמאַן איז אָבער געווען אַ ביטערער שונא פון יעדער מין
חקירה און פילאָזאָפיע. ער האָט דעם רמב"ם נישט געקענט מוחל
זיין זיינע לייכטקייטען בנוגע צו שדים און רוחות און נאָך אַזעלכעס,
און דאַגעגען האָט ער אין דער קבלה געזעהען אַ געטליכע חכמה.
די זעלביגע בעציהונג צו דער קבלה האָבען ארויסגעוויעזען אויך
אַבולפיאַ'ס צוויי זיהן לוי און יוסף, און באַלד האָבען זיך ארום
דער אריסטאָקראַטישער פאַמיליע גרופּירט די דריי בעדייטענדסטע
קבלים'טען פון דער עפּאָכע: ר' יצחק אבן־לאַטיף, ר'
אברהם אבולפיא און ר' משה דע־לעאָן.

ר׳ יצחק אבן־לאַטיף (אָדער אַללאַטיף) איז אַליין נאָך גע-
שטאַנען אויף דעם באָדען פון דער פילאָזאָפיע, און ווי אַלע סכאָלאַס-
טיקער פון יענער צייט האָט ער אויך געזוכט צונויפצובינדען די לאָגי-
שע חקירות מיט די סודות פון דער קבלה. גאַנץ אַנדערש איז געווע-
זען צייט־חבר ר׳ אַ ב ר ה ם אַ ב ו ל פ י אַ פון סאַראַגאָסאַ (1260 —
1291). דאָס איז געווען אַ עקסצענטרישער קאָפּ פול מיט ווילדע
פאַנטאַזיעס, און דערצו אַ אומגעוועהנליך ריהרעווּדיגע, בעוועגליכע
נאַטור. דאָס גאַנצע לעבען פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען גייסט איז
געווען אַ קייט פון אויפפאַלענדע געשעהענישען און איבערראַשענדע
אַרויסטרעטונגען. צו צוואַנציג יאָהר האָט זיך אַבולפיאַ אוועקגעלאָזען
זוכען דעם לעגענדאַרישען טייך ס מ ב ט י ו ן, וואו ס׳האָבען זיך געזאָלט
געפינען די אַלטע עשרת השבטים. אַזוי איז ער געקומען קיין פּאַלעס-
טינאַ און פון דאָרט קיין גריכענלאַנד, וואו ער האָט זיך פערליעבט
אין אַ מעדעל, גלייך מיט איהר חתונה געהאַט און גלייך טאַקי...
איבערגעלאָזען אויף גאָט׳ס בעראָט. ערשט אויפן דריי און דרייסיגסטען
יאָהר קומט אַבולפיאַ צוריק קיין שפּאַניען און פערטיעפט זיך מיט אַ
אונגעוועהנליכער התמדה אין די קוועלען פון דער קבלה. דאָס האָט
זיין פאַנטאַזיע אינגאַנצען צושרויפט, און ווי ער אַליין דריקט זיך אויס,
איז ער פון דאַן אָן גאַנצע פּופצעהן יאָהר אַרומגעגאַנגען אַ צוטראָגע-
נער, ווי אין אַ וועלט פון כאַאָטישע בילדער און געשטאַלטען. איינס
נאָר איז איהם קלאָר געוואָרען, אַז די פילאָזאָפיע, מיט וועלכער ער
האָט זיך פריהער אַ סך בעשעפטיגט, איז נישט אימשטאַנד צו בע-
פריעדיגען דעם דאָרשט נאָך אַ קלאָרען, אַלזייטיגען אמת. איהם איז
די עלעמענטאַרע קבלה אויך וועניג געווען — ער האָט געבענקט נאָך
אַ נ ב ו א ה ־ ל י כ ט י ג ק י י ט, וואָס זאָל איהם פאַר איין מאָל אַ ל ץ
בעלייכטען. און נאָך אַ רייהע יאָהרען פון אָנגעשטרענגטער געהירען-
אַרבייט און פאַנטאַסטישע געדאַנקען־בילדער האָט ער ענדליך אַליין
אָנגעהויבען גלויבען אין זיינע כלומר׳שט־נביאי׳שע ענטפּלעקונגען. דער-
ביי האָט ער ערפונדען אַ מין העכערע קבלה, וואָס שטיצט זיך אויף
געהיימע צונויפשטעלונגען פון די ביבלישע אותיות (צ ר ו פ י ם) און
זייער צאָהל (ג מ ט ר י ו ת) און נאָך אַנדערע הייליגע פאָרמולען.

פון דער „ע נ ט פּ ל ע ק ו נ ג״ בעגייסטערט און פול מיט כאַאָ-
טישע פּלענער און געדאַנקען, פערלאָזט אַבולפיאַ ווידער זיין
פאָטערלאַנד און פאָהרט קיין איטאַליען. דאַ פרובט ער אין

פערשיעדענע פאָרמען אַרויס מיט זיין „ענטפלעקונג" (1279). און ענדליך פאַלט איהם נאָר איין אַ משוגע'נער געדאַנק: פאַר חעט געהן צום פויפסט, מאַרטין IV, און איהם מאַכען פאַר אַ יודען. פאַר דעם אויפטו איז ער אַריינגעפאַלען אין געפענגעניש און איהם האָט געדראָהעט טויט-שטראָף; סוף כל סוף האָט ער זיך אָבער פון דאַנען אויך ווי ס'איז אַרויסגעדרעהט און איז אַוועק קיין סיציליען. וואו ער האָט זיך שוין אָנגעגעבען נישט בלויז פאַר אַ נביא, נאָר אויך פאַר אַ משיח. לויט זיין בשורה האָט די גאולה געדאַרפט קומען אין יאָהר 1290, און ס'האָבען זיך געפונען נישט ווענינ אַזעלכע, וואָס האָבען געגלויבט אין דעם הייליגען אסקעט און זענען גרייט געווען, זיך צו לאָזען מיט איהם קיין ארץ-ישראל. די פיהרער פון די קהלות זענען אָבער געווען פיעל פאָרזיכטיגער; זיי האָבען אַוועקגעשיקט אַ בריעף צום בעריהמטען ר' שלמה בן אדרת פון באַרצעלאָנאַ און איהם אָנגעפרעגט וועגען דעם שפּאַנישען משיח. דער רשב"א האָט, נאַטירליך, געוואָרנט די סיציליאַנישע יודען פון אַבולפיא'ס חלומות, און דער לעצטער האָט געגען דעם זיך שטאַרק געוועהרט. מיט צאָרן און ביטערקייט שרייט אויס דער נישט אָנערקענטער נביא און משיח: „די יודען זענען אונגלויביג; אָנשטאָט צו בערעכנען די אותיות פון גאָט'ס נאָמען, רעכנען זיי בעסער, וויפיעל געלד זיי האָבען". פון סיציליען איז אַבולפיא אַוועק ערגעץ אין אַ שכני'שען לאַנד, און מעהר זענען צו אונז פון איהם קיינע ידיעות נישט דערגאַנגען.

אין דער זעלביגער צייט — און אפשר אונטער דעם איינפלוס פון דעם זעלביגען אַבולפיא — זענען אין שפּאַניען אויך אויפגעטרעטען צוויי מיסטישע משיח-טרוימער, וואָס האָבען אַרויסגערופען נישט קיין קליינעם טומעל. דאָס זענען געווען צוויי יונגע לייט פון אילאָן און אווילא, וועלכע האָבען פּלוצלינג אָנגעהויבען צו זאָגען נביאות וועגען דער נאָהנטער גאולה. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקען גערודער אין די ביידע קהלות, און די מעהר געלאַסענע האָבען זיך ווידער געווענדעט צום רשב"א. דער לעצטער האָט דאַן ערקלערט, אַז די ערשיינונג גופא איז פאַר איהם אויך אַ אונערקלערבאַר רעטעניש; פון דעסטוועגען געפינט ער דאָך נישט פאַר מעגליך צו אָנערקענען די „וואָהרזאָגער" פאַר אמת'ע געטליכע נביאים. אָט די וואָרנונג האָט די נביאים נישט איבערגעשראָקען און זיי האָבען בעשטימט דעם טאָג פון

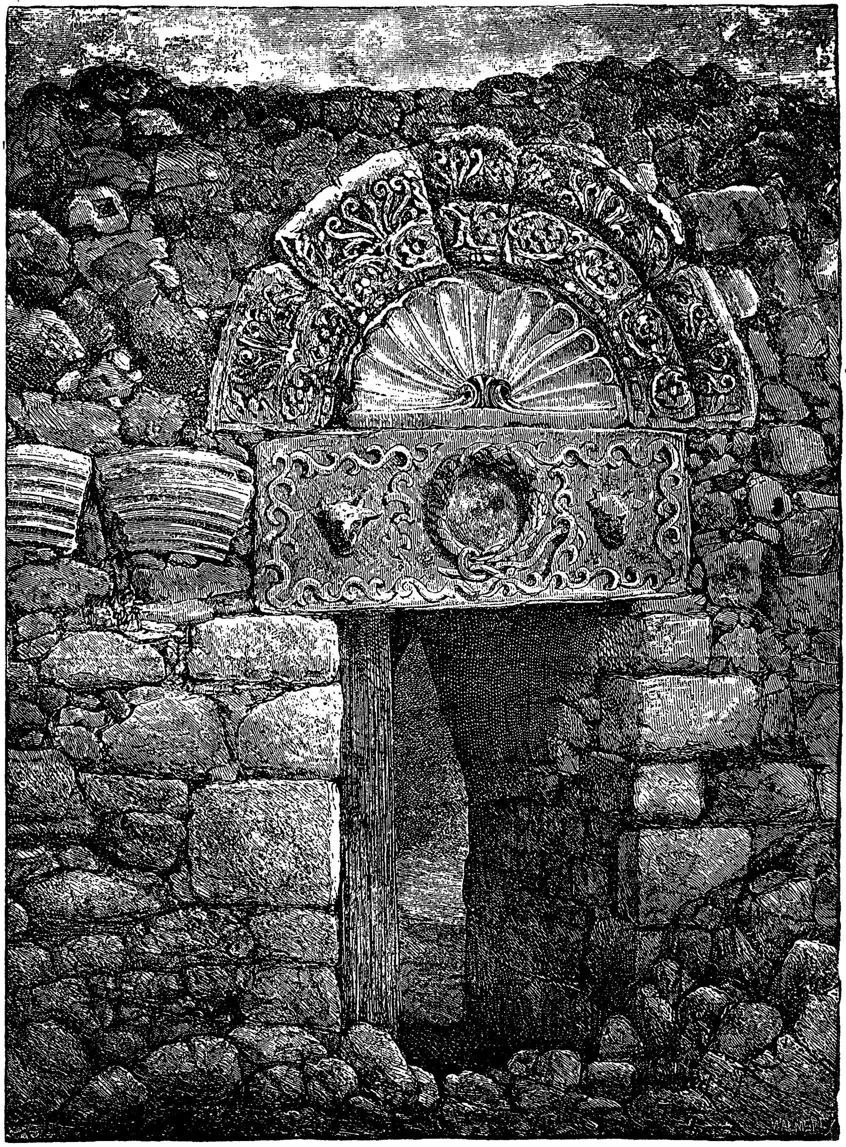

די חורבות פון ר׳ שמעון בר יוחאי׳ס שוהל

דער גאולה אין יאָהר 1295. און דער המון האָט געגלויבט: אַ סך האָבען געפאַסט, תשובה געטאָן, צדקות געטהיילט און זיך ריין געוואשען פון אַלע זינד צו דעם גרויסען טאָג פון דער אויסלייזונג. אין בעשטימ־טען טאָג האָבען זיך די גלויביגע, יום כפור'דיג געקליידט, פערזאַמעלט אין שוהל און געוואַרט אויפן שופר של משיח; נאַטירליך, איז קיין זאַך נישט געשעהען, און ווי די לעגענדע דערצעהלט,* זאָלען די אָבגע־נאַרטע, אַרויסגעהענדיג פון שוהל, האָבען בעמערקט אויף די קליידער קליינע צלמים'לעך. דאָס האָט אויף זיי שטאַרק געווירקט: אַ סך האָבען זיך געשמד'ט און אַ סך זענען פון זינען אַראָב. וואָס מיט די צוויי נביאים איז געוואָרען — איז נישט בעוואוסט.

מיט אַ ווייטערער ווירקונג אויף די קומענדיגע דורות און מיט אַ רייכערער גייסטיגער ירושה איז געווען די טעטיגקייט פון דעם דריטען פון די טעאָרעטישע קבל'יסטען אין יענער צייט, ר' משה בן שם־טוב דע־לעאָן (1250—1305). עס איז שווער צו זאָגען עטוואָס בע־שטימטעס וועגען דער דאָזיגער מערקווירדיגער פערזענליכקייט; זיכער איז בלויז דאָס, אַז ער האָט אין אַ גרויסער מאָס בעזעסען די קונסט פון אויסדריקען — אָדער, ריכטיגער געזאָגט, פון נישט אויסדריקען — געדאַנקען אין אַ שענער, עטוואָס פערנעבעלטער פאָרם. אַ געבוירענער אַ שפאַניער האָט ער זיין גאַנצען לעבען געוואַנדערט אין דעם לאַנד פון קהלה צו קהלה און זיך מפרנס געווען פון זיינע חבורים. אַזעלכע זענען געווען דער „ספר הרמון", „ספר המשקל", „שקל הקודש" און „ספר הסודות", וואו ער פאַלעמיזירט מיט דער פילאָזאָפיע און פאַלט וואָס ווייטער אַלץ מעהר אַריין אינ'ם טאָן פון דער זעהר גאַנג־באַרער קבלה. צוויי פון די ספרים ווידמעט ער די רייכע אַבולפיא'ס און ווערט דערפאַר פון זיי שטאַרק געשטיצט. דאָס איז אָבער דע לעאָנ'ען ווייניג און ער פאַלט אויף דעם זעלביגען מיטעל, אויף וועל־כען עס איז שוין געפאַלען איין מקובל פאַר איהם: ער לאָזט אַרויס אַ גרויס ווערק, אַ מין קבל'יסטישען מדרש אָדער אַ פירוש אויף דער תורה, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט פון קונציגע, מיסטיש־איינגעהילטע מאמרים און בילדער, אונטערן נאָמען זהר (גלאַנץ, שיין), און שרייבט איהם צו דעם פערהייליגטען תנא ר' שמעון בן יוחאי. דער לעצטער זאָל אָט דעם הייליגען ספר האָבען געשאַפען אין די דרייצעהן יאָהר, ווען ער איז געווען בעהאַלטען אין אַ פערבאָרגענער מערה, דעריבער איז די שפראַך פון דעם ספר נישט העברעאיש, נאָר

כאַלדעאיש (אַראַמיש). אויף דער פראַגע: פון וואַנען האָט זיך עס פלוצלינג גענומען אַזאַ הייליג ווערק און פאַרוואָס האָט מען ביז אַהער גאָרנישט געוואוסט פון איהם? — האָט דער געשיקטער מחבר געענט־פערט מיט דעם קלאַנג, וואָס ער האָט אַרויסגעלאָזען, אַז דער רמב״ן, זייענדיג אין ארץ־ישראל, האָט דאָרטין געפונען דעם הייליגען כתב־יד און איהם איבערגעשיקט קיין שפּאַניען, וואו ער, דע־לעאָן, האָט זוכה געווען איהם צו בעקומען, כדי צו פערשפּרייטען אין דער יודישער וועלט. די דאָזיגע אַלע עפעקטען האָט דע־לעאָן אַזוי קונציג אַרומגעאַרבייט, אַז נאָר ווענינגע האָבען געפועל׳ט ביי זיך צו צווייפלען אין זייער ריכטיגקייט, און כדי זיך איננאַנצען צו פערזיכערן האָט דע־לעאָן נאָך איין קליינינקייט אויפגעטאָן: ער האָט געלאָזען דעם הייליגען תנא אַליין (אין „זהר״ גופא) פאָרזאָגען, אַז זיין געטליכע שאַפונג וועט ענטפלעקט ווערן אין אָנהויב פון זעקסטען טויזענד ד. ה. נאָכ׳ן יאָהר 1240 לויט דער קריסטליכער צייט־רעכנונג.

דער כלומר׳שטער מחבר פון זהר, בן יוחאי, טרעט דאָ אַרויס, ווי אַ מין „הייליגע ליכט״, וואָס בעקומט דירעקטע ענטפלע־קונגען פון די סאַמע העכסטע הימעל־ספערען וועגען מענש, וועלט און לעבען. אין איין אָרט פון זהר שרייט בן יוחאי אויס: „איך נעהם פאַר עדות די הייליגע הימלען און די הייליגע ערד, אַז מיר איז איצט ענטפלעקט געוואָרען דאָס, וואָס איז קיין שטערבליכען נישט ענטפלעקט געוואָרען, זינט משה איז צום צווייטען מאָל אַראָב אויפ׳ן באַרג סיני; מיין ענטפלעקונג איז זאָגאַר נאָך גרעסער, דען משה האָט נישט גע־וואוסט, אַז זיין געזיכט שטראַהלט און איך וויים דאָס יאָ״.

בנוגע צו דער יודישער מסורה איז די שטעלונג פון „זהר״ אַ צווייזייטיגע: ער גיט צו דעם מינדסטען יודישען מנהג אַ מיסטישע, וועלט־ענדערנדע בעדייטונג, און פון דער צווייטער זייט בעציהט ער זיך גרינגשעציג צום תלמוד און צו דער גאַנצער הלכי׳שער לעהרע, — נאַטירליך, אין זעהר פערשטעלטע אַנדייטונגען און רמזים. דער זהר פערגלייכט דעם תלמוד מיט אַ נידריגער שקלאַפין אָדער מיט אַ האַרטען פעלזען, פון וועלכען ס׳לאָזט זיך קיין זאַך נישט אַרויספּרעסען, ווערענד די האַרינטע קבלה איז עהנליך צו אַ רייכפליסענדען קוואַל, פון וועלכען עס גיסט זיך לעבען, טוי און פרישקייט.

די ערשיינונג פון „זהר״ האָט אַרויסגערופען שטוינען און איבער־ראַשונג אין די קבלי׳סטישע קרייזען. פון אַלע זייטען האָט מען זיך

געוועגדעט צו דעם גליקליכען בעזיצער פון דעם הייליגען אוצר און געפאדערט קאפיעס, פאר וועלכע מ'האט איהם גוט בעצאהלט, — וואס ס'איז אפשר געוועזן זיין איינציגע כונה. איינמאל איז אפילו פארגעקומען א אינצידענט, וואס האט ענטדעקט דעם גאנצען שווינדעל: ווען דער מקובל ר' יצחק פון עכו (ארץ ישראל) איז געקומען קיין שפאניען און געזעהען דעם הייליגען ספר פון ר' שמעון בן יוחאי, וועלכען דער רמב"ן זאל כלומר'שט האבען ענטדעקט אין דער זעלביגער שטאדט, — איז ער נבהל ונשתומם געווארען. דען אויסער דעם, וואס ער איז דארטין געבוירען און ערצויגען געווארען, איז ער געוועזן אויך פון רמבן'ס נאהנטסטע תלמידים, און ביי דעם אלעם האט ער פון אזא מין „מציאה" קיינמאל נישט געהערט. אזוי צוגעדריקט צום וואנט, האט דע־לעאן פייערליך געשווארען, אז ער האט ביי זיך אין דערהיים דעם ארגינעלען כתב־יד פון ר' שמעון בן יוחאי אליין, פון וועלכען ער מאכט די קאפיעס. און א קורצער צייט ארום איז ער געשטארבען; דאן האבען זיך געפונען עטליכע בעלנים, וועלכע האבען פארגעלעגט דער ארימער אלמנה גרויסע סומען געלד פאר דעם אמת'ען כתב־יד און זי האט בתמימות ערקלערט, אז איהר מאן האט אזא מין כתב־יד קיינמאל נישט געהאט און דעם „זהר" האט ער אליין אויפגעשריבען „פון קאפ". אט די ענטדעקונג האט ארויסגערופען א שטיקעל גערודער אין א ענגערן קרייז, וואו מ'האט וועגען דעם נישט וועניג גערעדט; בכלל אבער איז די רעפוטאציע פון „זהר" שוין גענוג פעסט געוועזן און ער איז אויך אויף ווייטער פערבליבען הייליג און פערגעטערט, ווי א נביאי'שע ענטפלעקונג פון א געטליכען קדמון. אזוי האט זיך אין דער געדאנקען־וועלט פון יודענטום אריינגעגנב'עט א נייע ווערק, וואס איז געווארען די ביבעל פון דער קבלה און איהר וועג־ווייזער. א שטיקעל מעלה האט דער „זהר" געהאט: ער האט אין א געוויסער מאס אבגעשוואכט די טרוקענקייט פון דעם הלכי'שען שטודיום און איהם צוגעגעבען פאנטאזיע, ליר'ישע ווייכקייט, הארציגקייט; דערפאר האט ער אבער אויך פערפינסטערט דעם יודישען פערשטאנד, איהם ארומגערינגעלט מיט אלערליי שדים און רוחות און אין אלגעמיין פערצויגען די ווירקליכע וועלט מיט א מיסטישען נעבעל.

נאטירליך, האט דער אנדערער צד זיך נישט אזוי שנעל אונטערגעגעבען, און אויף וויפיעל די קבלי'סטען זענען ווייט פערגאנגע

אין זייערע מיסטישע שווערמעריייען, אויף אזוי פיעל און נאך ווייטער זענען די מיימוני'סטישע ראציאנאליסטען אוועק אין זייער פרייהייט בנוגע צו די בעגריפען פון דער מסורה. אנשטאט די סודות, כונות און צרופים פון די מיסטיקער, האבען די פילאזאפען אריינגעלעגט פילאזאפישע חקירות און געדאנקען אין די הייליגע שריפטען און אין תלמוד, און דערמיט לחלוטין אונטערגעגראבען די בעדייטונג פון אלע מצוות און געבאטען; ווארום אויב די דאזיגע געבאטען זענען נישט מעהר ווי פארשטעלונגען פון א געוויסען געדאנק, איז דאך שוין נישט וויכטיג די אויסאיבונג פון דעם געבאט גופא, קוים איז דער געדאנק אליין קלאר און פעסט. אנדערע פון די ראציאנאליסטען האבען אפילו אבגעלייקענט די נבואה פון משה רבינו און איהם אוועקגעשטעלט אויף איין מדרגה מיט די געזעצגעבער פון אלע איבריגע פעלקער.

דער טאן-געבער פון די חוקרים איז געווען א געוויסער ר' לוי בן חיים פון ווילפראנזש (1305 — 1240). ער האט אין יעדען ווארט פון דער יודיש-רעליגיעזער ליטעראטור אריינגעלעגט אן אנדער פילאזאפישען פשט'ל, אויף דעם שטייגער פון די אמאליגע אלעקסאנדרינישע העלעניסטען. זייענדיג אליין זעהר ארים האט ר' לוי זיך געזוכט שוץ אין דעם דערנאייבינגען שטעדטיל פערפיניאן ביים דארטיגען גביר און למדן דון שמואל הסולמי אדער סען עסקאליטא, וועלכער איז זעהר געריהמט געווארען פאר זיין לומדות און פאר זיינע גוטע מדות. אין פערפיניאן האט דאן געלעבט אלס רב פון שטאדט דער גייסטרייכער תלמודישער געלעהרטער דון ווידאל מנחם בן שלמה המאירי, וועלכער איז אויך געווען א שטארקער ליבהאבער פון פילאזאפישע חקירות, חאטש פון די אלעגאריעס אליין האט ער נישט קיין סך געהאלטען.

נישט אומעטום אבער האט מען זיך אזוי רוהיג בעצויגען צו די פרייזיניגע חקירות. אין מאנפעליער, די פראנצויזישע היימאט פון פשוט'ען ארטאדאקסישען יודענטום, האט זיך ווידער אנגעהויבען רודערן געגען די פילאזאפען מיט זייערע חקירות, און ס'איז באלד געקומען דערצו, עס זאל זיך ווידער פונאנדערקאכען א פייערדיגע מחלוקת. דער פארשטעהער פון די איצטיגע קנאים איז געווען ר' אבא מרי בן משה, מיט זיין אלגעמיינעם נאמען: דאן אסטרוק דע ליונעל, א מענש פון אנגעזעהענעם יחוס, וועלכער האט געשפיעט א גרויסע ראליע אין זיין שטאדט (מאנפעליער). ער האט

זיך געווענדעט מיט אַ בריעף צום אויטאָריטעטען רשב״א פון באַרצעלאָנא, אין וועלכען ער האָט איהם געשילדערט די גאַנצע שעדליכקייט פון די חקרני'שע און אַלעגאָרישע ביבעל-אויסטייטשונגען און איהם אויפגעפאָדערט, שאַרף אַרויסצוטרעטען געגען דער ערשיינונג. בן אדרת האָט זיך אַפילו אין אָנהויב אָבגעזאָגט אַריינצומישען אין ענינים פון פרעמדע קהלות; ביסליכווייז איז ער אָבער דאָך אַריינגעצויגען געוואָרען אין דעם אַלגעמיינעם טומעל און אויף זיין פערלאַנג האָט דון שמואל הסולמי אויפגעהערט צו שטיצען דעם „אַפיקורס" לוי בן חיים. דאָס איז אָבער די קנאים ווייניג געווען: זיי האָבען געוואָלט מיט אַ חרם פערבאָטען בכלל צו לערנען וויסענשאַפטליכע ספרים (אויסער מעדיצינישע) אַלע יונגע לייט, יונגער פון דרייסיג יאָהר. צו דעם צוועק האָט ר' אַבא מרי געוואָלט געווינען פאַר זיך אויך דעם אָנגעזעהענעם ר' יעקב בן מכיר אבן-תבון פון מאָנפעליעה, וועלכער איז שטאַרק געשעצט געווען אין די יודישע, ווי אין די קריסטליכע קרייזען (זיין פאַך-וויסענשאַפט איז געווען מעדיצין; דערצו איז ער געווען טיעף געלערנט אויך אין מאַטעמאַטיק און אַסטראָנאָמיע, און גוט געוואוסט די יודישע ליטעראַטור).

דער לעצטער איז, האָטש אַ דעקאַן אין אוניווערזיטעט, דאָך געשטאַנען אינגאַנצען אויף דעם באָדען פון דער יודישער מסורה, און ר' אַבא מרי האָט איהם געפרובט פאָרלעגען, ער זאָל זיך אויך אונטערשרייבען אויף דעם דערמאָנטען חרם, אויף וועלכען עס זענען שוין געווען די חתימות כמעט פון אַלע דרום-פראַנצויזישע גדולים. דער אַלטער בן מכיר (מיט'ן אַלגעמיינעם נאָמען דאָן פראָפיאַט) האָט אָבער שאַרף פראָטעסטירט געגען אַזאַ ווילדער בעגרענעצונג פאַר דער וויסענשאַפט, און באַלד האָבען זיך אַרום איהם גרופירט אַלע פרייערע עלעמענטען, וואָס האָבען דעריבער בעקומען דעם נאָמען תבוני'דען. אָט די פאַרטיי האָט געפאָדערט פרייהייט פאַר דעם מענשליכען פאָרשונגס-גייסט און דערביי האָט זי בעטאָנט, אַז זי האָט נישט קיינע שלעכטע כוונות געגען דער תורה. „אויב מ'האָט אייך געזאָגט, — שרייבט ר' יעקב בן מכיר אין זיין פראָטעסט-בריעף צום רשב״א — אַז ס'זענען פערהאַן צווישען אונז אַזוינע, וואָס לייקענען אין די עקרים, האָט איהר געדאַרפט די זאַך גוט נאָכפאָרשען און נישט זיך פערלאָזען אויף איין עדות".

דער באַרצעלאָנא'ער גאון איז אָבער געווען מעהר גענויטיגט צום

צווייטען צד, צום צד פון די קנאים, צו וועלכען עס זענען פאר דער צייט שוין געהאַט צוגעשטאַנען די קהלות ארגענטיער, עה, אוויניאָן און ליונעל. אין פערפּיניאַן האָבען ביידע צדדים געוואָלט בעקומען פאַר זיך די חתימה פון דעם זעהר אָנגעזעהענעם ר׳ קלונימוס בן טודרוס, און ענדליך איז ער אַריבער אויף דער זייט פון די קנאים. דערווייל איז ווידער די צאָהל פון די תּבוני׳דען אויך געוואַקסען און דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז דער רשב״א האָט זיך נישט געאיילט מיט׳ן חרם: ער האָט געפאָדערט פריהער נישט ווייניגער, ווי צוואַנציג חתימות פון גרויסע קהלות. און עס וואָלטען זיך אפשר אזוי פיעל קנאי׳שע קהלות נישט געפונען, ווען נישט די נייע פּערזענליכקייט, וואָס האָט זיך אין דער צייט בעוויזען אויף דעם האָריזאָנט פון מערב-אייראָפּעאישען יודענטום.

דאָס איז געווען ר׳ אשר בן יחיאל פון דייטשלאַנד (געב. 1250, געשט. 1327). א תלמיד פון דעם בעריהמטען מהר״ם מרוטנבורג (ר׳ מאיר פון ראָטענבורג), האָט ר׳ אשר (דער רא״ש) זיך איינגעאיבט אין דעם שאַרפזיניגען לעהר-סיסטעם פון די תוספות׳טען; דערביי האָט ער געהאַט מעהר זין פאַר אָרדנונג און קלאָרקייט. נאָך ר׳ מאיר׳ס טראַגישען טויט (אין געפענגעניש) איז ר׳ אשר אַוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דייטשען יודענטום; די שרעקליכע רציחות און רדיפות האָבען איהם אָבער נישט געלאָזען ענטוויקלען קיין טעטיגקייט. נאָך די איבערגעלעבטע רציחות פון די קרייץ-צוגען האָט זיך אין לאַנד פונאנדערגעקאָכט א בלוטיגער בירגער-קריעג, וואָס האָט ווידער איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות. אין׳ם שטעדטיל רעטינגען האָט מען יודען בעשולדיגט אין שענדען די האָסטיע און דאָס האָט געבראַכט צו א נייעם קרייץ-צוג געגען די יודען פון אלע ארומיגע שטעדט, שוין נישט רעדענדיג וועגען רעטינגען גופא. דאָ זענען אלע מיטגליעדער פון דער קהלה פערברענט געוואָרען (אפּריל 1298); דעם זעלביגען גורל האָט געהאַט ווירצבורג (יולי). אין נירנבערג האָבען די יודען זיך געפּרובט ראַטעווען אין א פעסטונגס-שלאָס און אפילו זיך שלאָגען מיט געוועהר; זיי זענען אָבער דאָך בעזיעגט און ביז איינעם אויסגעטויט געוואָרען (אויגוסט). בעת דער שחיטה איז אומגעקומען דער גאון ר׳ מרדכי בן הלל מיט זיין פרוי און פינף קינדער, און א סך פון די, וועלכע האָבען געהאַט פאַר זייערע קינדער, טאָמער

וועלן זיי דערמאנען ניט באשטעהן,—האבען פריהער זיי אין די פלאמען אריינגעווארפען און דערנאך זיך.

פון פראנקען און בייערן האבען זיך די צעווילדערטע בלוט-מחנות אריבערגעטראגען קיין עסטרייך, וואו זיי האבען פערניכטעט איבער הונדערט און פיערציג יודישע קהלות מיט א בעפעלקערונג פון מעהר ווי הונדערט טויזענד נפשות. די בלוטיגע באנדע וואלט זיכער פערטיליגט דאס גאנצע דייטשע און עסטרייכישע יודענטום, ווען דער בירגער-קריעג וואלט זיך דערווייל נישט ענדיגען. דער אויסגעוועהלטער קייזער האט זיך גענומען צוריק אויפשטעלן די ארדנונג אין לאנד און די אלע, וואס האבען זיך בעטייליגט אין די שחיטות פון זיינע „קאמער-קנעכט", זענען הארט בעשטראפט געווארען. דער קייזער האט אפילו ערלויבט די געצעהלטע יודען, וואס האבען זיך געשמד'ט אונטער דער שרעק פון טויט, איבערצוגעהן עפענטליך צום יודענטום.

נאך די דאזיגע שחיטות און הריגות האט זיך דער רא"ש געפיהלט נישט גוט אין דייטשלאנד, און ווי ס'ווערט דערצעהלט האט דער קייזער גאר געפאדערט פון איהם די סומע אויסלייז-געלד פאר'ן טויטען קערפער פון מהר"ם מרוטנבורג, פאר וועלכער ער האט ערב געווען. דאס האט געבראכט דעם רא"ש צו פערלאזען דייטשלאנד (1303) און ער האט א לאנגע צייט געוואנדערט מיט זיין ווייב און קינדער פון לאנד צו לאנד. ביז ער האט זיך ענדליך דערשלאגען קיין טאלעדא (1305), וואו ער איז מיט פרייד און כבוד אויפגענומען געווארען פאר א רב.

דאס איז געווען נאך פאר דעם קולטור-קאמפף, וואס האט דערנאך אויסגעבראכען אין שפאניען און דרום-פראנקרייך. שוין דעמאלט אבער האט ער ארויסגעוויזען זיין שארפע התנגדות צו אלע מיני וועלטליכע למודים. דער פשוט גלויבענדער צדיק און תלמודישער גאון האט לחלוטין נישט פערשטאנען, ווי אזוי א פרומער יוד קען אבגעבען צייט און מוח אויף צו ערלערנען „חכמות חצוניות" אין דער צייט, ווען עס איז פערהאן אזא גרויסער תלמוד מיט אזוי פיעל נאך אנדערע הלכי'שע קוועלן. שפעטער, ווען דער קאמפף האט אויסגעבראכען, איז דער רא"ש נאטירליך צוגעשטאנען צו די קנאים; ער איז אבער אוועק נאך ווייטער פון זיי: פאר איהם איז וועניג געווען דער פערבאט זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאפט ביז

דרײַסיג יאָהר, און שפּעטער, און נאָך דרײַסיג יאָהר. מעג דען אַ יוד זיך אָפּגעבען און עוסק זײַן אין דברים בטלים? זײַן פּלאַן איז דעריבער געװען, צונױפצורופען אַ גרױסע אספה פון רבנים, װאָס זאָל בעפעלען אַלע יודען צו לערנען אױסשליסליך נאָר תורה און תלמוד, װי דער פּסוק זאָגט אָן: והגית בו יומם ולילה (דו זאָלסט דיך פערטיפען אין איהר (אין דער תורה) בײַטאָג און בײַנאַכט); װיל־זשע אײנער דורכאױס זיך פערנעהמען מיט חכמות חצוניות אױך, זאָל ער עס טאָן, „װען ס'איז נישט טאָג און נישט נאַכט".

אַט די פעסטע אמונה פון דעם דײַטשען גאון האָט געמאַכט אַ שטאַרקען אײַנדרוק אױף די געמיטער פון די שפּאַנישע יודען. דער רשב"א אַלײן אפילו, װעלכער האָט זיך ביז אַהער אַבּיסעל געװאַקעלט אין דער דעה, האָט מיט אַמאָל ערקלערט, אַז ער איז גרײט אױסצורופען דעם פּראָיעקטירטען חרם, און אין'ם „שבת חזון" (23 יולי 1305) איז אונטער פײַערליכע צערעמאָניעס געלײענט געװאָרען די שרעקליכע תוכחה געגען אַלע יונגערע פון פינף און צװאַנציג יאָהר, װאָס לײענען װיסענשאַפטליכע ספרים, אין אָריגינאַל אָדער אין אַ העבּרעאישער איבערזעצונג. אין דעם חרם זענען אַרײַנגענומען געװאָרען אױך אַלע יענע, װאָס טײַטשען אױס די תורה על פי שכל אָדער לײגען אַרײַן אין איהר װעלכע ס'איז פילאָזאָפישע חקירות און כונות. אַ אױסנאַהם איז געמאַכט געװאָרען נאָר פאַר דער מעדיצין, װײַל דער תלמוד אַלײן האָט גאָרנישט געגען דעם. דער טעקסט פון חרם, װאָס איז אױסגערופען געװאָרען אױף פופציג יאָהר, איז פונאַנדערגעשיקט געװאָרען (מיט דער חתימה פון רשב"א און נאָך זעקס און דרײַסיג פאָרשטעהער פון דער באַרצעלאָנא'ער געמײַנדע) אין אַלע יודישע קהלות פון שפּאַניען, דרום־פראַנקרײַך, צפון פראַנקרײַך און דײַטשלאַנד.

דערמיט האָט זיך אָבער דער שטרײַט נאָך נישט געענדיגט. די תבוני'דען האָבען זיך פריהער דערװאוסט פון דעם שריט, װאָס דער רשב"א קלױבט זיך צו מאַכען, און זײ האָבען זיך מקדים געװען. דער אַלטער ר' יעקב בן מכיר מיט נאָך פיעל אָנגעזעהענע פערזענליכקײטען פון מאָנפּעליעה האָבען אױסגערופען אַ געגען־חרם געגען יענע, װעלכע שטערן זײערע קינדער, זיך צו בעשעפטיגען מיט װיסענשאַפט; בעלײדיגען דעם אָנדענקען פון גרױסען רמב"ם און לעסטערן בכלל אַ

פרידריך II ‏(1230—1246) און רודאָלף III ‏(1298—1307)
וויטראַזשען, וועלכע געפינען זיך אין וויען

גליוביגען מחבר פאַר זײַנע פילאָזאָפישע איבערצײַגונגען. דער חרם איז אויך אויסגערופן געוואָרן זעהר פײַערליך אין דער שטאָדטישער שוהל, אין דער אַנוועזענהײַט פון דער גאַנצער קהלה.

די אָנהענגער פון קולטור און וויסענשאַפט האָבן בעקומען פאַר זיך נאָך אַ שטאַרקע קראַפט אין דער פערזאָן פון ר׳ ידעיה הבדרשי (פון בעזיער, 1340—1280). ער האָט פערעפענטליכט אַ שענע זאַמלונג פון עטיש-פילאָזאָפישע בעטראַכטונגען אין דער געשטאַלט פון ספר קהלת, אונטערן נאָמען „בחינת עולם“, וואָס איז זעהר באַליבט געוואָרן, און אַלס הײַסער פערעהרער פון רמב״ם און אבן-עזרא האָט איהם דעם רשב״א׳ס חרם שטאַרק אויפגעקאָכט. ער האָט זיך דעריבער געווענדעט מיט אַ שאַרפען בריעף צו דעם באַרצעלאָנאַ׳ער גאון, וואָס לײַענט זיך, ווי אַ שווערער בעשולדיגונגס-אַקט. ר׳ ידעיה ערקלערט דרײַסט, אַז ער נעהמט זיך אָן נישט פאַר׳ן כבוד פון דער בעלײַדיגטער וויסענשאַפט — זי איז געטליך און שרעקט זיך פאַר קײַן חרם נישט אָב; איהם אַרט נאָר דער כבוד פון די דרום-פראַנצויזישע קהלות, אויף וועלכע מ׳האָט אַרויפגעוואָרפען פאַלשע בעשולדיגונגען. זײַער אײַנציגע זינד איז די וויסענשאַפט, מיט וועלכער זיי גיבען זיך אָב, און זי איז נישט קײַן פרעמדע אין יודענטום, מיט איהר האָבען זיך בעשעפטיגט אַלע יודישע גדולים פון שפּאַניען און פּראָוואַנס אין׳ם משך פון פינף הונדערט יאָהר, ווײַל זי איז בעצם אַ נויטיגער טײַל פון יודענטום גופא. און ווי קורצזיכטיג איז דער אויסנאַהם פאַר מעדיצין! ערשטענס, קען מען מעדיצין נישט גרינדליך ערלערנען אָהן די איבריגע חכמות, און צווײַטענס, קען די מעדיצין אַלײַן אויך ברענגען צו כפירה און אפּיקורסות. און ר׳ ידעיה ענדיגט זײַן בריעף מיט דער פאָדערונג, אָבצורופען צוריק דעם חרם אויף דער וויסענשאַפט און איהרע ווערק, דען עס וועט נישט העלפען; יודען וועלן זיך פון דער וויסענשאַפט נישט שײַדען „אַזוי לאַנג, ווי עס וועלן נאָר זײַן נשמות אין זײַערע קערפּער׳ס; און ווען אפילו עס וואָלט קומען יהושע בן נון און דאָס זאָגען מיט זײַן אײגענעם מויל וואָלטען זיי איהם אויך נישט געפאָלגט, ווײַל זיי האָבען פאַר זיך דעם גרויסען לעהרער (רמב״ם) מיט זײַנע ספרים; פאַר זײַן כבוד זענען זיי גרייט צו קעמפפען און פאַר זײַן לעהרע וועלן זיי זײַער געלד און זײַער לעבען מקריב זײַן“.

דער פײַערדיגער בריעף האָט געמאַכט אַ געוואַלדיגען אײַנדריק אויפ׳ן רשב״א מיט זײַנע יועצים, און זיי האָבען אָנגעהויבען רופען צו

שלום און צו אחדות. „הערט אויף, רבותי, זיך ארומצוקריגען, — בעט זיך דער רשב״א אין זיינע בריעף פון דער צייט — הערט אויף צו זידלען, צו דערוויטערן און צו אסר׳ן — אונז (בארצעלאנא׳ער) וועט גארנישט ארען, ווען מ׳וועט זיך מיט אונזער בעשטימונג (חרם) נישט שטארק רעכנען״. עס איז שוין אבער צו שפעט געוועזן; די ליידענשאפטען האבען זיך פונאנדערגעקאכט, פון ביידע זייטען זענען געווען בעליידיגטע, וואס האבען אויף זייער כבוד נישט געוואלט מוחל זיין און אין דער לופטען האט זיך געטראגען די געפאהר פון א שרעקליכער מחלוקה, וואס וואלט זיך געוויס געענדיגט מיט א שארפער שפאלטונג אין יודענטום, — ווען עס וואלט נישט אנקומען פלוצלינג א גרויס אונגליק אויף די פראנצויזישע יודען.

יודישע פאמיליע פון פראג, מיט שאנד-צייכענס

דרייצעהנטעס קאפיטעל

דער גירוש פון פראנקרייך

גלייכצייטיג מיט דעם קולטור־קאמפף אין יודענטום האבען אויסגעבראכען שארפע סכסוכים צווישען דעם קעניג פיליפ (דער שענער) IV פון פראנקרייך און דעם פויפסט באניפאציוס VIII; עס האט זיך געהאנדעלט וועגען מאכט און געלד, מיט וועלכע די ביידע הערשער האבען זיך נישט געקענט איינטיילען. דאס האט נאך יודען נישט שטארק נוגע געוועזען און זיי האבען דערפון נישט געליטען; דאן האט אבער אויסגעבראכען א צווייטער סכסוך צווישען פיליפ׳ן מיט׳ן דייטשען קייזער אלברעכט, און דאס מאל האט עס געבראכט צו א שרעקליכען קלאפ פאר׳ם גאנצע פראנצויזישע יודענטום; פיליפ האט אין שטרענגסטען סעקרעט בעפוילען זיינע בעאמטע, צו בעפאלען פלוצלינג אלע יודען פון דער פראנצויזישער מלוכה און זיי מיט די ווייבער און קינדער איינצוזעצען אין געפענגעניש (תשעה באב 1306). דארט האט מען די אונגליקליכע מודיע געוועזען, אז אין א חודש ארום טאר קיין איינציגער פון זיי נישט איבערבלייבען אויף דער פראנצויזישער ערד און אלץ, וואס זיי בעזיצען און פערמאגען (אויך די חובות פון קריסטען), געהט איבער צום קעניג.

די סיבה פון דער אונגעוועהנליכער אכזריות איז געוועזען נישט די שנאה צו יודען, נאר די שטארקע ליעבע צו זייער פערמעגען, וואס איז דעם קעניג גראד זעהר נויטיג געוועזען. פיליפ׳ס ארימקייט איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז „קיין הון אין טאפ, ווי ס׳האט זיך געזונגען

אין אַ פֿאָלקסלידעל, איז נישט זיכער געווען פון קעניג׳ס גאָפּעל״.
דערצו איז אָבער צוגעקומען נאָך אַ אומשטאַנד, וואָס האָט איהם געבראַכט צו דעם בעשלוס; דער דײַטשער קייזער אַלבּרעכט, וועלכער האָט מיט פיליפּ׳ן געהאַט פערשידענע חשבונות, האָט איהם פּלוצלינג אַרויסגעשטעלט דרײַ שאַרפע פאָדערונגען: ער זאָל אָוועקגעבען דער דײַטשער קרוין די פּראָווינץ אַרל, ער זאָל איבערגעבען דײַטשלאַנד דעם דערנער-קראַנץ פון ישו הנוצרי, וואָס געפינט זיך אין אַ פראַנצויזישער קירך און... די פראַנצויזישע יודען זאָל ער איהם, אַלבּרעכטען, אָבגעבען, ווײַל זיי זענען זײַנע, זיי געהערן נאָר איהם אַליין, אַלס נאָכפאָלגער פון די רוימישע מלכים. נאַטירליך, האָט אַלבּרעכט נישט פערלאַנגט די יודען אַליין, נאָר זײַן טייל פון זייערע הכנסות, און דאָס האָט פיליפּ׳ן שטאַרק געקרענקט. ער האָט געפּרובט נאָכפאָרשען פריהער, צי די טענה פון דעם דײַטשען קייזער איז יורידיש אויסגעהאַלטען, און ווען זײַנע יוריסטען האָבען אָנערקענט, אַז די יודישע „קאַמער-קנעכט״ געהערן ווירקליך צו דעם יורש פון די רוימישע מלכים, איז פיליפּ געפאַלען אויף דעם שכל, אַוועקצונעהמען בײַ זײַנע יודען אַלץ, וואָס זיי פערמאָגען, און דאַן זיי, נאַקעט און בלויז, אָבגעבען אַלבּרעכטען. און דער אויפּטו האָט זיך פאָלשטענדיג אײַנגעגעבען: פיליפּ׳ס משרתים האָבען אָהן רחמנות אַוועקגענומען בײַ די אונגליקליכע נישט בלויז זייער געלד און זייערע נחלאות, נאָר אפילו — די קליידער פון לײַב. גאַנצע וועגענער מיט יודיש גאָלד, זילבער, עדעלשטיינער און אַנדערע קאָסטבאַרקײַטען האָבען זיך פון אַלע עקען לאַנד געצויגען אין פיליפּ׳ס פּאַלאַץ, און די קליידער און איבריגע קלייניגקײַטען זענען פערקויפט געוואָרען פאַר גראָשענס. פון דעם גאָלד האָבען די אונגליקליכע געפאַנגענע בעקומען אַלע גלײַך צו אַ בעשטימטער צאָהל מטבעות — אויף איין טאָג צום לעבען.

צום בעשטימטען טערמין (סעפּטעמבער 1306) האָבען איבער הונדערט טויזענד יודישע נפשות פערלאָזען דאָס לאַנד, וואו זייערע אור-אור-עלטערן האָבען זיך בעזעצט נאָך אַ צײַט לאַנג פאַר דער רוימישער רעפּובליק, ד. ה. איידער די פראַנקען מיט׳ן קריסטענטום צוזאַמען זענען אַרײַנגעדרונגען אין פראַנקרײַך. די בעריהמטע פּלעצער, וואו ס׳איז אַמאָל אַזוי פיעל גײַסט ענטוויקעלט געוואָרען, די ישיבות פון רש״י און די בעלי התוספות, די היסטאָרישע שוהלען

און בתי מדרשים, — אליץ איז פערקויפט אדער אוועקגעשענקט גע-
ווארען דעם ערשטען און בעסטען, און קיינעם איז גארנישט איינגעפא-
לען זיך צו רעכנען מיט דער הייליגקייט פון די בנינים. איין פאריזער
שוהל האט פיליפ אוועקגעשענקט — זיין קוטשער, און וויפיעל ס'האבען
איינגעבראכט די פערקויפטע יודישע נחלאות איז צו זעהן דערפון,
וואס אין דער פראווינץ ארלעאן אליין האט דער קעניג פאר זיי בע-
קומען 337,000 פראנק.

דער שרעקליכער גירוש איז נישט אריבער אויך אהן נאכוועהע-
נישען: פיעל האבען זיך געשמד'ט, פיעל האבען בלויז צוגעזאגט
זיך צו שמד'ען און האבען דערנאך דערפאר אויפן שייטערהויפען מיט זייער
לעבען בעצאהלט. די פערטריבענע ווידער האבען זיך צושטרייט
איבער דער גאנצער וועלט; אנדערע האבען זיך אוועקגעלאזען קיין
ארץ ישראל, די מעהרסטע אבער זענען פערבליבען נעהנטער צו
די גרענעצען פון זייער ליבער פראנקרייך: אין די פראווינץ-שטעדט,
וואס האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערהערשאפט פון דייטשלאנד
און אין דער פראווינץ רוסיליאן, וואס האט אנגעהערט צום אראגא-
נישען קעניג. די אונגליקליכע האבען געוואלט אבווארטען אויף בעסערע
צייטען, און זיי האבען זיך ווירקליך נישט גענארט; דער זעלביגער
פיליפ איז באלד ווייכער געווארען און האט ערלויבט געוויסע קאטע-
גאריעס יודען זיך אומצוקעהרען אין לאנד.

חאראקטעריסטיש איז דער פאקט, וואס דער שטרייט צווישען
די אויפגעקלעהרטע און די ארטאדאקסען האט זיך איבערגעטראגען
צוזאמען מיט די פערטריבענע אין יענע ערטער, וואו דער טרויערי-
גער גורל האט זיי פערווארפען. א טייל פון די תבוני'דען האט זיך
בעזעצט אין פערפיניאן, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הער-
שאפט פון דעם נישט זעהר יודענפריינדליכען מאלארקי'שען קעניג,
און ווען אהין איז אנגעקומען אויך דער בעריהמטער ר' אבא מרי,
כדי זיך דארט צו בעזעצען, האבען די משכילים אנגעווענדעט זייער
גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען, אום דאס צו שטערן. דער-
פון האט זיך דאס פייער פונ'ם נייע פונאנדערגעקאכט און ווידער
האבען די שפאנישע גדולים, דער רשב"א מיט'ן רא"ש, זיך געמוזט
אריינמישען אין דעם ענין. פון זיי האט דער לעצטער, ר' אשר,
איצט נאכמעהר צארן ארויסגעוויזען געגען די משכילים, וועלכ[e]
זענען נישט בעסער געווארען אפילו נאך די שרעקליכע צרות, און

אזוי ווי דער רשב"א איז אין גיכען געשטארבען (1310) איז ער נעבליבען דער איינציגער אויטאריטעט אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען פאר גאנץ מערב אייראפא. צום ראש זענען צוגעקומען זיינע זיהן און תלמידים, וועלכע זענען מיט איהם צוזאמען געקומען פונ'ם פינסטערן דייטשלאנד, און זיי האבען ביסליכווייז ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל — דעם שטעמפעל פון פיינליך-פרומער, איינזייטיג-עהרליכער יודישקייט — אויף אלע יודען פון דער לעבענס-לוסטיגער, ליכטיגער פירענעאישער האלב-אינזעל. דער תלמוד האט אלעמען בעהערשט און אלע אנדערע חכמות פערדונקעלט; אלט און יונג האט זיך פערזונקען אין דעם פערוויקעלטען לאבירינט פון דער תלמודישער הלכה, און דער גרויסער רא"ש האט געלערנט, געפיהרט און דעם וועג געוויזען.

אין דער צייט איז די מאטעריעלע לאגע פון שפאנישען יודענטום געווען נישט קיין שלעכטע. דער קעניג פערדינאנד IV (1295—1312) האט געהאט א יודישען שאצמייסטער מיט'ן נאמען שמואל, וועלכער האט איהם געדינט אויך פאר א דיפלאמאטישען יועץ; צוליעב די סכסוכים צווישען קעניג און זיין מוטער איז אבער שמואל שטארק פערהאסט געווען פון דער לעצטער און זי האט זאגאר אונטערגעשיקט איינעם, וואס האט דעם שאצמייסטער געוואלט טויטען. שפעטער, ווען די זעלביגע קעניגין האט איבערגענומען די הנהגה פון דער מלוכה, האט זי אויך געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער (דון משה 1329 —1312). די לאגע האט זיך נישט געענדערט אויך פאר דער צייט פון רעגענט דאן יואן עמנואל (1319—1325), וועלכער איז אליין געווען א בערייטעדער שריפטשטעלער און דיכטער, זיין יודישער ליעבלינג און יועץ איז געווען ר' יהודה בן יצחק אבן-וואקאר, וועלכער איז גאנץ וועניג אבגעשטאנען פון רא"ש אליין בנוגע צו פאנאטישער פרומקייט. די וועלטליכע מיט דער גייסטליכער מאכט האבען דא אויף אזא אופן געבילדעט איין הארמאנישע שטימונג און דאס האט די אטמאספערע פון שפאנישען יודענטום נאכמעהר פערפינסטערט און פערווילדעט. אבן-וואקאר האט, למשל, פערמשפט א יודישען גאט-לעסטערער, איהם אויסצושניידען די צונג און א יודיש מעדעל, וואס האט געהאט קערפערליכע בעציהונגען מיט א קריסט, איהר אבצושניידען די נאז, — שטראפען, וואס האבען זיך גאנץ זעלטען פראקטיצירט אין דער ביז-דעמאלטיגער יודישער געזעצ-

געבונג. און דער ראָ"ש האָט די משפטים נישט נאָר בעשטעטיגט — ער האָט ר' יהודה'ן פאר זיי קאָמפּלימענטען געמאכט און געדאַנקט. —

ערגער האָט זיך יודען געלעבט אין צפון-שפּאַניען און אין דרום-פראַנקרייך. די יודען האָבען אָנהויב אַ געוויסע טרייסט געפילט, ווען לודוויג X האָט מבטל געוועזען זיין פאָטער'ס גזירה און זיי געבעטען, זיי זאָלען זיך צוריק בעזעצען אין פראַנקרייך. די פריהערדיגע (מיט נייען יאָהר צוריק) אַרויסגעטריבענע האָבען זיך ערלויבט אפילו בעדינגונגען צו שטעלען: לודוויג האָט זיי געמוזט פערזיכערן, אַז קיינער וועט זיי נישט שטערן זיך צו בעזעצען, וואו זיי האָבען געוואוינט פאַר'ן גירוש; אַז מ'וועט זיי אומקעהרען זייערע שוהלען, בית-עולם'ס און ספרים אָדער שענקען פלעצער אויף דעם, און ענדליך, אַז זיי וועלען קענען אויפמאָהנען זייערע אַלטע חובות פון די קריסטען. פון זייער זייט ווידער האָבען די יודען מסכים געווען צו טראָגען דעם „צייכען" פון אַ בעשטימטער פאַרב, און אַזוי איז געשלאָסען געוואָרען אַ פּאָרמעלער אָבמאַך צווישען די יודען און דעם קעניג אויף צוועלף יאָהר, ד. ה. אַז אויב ער וועט נאָך דעם טערמין זיי ווידער וועלען אַרויסטרייבען פון לאַנד מעג ער עס טאָן, נאָר ער פערפּליכטעט זיך, זיי וועגען דעם מודיע צו זיין מיט אַ יאָהר פריהער. דאַן האָט לודוויג אַרויסגעלאָזען אַ דעקרעט, אין וועלכען ער האָט ערקלערט, אַז זיין פאָטער האָט אַרויסגעטריבען די יודען פון לאַנד, ווייל ער איז פערפיהרט געוואָרען פון שלעכטע יועצים; און אַזוי ווי די אַלגעמיינע שטים פון פאָלק פערלאַנגט, אַז די יודען זאָלען זיך צוריק אומקעהרען אין לאַנד, טוט ער נאָך זיין גרויסען ווילען, וועלכער האָט אויך פריהער פערטריבען די יודען און דערנאָך זיי צוריק אויפגענומען. דער הערשער נאָך איהם, פיליפּ V, האָט די יודישע פּריווילעגיעס נאָך פערמעהרט און בעפעסטיגט; אינדירעקט האָט ער אָבער אַרויסגערופען נייע אכזריות'ען און שרעקליכע יודען-שחיטות.

פיליפּ'ן איז איינגעפאַלען צו אָרגאַניזירען אַ נייעם קרייץ-צוג, כדי ענדליך פאָרט אַרויסצורייסען דאָס הייליגע לאַנד פון די הענד פון די אונגלויביגע. די העכערע קרייזען האָבען זיך פון דעם פּלאַן אויסגעלאַכט און אפילו דער פּויפּסט אַליין, יאָהאַן XXII, האָט זיך אַרויסגעזאָגט געגען איהם. דערפאַר האָט אָבער דער המון זיך אויפגעקאָכט בייַ דעם געדאַנק פון גיין קעמפען געגען די אונגלויביגע. עס האָט זיך געפונען אַ יונגער פּאַסטוך מיט אַ צוהיצטער פאַנטאַזיע, וואָס האָט ערקלערט

אַז די הייליגע יונגפרוי האָט זיך צו איהם באַוויזען און געהייסען זאַמלען קרייץ־טרעגער. אַט די „ענטפּלעקונג" איז פון געוויסע גייסטליכע שטאַרק פונאַנדערגעבלאָזען געוואָרען און אין גיכען האָט זיך אַ מחנה פון איבער פיערציג טויזענד פּאַסטוכער געלאָזען מיט געזאַנג און הייליגע פאָהנען — אויסלייזען דעם הייליגען קבר (1320). דאָס פאָלק האָט אין אָנהויב מיט באַגייסטערונג געקוקט אויף דער אונגעוועהנליכער פּראָצעסיע, וואָס האָט זיך געצויגען פון שטאָדט צו שטאָדט, און אַרויסגעוויזען די העלדען אַ שטאַרקע ליבע; דאַן האָבען זיך אָבער צוגעשלאָסען צו זיי אויך אַלערליי גנבים און רוצחים און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ סדרה פון יודישע שחיטות. אויפן גאַנצען וועג פון אַגען ביז טולוז האָבען די פּאַסטוכער קיין איינציגען יודען נישט לעבען געלאָזען; פינף הונדערט יודען האָבען זיך פערבאַריקאַדירט אין דער פעסטונג ווערדון, און ווען זיי האָבען געזעהן, אַז זיי וועלן נישט אויסהאַלטען דעם שטורם פון דער שטאַרקער מחנה, האָבען זיי זיך איינע די אַנדערע אויסגע'שחט'ען, כדי נישט אַריינצופאַלען אין די הענד פון דער צעווילדעטער באַנדע. דערביי איז פאָרגעקומען אַ אינטערעסאַנטער אינצידענט: די אונגליקליכע האָבען אויסגעוועהלט דעם עלטסטען און אָנגעזעהענסטען פון זיך פאַר'ן „שוחט"; ער איז אָבער צו שוואַך געווען דערצו, און האָט גענומען אַ יונגען מיטהעלפער, וועלכער האָט ווירקליך אַלע אויסגעשחט'ען, אויך דעם אַלטען אַליין; נאָר אויף זיך אַליין האָט ער זיין האַנד נישט געוואָלט אויפהויבען — ער איז אַרויס צו די זיעגער און זיי פאָרגעלעגט, זיך צו לאָזען אָבשמד'ען. יענע זענען אָבער געריצטער געווען און זיי האָבען דעם פעררעטער אויף שטיקער צוריסען.

אין טולוז האָט זיך די אַדמיניסטראַציע אָנגענומען פאַר יודען און אַפילו אַרעסטירט אַ סך פון דער מחנה פאַר זייערע פריהערדיגע רציחות; דאָס האָט אָבער נאָר אויפגערייצט דעם קריסטליכען המון, וועלכער האָט זיך אָנגענומען פאַר די „קדושים", און דערביי איז די גאַנצע יודישע קהלה אומגעקומען. סך הכל זענען פון דעם פּאַסטוכער־צוג חרוב געוואָרן איבער הונדערט און צוואַנציג יודישע קהלות אין פראַנקרייך און צפון־שפּאַניען, און די איבערגעבליבענע זענען אויך צורויבט און שטאַרק פעראָרימט געוואָרען.

מיט איין יאָהר שפּעטער האָט אַנ'אַנדער אונגליק איינגעשלונגען ציינע טויזענדער יודישע לעבענס. דאָס מאָל האָט זיך עס אָנגע־

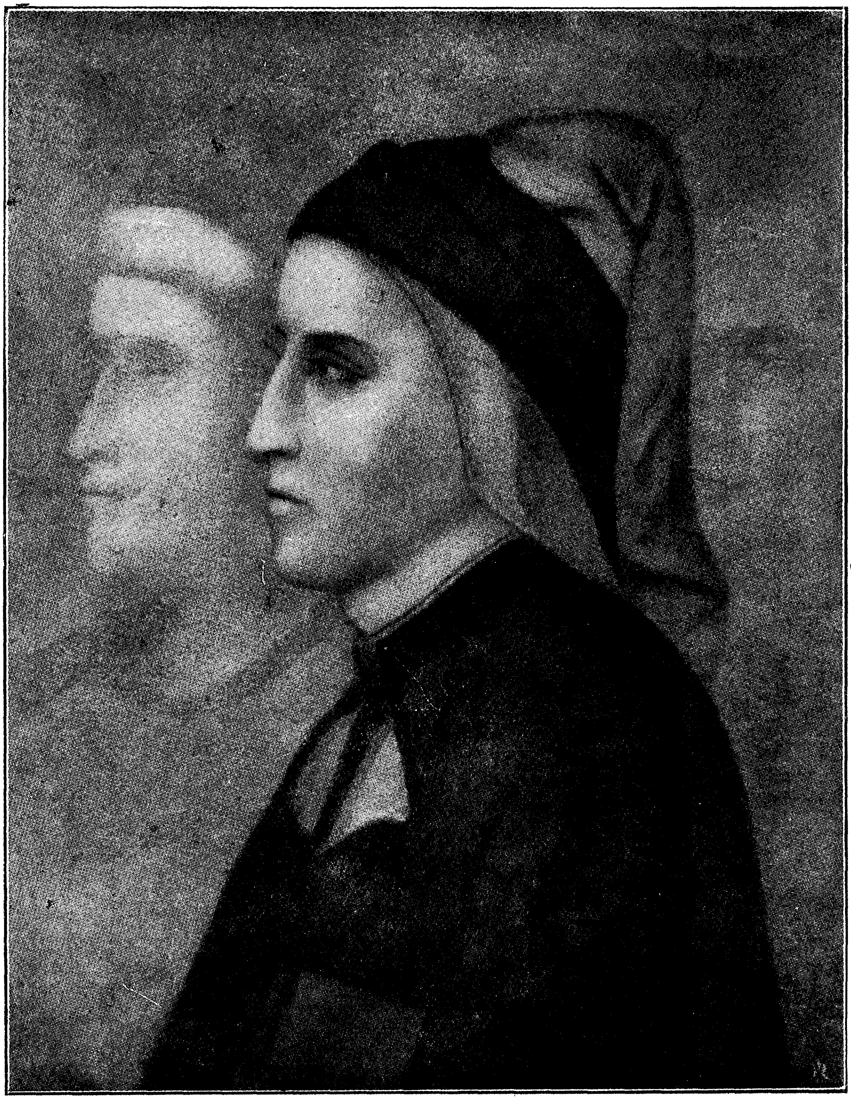

גיאָטאָ — דאנטע אַליגערי

איטאַליענישער דיכטער (1321—1265), האָט בעאײנפלוסט
די העברעאישע פּאָעזיע

הויבען מיט א שענדליכען בלבול פון מצורעים (קרעציגע); די לעצטע פלעגען אין מיטעלאלטער בעהאנדעלט ווערן, ווי לעבעדיגע טויטע, און האבען געמוזט אויסשטעהן אונמענשליכע יסורים. דאס האט עטליכע פון זיי שטארק פערביטערט געגען די געזונדטע און זיי האבען פערגיפטעט דאס וואסער פון אלע שטאדטישע ברונעמס, פון וואס עס זענען פיעל מענשען געשטארבען (1325). נאטירליך איז מען די זאך דערגאנגען און די בעשולדיגטע שרעקליך געפייניגט; דאן זענען זיי געפאלען אויף א אריגינעלען געדאנק: זיי האבען ערקלערט, אז יודען האבען זיי אנגערעדט צו פערגיפטען די ברונעמס.

און דאס איז געלונגען: אין פאלק האבען גלייך אנגעהויבען ארומגעהן פערשידענע ערקלערונגען צו דער משונה'דיגער בעשולדיגונג (אז יודען האבען זיך געוואלט נוקם זיין פאר זייערע קרבנות פון דעם פאסטוכער-צוג א. ג. א.) און געענדיגט האט זיך עס — מיט שחיטות און שייטערהויפענס. אין שינאן האט מען אנגעפילט א טיעפע גרוב מיט פייער און אריינגעווארפען אהין אכט יודישע מענער און פרויען, וועלכע האבען זיך זינגענדיג איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס; כדי נישט איבערצולאזען די קינדער אונטער דער געפאהר פון שמד, האבען די מוטער'ס פריהער זיי אין די פלאמען אריינגעווארפען, און אזוי זענען דעמאלט צוזאמען ביז פינף טויזענד יודישע נפשות פערברענט אדער דערשטאכען געווארען. דאס איז אבער נאך ווייניג געוועזען. פיליפּ האט געוואלט אויך זיין קאסע אנפילען אויף דעם סמך פון דער בעשולדיגונג, חאטש ער האט שוין דעמאלט געוואוסט, אז זי האט לחלוטין קיין שום גרונד נישט געהאט. ער האט דעריבער ארויפגעלעגט אויף די פראנצויזישע יודען א מין קאנטריבוציע פון 150,000 פונט, וועלכע זיי האבען אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות.

אינ'ם זעלביגען יאהר איז פארגעשטאנען א גרויסע געפאהר דער עלטסטער יודישע קהלה אין אייראפא, און דאס איז אויך געקומען אונערווארטעט. יודען האט זיך אין רוים געלעבט זעהר רוהיג זייט עטליכע יאהרהונדערטער, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס פון דאנען האט זיך די יודישע שנאה פערשפרייט איבער דער גאנצער קריסטליכער וועלט. דא איז בכלל די גאנצע פינסטערניש פון מיטעלאלטערליכען קריסטענטום קיינמאל נישט אזוי געדיכט געוועזען, ווי אין די איבריגע לענדער, און דערצו האבען אין איטאליען פאר

דער צײַט (אין אָנהויב פון פערצעהנטען יאָהרהונדערט) אָנגעהויבען נײַע ווינטען צו בלאָזען — ווינטען פון גײַסט, שענהייט און ליעבע; עס האָבען זיך אָנגעהויבען הערען די ערשטע קלאַנגען פון אַ נײַער מוזיק — פון דער מוזיק, וואָס האָט זיך שפּעטער פונאַנדערגעשפּיעלט איבער גאַנץ אייראָפּאַ און צושמעטערט אַלע קייטען פון מענשליכער קנעכטשאַפט און גײַסטיגער פינסטערניש.

די יודען זענען נאַטירליך נישט אָבגעשטאַנען פון דער אַלגעמײַנער שטימונג און עטליכע פון זיי האָבען אפילו געשפּיעלט נישט קיין אונבעדײַטענדע ראָליע אין דער אַזוי גערופענער „אויפלעבונג". זיי האָבען קודם כל אַרײַנגעבראַכט די יודישע גײַסטיגע אוצרות אין די קרײַזען פון דער גײַסט-דורשטיגער קריסטליכער אינטעליגענץ, און דערבײַ האָבען זיי אַליין אויך אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע עמפּפינדליכקייט פאַר די נײַע שטרעמונגען און בעגריפען. דער קעניג פון נעאַפּאָל האָט געהאַט בײַ זיך אַ יודישען לעהרער, בײַ וועלכען ער האָט געלערנט די ביבעל אין אָריגינאַל, און זײַענדיג אין דרום-פראַנקרײַך האָט ער פון דאָרטען מיטגעבראַכט מיט זיך אַ הויך געבילדעטען יודישען סאַטיריקער, מיט'ן נאָמען ר' קלונימוס בן קלונימוס (1284—1337). ער האָט געקענט די אַראַבישע שפּראַך און אין דער יוגענד שוין איבערזעצט אין העברעאיש מעדיצינישע, אַסטראָנאָמישע און פילאָזאָפישע ווערק. אין די שפּעטערדיגע יאָהרען האָט ער געשריבען עטליכע אָריגינעלע ווערק איבער פראַגען פון מאָראַל אין דער פאָרם פון סאַטירישע שילדערונגען. די אַלגעמײַנע שטימונג פון דער דאָזיגער סאַטירע איז מעהר אַ לײַכטע, פרײַזיניגע; דער דיכטער שילדערט, למשל, ווי גוט איהם וואָלט געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערן אַ פרויענצימער: ער וואָלט פערשפּאָרט צו לערנען אַזוי פיעל גמרות, פוסקים, חכמות און וואָלט אויך פטור געווען פון דעם גאַנצען בארג מצוות און דינים און חומרות און סיגים. דער לעזער קען אָבער נישט אָנווײַזען די אמת'ע כונה פון דיכטער, איבער דעם צוויײַטיגען טאָן. דאָס זעלבע איז אויך מיט זײַן שפּאַס „מסכת פורים", וואָס איז אַ קינסטלערישע פּאַראָדיע אויפן תלמוד.

מעהר דיכטעריש און בעגאַבט איז געווען זײַן עלטערער פרײַנד און פערעהרער ר' עמנואל בן שלמה הרומי (1265—1330), וועלכער האָט געהאַט דאָס גליק אויפגענומען צו ווערן אינ'ם קרײַז פון דעם בעריהמטען דאַנטע. ר' עמנואל איז געווען די ערשטע

וועלטליכע פּערזענליכקייט אין דער יודישער ליטעראַטור פאַר דער צייט פון גאַנצען מיטעל־אַלטער. גייסטרייך, שאַרפזיניג און לעבעדיג־לייכט, האָט ר׳ עמנואל „פערוואַנדעלט דער צניעות׳דיגער, טיעף־פער־דעקטער יונגפרוי פון דער העברעאישער מוזע אין אַ לייכט־אומגעהיל־טער טענצערין, וואָס וואַרפט כּסדר בליקען אַרום זיך און מאַכט חנ׳־דלעך״. ר׳ עמנואל איז שטאַרק בעאיינפלוסט געוואָרען פון זיין גרויסען איטאַליענישען צייט־חבר, דאַנטע, און האָט איינגעפיהרט די איטאַליע־נישע קונסט־פאָרם אין דער העברעאישער פּאָעזיע. ער האָט אָנגע־שריבען אַ מאַסע קליינע נאָוועלען, עראָטישע ליעדער, דיאַלאָגען און הומאָריסטישע לויב־דרשות. אין איינער פון די נאָוועלען שילדערט עמנואל אַ סצענע מיט אַ העברעאישען גראַמאַטיקער. דער לעצטער, אַ שרעקליכער פּעדאַנט, פיהרט מיט זיך אַ יונג שען ווייבעל, און דער דיכטער לאָזט זיך אַריין מיט׳ן מאַן אין אַ טיעפען וכּוח וועגען דער גראַמאַטיק, כּדי צו קענען דערוויל בעסער בעטראַכטען די בליהענדע שענהייט. און דער וכּוח ענדיגט זיך מיט׳ן דיכטער׳ס דורכפאַל אין דער גראַמאַטיק, דערפאַר אָבער מיט זיין נצחון אין דער — ליעבע. עמנואל האָט אפילו געפּרובט נאָכאַהמען דעם גרויסען דאַנטע און אויך אָנגעשריבען אַ פאַנטאַסטישע שילדערונג פון גיהנם און גן עדן; ער איז אָבער דאָ אויך געבליעבען בלויז סאַטיריקער, און וועהרענד דאַנ־טע האָט געשאַפען אַ גענ יאַלע „געטליכע קאָמעדיע״, איז זיין שילדערונג נישט מעהר, ווי אַ געוועהנליכע דיכטערישע הלצה איבער אַלע פאַלשקייטען און קאָמישע זייטען אינ׳ם לעבען פון דער מענשליכער (בעזונדער: יודישער) געזעלשאַפט. זיך אַליין לאָזט עמנואל מיט גרויס פאַראַד אַריינפיהרען אין גן־עדן; דערביי לויפען אַלע אבות, נביאים, חכמים און צדיקים איהם אַנטקעגען און רופען אויס בעגייסטערט: „אַ, באַלד וועט פרעהליך ווערן — עמנואל איז געקומען!״

אזוי האָבען די יודען אַ לאַנגע צייט רוהיג געלעבט אויף דער איטאַליענישער ערד און אונגעשטערט זיך בעטייליגט אין אַלע צווייגען פון איהר געזעלשאַפטליכען און קולטורעלען לעבען; איצט איז אָבער אָט די יודישע מנוחה איבערגעריסען געוואָרען און זיי האָבען מיט אַמאָל דאָ אויך דערפיהלט אויף זיך די אייזערנע הערשאַפט פון דער קירך מיט איהרע דינער. אויפן פערלאַנג פון זיין שוועסטער, וועלכע האָט אַרויסגעלאָזען אַ קלאַגע, אַז יודען האָבען בעליידיגט אַ הייליגע פּראָ־צעסיע, — האָט דער פּויפּסט יאָהאַן XXIII בעפוילען, אַרויסצוטרייבען

אַלע יודען פון דעם רוימישען געביעט. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע צורודערונג אין די יודישע קרייזען און זיי האָבען געשיקט אַ דעפּוטאַציע צום פּויפּסט קיין אַוויניאָן און צום קעניג פון נעאַפּאָל; דער לעצטער האָט דאַן די יודען אַ טובה געטאָן, און נאָכדעם ווי דער פּויפּסט מיט זיין שוועסטער האָבען בעקומען 20,000 דוקאַטען, איז די בעשולדיגונג געגען יודען צוריקגעצויגען געוואָרען און צוזאַמען מיט איהר אויך די גזירה.

דער איינציגער פּונקט אין אייראָפּאַ, וואו יודען האָט זיך פאַר דער צייט אינגאַנצען רוהיג און גליקליך געלעבט, איז נאָך דערווייל אַלץ געווען — שפּאַניען. יודען האָבען דאָ נישט בלויז זיך בעטייליגט, נאָר אַפילו אויך בעהערשט אין אַ געוויסען זין דאָס קולטור-לעבען פון לאַנד, און אַנשטאָט די יודישע איינגעבוירענע רוקענס מיט דער שענדליכער לאַטע אויפ'ן פּלייצע, וואָס זענען שוין לאַנג געוואָרען אַ געוועהנליכע ערשיינונג אין די אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער, האָבען דאָ געלעבט שטאָלצע, רייכע יודען מיט אַריסטאָקראַטישע מאַניערן, וואָס האָבען זיך געקליידט אין גאָלד און זייד.

אין אַ פּיעל ערגערער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין אַראַגאָניען, וואָס איז דעמאָלט געווען פעראייניגט מיט מאַלאָרקאַ און סיציליען. אין נאַוואַראַ, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער פראַנצויזישער קרוין, האָט זיך צו יענער צייט אָנגעהויבען אַ שטאַרקע בעוועגונג געגען דער פראַנצויזישער איבער-העררשאַפט, און געענדיגט האָט זיך דאָס מיט ווילדע פּאָגראָמען, בעת וועלכע איבער זעקס טויזענד יודען זענען געטויט געוואָרען אויף אַן אַכזריות'דיגען אופן

דער דאָזיגער המוני'שער צאָרן געגען יודען האָט זיך, איבריגענס, שוין אָנגעהויבען אַרויסצווייזען דאַן אויך אין'ם גליקליכען קאַסטיליען. אַזוי איז פאָרגעקומען, אַז דער שאַצמייסטער און פריוואַט-סעקרעטאַר פון קעניג דון יוסף בן אפרים בנבנישתי הלוי איז בעפאַלען געוואָרען פון צעווילדעטען המון, וועלכער האָט איהם דורכאויס געוואָלט טויטען, און נאָר דער קעניג אַליין, וואָס איז געקומען צולויפען אויפ'ן פּלאַץ מיט אַ מחנה ריטער, האָט איהם געראַטעוועט פון דער געפאַהר. דער צווייטער יודישער שר אין אַלפאָנזאָ'ס הויף איז געווען דער אויבערמאַנטער דון שמואל אבן-וואקאר, וועלכער האָט דאָרט פערנומען די פּאָסטענס פון אַ לייב-אַרצט און אַ אַסטראָנאָם. ער האָט בעקומען פון קעניג אויך

די ארענדעס פונ׳ם גרעסטען טייל שטייערן, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך עטליכע מאל אפען ארויסגעזאגט געגען יודישע שאצמייסטער׳ס און שטייער-ארענדאטארען. דאס האט געדיענט פאר א גוטען מאטעריאל אין די הענד פון פערשיעדענע יודענפיינד, וועלכע האבען אויפגערייצט דעם פאלק און איהם אנגעוויזען אויף די יודישע מוכס׳ניקעס און פראצענטניקעס, ווי אויף די איינציגע שולדיגע אין אלע זיינע צרות. אין אט דער יודענפיינדליכער אגיטאציע האבען, ווי אלע מאל, די הויפט-ראליע געשפיעלט די פארשטעהער פון דער קירך, און צווישען זיי האט זיך ביי דער ארבייט בעזונדער אויסגעצייכענט דער משומד אבנר (מיט׳ן קריסטליכען נאמען: אלפאנזא בורגענזיס דע וואלאדאליד), פון וועלכען יודען האבען מיט דער צייט געהאט אויסצושטעהן שרעקליכע צרות. דאס איז געווען א מענש מיט ברייטע יודישע און אלגעמיינע קענטעניסען (לויט דער פראפעסיע א דאקטאר), וואס האט פון לעבען א סך געפאדערט און זיך נישט בעפריעדיגט מיט זיין ארימער לאגע. צו דעם צוועק האט ער זיך געשמד׳ט און אנגעהויבען נישט געהן, נאר ל ו י פ ע ן אויף דעם לייטער פון דער קירכליכער היערארכיע, וואס האט צו יענער צייט געגעבען אי עשירות, אי מאכט. געהאלפען דערביי האט איהם זיין געלערנטקייט אין דער יודישער ליטעראטור און זיין אנגעבוירענע פעסטקייט, און כדי נאך מעהר צו פערשטארקען זיין פאזיציע אלס קירכען-זייל האט ער אנגעהויבען מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות פערפאלגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. אלפאנזא האט אנגעשריבען עטליכע ווערק מיט שארפע זלזולים געגען יודענטום און זיי ארייגעשיקט זיין געוועזענעם פריינד ר׳ י צ ח ק פ ו ל ג א ר; דער לעצטער איז דאן ארויס מיט א בייסענדער סאטירע געגען דעם געוויסענלאזען משומד און פון אלע זייטען האט מען איהם געגומען ענטפערן אויף זיינע זלזולים. אויף אזא אופן איז ענטשטאנען א פערביטערטע פאלעמיק צווישען יודענטום און קריסטענטום, און דער סוף איז געווען, אז אלפאנזא האט פשוט פ ע ר מ ס ר ׳ ט דעם יודישען גלויבען. ער האט ערקלערט דעם קעניג, אז די יודען לעסטערן אין זייערע תפילות דעם נוצרי און שילטען זיינע אנהענגער, און נאך א עפענטליכען וכוח, וואס איז פארגעקומען וועגען דעם אין קעניג׳ס געגענווארט צווישען דעם משומד און יודישע פערטרעטער, האט דער קעניג בעפוילען, אויסצומעקען די אנגעגעבענע תפילות (1336). אזוי

איז די יודענפיינד געלונגען צו געווינען אויף זייער זייט דעם יודענפריינדליכען קעניג.

דאן איז עס שוין געגאנגען כסדר. די יודישע הויף-לייט זענען אין גיכען פערהאסט געווארען פון זייער פריהערדיגען בעשיצער, און ער האט זיי געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש און פייניגען. עס איז אפילו געשטעלט געווארען די פראגע וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון קאסטיליען, כדי ארויסצופרעסען פון זיי — אויפן שטייגער פון לודוויג דעם פראנצויזישען — די הוצאות אויף דער מלחמה מיט גראנאדא, נאר די בעראטונג ביים קעניג האט איינגעפונען, אז עס איז נישט פראקטיש, ארויסצולאזען פון די הענד א שטענדיגע הכנסה צוליעב א חיי-שעה.

צום גליק פון די קאסטילישע יודען, איז דער הויפט-אויפטוער פון די אלע יודישע רדיפות, גאנצאלא מארטינעץ, אין גיכען געטויט געווארען פאר פערראט, און די פערפאלגטע האבען ווידער עטוואס פרייער אבגעאטעמט. עס זענען ווידער אוועק א רייהע יאהרען פון מנוחה און רייכטום פאר דאס קאסטילישע יודענטום; עס איז שוין אבער גייסטיג פערארימט געוועזען, און אויסער אויף דעם געביעט פון דער תלמוד'ישער הלכה האבען די קאסטילישע יודען מעהר קיין זאך נישט געשאפען פאר די קומענדיגע דורות. איבער דער יודישער גאס האט זיך דא א שווערע פינסטערניש פערצויגען, אזוי אז קוים האט זיך יא געפונען א יוד מיט גייסט און געפיהל, האט ער שוין מעהר ביי יודען גופא קיין ארט נישט געהאט און געמוזט איבערגעהן צו דער אלגעמיינער קולטור פון לאנד.

אין דער הלכה דאגעגען האבען די קאסטילישע יודען בעדייטענדעס געשאפען. דער רא"ש מיט זיינע אכט זיהן, קרובים און תלמידים, האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען לאנד א נעץ פון ישיבות, וואו ס'איז געלערנט געווארען בלויז תלמוד, און באלד האבען זיך אויף דעם געביעט בעוויזען גרויסע שאפונגען, וואס דערמאנען די קלאסישע צייט פון דער תלמוד'ישער לעהרע.

דער בעדייטענדסטער פון רא"ש'ס זיהן איז געוועזען ר' יעקב (1280—1340). ער האט אריינגעבראכט א געוויסע ארדנונג אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד, און זיך בענוצענדיג מיט אלע קוועלן, וואס ער האט געפונען פאר זיך פון פריהער (אלפס, רמב"ם א. א.) האט ער געשאפען א צווייטען אבגעשלאסענעם רעליגיאנס.

קאָדעקס (אין פֿיער אָבטהײלונגען, טורים, ארום 1340). אין דעם קאָדעקס האָט ר׳ יעקב אריינגענומען נישט בלויז די מסקנות פֿון תּלמוד, נאָר אויך אַלע רבני׳שע אויפֿטועכצען, מנהגים און בּעגריפֿען, וואָס זענען געשאַפֿען געוואָרען אינ׳ם דײַטשען יודענטום פֿאַר די לעצטע יאָהרהונדערטער. לויט דער פֿאָרם און דעם סטיל זענען ר׳ יעקב׳ס „טורים״ פֿיעל ניעדריגער פֿון רמב״ם׳ס יד-החזקה; דאָך זענען זיי גלײַך אָנגענומען געוואָרען פֿון אַלע תּלמודישע אויטאָריטעטען און אין אַלע קהילות האָט מען זיך אָנגעהויבען צו בּענוצען מיט זיי, ווי מיט פּראַקטישע געזעצבּיכער. דער צווייטער זוהן נאָך ר׳ יעקב׳ן (דעם „בּעל הטורים״) איז געווען ר׳ יהודה. ער האָט איבּערגענומען פֿון פֿאָטער די רבנות אין טאָלעדאָ און איז פֿון אַלעמען זעהר געשעצט געוואָרען; איהם איז אָבער שפּאַניען נישט געווען צום הארצען, און זײַנע זיהן האָט ער אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיך אומקעהרען קיין דײַטשלאַנד, די היימאַט פֿון זייער פֿאַמיליע.

יודען מיט מעהר זין פֿאַר אַלגעמיינע פֿראַגען זענען פֿערבּליבּען נאָר געצעהלטע, און דאָס אויך מעהר אין דרום-פֿראַנקרײַך, ווי אין שפּאַניען. דער בּעדײַטענדסטער צווישען די יחידים איז געווען ר׳ לוי בּן גרשון (לעאָן דע בּאַנאָלס, 1345 — 1288). דאָס איז געווען אַ פֿיעלזײַטיגער און גרינדליכער גײַסט, וואָס האָט נישט פֿערטראָגען קיין האַלבּקײַט און אויבּערפֿלעכליכקײַט. זיך בּעשעפֿטיגענדיג מיט אַסטראָנאָמיע, האָט ער ערפֿונדען אַ ספּעציעלען אַפּאַראַט, כּדי צו קענען מאַכען גענויע בּעאָבּאַכטונגען; איבּערגעהענדיג צו מעדיצין האָט ער אויך ערפֿונדען נײַע הײל-מיטלען, און אין דער תּלמוד-לעהרע אַפילו האָט ער אויך אַרײַנגעבּראַכט אַ בּעשטימטען סיסטעם (אין זײַן מעטאָדאָלאָגישען פּירוש אויף דער משנה); אַט די אַלע אויפֿטועכצען האָבּען אָבּער נישט אַזאַ שטאַרקען רושם געמאַכט, ווי זײַן רעליגיעז-פֿילאָזאָפֿישער „מלחמות ד״ מיט די פֿרײַע מעטאַפֿיזישע געדאַנקען, וואָס ווערן דאָרט אַרויסגעזאָגט. דער זעלבּסטשטענדיגער שאַרפֿער דענקער וויל נישט וויסען נישט פֿון רעליגיעזע כּונות און נישט פֿון פֿילאָזאָפֿישע אויטאָריטעטען; אַלץ מוז דורכגעהן דורך דער קריטיק פֿון זײַן אייגענעם פֿערשטאַנד, וואָס אורטהײלט מיט איין און דער זעלבּיגער פֿילאָזאָפֿישער רוהיגקײַט וועגען די פּסוקים פֿון דער תּורה, ווי וועגען די הנחות פֿון אַריסטו און רמבּ״ם. בּיי דעם

אַלעמען האָט דער רלב״ג דאָך כמעט קיין איינפלוס נישט געהאַט אויף דער יודישער געדאַנקען-וועלט; די אָרטאָדאָקסישע קרייזען האָבען איהם גלייך ערקלערט פאַר אַנ׳אַפּיקורס און זיין ספר „מלחמות פון גאָט״ (מלחמות ד׳) האָבען זיי אָנגערופען „מלחמות געגען גאָט״. דאַגעגען האָט מען אין דער קריסטליכער וועלט יאָ אָבגעשאַצט די בעדייטונג פון רלב״ג און עטליכע פון זיינע ווערק זענען נאָך פאַר זיין לעבען איבערגעזעצט געוואָרען אין לאַטייניש (1342).

ענליך אין אַ געוויסען זין צום רלב״ג איז געווען ר׳ משה בן יהושע פון נאַרבאָנאָ (הנרבוני) אָדער, ווי מ׳האָט איהם גערופען מיט זיין אַלגעמיינעם נאָמען, מאַעסטראָ ווידאַל. ער האָט געשריבען פּירושים צו פערשידענע פילאָזאָפישע ווערק, בעזונדער צו די פון רמב״ם און אבן-רשד. ער האָט אויך פיעל געררייזט און מיט אַ אונגעוועהנליכער רוהיגקייט בעאָבאַכטעט די פערשידענסטע לעבענס-ערשיינונגען; דערביי איז ער אָבער נישט אַזוי אָריגינעל געווען, ווי דער רלב״ג און זיינע „אַפּיקורסישע״ געדאַנקען האָט ער אויך אַרויסגעזאָגט נישט דרייסט און פערשטעלט. געשטאָרבען איז ר׳ משה אין סאָריאַ, צו דרום-זייט פון די פּירענעען, ווען ער האָט זיך געקליבען אומצוקעהרען אין זיין געבורטס-לאַנד.

פיערצעהנטעס קאפיטעל

דער „שווארצער טויט" און די שרעקליכע יודען-שחיטות

די גליקליכע לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען פאר דער צייט פון אלפאנזא XI האט געבראכט צו איין אלגעמיינעם ווילדען אויסברוך געגען יודען אין אלע לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, — צו אנאויסברוך, וואס האט איבערגעשטיגען אלע ביזהעריגע יודישע שחיטות מיט זיין סטילישער גרויזאמקייט. עס האט זיך ווי א שרעקליכער בלוט-שטורם אראבגעלאזען אויפ'ן קאפ פון דער גאנצער יודישער אומה און געוואלט זי דערשטיקען, מיט די חוואליעס איינשלינגען און פייניגען, פייניגען ביז משוגעת, ביז אונמענשליכער ווילדקייט.

געעפענט אט דעם טויט-טאנץ האט דייטשלאנד. דער קייזער לודוויג פון בייערן האט קודם כל געווארפען אנ'אויג אויפ'ן יודישען פערמעגען און געזוכט ארויסצופרעסען פון זיינע „קאמער-קנעכט" וואס מעהר געלד. צו דעם צוועק האט ער זיי בעלעסטיגט מיט די שווער-סטע שטייערן און דערצו ארויפגעלעגט אויף זיי א ספעציעלען לייב-אב-צאהל פון א גולדען א יאהר — א זכר פון דעם קאפ-שטייער, וואס די יודען האבען אמאל געמוזט צאהלען וועספאסיאנ'ען און טיטוס'ען, די פאטער'ס פון דער איצטיגער דייטש-רוימישער אימפעריע. דאס איז אבער נאך נישט דאס שרעקליכסטע געוועזען; דער המון האט נאך אלץ געקוקט אויף די פערשאלטענע יודען, ווי אויף א פריווילעגירטען שטאנד, וואס פועל'ט אוים ביים קייזער אלערליי הנחות אויף זיין חשבון,

און באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן איבערצוחזר'ן די אַלטע ערשײַנונגען. בעת דעם בירגער-קריג, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין לאַנד, האָבן צווײ יאָהר דורכאַנאַנד געבושעוועט פֿאַלשטענדיג אָרגאַניזירטע פֿויערן-מחנות, אונטערן נאָמען „יודענשלעגער", וואָס האָבן כּלומר'שט בעקומען אַ בעפֿעהל פֿון אויבען, זיך נוקם צו זײַן אָן די יודען פֿאַר'ן טויט פֿון דעם געקרייציגטען משיח. אַזוי האָבן פֿינף טויזענד פֿויערן, בעוואָפֿענט מיט העק, זעגען, שנײַד-מעסער'ס און שפּיזען, זיך אַוועקגעלאָזען איבער די געגענדען אַרום רהײַן און אומגעבראַכט טויזענדער יודישע לעבענס. די אונגליקליכע האָבן שוין גאָרנישט געוואַרט אויפֿן טויט פֿון שונא — זײ האָבן זיך אַלײן צוקוילעט אײנער דעם אַנדערן און אין די פֿלאַמען געוואָרפֿען. דער קייזער איז אַפילו געשטאַנען אויף דער זײַט פֿון די יודען און געפּרובט זײ שיצען; עס איז שוין אָבער צו שפּעט געווען. דערפֿאַר האָט ער אײנעם פֿון די אָנפֿיהרער פֿון די מחנות, דעם ריטער אַרמלעדער, בעשטראָפֿט מיט'ן טויט.

אין דער זעלביגער צײַט האָט אין אַנ'אַנדער דײַטשער פּראָווינץ אויך נישט ווענִיגער יודיש בלוט געשטראָמט. דער מאַגיסטראַט פֿון דער שטאָדט דעקענדאָרף אין בײַערן האָט געוואָלט זיך און די קריסטליכע בירגער פֿרײַ מאַכען פֿון די יודישע חובות; דאָס איז גענוג געווען, אום עס זאָל איבערגע'חזר'ט ווערן די לעגענדע וועגען שענדען די קירכליכע הײליגקײטען מיט אַלע איהרע פֿאָלגען. לויט אַ גענוי-אויסגעאַרבײטען פּלאַן, בײַ סיגנאַלען פֿון קירכען-גלאָקען און אין אַ בעשטימטען טאָג, האָט זיך דער המון, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון ריטער, אַרויפֿגעוואָרפֿען אויף די אונבעוואָפֿענטע יודען און גערויבט, געבריִנט און געטויט. צום אָנדענקען פֿון דעם גרויסען נס, וואָס איז דאָ געשעהען מיט דער פֿון יודען דורכגעשטאָכענער האָסטיע, איז זאָגאַר אויפֿגעשטעלט געוואָרען אַ ספּעציעלע קירך, וואו די „געשענדעטע-האָסטיע גופא האַלט זיך אויף נאָך ביז הײַנטיגען טאָג.

פֿון דאַנען האָבן זיך די שרעקליכע יודען-שחיטות איבערגעטראָגן קײן בעהמען, מעהרען און עסטרײַך. טויזענדער יודען זענען אויף די אכזריות'דיגסטע אופנים געטויט און געפּײַניגט געוואָרען; נאָר די בירגער פֿון ווין און רעגענסבורג האָבן זיך אָנגענומען פֿאַר זײערע יודישע שכנים. דער פּויפּסט האָט אַפילו געשריבען די בישאָפֿען, זײ זאָלען מאַכען אַ חקירה ודרישה וועגען דעם כּלומר'שטען פֿאַקט מיט דער

האַסטיגע און שטרענגע בעשטראָפֿען די שולדיגע, אויב עס וועט זיך
ארויסווייזען, אז די בעשולדיגונג איז פֿאלש געוועזען, — וואָס ס'האָט
זיך ווירקליך ארויסגעוויזען. די ווילדקייט פֿונ'ם דעמאָלטיגען קריסט-
ליכען המון איז שוין אָבער לאנג אריבערגעוואַקסען אַט די אלע נאַר-
מען פֿון רעכט און גערעכטיגקייט, און זי האָט אפילו דער קירך אליין
נישט אָנערקענט דאָרט, וואו ס'האָט זיך געהאנדעלט וועגען די „פֿער-
שאָלטענע" יודען. — און טאָמער האָבען זיך געפֿונען עטליכע יודען,
וואָס זענען אין דעם נאָך נישט איבערצייגט געוועזען, האָבען זיי דאָס
באלד געזעהען בחוש. עס האָט זיך אָנגעהויבען די שוידערהאַפֿטע
עפּידעמיע („די שווארצע מגפה"), וואָס האָט אין א משך פֿון גאנצע
פֿיער יאָהר (1348 — 1352) כסדר געשניטען מענשליכע לעבענס,
ווי מ'שניידט אונטער זאנגען אין פֿעלד. זיך פֿערשפּרייטענדיג פֿון
חינא איבער גאנץ אייראָפּא, האָט די קאַטאַסטראָפֿע איינגעשלונגען אין
דער צייט א פֿיערטעל פֿין דער דעמאָלטיגער מענשהייט (25,000,000),
נישט שוינענדיג קיין שטאַנד, קיין פֿאָלק און קיין עלטער.

און דאָ איז געשעהען עטוואָס אונגלויבליכעס: די פֿערווילדעטע
קריסטליכע מאַסען האָבען אויך אַט דעם אונגעהויערן נאַטור-אויסברוך
צונויפֿגעבונדען מיט יודען. עס האָט געהייסען, אז יודען האָבען
געבראַכט די מגפה אויף דער וועלט (דורך פֿערגיפֿטען די
לופֿט און אלע וואַסערן), כדי אויף אזא אופֿן איינמאָל פֿאַר
אלע מאָל פּטור צו ווערן פֿון זייערע אייביגע שונאים,
די קריסטען; והראיה: ערשטענס, פֿאַלען יודישע קרבנות א סך
ווייניגער פֿון קריסטליכע (דאָס איז גיכער געוועזען א רעזולטאַט פֿון דעם
יודישען מעסיגען לעבען); און צווייטענס — פֿון וועלכער אמונה אויף
דער וועלט האָבען יודען נאָך אזוי פֿיעל צרות געליטען, ווי פֿון דער
קריסטליכער!?... ווי אזוי אָבער האָבען עס די יודען אזא גרויסע
זאַך געקענט א דורכפֿיהרען? ווער האָט זיי אין דעם געהאָלפֿען? גאנץ
פּשוט: די שפּאַנישע יודען, וועלכע זענען אזוי רייך און אזוי גע-
בילדעט, זיי האָבען אויסגעקלערט דעם טייוולאַנישען פּלאַן צו פֿערטי-
ליגען פֿאַר איין מאָל אלע קריסטען. זיי האָבען פֿונאנדערגעשיקט
אומעטום דעם סם, און די יודען אין גאנץ אייראָפּא האָבען גע-
פֿאָלגט — זיי האָבען מורא געהאַט פֿאַר'ן חרם פֿון די מעכטיגע
ספרדים. און באלד זענען אויך געמען אויסגעוואַקסען: יעקב א
פּאַסקאַטע פֿון טאָלעדא האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דעם גיפֿט

קיין שאמבערי, און פון דאנען פונאנדערגעשיקט גאנצע שארען יודישע גיפטמישער אין אלע שטעדט און לענדער.

אזעלכע אונגעלומפערט־נארישע לעגענדעס, וועלכע זענען פון דער צוהיצטער פאנטאזיע נאך פיעלפאכיג פערגרעסערט און איבערטריעבען געווארען, האבען בעשעפטיגט נישט בלויז דעם המון; גאנצע געריכטס־קאלעגיומ׳ס זענען געזעסען און געפארשט די בעשולדיגטע, — נאטירליך מיט אלערליי פיין־ און צוואנגס־מיטלען; דאס איבריגע האט שוין דאס פאלק אליין געטאן. אין איין דרום־פראנצויזישער שטאדט זענען אלע יודישע מענער, פרויען און קינדער פערברענט געווארען אינאיינעם מיט די הייליגע ספרים (מאי 1398). פון דאנען האט זיך דער שטורם אריבערגעטראגען קיין קאטאלאניען און אראגאניען, נאר דא האט דער אדעל זיך איינגעשטעלט פאר יודען, און זיי זענען אבגעקומען מיט עטליכע צעהנדליג קרבנות. דער פויפסט אליין אפילו האט צושיקט א שטרענגען בעפעהל, נישט שלעכטס צו טאן קיין יודען אהן א געריכטליכער אויספארשונג; דער בעפעהל איז אבער געבליעבען כמעט אהן א שום בעדייטונג אין די איבריגע קריסטליכע לענדער, אויסער פראנקרייך און שפאניען. אין דער געגענד פון גענף זענען הונדערטער יודען געפאנגען און געפייניגט געווארען אלס פערדעכטיגע אין דער פערגיפטונג, און דער סוף איז געווען, אז עטליכע האבען די יסורים נישט געקענט אריבערטראגען און אנגעגעבען כלומר׳שט בעשטימטע שטעדט, וואו זיי האבען דעם גיפט אוועקגעלעגט. אויף דעם סמך זענען אלע יודען פון דער געגענד פערברענט געווארען. פון גענף האט זיך די געריכטליכע „ענטפלעקונג״ פונאנדערגעטראגען איבער גאנץ שווייצאריען און באלד האבען זיך דא אויך אבגעשפיעלט די זעלביגע סצענעס פון גריבער און שייטער־הויפענס. דער פויפסט האט זיך איצט נאכאמאל געווענדעט צו דער קאטוילישער וועלט און פשוט אריינגעלעגט אין חרם יענע, וואס פערמשפט׳ען אדער טויטען א יודען פאר דער פאלשער בעשולדיגונג. אבער אומזיסט! דאס קינד איז איבערגעוואקסען זיין ערציהער, דער פויפסט איז מעהר קיין אויטאריטעט נישט געווען.

נאכמעהר ווילד און אכזריות׳דיג איז צוגעגאנגען די יודישע פערטיליגונג אין דער הייליגער רוימיש־דייטשער מלוכה. דא האט אויך דער קייזער בפירוש בעפוילען נישט צו לאזען פאלען אפילו איין האר פון זיינע „קאמער־קנעכט״; ווער קען זיך עס אבער רעכנען מיט בעפעהלען דארט, וואו עס האנדעלט זיך וועגען מענשען, וואס האבען

פֿערגיפֿטעט אַלע ים׳ען, טײַכען, קוואַלען, ברונעמס, פֿעלדער, לאַנקעס און אַפֿילו — די לופֿט!! בלויז געצעהלטע אײַנצעלנע קריסטען האָבען זיך געפֿונען, וועלכע זענען געווען גענוג ניכטער און קלאָר, אום צו פֿערשטעהן די גאַנצע לעכערליכקײַט פֿון אַזאַ מין בעשולדיגונג. אַזעלכע האָבען זיך געפֿונען אין יעדער שטאָדט און זיי האָבען ווירקליך געשיצט מיט אַלע כּחות די אונגליקליכע און נישט געלאָזען זיי שלעכטס טאָן.

אין בענפֿעלדען (עלזאַס) האָט די בעראַטונג וועגען יודען בעשלאָסען, זיי, אמת, נישט צו פֿערברענען, נאָר צו פֿערטרײַבען פֿון לאַנד; עס איז אָבער דאָך דערבײַ נישט געבליבען און דער גרעסטער טײל יודען פֿון באַזעל, פֿרײַבורג און אַנדערע רהײַן־שטעדט זענען פֿערברענט אָדער אַזוי געטויט געוואָרען. אין שטראַססבורג איז די גאַנצע קהלה — צוויי טויזענד נפֿשות — אײַנגעזעצט געוואָרען אין געפֿענגניש און גלײַך אויף צומאָרגענס האָט מען די אונגליקליכע אוועקגעפֿיהרט אױפֿ׳ן יודישען בית עולם; דאָרט איז אויפֿגעשטעלט געוואָרען אַ הילצערנע געבײַדע, אין וועלכער זיי האָבען אַלע געמוזט אַרײַנגעהן, און דאַן האָט מען זי אונטערגעצונדען. נאָכדעם איז דאָס יודישע פֿערמעגען צוטײַלט געוואָרען צווישען די בירגער, און דער מאַגיסטראַט האָט בעשלאָסען, אַז אין אַ משך פֿון הונדערט יאָהר זאָל זיך אין שטראַססבורג קײן אײנציגער יוד נישט געפֿינען.

דאַן איז אָנגעקומען די רײַהע צו דער עלטסטער יודישער קהלה אין דײַטשלאַנד, צו וואָרמס (ווירמײַזא). דאָ האָבען די יודען גאָרנישט געקענט האָפֿען אַפֿילו אויף אַ שוץ פֿון קײזער, ווײַל ער האָט זיי נאָך פֿריהער „אַוועקגעשענקט״ דער שטאָדט און די בירגער; די לעצטע האָבען אויף אַזאַ אופֿן געקענט טאָן מיט „זײערע״ יודען אַלץ, וואָס זײער הארץ האָט געגלוסט, אָהן אַ שום פֿעראַנטוואָרטליכקײַט, און זיי האָבען אָהן גרויסע שהיות בעשלאָסען נאָכצוטאָן זײערע חברים פֿון שטראַססבורג. די יודען האָבען אָבער נישט געוואַרט אויף די תּלינים — זיי האָבען אַלײן אונטערגעצונדען זײערע הײַזער און זיך אַרײַנגעוואָרפֿען אין די פֿלאַמען. דאָס אײגענע איז פֿאָרגעקומען אויך אין אָפּענהײם און פֿראַנקפֿורט־אַם־מײַן.

אָט די טויזענדער יודישע קרבנות האָבען נאָך נישט געשטילט אינגאַנצען דעם פֿײַערדיגען בלוט־דורשט, וואָס האָט זיך פֿונאַנדערגעקאָכט אין די קריסטליכע מאַסען, און קוים איז די כּלומר׳שטע בעשולדיגונג פֿון גיפֿטמישערײַ עטוואָס אָבגעשוואַכט געוואָרען איז ענטשטאַנען

אַ נײַע בעװעגונג מיט נײַע לאָזונגען, װאָס האָט װידער זיך אויסגעלאָזען צו יודישע קעפּ. די מגפה האָט אַרויפגעװאָרפען אַ פּחד אויף די גלוביגע קריסטען און זײ האָבען אָנגעהויבען זיך צו פערנעהמען מיט תשובה און פּײַניגונגען. אין דײַטשלאַנד האָבען זיך געצויגען פון שטאָדט צו שטאָדט גאַנצע שאַרען פון האַלב־נאַקעטע אַסקעטען, װאָס האָבען, װי די אַמאָליגע כהנים פון אָבגאָט בּעל, זיך געשלאָגען ביז צו בלוט און אין אַלגעמײַן געפּײַניגט דעם קערפּער מיט אַלערלײ ענויים. די דאָזיגע װילדע פּראָצעסיעס האָבען שטאַרק געװירקט אויפ'ן פּראָסטען פאָלק און צוקאָכט אין איהם דעם רעליגיעזען פאַנאַטיזם, פאַר װעלכען די זעלביגע „גיפטמישער" זענען װידער אויסגעװאַקסען אין דער געשטאַלט פון „אונגלויביגע", פון „משיח־פּײַניגער". פון די הײליגע בעלי־תשובות אַלײן זענען אויך געװעזען אַ סך, װאָס האָבען זיך מיט שטאָלץ אָנגערופען „יודענשלעגער", און די גרויסע יודען־שחיטה אין פראַנקפורט איז כמעט אינגאַנצען זײער אַרבײַט געװעזען. פון פראַנקפורט האָבען זיך די הײליגע געלאָזען קײן מײַנץ, דאָ איז אָבער זײער פּלאַן עטװאָס געענדערט געװאָרען. די מײַנצער יודען האָבען בעשלאָסען נישט אװעקצוגעבען זײערע לעבענס אומזיסט, און בעגעגנענדיג דער װילדער מחנה מיט געװעהר אין די הענד, האָבען זײ פון איהר אויסגעטויט ביז צװײ הונדערט מאַן. אַט די „חוצפה" האָט, נאַטירליך, נאָכמעהר אויפגערײצט דער קריסטליכער בעפעלקערונג, און עס האָט זיך פונאַנדערגעקאָכט אַ בלוטיגער קאַמפּף אויף לעבען און טויט, װאָס האָט זיך געענדיגט מיט'ן נצחון פון די קריסטען. דעמאָלט ערשט האָבען די בעזיגטע — זעקס טויזענד נפשות — זיך פערמאַכט אין זײערע הײַזער און זײ אונטערגעצונדען. אינ'ם זעלביגען טאָג איז אויך קעלן בעפאַלען געװאָרען, און נישט קוקענדיג אויף דער שטיצע פון בירגער־מײַסטער זענען אַלע יודען פון שטאָדט אומגעקומען. אין שװאַבען און בײַערן זענען אויף דעם זעלביגען אופן חרוב געװאָרען כמעט אַלע יודישע קהלות.

אויסער דײַטשלאַנד זענען די אויסבּרוכען געװעזען פערהעלטניסמעסיג מענשליכער. דער אונגאַרישער קעניג, לודװיג, האָט אין דער זעלביגער צײַט אַרויסגעטריבען די יודען פון זײַן לאַנד, אמת, נישט אַלס גיפטמישער, נאָר אַלס אונגלויביגע. אין פּוילען, װאו די מגפה האָט אויך שטאַרק געבושעװעט, האָבען די יודען כמעט נישט געװאוסט פון קײנע פערפאָלגונגען, װײַל דער דעמאָלטיגער קעניג,

קאזימיר דער גרויסער, האט זיי געשיצט. קאזימיר האט בעשטעטיגט פאר יודען די פריווילעגיעס, וואס זיי האבען בעקומען פון באלעסלאוו דעם פרומען, און בכלל ארויסגעגעבען פאר זיי זעהר גינסטיגע געזעצען. דער גרויסער „הערשער פון די פויערן און ארימע לייט" האט געקוקט אויף יודען, ווי אויף א לעבעדיגען מלוכה-קאפיטאל, וואס פערדיענט נישט בלויז שוץ, נאר אויך אכטונג. „יודען — זאגט זיך אין איין ערקלערונג פון זיין סטאטוט — מוזען זיין די געלד-מענשען און אלס אייגענטום פון דער מלוכה, דארפען זיי איהר שטיצען מיט געלד, ווען זי נויטיגט זיך אין דעם". וועגען דעם זעלביגען קעניג דערצעהלט זיך, אז ער האט זיך פערליעבט אין א יודיש מעדעל פון אפאטשנא (נעבען סאנדאמירוש), מיט'ן נאמען אסתר, צוליעב וועלכער ער האט פערלאזען זיין פריהערדיגער בעהמישער געליעבטער. אסתר זאל האבען געלעבט פריהער אין איהר געבורטסשטאדט און דערנאך אין דעם שלאס לאבזאווא ביי קראקא, וואו זי האט דעם קעניג געבוירען צוויי זיהן מיט צוויי טעכטער.

אויף דער מערב-זייט פון דייטשלאנד, אין בעלגיען, זענען די יודען בעת דער שווארצער מגפה שטארק פערפאלגט געווארען. אין בריסעל זענען די אנגעקומענע „קדושים" בעפאלען אלע יודישע הייזער, ארויסגעטריבען די איינוואוינער אין גאס און דארט זיי אלע (ביז פינפהונדערט מאן) אויסגעטויט. די געליטענע קהלות זענען אבער אויך נישט זיכער געוועזען פון א צווייטען איבערפאל, און דאס האט זיי געצוואונגען צו טראכטען וועגען אנגעהמען מיטלען. אין אראגאניען למשל, האבען די יודען געזאלט צונויפזאמלען אנ'אלגעמיינעם געלד-פאנד אויפן פאל פון א פאלקס-אונגליק; זיי האבען געוואלט אויספועל'ן א זיכערע שטיצע פון קעניג און פון פויפסט. פון די פלענער איז אבער גארנישט געווארען און די יודען זענען, ווי ביז אהער, אויך ווייטער געבליעבען הענגען צווישען שרעק און האפנונג.

אונטער דער צייט איז אין די לענדער, וואו די ערד איז נאך פייכט געוועזען פונ'ם פערגאסענעם יודישען בלוט, פארגעקומען עטוואס מערקווירדיגעס: מ'האט אנגעהויבען זוכען יודען און זיך רייסען פאר זיי. די דריי הונדערט שטעדט, וואס האבען זייערע יודען פערברענט און זיך פערשווארען אויף הונדערטער יאהרען, נישט אריינצולאזען מעהר ביי זיך קיין איינציגען פון דער פערשאלטענער אומה, — האבען זיך מיט אמאל ארומגעזעהען

אַז זיי קענען אָהן די דאָזיגע „פערשאָלטענע״ יודען נישט אויסקומען. די יודישע פערניכטונג האָט אויך דאָס לעבען פון לאַנד אָבגעשטעלט: עס איז אָבגעשטאָרבען דער האַנדעל, קיינע אונטערנעהמונגען האָבען נישט געקענט אויסגעפיהרט ווערן צוליעב מאַנגעל אין געלד און דערצו האָבען זיך שטאַרק פערקלענערט די מלוכה-אָבצאָהלען. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען אַ קאַמפּף צווישען די פירשטען, מאַגיסטראַטען און בישאָפען: יעדערער האָט געוואָלט „האָבען יודען״, האָבען ביי זיך וואָס מעהר פון דעם מענשען-קאַפּיטאַל, וואָס ברענגט אַזוי פיעל הכנסה. דער בישאָף פון אויגסבורג האָט זיך משתדל געווען ביים קייזער קאַרל IV, ער זאָל איהם ערלויבען „צו האַלטען יודען און זיי אויפצונעהמען״. דאָס זעלבע האָבען געטאָן אויך די קורפירשטען, נאָר אָנשטאָט זיך משתדל צו זיין, האָבען זיי פעסט געפאָדערט דאָס רעכט, צו קענען בעזיצען „קאַמער-קנעכט״, — דאָס רעכט, וואָס האָט ביז אַהער געהערט בלויז צום קייזער אַליין. און קאַרל האָט געמוזט נאָכגעבען: ער האָט אין דער בעריהמטער „גאָלדענער בוללע״ פון יאָהר 1355 נאָכגעגעבען די פאָדערונג פון זיעבען דייטשע קורפירשטען, צו מעגען עקספּלאָאַטירען די נאַטירליכע אוצרות פון זייער ערד (גאָלד-, זילבער- און אַנדערע מינעס) און אויך „צו האַלטען יודען״. צו די מעטאַל-גריבער און אַנדערע נאַטור-אוצרות האָט זיי דער קעניג, הייסט עס, צוגעגעבען נאָך אַ מקור פון עשירות: יודען. די קלענערע פירשטען, דאַגעגען, און די מאַגיסטראַטען האָבען דאָס רעכט נישט געהאַט: „זייערע״ יודען זענען, ווי פריהער, געבליעבען „קאַמער-קנעכט״ פון קייזער.

● דאָס אייגענע איז פאָרגעקומען אויך אין פראַנקרייך. אויך דאָ האָבען די הערשער געזוכט אַריינצוברענגען די יודען צוריק אינ׳ם לאַנד, אום עס צו ראַטעווען פון אַ שרעקליכען קריזיס. די יאָהרען-לאַנג דויערנדע מלחמות מיט ענגלאַנד האָבען פעראָרימט דער מלוכה-קאַסע און דאָ איז נאָך דער קעניג אַליין (יאָהאַן) געפאַנגען געוואָרען פון די ענגלענדער. ביי אַזאַ לאַגע איז גאַנץ נאַטירליך, אַז דער יונגער רעגענט האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן יודען, ווי אָן די איינציגע רעטער. ער האָט געפונען אַ יודען מיט׳ן נאָמען מנשה (מאַנעסיע) דע וועזו, וועלכער האָט איהם געהאָלפען אָנפילען צוריק די פראַנצויזישע שטעדט מיט יודישע איינוואוינער, — די זעלביגע שטעדט, פון וועלכע יודען זענען אין איינע פופציג יאָהר פערטריעבען, צוריקגערופען און ווידער פער-

אַ זייט פון אַ אַלטע הגדה (שטאַמט פון שפּאַניען 14־טען י״ה)

טריבען געווארען. איצט איז דער אבמאך געשלאסען געווארען אויף צוואנציג יאהר; יודען האבען געמעגט זיך בעזעצען, וואו זיי ווילען, בעזיצען אייגענע נחלאות, האנדלען און זיך פריי בעוועגען איבער׳ן גאנצען לאנד. נאר צאהלען האבען זיי געדארפט א סך צאהלען; אויסער דעם שטייער (14 גולדען פון פאטער און צו איין גולדען פון יעדען פאמיליענגליעד) ביים אנקומען, האט נאך יעדע פאמיליע געהאט צו צאהלען אויך א יעהרליכען קאפ־שטייער. דערפאר זענען זיי נישט געשטאנען אונטער דעם ווילקיר פון די אלגעמיינע געריכטען, נאר געהאט א אייגענעם הויפט־שופט — א פרינץ פון דער קעניגליכער פאמיליע. די קלענערע משפטים זענען פארגעקומען פאר א יודישען בית־דין פון עטליכע דיינים מיט עטליכע בייזיצענדע. די יודען זענען גאראנטירט געווארען פון געוואלט־מעשים אויך מצד דעם אדעל און די גייסטליכע; קיינער האט נישט געטארט טשעפען זיך צו זייערע ספרים און אויך נישט צווינגען זיי, אויסצוהערן זיינע מיסיאנערישע דרשות. בעזונדער זענען געשעצט געווארען די יודישע רעכט אין האנדעל: זיי האבען געמעגט פערלייהען געלד ביז אויף אכציג פראצענט, נעהמען משכנות און בכלל מאכען אלערליי געלד־אפעראציעס.

נאטירליך, האבען די דאזיגע פריווילעגיעס גופא שוין געשאפען א באדען פאר אלערליי רייבונגען און פיינדשאפטען מצד די פערשידענסטע שיכטען פון פאלק, און די מלוכה האט געפרובט עטליכע מאל אבנעהמען איינציגע פון די יודישע זכיות; נאר ווען קארל V איז ארויף אויף דעם פראנצויזישען טראן, האט ער פערלענגערט דעם טערמין פון יודישען וואוין־רעכט אין פראנקרייך און ביי דער געלעגענהייט ווידער בעפעסטיגט אלע זייערע פריהערדיגע פריווילעגיעס. ער האט זיך זאגאר אפען געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען געגען דער קירך, און אין דער צייט, ווען די גייסטליכע האבען אריינגעלעגט אין חרם יעדען קריסט, וואס גיט א יודען א טרונק וואסער אדער פערקויפט איהם עפעס, — האט קארל בעפוילען זיינע בעאמטע שטרענג צו בעשטראפען יעדען, וואס וועט א יודען בעליידיגען אדער שלעכטס טאן.

אזוי האבען די יודען אין דייטשלאנד און פראנקרייך אויפגעלעבט עטוואס נאך דעם נאר-וואס איבערגעלעבטען חורבן. זייער גייסט איז אבער נאך אלץ טויט געוועזען; אין פראנקרייך זענען געווען בלויז געצעהלטע רבנים, וועלכע זענען איבערגעוואקסען די גרענעצען פון

זײַערע קהלות. פון זײ איז דער בעדײַטענדסטער געווען ר׳ מתתיהו בן יוסף הפרובנסי. ער איז פון קעניג אזוי געאַכט געווען, אַז איהם מיט זײַן גאַנצער פאַמיליע איז ערלויבט געווען, זיך צו קלײַדען אָהן דעם בעשטימטען יודען-צײַכען. ר׳ מתתיהו האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר׳ן פראַנצויזישען יודענטום; ער האָט געגרינדעט אַ ישיבה אין פּאַריז, וואו ס׳זענען ערצויגען געוואָרען רבנים פאַר אַלע קהלות פון לאַנד, און דערצו האָט ער געלאָזען פונ׳ם נײַ קאָפּירען אַ גרויסע צאָהל עקזעמפּליארען פון תלמוד, וואָס איז, איבער די אָפטע קאָנפיסקאַציעס, שוין געוואָרען אַ יקר המציאות. פאַר די פערדינסטען איז ער מיט דער צײַט בעשטימט געוואָרען אַלס רב הכולל פון גאַנץ פראַנקרײַך.

אין דײַטשלאַנד האָבען די שרעקליכע שחיטות אויך צוגענומען די בעסטע גײַסטיגע קרעפטען פון דעם יודישען קבוץ. עס איז נישט געבליבען כמעט קײן אײנציגער, וואָס זאָל קענען דינען פאַר אַן׳אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם רעליגיעזען לעבען, און אזוי ווי די צײַט האָט איצט גראָד אַרויסגערופען אַ סך זעהר פערוויקעלטע שאלות (וועגען די איבערגעבליבענע עגונות א. ג. אַ.), האָבען די רבנים אָרגאַניזירט אַ צוזאַמענפאָהר, וואָס האָט בעשטעטיגט פיעל בעשטימונגען פון די פריהערדיגע צײַטען און אַרויסגעגעבען נײַע (תקנות ש״ם, 1381). די זעלביגע גײַסטיגע אָרימקײַט פון דײַטשען יודענטום האָט געבראַכט אויך צו דער תקנה פון דעם ווינער ר׳ מאיר בן ברוך הלוי (געשט. 1390), אַז קײנער טאָר נישט אויסאיבען די פונקציעס פון אַ רב (פּסק׳נען שאלות, מסדר זײַן קדושין און גט׳ין א. אַ. וו.) אײדער ער בעקומט סמיכה — מיט׳ן טיטול מורנו — פון אַ אָנערקענטען גדול.

מיט ווײניגער צרות ווי אומעטום איז דער שוואַרצער טויט אַריבער פאַר די יודען פון שפּאַניען; געבילדעטער און פון אַלטע יאָהרען ענג צוזאַמענגעלעבט מיט יודען, איז דאָ דער בעפעלקערונג גאָרנישט אײַנגעפאַלען אפילו חושד צו זײַן די יודישע מיטבירגער אין אַזאַ שענדליך-נאַרישען פערברעך. דערפאַר האָט דאָ די מגפה גופא צוגענומען פיעל אָנגעזעהענע יודישע קרבנות, צווישען זײ אויך די פאַמיליעס אַבולפיאַ, אבן-שושן און אשרי (די אײניקלעך פון ראַ״ש).

אַ קרבן פון דער מגפה איז געווען אויך דער קאַסטיליאַנישער

קעניג, אַלפֿאָנס XI, און אונטער דער הערשאַפֿט פֿון זײַן יורש דאָן פּעדראָ (1350—1360) איז דער יודישער אײַנפֿלוס נאָך גרעסער געוואָרען. דאָן פּעדראָ האָט געהאַט געגען זיך דעם פֿאָטער'ס אונגעזעצליכע פֿרוי מיט איהרע צװײ זיהן, װעלכע האָבען איהם מיט זײַן מוטער שטאַרק גערודפֿ'ט; ער האָט דעריבער געמוזט אָנװענדען געגען זײ שאַרפֿע מיטלען און דערפֿאַר האָט ער בעקומען ביטערע שונאים אין די קרײַזען פֿון שפּאַנישען אַדעל און אויך דעם בײַנאָמען „דער גרױזאַמער". די יודען, דאַגעגען, צוזאַמען מיט די ברײַטע מאַסען פֿון פֿאָלק זענען געװען מיט לײַב און זעעל איבערגעגעבען דעם געבילדעטען הערשער, כאָטש זײ איז נישט אײן מאָל אויסגעקומען צו לײַדען דערפֿאַר.

דאָן פּעדראָ'ס לעהרער אין דער שפּאַנישער פּאָעזיע איז געװען דער יודישער דיכטער שם טוב (סאַנטאָס) דע קאַריאָן (1300—1350). דאָס איז געװען אַ שענגײַסטיגער און בעגאַבטער דיכטער, װאָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ רײַכע ירושה אין דער שפּאַנישער ליריק פֿון יענער עפּאָכע. דער צװײַטער אָנגעזעהענער יוד אין הויף איז געװען דער שאַצמײַסטער און פּריװאַט-סעקרעטאַר פֿון קעניג דאָן שמואל בן מאיר הלוי פֿון די אַבולפֿיאַ'ס. ער האָט זיך בעטײליגט אין די װיכטיגסטע בעראַטונגען װעגען אַלערלײ מלוכה-פֿראַגען און צו זײַן מײנונג האָט מען זיך שטענדיג צוגעהערט. דאָן פּעדראָ האָט געהאַט אויך אַ יודישען לײַב-אַרצט און אַסטראָלאָג, אברהם אבן-צרצל, און בכלל איז ער געװען אַרומגערינגעלט פֿון אַזוי פֿיעל יודען, אַז די שונאים האָבען חוזק געמאַכט פֿון זײַן „יודישען" הויף. און אפשר אונטער דעם אײַנפֿלוס טאַקע פֿון די יודישע מקורבים האָט דער קעניג אַרויסגעװיזען יודען אַ בעזונדער האַרציגע פֿרײַנדשאַפֿט. װען ער האָט דאָס ערשטע מאָל געעפֿענט דעם אַדעלס-פּאַרלאַמענט (קאָרטעס) אין װאַלאַדאָליד (מאַי 1351), האָבען די דעפּוטאַטען פֿון איהם פֿערלאַנגט, ער זאָל אונטערברענגען די יודישע געריכטען און נישט לאָזען זײ מעהר בעשטימען קײן אײגענע שופטים; אויף דעם האָט דאָן פּעדראָ געענטפֿערט, אַז די יודען, אַלס אַ שװאַכע קלײנע אומה, מוזען האָבען אַ בעזונדער שוץ: די קריסטליכע ריכטער װעלען זײ נישט יושר'דיג משפּט'ען אָדער פֿערשלעפּען זײערע פּראָצעסען.

דאָן איז פֿאָרגעקומען אַ סכסוך איבער דעם קעניג'ס שדוך, װאָס האָט בעדײַטענד פֿערערגערט די לאַגע פֿון דער יודישער בעפֿעלקערונג.

די אריסטאקראטען פון הויף האבען דעם יונגען קעניג דורכאויס נעחאלט פערבינדען מיט דער פראנצויזישער הערצאגין ב ל א נ ק א, און אין דער צייט האט זיך דער קעניג אליין שטארק פערליעבט אין א שפאנישער אדעל-פרייליין מ א ר י א ד ע פ א ד י ל א. דער פערליעבטער קעניג האט אין אנהויב זיך אונטערגעגעבען דער פאליטיק און חתונה געהאט מיט דער פראנצויזישער הערצאגין; ער האט אבער מעהר ווי צוויי טעג נישט געקענט מיט איהר זיין. דאן האט אויסגעבראכען א שארפער פארטיי-קאמפף: איינע האבען געהאלטען פאר דער פערשטויסענער קעניגין און די אנדערע פאר מאריא דע פאדילא. דערביי זענען די יודען געשטאנען אויפן צד פון דער לעצטער, ווייל זיי האבען זיך דערוואוסט, אז אין דער קורצער צייט, וואס די פראנצויזישע הערצאגין האט פערבראכט אינ׳ם שפאנישען הויף, האט זי זיך פעראייניגט מיט די יודענפיינד און אפילו שוין געטראכט וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון שפאניען. די יודישע הויף-לייט האבען אלזא אלע זיך פעראייניגט מיט׳ן קעניג, און בעזונדער האט דא געשפיעלט א גרויסע ראליע דון שמואל הלוי. ער האט בעקומען אין זיין רשות כמעט די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה און נישט פערלאזען דעם קעניג אין די גוטע, ווי אין די שלעכטע צייטען. איינמאל האבען די שונאים פערנארט דעם קעניג מיט זיין יודישען יועץ אין א פעסטונג און זיי דארטין געדראהעט צו טויטען; דון שמואל׳ן איז אבער געלונגען ארויסצוראטעווען זיך מיט זיין הערשער פון דער געפאנגענשאפט, און ווען עס האט דערנאך אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער-קריעג האבען די יודען פערטיידיגט טאלעדא מיט זייערע לעצטע כחות און אויף אזא אופן דערהאלטען פאר דאן פעדרא דעם קאסטילישען טראן. דאס האט דעם קעניג נאכמעהר פערפליכטעט געגען זיין יודישען פריינד און ער האט איהם אויפגעהויבען איבער אלע שפאנישע גראנדען הן אין מ א כ ט, הן אין ע ש י ר ו ת.

וואס ס׳געהערט ספעציעל צו יודען, האט דער דאזיגער נ ש י א קיין שטארקע ווייטזיכטיגקייט נישט ארויסגעוויזען. ער האט בעשיצט די יודישע זכיות און זיי איבערגעגעבען פערשידענע מלוכה-פאסטענס, קיין נייע קולטור-צענטערן האט ער אבער נישט געגרינדעט און בכלל זיך וועניג אינטערעסירט מיט פראגען פון גייסט, דאס איינציגע

וואָס דון שמואל האָט געלאָזען נאָך זיך פאַר דאָס קאַסטילישע יודענטום, איז געווען אַ נעץ פון נייע שענע שוהלען. די פּרעכטיגע שוהל אין טאָלעדאָ, וואָס איז נאָך ביז היינטיגען טאָג אַ צירונג פאַר דער שטאָדט (אַלס קירך), איז געבויט האַלב אין גאָטישען, האַלב אין מוירישען סטיל, ווי די מערסטע שפּאַנישע קירכען פון יענער עפּאָכע. הינטער פיינגעשניצטע אַראַבעסקען איז אויף איין גרינער וואַנט אויסגעקריצט מיט ווייסע, בולט׳ע אותיות דאָס גאַנצע אַכציגסטע קאַפּיטעל פון תהלים, און די דרום- און צפון-זייטען זענען פול מיט קונציגע אויפשריפטען, וואָס פאַראייביגען די פערדינסטען פון דעם נשיא דון שמואל בן מאיר הלוי. די קהלה דאַנקט אין די אויפשריפטען דעם „אַלמעכטיגען גאָט, וואָס האָט נישט אָבגעטאָן קיין גנאָד פון זיין פאָלק און אויפגעשטעלט גרויסע מענער, וואָס זענען איהם מציל פון פיינדליכע הענד. אויב ישראל האָט נישט מעהר קיין קעניג, האָט גאָט דאָך אויסדערוועהלט איינעם פון זיין פאָלק, איהם געגעבען לייטזעליגקייט אין די אויגען פון קעניג דאָן פעדראָ (מיט גרויסע בוכשטאַבען), וועלכער האָט איהם איבער אַלע גרויסע דערהויבען, געמאַכט פאַר׳ן יועץ פון זיין מלוכה און אָבגעגעבען כמעט אַ קעניגליכען כבוד". צום סוף ווערט דאָ אויסגעדריקט דער וואונש, אַז דער גרויסער שר דון שמואל זאָל זוכה זיין צו דערלעבען די ערוואַרטעטע אויפבויאונג פון בית המקדש און דאָרט מיט זיינע זיהן בעדינען די כהנים ביי דער עבודה (אַלס לוי).

די לעצטע ברכה האָט אַ שטיקעל שיכות צו די פערשידענע באַהנטע קצים, וואָס זענען אין יענער צייט אויסגערעכענט געוואָרען: כמעט יעדער מקובל האָט ענטפּלעקט אַ נייעם קץ *), און זיך געשטיצט דערביי אויף אַנאַנדער פסוק אָדער אויף אַנאַנדער רעכנונג. די מעהר ווייטזיכטיגע גדולים האָבען פערשטאַנען, אַז אַזעלכע משיח-חשבונות קענען ברענגען צו טרויעריגע פאָלגען, און בעזונדער איז געגען די מחשבי-קצין (קץ-רעכ׳נער) אַרויסגעטרעטען דער תלמודישער גאון ר׳ נסים בן ראובן גערונדי פון באַרצעלאָנאַ (דער ר"ן, 1380—1340). ער האָט אָנגעוויזען אויף דעם, אַז די ענטטוישונג נאָך די אַלע

---

*) קץ—ענדע, משיח׳ס צייטען. אַ מעהר דייטליכער רמז אויפ׳ן קץ געפינט זיך אינ׳ם ביבלישען ספר דניאל און אויף דעם האָבען זיך בעצויגען אַלע חשבונות.

חשבונות, אויב זיי וועלן זיך נישט פערווירקליכען, קען ברענגען צו פאלשטענדיגער כפירה און פערצווייפלונג.

און פון די האפנונגען איז ווירקליך גארנישט געבליבען—דער שטערן פון דעם גרויסען שר איז אויך באלד אויסגעלאשען געווארען. דעם קעניג׳ס ברידער, די קעניגין בלאנקא און דער גאנצער אדעל—אלע האבען זיך פעראייניגט אין קאמף געגען דעם יודישען קאנצלער, און זיי האבען מיט זייערע מסירות די זאך אזוי ווייט געבראכט, אז דאן פעדרא האט געלאזען איינזעצען שמואל׳ן אין געפענגעניש און קאנפיסקירען דאס גאנצע פערמעגען פון איהם מיט זיינע קרובים, וואס האט בעטראפען א אונגעהויערע סומע. כדי ארויסצובעקומען פון שמואל׳ן ידיעות וועגען זיינע בעהאלטענע געלדער, האט מען איהם אין געפענגעניש שטארק געפייניגט און דערפון איז ער געשטארבען.

די בעציהונג פון קעניג צו די יודען פון לאנד איז פון דעסטוועגען געבליבען נישט געענדערט, און די גרעסערע פון זיי האבען ווידער בעקומען גרויסע אויסצייכנונגען. דאס האט די יודענפיינד ווידער אויפגערייצט געגען קעניג און זיי האבען אנגעווענדעט אלע מעגליכע מיטלען, איהם צו בעזייטיגען. אונטער דער צייט איז דאן פעדרא׳ן איינגעפאלען, צו לאזען טויטען דער קעניגין בלאנקא און דאס האט גלייך אויסגענוצט זיין נישט-כשר׳ער ברודער, הענריך דע טראסטאמארא. ער איז אוועק קיין פראנקרייך און בעקומען אויף זיין צד דעם פראנצויזישען קעניג מיט די הורבאנען. דאן האט ער געוואונען פאר זיך אויך דעם פויפסט, פאר וועלכען ער האט ערקלערט, אז מאריא דע פאדילא איז א יודישע טאכטער, אז דאן פעררא אליין שטאמט אויך פון יודען און אז ער האט די גאנצע מלוכה איבערגעגעבען יודען.

אזוי האט הענריך בעפעסטיגט זיין פאזיציע פון אלע זייטען און ענדליך איז ער מיט א געדונגענער מחנה אריבער די שפאנישע גרענעץ און איינגענומען דעם שפאנישען טראן. בעת דעם בירגער-קריעג האבען די יודען פערטיידיגט „זייער“ קעניג מיט געלד און בלוט; דערפאר האט זיי הענריך איצט בעשטראפט מיט א גרויסער סומע געלד. אין א קורצער צייט ארום האט זיך דער העלדענמוטיגער פרינץ פון ועלס איינגעשטעלט פאר׳ן פערטריבענעם געזעצליכען קעניג און איהם צוריק אומגעקעהרט די שפאנישע קרוין (1367). באלד האט אבער הענריך זיך ווידער אריינגעריסען אין לאנד און די

מלחמה האָט זיך פונ׳ם ניט פונאַנדערגעקאָכט. און ווידער האָבן די יודען זיך אָנגענומען פאַר זייער הערשער: זיי זענען איהם ביז דער לעצטער מינוט טריי געבליעבען, וועהרענד די קריסטליכע בירגער פלעגען מיט פרייד עפענען פאַר הענריק׳ן די טויערן פון זייערע שטעדט.

ווען דער קריעג האָט זיך געענדיגט, האָט הענריך נאָכאַמאָל אַ ־ויפגעלעגט אַ אונגעהויערע קאָנטריבוציע אויף די יודישע קהלות, און די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט זיך מיט דעם נישט בעגניגענט. זי האָט פערלאַנגט פון קעניג, ער זאָל קיין איינציגען יודען נישט בע־שטימען אויף וועלכען ס׳איז אָנשטענדיגען פּאָסטען, אפילו אויך נישט פאַר קיין לייב־דאָקטאָר. הענריך האָט אָבער מורא געהאַט אַזאַ שריט צו מאַכען; ער האָט נאָר צוגעזאָגט, אַז ער וועט די יודישע בעאַמטע נישט געבען צופיעל מאַכט אין הויף.

אונטער דער צייט האָט דאָן פּעדראָ אויך נישט גערוהט. ער האָט געוואוסט, אַז ער האָט נאָך אין לאַנד אַ שטאַרקען צד פאַר זיך אין דער יודישער בעפעלקערונג, און נאָכדעם ווי דער פּרינץ פון אועלס (דער שווארצער פּרינץ) האָט איהם געלאָזען אין שטיך, האָט ער זיך פערבונדען מיט׳ן מחמד׳נישען הערשער פון גראַנאַדאַ. אַט די לאַנגע ארומרייסעניִשען האָבען דער יודישער בירגערשאַפט פון קאַסטיליען אוועקגעשטעלט צווישען צוויי פייערן. דאָן פּעדראָ׳ס שטיצער האָבען געקוקט אויף די יודען, ווי אויף הענריך׳ס הפקר־בירגער און הענריך׳ס סאָלדאַטען — ווי אויף איבערגעגעבענע פריינד פון דאָן פּעדראָ. אַזוי האָבען די ענגלענדער חרוב געמאַכט עטליכע יודישע קהלות (וויל אַ-דיעגאָ און אַגולאַר), די מחמד׳נער האָבען דריי הונדערט יודישע פאַמיליעס אוועקגעפיהרט אַלס געפאַנגענע קיין גראַנאַדאַ, און בעת דער בעלאַגערונג פון טאָלעדאָ איז די יודישע קהלה כמעט אינגאַנצען פערניכטעט געוואָרען פון הונגער און קריעגס-אונגליקען.

געענדיגט האָט זיך דער ברודער־קאַמפּף מיט דאָן־פּעדראָ׳ס טויט. איהם האָט הענריך געטראָפען און אין פּנים געשליידערט די בעליידיגונג: „וואו איז ער דער יוד, דער זוהן פון אַ שאַנד־פרוי, וואָס רופט זיך קעניג פון קאַסטיליען!” די ברידער האָבען זיך דאַן גענומען ראַנגלען איינער מיט׳ן אַנדערן און הענריך איז אַרויס דער זיעגער. ווען דער פּויפּסט (אורבאַן V) האָט בעקומען די ידיעה וועגען דאָן־פּעדראָ׳ס טויט, האָט ער מיט פרייד אויסגערופען: „די קירך דאַרף זיך פרעהען איבער דעם טויט פון אַזאַ טיראַן, פון אַזאַ רעוואָלוציאָנער געגען

קריסטענטום און בעשיצער פון יודען און מחמר'נער". די קירך האט זיך ווירקליך געמענט פרעהען: די קאסטילישע יודען האבען מיט דאי-פעדראָ'ס טויט פערלוירען זייער אָנזעהען און פון דער צייט הויבט זיין אַנגעגטליך אָן זייער ירידה.

דערווייל האט העגריך איבערגענומען די ממשלה איבערן לאנד און די יודען האבען זיך געפונען אין א שווערער לאגע. טויזענדער פון זיי זענען אומגעקומען בעת דעם לאנגיעהריגען קריעג און די איבער-געבליבענע זענען געוועזען שרעקליך פעראָרימט; דערצו האבען זיי שטארק מורא געהאט פאר דעם נייעם הערשער: צי וועט ער זיך איצט נישט נוקם זיין אָן זיי פאר זייער קעמפפען געגען איהם? און ער האט דאָך דעם פויפסט אזוי פיעל הבטחות געגעבען, צו בעהאנדלען יודען לויט די קאנאָנישע געזעצען. די מורא האט זיך אָבער ארויסגעוויזען פאר נישט בעגרינדעט; נאָך די אלע הבטחות, וואס העגריך האט געגעבען, האט ער דאָך נישט געקענט אויסקומען אָהן יודען, אזוי ווי עס האבען נישט געקענט אויסקומען אָהן זיי די דייטשע און פראנצויזי-שע מלכים. די יודישע פינאנץ-פערוואלטער, ווי די יודישע קאפיטא-ליסטען בכלל, זענען געוועזען כמעט די איינציגע שטיצע פון דעם דעמאלטיגען מלוכה-מעכאניזם, און העגריך האט זיך אין זיי נאָך מעהר גענויטיגט, ווי אלע איבריגע הערשער. ער האט די גאנצע צייט געהאלטען א געדונגענע מחנה, וואס האט איהם אריינגעצויגען אין אונגעהויערע חובות, דאס לאנד איז שרעקליך פעראָרימט געוואָרען. קיין רעגעלמעסיגע הכנסות זענען נישט געוועזען, — ווער-זשע דען, אויב נישט יודען, האבען איהם דאָ געקענט העלפען? העגריך האט דעריבער גלייך געענדערט זיין טאקטיק, און אָנשטאט זיך צו טשעפען צו די בעזיגטע יודען, האט ער זיי כלומר'שט געחנפה'ט פאר דער נאָבע-לער איבערגעגעבענקייט, וואס זיי האבען ארויסגעוויזען בנוגע צו זייער קעניג. דאן האט ער אויך בעשטימט צוויי יודען פון סעווילא אויף הויכע מלוכה-פאָסטענס, און איינעם פון זיי, דון יוסף פיכון, געמאכט פאר'ן אויבער-שטייער-אויפנעהמער פון לאנד. צו די צוויי גרויסע שרים זענען באלד צוגעקומען נאָך פיעל קלענערע בעאמטע. חאס האבען ווידער פול געמאכט דעם הויף און די גאנצע ארמיניס-טראציע, און דאס האט ארויסגערופען א שטארקען צאָרן מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג. די פאָלקס-פערזאמלונג אין טאָראָ (1371) האט זיך בעקלאָגט פאר'ן קעניג אויף דעם „שלעכטען און חוצפה'דיגען

שטאם", אויף די פיינד פון גאט און קריסטענטום, וועלכע פערנעהמען אלע אמטען, האבען אין זייערע הענד די ארענדע פון אלע שטייערן און האלטען אויף אזא אופן די קריסטען אין אבהענגיגקייט און מורא. אויף דעם סמך האבען זיי געפאדערט, אז די יודען זאלען ניט צוגעלאזען ווערן צו קיין אמט, נישט וואוינען מיט קריסטען צוזאמען, נישט רייטען אויף מויל־אייזלען, נישט אנרופען זיך מיט קריסטליכע נעמען און דורכאויס טראגען דעם בעשטימטען „צייכען". פון די פארגעלעגטע בעשרענקונגען האט העינריך אנגענומען נאר צוויי: די קאסטילישע יודען האבען געמוזט אנהויבען טראגען די שענדליכע „לאטע" און פון די קריסטליכע נעמען האבען זיי זיך געמוזט אבזאגען. דאס איז געווען נישט אזוי וויט א מאטעריעלער, ווי א מאראלישער קלאפ; די שטאלצע יודישע גראנדען זענען געווארען בירגער פון צווייטען ראנג, און צוגלייך מיט אלע יודען אין די קריסטליכע לענדער האבען זיי אויך געמוזט טראגען אויף זיך א אויסערליכען שאנד־צייכען.

העינריך האט געמאכט דער קירך נאך פיעל אנדערע הנחות. לויט זיין בעפעהל האבען די יודען זיך נישט געטארט אבזאגען צו דיספוטירען מיט קריסטליכע מיסיאנערען, ווען יענע האבען עס פערלאנגט, און צוויי געשמד'טע יודען האבען באלד גענומען איינארדנען די דאזיגע געצוואונגענע רעליגיאנס־געשפרעכען אין פערשידענע קאסטילישע שטעדט. ווען די געשפרעכען האבען קיינע נוצען נישט געבראכט, האבען די משומדים ארויסגעפאדערט יודען אויף א עפענטליכען וכוח אין אווילא (1375), וואוהין עס זענען זיך צונויפגעקומען פיעל קריסטען און מחמד'נער. דאס מאל איז דער פארשטעהער פונ'ם יודישען צד געווען דער דאקטאר ר' משה הכהן דע טארדעסילאס, — דער זעלביגער, וועלכער איז בעת דעם בירגער־קריעג בערויבט און פערוואונדעט געווארען פון א קריסטליכער באנדע. ער האט זיך אבער געהאלטען זעהר רוהיג און מיט קורצע תשובות אבגעשלאגען די טענות פונ'ם משומד יאהאן (פון וואלאדאליד), וועלכער האט פון דער תורה דערוויזען די דאגמען פון קריסטענטום. דאס איינענע איז געווען אויך מיט'ן צווייטען, וועלכער האט די זעלביגע דאגמען דערוויזען פון תלמוד. שפעטער האט ר' משה פערעפענטליכט זיינע תשובות אין א בעזונדער ספר און ביי דער געלעגענהייט זאגט ער אן, מ'זאל זיין זעהר פארזיכטיג ביי אזעלכע פאלען און זיך נישט ארויסהאפען מיט קיין צושארפע אויסדריקען, ווייל „די קריסטען קענען

מיט'ן פויסט צווינגען, אנצונעהמען זייערע אמת'ען.

כמעט אין איין צייט מיט ר' משה הכהן האט אנאנדער שפאני-שער יוד, ר' שם טוב בן יצחק שפרוט, אויך פערפאסט א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום. אין דעם ספר האט ר' שם טוב אויפגע-טאן א וויכטיגע זאך: כדי די יודען זאלען נישט פרעמד זיין פון די קריסטליכע יסודות און וויסען, מיט וואס זיי אבצושלאגען, האט ער איבערזעצט אויף העברעאיש די מעהר בעדייטענדע שטעלען פון עוואנ-געליום, און צוגעגעבען צו זיי בעלייכטענדע בעמערקונגען. אט די ווערק האבען עס געזאלט אויספילען דעם פלאץ פון מענשען, פון גייסטרייכע פערזאנען, וואס זאלען קענען אליין זיך אנ'עצה געבען מיט אזעלכע וכוחים און זיין גענוג בעוואפענט דערצו מיט וויסען און פעהיג-קייטען. ווארום גרויסע מענשען זענען צו יענער צייט געווען אין שפאניען גאנץ ווייניג, און די תלמודישע גדולים האבען זיך נישט פערנומען מיט קיינע חקירות.

פופצעהנטעס קאַפּיטעל

די ירידה פון שפּאַנישען יודענטום

מיט דער צווייטער העלפט פון XIV-טען יאָהרהונדערט הויבט אָן דאָס שפּאַנישע יודענטום צו פאַלען אַלץ נידריגער און נידריגער. די מאַטעריעלע, אויסערליכע לאַגע פון די שפּאַנישע יודען איז נאָך דערווייל כמעט, ווי געווען: זיי ווערן צוגעלאָזען צום הויף, פערנעהמען אַלערליי מלוכה-פּאָסטענס, האָבען אַ פאַלשטענדיגע זעלבסט-פערוואַלטונג און ווייסען נישט פון קיין ממשות'דיגע בעגרענצונגען; דערפאַר הויבען זיך אָבער אָן צו בעמערקען אין זיי שטאַרקע סמנים פון אינערליכער צופוילטקייט, פון גייסטיגער געפאַלענקייט. ווען די קריסטען האָבען בעשולדיגט די יודישע גראַנדען אין אונעהרליכקייט און שרייענדיגער חוצפה, איז דאָס געווען נישט אינגאַנצען פאַלש, און אויך אין יודישע קרייזען האָט מען וועגען די אַריסטאָקראַטען קיין בעסערע מיינונג נישט געהאַט. די דרשנים און מאָראַליסטען פון יענער צייט קלאָגען אַלע איבער דער פערדאָרבענקייט פון די גבירים און שילדערן זיי מיט זעהר פינסטערע פאַרבען. „אין אַלע (פאָלקס-) אונגליקען — שרייבט איינער — זענען די יודישע פירשטען, אַריסטאָקראַטען און גבירים אַמעהרסטען שולדיג; זיי טראַכטען נאָר וועגען אוצרות און וועגען זייער כבוד, און גאָט'ס אָנזעהען געהט זיי גאָרנישט אָן". אַנ'אַנדער דרשן שילדערט די לאַגע פיעל אויספיהרליכער; „די מעהרסטע יודישע גדולים, — שרייבט ער — וועלכע האָבען אַ צוטריט צום קעניגליכען הויף און בעזיצען די שליסלען פון דער מלוכה-קאַסע,

האלטען זיך גרויס מיט זייער עשירות און הויכע פאסטענס און טראג־טען גארנישט וועגען די ארימע לייט. זיי בויען זיך פאלאצען, פאהרען אין פראכט־עקיפאזשען און בעציערען זייערע ווייבער און טעכטער, ווי פירשטינס, מיט גאלד, פערעל און עדעלשטיינער. זיי זענען קאלט אין גלויבען, פעראכטען די בעשיידענקייט, האסען יעדער מלאכה און האבען פערגניגען פון לײדיג־געהן; זיי האבען ליעב טענץ און מוזיק, קליידען זיך ווי די קריסטען און געהען מיט צוגעקעמטע בערד; זיי פילען אן זייער לייב מיט אלע גוטע מאכלים, ווערענד די תלמידים פון די ישיבות האבען קוים ברויט מיט וואסער (דעריבער זענען די רבנים אזוי פעראכט, און די ברייטע קלאסען פון פאלק מאכען זייערע קינדער ליעבער פאר בעלי מלאכות, איידער פאר געזעצלעהרער...) אין יעדער שטאדט רייסען זיי זיך ארום איבער נידריגע ענינים און ברענגען צו מחלוקת... נאך ערגער איז די קנאה־שנאה, וואס הערשט צווישען זיי: איינער פערגינט נישט דעם צווייטען און פער־מסר'ט איהם פאר'ן קעניג".

די מסירות זענען ווירקליך געווארען א אפטע ערשיינונג אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען פון שפאנישען יודענטום, און די רבנים האבען זיך גענומען קעמפפען געגען דער ערשיינונג מיט די שטרענג־סטע מיטלען פון יודישען געזעץ. אזוי ווי די בית דין'ס אין שפאניען האבען געמעגט משפט'ן אויך דיני־נפשות, פלעגען זיי די מוסרים פשוט פערמשפט'ען צום טויט און אויסבעטען ביים קעניג א בעשטע־טיגונג אויף דעם אורטייל; די אינערליכע צופוילטקייט איז אבער דערגאנגען אויך ביז די בית דין'ס גופא, און אויך דא זענען אבגעטאן געווארען שרעקליכע מעשים. זייטיגע מענשען האבען אנגע־הויבען זיך בענוצען מיט די בית דין'ס, אום אבצורוימען פון וועג זייערע קאנקורענטען אדער שונאים, און איינמאל האט אזא מין רציחה געבראכט צו זעהר טרויעריגע רעזולטאטען פאר'ם גאנצע שפאנישע יודענטום.

עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם אויבענדערמאנטען דון יוסף פיכון פון סעווילא, וועלכער האט פערנומען ביים קאסטילישען קעניג דעם פאסטען פון א אויבער־שטייער־אויפנעהמער און זיך ערוואר־בען א אונגעהויערע עשירות. דעם דאזיגען שר האבען זיינע שונאים פערמסר'ט פאר'ן קעניג, און ער איז איינגעזעצט געווארען אין געפענ־געניש. דערנאך האט ער געמוזט בעצאהלען דעם קעניג א גרויסע

סומע געלד. אָט די מסירה האָט דון יוסף נישט געקענט מוחל זײַן, און נאָכדעם ווי ער איז בעפרײַט געוואָרען פון תפיסה, האָט ער ווידער איינעם פון זײַנע מוסרים פערוויקעלט אין אַ שווערען פּראָצעס. דערווײַל איז דער קעניג, הענריך, געשטאָרבען און דעם טראָן האָט גע׳ירשה׳נט זײַן זוהן יואן (1379); האָבען די רבנים אויסגענוצט דעם טומעל פון דער קאָראָנאַציע און אויף ניך פערמשפט דון יוסף׳ן צום טויט — גאָר אָהן זײַן וויסען און אונטער די אויגען. דערבײַ האָבען זײַנע שונאים פאַר געלד ארויסבעקומען די נויטיגע פּאָרמאַליטעטען — אויך דעם קעניגס אונטערשריפט — און דער אורטײַל איז אויסגעפיהרט געוואָרען נאָך איידער אימיצער האָט צײַט געהאַט, זיך ארומצוקוקען. לאַנג האָט אָבער די זאַך נישט געקענט בלײַבען פערשוויגען, און ווען דער יונגער קעניג האָט זיך דערוואוסט, אַז מ׳האָט אויסגענאַרט בײַ איהם זײַן אונטערשריפט אויף אַ אונגערעכטען טויט־אורטײַל, האָט ער געלאָזען טויטען די עקזעקוטאָר׳ס פון דעם יודישען געריכט, וואָס האָבען דעם אורטײַל אויסגעפיהרט, איינעם פון די רבנים־ריכטער און דעם פאָרשטעהער פון דער מאַלט, וואָס האָט געהאָלפען ארויסבעקומען די נויטיגע פּאַפּירען. חוץ דעם האָט דער קעניג אָבגענומען פון די יודישע געריכטען דאָס רעכט צו משפט׳ען דיני נפשות, און בכלל אָנגעהויבען שטאַרק נאָכצוקוקען און צו קאָנטראָלירען די אינווענינסטע יודישע אָנגעלעגענהײַטען.

אָט די יודענפײַנדליכע שטימונג פון קעניג איז באַלד אויסגענוצט געוואָרען פון דער קריסטליכער קאַסטילישער בעפעלקערונג, וועלכע איז אויך געווען שטאַרק אויפגעבראַכט איבער דער רציחה פון דעם יודישען בית דין, און די קאָרטעס׳ען (פאָלקס־, אדעלס־פערזאַמלונגען) אין וואַלאַדאָליד האָבען פאָרגעלעגט דער רעגירונגס־מאַכט, איינצופיהרען פאַר יודען דעם קאָדעקס פון די אַמאָליגע וועסטגאָטישע מלכים. און דאָן יואן האָט ווירקליך בעשטעטיגט אַ גרויסען טײַל פון דעם קאָדעקס; יודען איז אונטער אַ שטרענגער שטראָף פערבאָטען געוואָרען צו וואוינען אינאיינעם מיט קריסטען, צו האַלטען קריסטליכע אַמ׳ען פאַר זייערע קינדער און מגייר צו זײַן אַ מתמד׳נער אָדער ווער עס איז פון אַן׳אַנדער גלויבען. שפּעטער האָט דער זעלביגער הערשער דערווײַטערט יודען כמעט פון אַלע מלוכה־פּאָסטענס.

אין דער צײַט האָבען זיך געשטאַרקט די רדיפות געגען יודען אויך מצד דער קירך. דאָס קאַטוילישע קריסטענטום האָט אין

פֿיִערצעהנטען יאָהרהונדערט דערגרײכט די העכסטע שטופע פֿון מיטעלאלטערישען באַרבאַריזם, און דערצו זענען נאָך צוגעקומען די לײדענשאַפֿטליכע אַרומרײַסעניִשען און מחלוקת׳ען אין די רײהען פֿון דער קירך גופא, וואָס האָבען די גיפֿטיגע יודען־שנאה נאָכמעהר פֿונאַנדערגעקאָכט. אין פּראָג האָבען די גײַסטליכע אױפֿגעהעצט דער בעפֿעלקערונג צו אַ שרעקליכען פּאָגראָם: עס זענען טױזענדער יודען געטױט געוואָרען און דערצו האָבען די רוצחים געשענדעט אַלע יודישע הײליגקײטען (1389). נישט פֿיעל מעהר מענשליכקײט בנוגע צו יודען האָבען אַרױסגעוויזען די גײַסטליכע אין פֿראַנקרײַך; מיט יעדען טאָג זענען אַרױסגעשטעלט געוואָרען נײַע בעשולדיגונגען געגען די „אונגלױביגע“, פֿון וועלכע זײ האָבען קײן מעגליכקײט נישט געהאַט, זיך רײן צו וואַשען, ווײל יענע, וואָס האָבען די בעשולדיגונגען אַרױסגעשטעלט, זענען אַלײן אױך איבערצײגט געווען אין זײער נישטיגקײט. בײַ אַזאַ לאַגע איז דאָס לעבען פֿון די אונגליקליכע פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ אײביגען גיהנם, און דערצו האָבען זײ שטענדיג געמוזט גרײט האַלטען דעם וואַנדער־שטעקען; דען פֿראַנקרײַך האָט זיך געשפּיעלט מיט איהרע יודישע געמײנדעס, ווי מיט אַ הױפֿען שוּצלאָזע, פֿעראַכטעטע ציגײַנער: אין אַ משך פֿון עטליכע צעהנדליג יאָהר האָט זי די יודען פֿערטריבען, צוריקגערופֿען און ווידער פֿערטריבען, אָבהענגיג פֿון די קאַפּריזען פֿון איהרע קירכליכע טאָנגעבער.

און בײַ די קאַפּריזען אַלײן האָט זיך די קירך נישט אָבגעשטעלט. די רעליגיע פֿון דער גרױסער ליעבע האָט זיך פֿערבענקט נאָך מענשען־בלוט, נאָך פֿאַקעל־צונגען פֿון מענשליכע לײַבער, און באַלד האָט זיך אױף דער פּירענעאישער האַלבּ־אינזעל אָנגעהױבען די אָרגיע פֿון דער אינקוויזיציע מיט איהרע אױטאָ־דאַ־פֿע׳ס, — די אָרגיע, וואָס האָט מיט פֿײַער און בלוט בעפֿעסטיגט דעם שטראַהלען־קראַנץ אױפֿ׳ן קאָפּ פֿונ׳ם אײביגען מערטירער, אײביגען וואַנדערער, אײביגען יודען. —

אינהאַלט פון פינפטען באַנד

די עפּאָכע פון די גאונים

זייט

ערשטעס קאַפּיטעל: יודען אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם 3

צווייטעס קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די וועסטגאָטען און אַראַבער 11

דריטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאַם 16

פיערטעס קאַפּיטעל: די קאַראַימער (קראים) און אַנדערע סעקטעס 23

פינפטעס קאַפּיטעל: יודען אין מזרח- און מערב-אייראָפּאַ . 30

זעקסטעס קאַפּיטעל: דאָס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט 42

די יודען אין מערב-אייראָפּא

ערשטעס קאַפּיטעל: נייע קולטור-צענטרען אין מערב-אייראָפּאַ 57

צווייטעס קאַפּיטעל: יודען אין די מזרח-לענדער און די דערווייליגע ישיבות אין אַפריקא 74

דריטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון שפּאַנישען יודענטום 80

פיערטעס קאַפּיטעל: דער ערשטער קרייץ-צוג. . . 100

פינפטעס קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די אַלמאָראַווידען 109

זעקסטעס קאַפּיטעל: דער צווייטער קרייץ-צוג; די שמד-גזירות אין די מחמדנישע לענדער 120

זיעבעטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע פון רמב"ם 136

אַכטעס קאַפּיטעל: ר' משה בן מיימון (רמב"ם) . . 153

נײַנטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב-אייראָפּאַ און די גרויסע מחלוקת 169

צעהנטעס קאַפּיטעל: די אויפבליהונג פון דער קבלה . . 184

עלפטעס קאַפּיטעל: די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבער'ן תלמוד 194

צוועלפטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה 213

דרייצעהנטעס קאַפּיטעל: דער גירוש פון פראַנקרייך. . 235

פיערצעהנטעס קאַפּיטעל: דער שווארצער טויט און די שרעקליכע יודען-שחיטות 249

פופצעהנטעס קאַפּיטעל: די ירידה פון שפּאַנישען יודענטום . 267

רשימה פון די בילדער אין פינפטען באנד

זייט

1) מחמד דיקטירט זיינע שרייבערס דעם קאָראַן 16
2) די שטאָרט מעקא 32
3) דער אבן=שתיה אין אָמאַר-מעטשעט 48
4) בבל אין דער עפּאָכע פון די גאונים (געאָגראַפישע קאַרטע) . . 54
5) א אַלטע שוהל אין שפּאַניען 80
6) פראַגמענט פון א שוהל אין טאָלעדאָ . . . . . [illegible]
7) צוויי זייטען פון א אילומינירטען מחזור (א כתב-יד פון 1272) . . 96
8) א רעליגיעזער דיספּוט 108
9) רחל שאַליט — יהודה הלוי 112
10) די הורבות פון א קירך אין נצרת 128
11) פייניגונג פון יודען, בעשולדיגטע אין עלילת=דם 135
12) ראָמאַנסען-זינגער זיסקינד פון טרימבערג 144
13) א יוד שווערט פאַר'ן געריכט 152
14) דוד אַלראָי 160
15) א יודישער חלכן 168
16) דער רמב"ם 176
17) יודישע טיפּען פון מיטעלאַלטער 184
18) דער שער-בלאַט פון „משלי שועלים" 191
19) דער שער-בלאַט פון רמבמ'ס „יד החזקה" 192
20) דער אורמענש (אדם הקדמון) לויט דער קבלה 193
21) פון דעם רמב"נ'ס דרוש צו ספר קהלת 208
22) א פּראַגער יוד פון 12-טען י"ה 212
23) די חורבות פון ר' שמעון בן יוחאי'ס שוהל 224
24) יודישע פאַמיליע פון פּראַג מיט שאַנד-צייכענס 234
25) ביאַטאָ — דאַנטע אַליגערי 240
26) א זייט פון אַנ'אַלטער ספרדישער הגדה 256